

Vol 1

Vols 1 & 3 only

GENEESKUNDIG

HANDBOEK.

EERSTE DEEL.

Quo communior autem morbus, frequentiorque est febris, eo intricatiorem esse ejus Theoriam, et consequenter empericam in plurimis esse praxin, confirmat scriptorum medicorum dissensus; ita ut ne binos quidem exacte sibi consentientes in hoc puncto inveniatis, ut propterea ab alio in iisdem erudiri potius, quam sententiamaut, meam proferres, alios informare vellem.

MICHAËLIS ETTMULLER, *Opera Medica, Tom. secund*, pag. 488, Sect. XV. ed. Geneve, 1736.

GENEESKUNDIG HANDBOEK
VOOR
BEGINNENDE KUNSTOEFENAREN,

Bekroond door het geneeskundig gezelschap
onder de Zinspreuk:
UNO ANIMO
te Amsterdam

DOOR

W. F. BÜCHNER

MED: CHIRURG: EN STADS DOCTOR TE GOUDA,

Lid van het provinciaal Utrechts genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van het genootschap ter bevordering der Heelkunde te Amsterdam, enz.

Te AMSTERDAM, bij
R. J. BERNTROP,
MDCCCXXI.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

VOORBERIGT.

Gewoon, eenige der weinige uren, die eene uitgebreide praktijk mij nog overlaten, te beſteden tot het onderwijzen van leerlingen in de Heelkunde, vervaardigde ik eene beknopte aanwijzing ter geneeskundige behandeling der meest voorkomende ziekten, om ten leiddraad bij mijne voorlezing te ſtrekken, zonder voornemen van dezelve immer het licht te doen zien; dan ik veranderde van voornemen, toen mij inden jare 1817 *het Programma van het Geneeskundig gezelſchap onder de zinſpreuk* Uno Animo *te Amſterdam, in handen kwam, waarin gevraagd werd de vervaardiging van een beredeneerd* „Geneeskundig Handboek, in het Nederduitsch geſchreven, rustende op de Natuur- en Ziektekunde van den Mensch, en inhoudende eene volledige beſchrijving van de meest voorkomende ziekten, van derzelver oorzaken, kenteekenen, loop, toevallen en eenvoudige manier van behandeling. *Overtuigd van de nuttigheid van zoodanig een handboek, en begeerig, om tot het doel van het verdienſtelijk gezelſchap mede te werken, namelijk* om tot uitbreiding der kunst en het heil des Vaderlands iets toe te brengen, *beſloot ik mijne zwakke krachten*

te beproeven, en mijne handleiding volgens het doel des gezelſchaps nader te bearbeiden, en uit te breiden; de kortheid des tijds echter veroorloofde mij ſlechts het eerſte deel, de behandeling der koortſen bevattende, ter mededinging na den uitgeloofden prijs in te zenden.

In de maand, Mei van het jaar 1818 *had ik het genoegen te ondervinden, dat het gezelſchap* Uno Animo *mijnen arbeid met zijne goedkeuring vereerde, en het ingezonden ſtuk, als het doel des gezelſchaps het naastbijkomende den uigeloofden prijs waardig keurde; onder voorwaarde echter, dat het ontbrekende overeenkomſtig het ingezonden gedeelte zoude worden bearbeid, en aan de beoordeeling des gezelſchaps voldoen.*

Edelmoedig deedt het gezelſchap ten mijnen voordeele afſtand van het regt van eigendom, bij de prijsuitlooving bedongen; onderſcheiden onvoorziene oorzaken hebben de uitgaven van dit eerſte deel, dat reeds in het jaar 1819 *het licht had moeten zien, tot op dit oogenblik vertraagd. Smartelijk valt mij, onder dezen het afſterven van de helft der leden van* Uno Animo *te moeten tellen. Dit gezelſchap, bij de bekrooning van dit werk beſtaande uit de Heeren* E. F. WILLET M. D., N. W. RAUWENHOFF M. D., A. BIESTERBOS M. D., A. BONN M. D. Anat. en Chir. Prof., G. BROEKMAN M. D., D. SWARTS M. D. H. HAAKMAN M. D. PH. H. THEMMEN M. D. *verloor in weinigen tijd de verdienſtelijke mannen* RAUWENHOFF, BONN, BROEKMAN *en* WILLET. *Ik zie mij daardoor verſtoken van hen, nevens de overgebleven*

le-

leden mijnen dank te betuigen, voor het in mij gesteld vertrouwen, hunne namen echter zullen mij in dankbare nagedachtenis blijven.

Wanneer ik het door mij afgehandeld gedeelte der geneeskunde naga, en overweeg hoeveel er nog ter behandeling overschied, moet ik erkennen, dat mijn werk in breedvoerigheid de grenzen van een handboek verre weg overtreft. Dan de moeilijkheid gevoelende om de noodige duidelijkheid, met de gewenschte kortheid te paren, ja daarvan de onmogelijkheid ontwarende, heb ik althans de eerste niet aan de laatste willen opofferen, en ik vlij mij, dat mijne wijdloopigheid, meer zal worden toegeschreven, aan veelheid van zaken, dan aan herhaling van overbodige woorden.

De moeilijkheid van eene keuze te doen tusschen die ziekten, welke zeer dikwijls, en die welke zelden voorkomen, deze of geene al of niet te behandelen, zonder een onvolkomen geheel te leveren, en de behoefte vooral van de scheeps en platte: lands-heelmeesters deden mij besluiten tot het meer of minder breedvoerig behandelen van alle bij ons voorkomende ziekten, om aldus een geheel te leveren, waarin ieder min geoefende eenige aanwijzing kan vinden; daar toch mijn werk volgens het doel des gezelschaps Uno Animo *vooral hun, tot eene verbeterde geneeskundige behandeling, moest leiden, welke het aan een geregeld onderwijs heeft ontbroken.*

De hulpmiddelen, waarvan ik mij bij de bearbeiding van dit werk bediend heb zijn de meest geachte In- en Uitlandsche Geneeskundige Handboeken,

 en

en de bijzondere beschrijvingen van sommige ziekten. Aan deze heb ik getracht, die kennis te paren, welke ik hoop door eige ervaring verzameld te hebben, gedurende mijne twintig-jarige geneeskundige praktijk zoo in de militaire hospitalen, als in de burgerlijke zamenleving.

De heeren boekbeoordeelaars zullen ondervinden dat ik alle bescheiden teregtwijzigingen, niet alleen dankbaar zal aannemen, maar ook bij de volgeude deelen, ten nutte van mijn werk zal trachten aan te wenden, echter reken ik op de toegevendheid der kunstregters, daar in het Nederduitsch geen geneeskundig werk, in aanleg met het mijnen overeenkomende bestaat, en mijn taak dus zoo veel moeijelijker moest zijn, en veel te wenschen en te verbeteren zal overlaten. De afwezigheid der drukpers en mijn landaard, die zich bij de beste wil en de meeste inspanning niet laat verloochenen, hebben veroorzaakt, dat vele druk fijlen zijn blijven staan, want ook in de correctie der proeven, heb ik grievende teleurstelling ondervonden, de meest zinstorende fouten zijn op een bijgevoegd blad aangewezen en verbeterd, voor de overige verzoek ik de toegevendheid van den bescheiden beoordeelaar en lezer.

Een gunstig onthaal van mijnen arbeid, waarvan een ieder de moeijelijkheid zal erkennen, zal hoop ik mij aanmoedigen, om mijnen taak verder te volvoeren.

W. F. Büchner.

Gouda, *den* 1 *November* 1821.

INLEIDING.

De Kunst van ziekten te genezen, is eene wetenſchappelijke, op ervaring en redenering gegronde kunst. Dezelve kan alleen verkregen worden, door zieken naauwkeurig en zonder vooroordeelen waar te nemen, en de ſchriften van die Geneesheeren vlijtig te beöefenen, welke aan de natuur getrouw, de beelden van onderſcheiden ziekten geſchetst hebben. Het vermogen, om oordeelkundig het waargenomene te beredeneren, is een aangeboren vermogen van den geest, dat door oefening wel voor beſchaving, uitbreiding en volmaking vatbaar is, maar nimmer door hem, die het minst kan verworven worden. De zaak uit dit oogpunt beſchouwd, is het meermalen herhaalde gezegde waar: dat even min een Arts, als een Dichter gekweekt, maar geboren wordt. Waarnemen zonder oordeel, en zonder de gave van het waargenomene juist te beoordeelen en toe te pasſen, leidt tot blinde navolging (*Empirie*). Afgetrokken denkbeelden, als grondbeginſelen ter verklaring der ziekten vast te ſtellen, alles aan de daar uit afgeleide regels te onderwerpen, en op de genezing der ziekte toe te pasſen, baart herſenſchimmen, die in een doolhof voeren, waarin men te vergeefs de draad van *Ariadne* zoekt; de kunst gaat daarbij achteruit, de Genees-

heer wordt een Phantast, en het leven der ingezetenen ſtaat op het ſpel.

Het doel der Geneeskunst is, ziekten te verhoeden en te genezen; en waar zij in deze bedoeling te kort ſchiet, het lijden der zieken te lenigen. Zij is de edelſte aller kunſten, want zij ſtreeft alleen na het goede, en komt voor, of lenigt op alle mogelijke wijze, de rampen die het menſchelijke geſlacht bedreigen en treffen, zij zorgt voor de ongeboren vrucht en voor den afgeleefden grijsaard, voor den armen niet minder als voor den rijken; voor den gebieder der aarde en voor den misdadigen, uit de maatſchappij gebannen mensch; allen hebben bij haar gelijke regten, aan allen deelt zij hare weldaden uit.

Hij alleen verdient den naam van Arts, die den geheelen omvang der geneeskunst en hare hulpmiddelen kent, en weet dezelve aan te wenden, om zieken te genezen. Hij, die zonder deze kundigheden de behandeling van zieken onderneemt, is misdadig, want hij bezigt middelen, waarvan hem de krachten en uitwerkſelen, onbekend zijn, en hij brengt het leven van anderen opzettelijk in gevaar.

De geneeskunde is een tak der natuurkunde, waarvan zij onſcheidbaar is, want zij grondt zich even als deze, op ervaring door een gezond oordeel uit waarnemingen getrokken. Beide houden derhalve ook eenen gelijken tred. De geneeskunde wint, waar de natuurkennis uitgebreid en met nieuwe ontdekkingen verrijkt wordt, en daalt waar deze van den regten weg afdwaalt. De natuur gade te ſlaan

en

en na te ſporen, gelijk zij zich in hare gewrochten, bij de gezonden en zieken, ter waarneming aanbiedt, het waargenomene te vergelijken, het gelijkſoortige oordeelkundig zamen te voegen, het ongelijkſoortige te ſchiften, de wetten voor het een uit het ander te vinden, eenheid daar te ſtellen, waar alles verſcheidenheid ſchijnt aan te wijzen, van het kleine tot het groote op te klimmen, daaruit algemeene regelen af te leiden, en deze te toetſen, zoowel aan de algemeene wetten der natuur uit de ervaring afgeleid, als aan de regelen gegrond op de waarnemingen van geloofwaardige mannen, in de gedenkſchriften der geneeskunst bewaard, leert den weg kennen, die de heilzame kunst inſlaat, om zich te volmaken. Om een waardig Arts te zijn, worden behalve de algemeene kundigheden, de vruchten eener beſchaafde opvoeding, volledige kennis van den geheelen omvang der natuurkundige wetenſchappen gevorderd; de Arts moet gewoon zijn wijsgerig te denken, vrijmoedigheid en ſterkte van geest bezitten, om te twijfelen, waar overtuigende gronden ontbreken; aan den Geneesheer past even min een blindt geloven, als aan den natuuronderzoeker.

De groote vorderingen, die de natuurkundige wetenſchappen, ſedert de laatſte helft der jongst verlopene eeuw maakten, hebben ook de geneeskunst tot eenen hoogeren trap doen opklimmen. Jammer echter dat, de gedurige afwisſelende wijsgeerige twisten, en de zucht van telkens nieuwe ſtelſels op te bouwen, de voortgang der geneeskunde belemmerden.

Op goede gronden mag men beweren, dat de hedendaagſche geneeskunde op een hooger ſtand-

 punt

punt ſtaat, als die der vorige eeuwen. Vele vooroordeelen zijn verdwenen, vele dwalingen erkend en verbeterd, door de meerdere uitbreiding en volmaking der natuur- en ontleedkundige kennis van het menſchelijke ligchaam, zoowel in daszelfs gezonde als zieke toeſtand. De ziektekunde wentelt niet meer om, op uit de lucht gegrepen oorzaken der ziekten, maar ſteunt op beginſelen uit het leven zelve, zoo als het zich in zijne afwijking vertoont, afgeleid; de krachten der bewerktuigde en levende natuur, hare wijzigingen en veranderingen, door uit- en inwendig werkende oorzaken voortgebragt, met inachtneming en onderſcheiding van het noodwendige en toevallige, leveren de ſtof voor hare bemoeijingen. De kennis der geneesmiddelen, ſteunt op derzelver natuurkundige eigenſchappen, en niet meer gelijk voorheen, op ingebeelde krachten, die vooroordeel en bijgeloof daarin gelegd hadden. Eene menigte nuttelooze geneesmiddelen, zijn uit derzelver rei verbannen; de vermogende kent men beter, en de wijze van bereiding en toediening rust op natuur- en ſcheikundige beginſelen. De behandeling der ziekten is vereenvoudigd en verbeterd; de kunst om heerſchende ziekten te verhoeden en te beteugelen, is door toepasſing der natuur- en ſcheikundige vorderingen, van een naauwelijks ontkiemd plantje, tot eene heerlijke vracht-dragende boom opgekweekt. Vele ziekten, die voorheen, volgens haren aard, onbekend waren, heeft men leeren kennen; ongeneesbare leerde men genezen, en andere tot heil der lijdende mensſcheid beteugelen en lenigen. De ſcheikunde op de leer der ziekten

ten toegepast, heeft menige duistere zaak opgehelderd, en tegen de zwaarste ziekten, vermogende geneesmiddelen aan de hand gegeven, die voorheen onbekend waren.

De meer uitgebreide kennis der onderscheiden volken op den aardbodem verbreid, de vruchten der pogingen van geleerde reizigers, die zich vrijwillig de grootste opoffering getroost hebben, werkten insgelijks mede tot uitbreiding, onderwijzing en verbetering der geneeskunde. Maar bovenal heeft de beoefening der ziektenkundige ontleding, een fakkel op den weg ter veredeling der ziektekunde ontstoken.

De onderscheiden stelsels, die tegenwoordig in de geneeskunst heerschen, zijn gegrond, op een willekeurig aangenomen levensbeginsel, op natuur-wijsgerige en bovennatuurkundige stellingen, waarin de magnetische, electriche en galvanische vloeistoffen de hoofdrollen spelen; of op de toepasfing der scheikunde ter verklaring van het leven, gezondheid, ziekte en derzelver genezing. Dan, de voornaamste Geneeskundigen in alle beschaafde landen stemmen hierin overeen, dat iedere stelselmatige bearbeiding der geneeskunst, om haar eene wetenschappelijke zekerheid te geven, voor het tegenwoordige nog een ijdele onderneming is, en dat alle daarop gegronde toepasfingen aan het ziekbed, door de uitkomsten worden gelogenstraft; dat in tegendeel de geneeskunde alleen in zooverre de naam eener wetenschap kan verdienen, als zij het weten van eene menigte verschijnselen, waarin zich de natuur in de staat van gezondheid en ziekte aan

onze zinnen ter waarneming aanbiedt, tot hare aanleering en beöefening noodig heeft. Hierom ging ik de onderſcheidene ſtelſels, zonder in breedere ontwikkelingen te treden, met ſtilzwijgen voorbij; te meer nog, daar de onderſcheidene ſtelſels van de latere tijden, in de Nederlanden dien algemeenen bijval niet vonden, waarmede zij in andere landen opgenomen werden, en ſlecht hier en daar eenen aanhanger hadden en behielden; terwijl de Nederlandſche geleerden onafgebroken den weg der ervaring, door de rede voorgelicht, bleven bewandelen, en door hunnen arbeid tot hare volmaking medewerkten.

Algemeene regels, die men bij de beoefening der geneeskunst niet moet uit het oog verliezen, zijn de navolgende: Men make zich een juiste kennis van den zieken toeſtand in het algemeen en van iedere ziekte in het bijzonder eigen; gelijk de natuuronderzoeker, die ieder voorwerp voor zich, in alle zijne kenteekenen, eigenſchappen, betrekkingen en krachten opſpoort, zoo moet ook de geneeskundige trachten, zich de kennis van iedere ziekte te vernieuwen, en gene gelegenheid, die zich aanbiedt, laten voorbijgaan, om de natuurlijke loop en uitgang eener ziekte aan zich zelve overgelaten te leeren kennen; want de natuur geneest vele ziekten, door haar eigen kracht ſpoedig en zeker, die door de kunst moeijelijk, gevaarlijk en langdurig gemaakt werden; terwijl in andere de genezende krachten der natuur te kort ſchieten, en de bijſtand der kunst behoeven. De afwachtende en werkdadigen geneeskunst, gronden zich op dit onderſcheid. Men lette naauwkeurig bij iederen ziekte op den aard der

oor

oorzaken die haar voortbragten, op de wijze hoe zij werkten, welk ſtelſel of deel der bewerktuiging aan haren ſchadelijken invloed het meest bloot ſtond, welke veranderingen zij daardoor leden, en welke verſchijnſelen en toevallen eigendommelijk, en welke toevallig of afgeleid zijn. Men onderſcheide wat noodwendig is, van datgeen, wat tot het wezen der ziekte niet behoort. Men ſpore de verborgene oorzaken in de aanwezige verſchijnſelen zoo veel mogelijk op, en beoordeele haren ſchadelijken invloed niet eenzijdig, maar in haren geheele omvang, door alle de hulpmiddelen te baat te nemen, die de natuur en ziektekunde en de ziektekundige ontleding van het menſchelijke ligchaam aan de hand geven.

Bij de behandeling der zieken, volge men ſteeds bepaalde aanwijzigingen, gegrond op de algemeene regels der ervaring, met toepasſing op de bijzondere en individuele geſteldheden. Eerst wanneer ons deze verlaten, ſtaat het den arts vrij den Empiriſchen weg, doch niet blindeligs, maar beredeneerd te betreden; het zij door vergelijkingen tusſchen gelijkſoortige en ongelijkſoortige gevallen, tot gids te nemen, of door middelen te bezigen, die hunne bekende krachtren en uitwerkſels, aan de gewerkt hebbende oorzaken, of aan de gevolgen eener ziekte tegengeſteld zijn; ſomwijlen wijst ons de natuur, als het ware, inſtinctmatig den weg aan, die wij volgen moeten.

De aanwijzing voor de behandeling der oorzaken, heeft ten doel, dezelve op te ruimen, waar zij nog aanwezig zijn, of hare uitwerkſels regtſtreeks tegen de werken en weg te nemen. Zij maakt in vele

ziek

ziekten het wezenlijkſte deel der behandeling en der genezing uit. In anderen daarentegen vermag de kunst niets tegen de oorzaken, en kan alleen tegen derzelver uitwerkſels in het werk geſteld worden. Steeds alleen de oorzaken te willen beſtrijden kan, voor den zieken verderfelijk zijn, daar vele oorzaken zoo kortſtondig en plotſeling haren nadeligen invloed op het menſchelijke ligchaam uitoefenen, dat zij reeds hebben opgehouden te werken, wanneer de hulp der kunst kan toegediend worden. De ziekten volgens hare naam te behandelen, geeft eene algemeene regel voor de geneeswijze, die men bezigen moet, maar is hoogst ſchadelijk en verderfelijk, wanneer men daarop alleen vertrouwt, zonder acht te ſlaan op de bijzondere geſteldheden der lijders, op de Epidemiſche en jaars-geſteldheden, en de wijzigingen, die de ziekten, zoo door deze, als andere toevallige omſtandigheden ondergaan, of de genezing altijd en overal met dezelfde middelen onderneemt; wie zoodanig handelt, is niet beter als een blind Empikus.

Ook de toevallen zijn niet uit het oog te verliezen, en hunne behandeling geeft eene andere niet minder belangrijke aanwijzing aan de hand. Volgens het gevaar, dat zij dreigen en inſluiten, moeten zij te gelijk met de ziekte, of waar het gevaar zeer groot is, ook met ter zijde ſtelling van deze, beſtreden, worden. Maar de middelen, die men aanwendt, behooren zoo veel ſlechts mogelijk is, met de algemeene aanwijzing ter genezing in verband te blijven, en daarmede niet ſtrijdig te zijn. Tegen ieder toeval terſtond een bijzonder middel te bezigen, zonder het verband in aanmerking te nemen, dat er tusſchen

het

het toeval en de ziekte beſtaat, is eene geneeswijze die gebrek aan de nodige kennis verraad, en veel kwaad berokkend.

De geneesmiddelen, waarvan zich de arts bediend, moet hij grondig kennen, volgens hunne natuur- en ſcheikundige eigenſchappen, de wijze hoe zij op de bewerktuiging inwerken, deze tot wederwerking brengen en veranderen; en volgens datgene wat de ervaring van andere geneeskundigen, omtrent derzelver nuttigheid in bepaalde gevallen, geleerd heeft. De geſchiedenis van ieder geneesmiddel moet ons bekend zijn. Het is beter weinige geneesmiddelen, die men kent, te gebruiken, als vele toe te dienen, waarmede men geheel niet, of ſlechts ten halve bekend is. Men aarzele niet nieuwe geneesmiddelen te bezigen, als zij het gezag van geloofwaardige en ervaren mannen voor zich hebben; vooral in ziekten waartegen ons de gewone middelen verlaten; maar men volge niet iedere geneeswijze na, zoo ras men ter loops er iets van gehoord heeft; noch bezige ieder middel dat hier of daar voor bijzonder nuttig aanbevolen wordt, in ziekten waartegen ons goede en beproefde middelen bekend zijn. Men verwachte niet dat er een middel zij, geſchikt alle lijders, door dezelfde ziekte aangetast, te genezen, want ook de meest vermogende, die bijna den naam van ſpecifica verdienen, verlaten ons in enkele gevallen, en hunne nuttigheid of werkeloosheid hangt dikwijls van individuële en andere toevallige omſtandigheden af, die men ſteeds met alle mogelijke oplettendheid moet gadeſlaan. Middelen, die met al te grooten ophef en als onfeilbaar tegen zware en moeijelijke ziekten

ten worden aangeraden, houde men fteeds verdacht, en bediene er zich niet van, voor dat zij van meer ervaren mannen gunstige getuigenisfen voor zich hebben en ook dan nog niet ligtvaardig, maar met de noodige omzigtigheid. Ook in de zoodanige middelen, die volgens hunne natuur- en fcheikundige eigenfchappen, weinige of gene geneeskundige krachten bezitten, ftelle men geen vertrouwen, wanneer zij tegen ziekten worden aangeprezen, die na haren aard en de gewrochte veranderingen in de bewerktuiging voor ongeneesbaar te houden zijn. Bij ziekte, die voor als nog ongeneesbaar aan te merken, maar welkers geneesbaarheid niet voor volstrekt onmogelijk te houden is, vordert de pligt van den geneesheer, alle middelen, die daar tegen aangeraden worden omzigtig te beproeven, ten einde niets vezuimd worde, zonder echter te fchaden, waar men niet helpen kan. Het ftaat den arts als dan vrij ook zelve middelen uit te denken, mits dat men op Analogifche gronden daaraan een genezend vermogen mag toefchrijven. Op deze wijze zijn gewigtige ontdekkingen in het gebied der geneeskunst gedaan, men denke flechts aan het kwikzilver in venerifche ziekten. Tegen huidziekten en melaatsheid had men het lang voor de verschijning der *lues Venerea* in Europa, in fmeerfelfs met goed gevolg gebezigd; de uitbotting van huidziekten bij venerifchlijders, deed het befluit geboren worden, ook tegen deze de kwikbereidingen aan te wenden. De vruchten dezer op Analogifche gronden ondernomene geneeswijze, zijn in hare heilrijke gevolgen te algemeen bekend, om er breder van te fpreken.

Door

Door oefening in het beschouwen van zieken, kan men zich eenen vasten blik eigen maken, om in het eerste oogenblik, dat men een zieken ziet, zijne ziekte op het spoor te komen. Oordeelkundig waarnemen der gelaatstrekken, van het voorkomen en de houding der lijders, die aan de meeste ziekten eene eigenaardig gekenschetste physionomie geven, is het middel om zich dien practischen blik of tact eigen te maken, die aan hem, die er bezitter van is, veel boven den ongeoefenden vooruit geeft. De eerste vragen die men aan den lijder doet, wekken zijn vertrouwen, als zij met zijne ziekte in verband staan, en eene voorloopige kennis van zijnen toestand verraden. De jonge Geneesheer gewenne zich, op eene geregelde en bescheidene wijze zijne zieken te ondervragen; hij doorloope bij het eerste bezoek alles, wat tot kennis der ziekte leiden kan, bij de volgende vermijde hij allen onnoodigen omslag, en bepalen zich tot het gewigtigste; het belangrijke neme hij eerst, het min belangrijke het laatst in aanmerking; vermijde zoo veel mogelijk onnoodige vragen, veroorloven zich nimmer onbescheiden te zijn, noch dubbelzinnige gezegdens, die beleedigen, en tot ontdekkingen en vermoedens bij anderen kunnen aanleiding geven, die het geluk en de rust van bijzondere personen of geheele familien verwoesten. De geheimen der lijders moeten den arts heilig zijn, hij moet naar niets vragen, dat met de ziekte in geen verband staat, noch in familiezaken trachten in te dringen. Waar hij genoodzaakt is na dingen te vragen, die de lijder opzettelijk verzwijgt en geheim houdt, doet hij zulks in een gunstig oogenblik, waarin hij zich

met

met den lijder alleen bevindt, op eene beschaafde en kiesche wijze. De bijzondere huisselijke omstandigheden moet de Geneesheer niet veronachtzamen, want zij ontsteken dikwijls een groot licht voor de kennis der ziekten en hunne oorzaken; maar ongemerkt, en met geen ander inzigt, als om den lijder nuttig te zijn, make men zich met alle die omstandigheden bekend; en neme een diep stilzwijgen omtrent datgene, wat men ontdekt heeft, in acht.

Ik koester de wensch, van den Heelmeester ten Platte Land en ter Zee eenige handleiding te geven, ter behandeling der inwendige ziekten, en hun bekend te maken met de verbeterde handelwijze der geoefendste Geneesheren. Ik heb mijn werk in vier deelen gesplitst, het eerste Deel, dat thans het licht ziet, bevat de *koortsen* zoo in het algemeen als in het bijzonder. Ik heb mij daarin veroorloofd alle koortsen, zoo als zij voorkomen, en door eene reeks van eigene toevallen de gedaante van bijzondere ziekte-vormen aannemen, bij een te brengen, met ter zijde stelling van verdeelingen, alleen op leerstellige bespiegelingen gegrond. Men vind derhalven, zoowel de oorspronkelijke, als afgeleide en toevallige koortsen in dit Deel behandeld.

Het tweede Deel, in twee afdeelingen gesplist, zal in de eerste de *ontstekingen*, en in de tweede de ontstekingachtige huidziekten bevatten.

In het derde Deel zullen de pijnlijke ziekten, vloeijingen en opstoppingen voorkomen.

In het vierde deel zullen de overige slepende ziekten behandeld worden.

EERSTE HOOFDSTUK.

I.

De koortſen in het algemeen.

Hoezeer er geene ziekten meer algemeen heerſchen dan de koortſen, de Geneesheer dezelven aan het ziekbed ligt kent en onderſcheidt, zelfs de leek in de kunst weet wanneer hij koorts heeft, en de Geneesheeren van alle landen zich moeite gegeven hebben, eene beſchrijving te geven en naauwkeurig te bepalen, wat eigenlijk eene koorts zij, blijft dit vraagſtuk voor als nog onoplosbaar, en zal het, waarſchijnlijk, ook altijd blijven.

De vele, in haren aard verre van elkanderen afwijkende, oorzaken, die koortſen voortbrengen; de verſchillende verſchijnſelen en toevallen, naar de bijzondere individueele geſteldheid der lijders gewijzigd, de koortſen vergezellende; de door bekende en niet bekende uitwendige oorzaken veranderde loop en aard der koorts; hare verſchillende uitgangen, onder gelijk ſchijnende omſtandigheden, en gelijke uitkomſten bij ſchijnbaar groote tegenſtrijdigheden, maken het moeijelijk, ja! ondoenlijk,

kenfchetfende toevallen te vinden, die voor alle koortfen toepasfelijk zijn; en nog meer, om het wezen der koortfen te bepalen, en te weten, wat eigenlijk eene koorts zij. Zoo lang men alleen uit aanwezige verfchijnfelen het befluit trekken kan, dat er koorts aanwezig is, geeft ons zulks regt, die toevallen, welke men doorgaans en bij de meeste koortfen aantreft, voor wezenlijke koortstoevallen te befchouwen en aan te nemen, daar ons een meer ftellig beginfel ontbreekt, om het duistere wezen der koortfen te verklaren. Deze algemeene verfchijnfelen zijn:

1°. *Een verfnelde omloop des bloeds, zonder dat eene uitwendige oorzaak daarvoor aanwezig is, waar andere koortstoevallen tegenwoordig zijn, en de verfnelde beweging des bloeds eenigen tijd voortduurt.*

De fnelheid van den bloedsomloop wordt beoordeeld uit het getal der polsflagen, beter uit de kloppingen van het hart, in een bepaald tijdsbeftek. In de beoordeeling der fnelheid van den pols, let men op het *temperament*, den *ouderdom*, de *natuurlijke gefteldheden* der lijders, de *woonplaatfen*, het *klimaat*, de *gewoonten*, *leefwijze* en het *geflacht*. Wat in het eene geval te fchielijk zijn zoude, is in het andere natuurlijk. De pols van een kind, beneden het jaar, kan honderd en twintig malen in eene minuut flaan, en natuurlijk zijn; daar bij den grijsaard tachtig flagen reeds de grootfte fnelheid en de hevigfte koorts aanwijzen.

2°. *Ver-*

2°. *Vermeerderde warmte over de geheele oppervlakte des ligchaams.*

Als kenſchetſend toeval van koorts, is dezelve minder beſlisſend dan de verſnelde beweging des bloeds; daar vele oorzaken dezelve opwekken, zonder dat er koorts aanwezig is, en zij in andere gevallen, waar de koorts niet te miskennen is, ontbreekt. Alleen, voor zich zelve beſchouwd, geeft zij naauwelijks immer regt op eene koorts te beſluiten maar in vereeniging met andere koortstoevallen levert zij eene der meest ſtandvastigſten op. Bij de beoordeeling als koortstoeval komt het voornamelijk daarop aan: dat zij met de verſnelde beweging des bloeds in zekere evenredigheid ſta; dat er geene oorzaken op den lijder gewerkt hebben, die de dierlijke warmte ſterk vermeerderen; zoo als ſterke en overmatige ligchaamsbewegingen, verhittende ſpijzen en dranken, warme baden, eene geëxalteerde gemoedsgeſteldheid, hevige hartstogten, enz.; dat er een gevoel van koude rillingen, geeuwen, benaauwde ademhaling zij voorafgegaan, dat er eene droogte van tong, dorst, en een inwendig gevoel van hitte en meerendeels hoofdpijn, gelijktijdig aanwezig zijn.

3°. *Een algemeen kwalijk bevinden*,

waarbij de geëvenredigde ſterkte der onderſcheidene verrigtingen, tot inſtandhouding der gezondheid noodig, verbroken is. Eenige verrigtingen zijn daarbij vermeerderd, andere verminderd, of bijzonder gewijzigd. De meest gewone toevallen, met dit kwalijk bevinden gepaard, zijn: lusteloosheid, moeiheid,

heid, loomheid en trekken door de leden, een algemeen gevoel van magteloosheid en zwakte, verminderde eetlust, onaangename ſmaak, walging, misſelijkheid en brakingen, pijn en ſpanning in de maag en bovenbuikſtreek, drooge mond, verminderde afſcheiding van het ſpeekſel, dat daarbij taai en ſchuimend is, hevige dorst, gloeijende hitte, veranderde gelaatstrekken, woestheid, zwaarte en pijn in het hoofd, te veel, of te weinig en onrustige ſlaap, ongewone ontlastingen, met bijzondere wijzigingen in de afgeſcheidene vochten, veranderde menging des bloeds, met groote neiging om zich in zijne onderſcheidene beſtanddeelen te ontbinden. In den beginne der koorts groote aandoenlijkheid voor zinnelijke indrukſels, en geëxalteerde zielsverrigtingen, die, in den verderen loop der ziekte, doorgaans in ſtompheid, gevoelloosheid en ijlhoofdigheid overgaan. Hoe meerder nu deze toevallen gelijktijdig met de verſnelde beweging des bloeds en hitte aanwezig zijn, zoo veel minder moeite heeft het in, over het aanzijn of niet aanzijn eener koorts te beſliſſen.

4°. *Eene zekere duurzaamheid en beurtelingſche verſlimmering van deze toevallen, in dier voege, dat zij eenen zekeren tijd noodig hebben, alvorens zij geheel verdwijnen, met meer of minder regelmatigheid op elkander volgen en afloopen, met bepaalde tusſchentijden verminderen, of geheel ophouden, en dan weder met grootere hevigheid terug keeren en zich verſlimmeren.*

Daar

Daar deze verſchijnſelen eerst nadat de ziekte eenigen tijd geduurd heeft waar te nemen zijn, zoo volgt daaruit, dat zij, alhoewel dezelven de zekerſte kenteekenen eener koorts zijn, bij het eerſte bezoek eens lijders, weinig baten, om de ziekte in haar beginſel te leeren kennen, maar dat daartoe herhaalde bezoeken en naauwkeurige waarneming gevorderd worden.

Bij die koortſen, welke zoo ſpoedig, hetzij ten goede of ten kwade, afloopen, dat haar de tijd ontbreekt dezen regelmatigen loop te volgen, zijn de overige aanwezige toevallen zoo kenſchetſend, dat het voor den Geneesheer, met weinig oefening, niet moeijelijk wezen zal, te beſlisſen, of de lijder al of niet koorts hebbe.

Een eenig ſtellig toeval, welks aanzijn bepaald koorts te kennen geeft, ontbreekt. Alleen de aanwezigheid van meerdere der meest ſtandvastige koortsaanwijzende toevallen, met eene behoorlijke waardering der toevallige oorzaken, die hen voortgebragt hebben, geven zekere uitkomſten, en beſlisſen ſtellig over de aanwezigheid eener koorts.

Daar het echter onder de Geneesheeren eenmaal de gewoonte is, waar er over de koortſen moet gehandeld worden, eene begripsbepaling te laten voorafgaan, wat eene koorts zij, zoo wil ik ook hier, hoe gebrekkig en onvolledig het zijn moge, dit voorbeeld volgen, eensdeels uit andere Schrijvers, anderdeels uit eigene overweging, ontleend.

„ Koorts is eene eigenaardige geſteldheid der ge-
„ heele bewerktuiging, waarin dezelve van de ge-

„ wone wijze afwijkend terug werkt, waarin de „ onderſcheidene tot inſtandhouding der gezondheid „ noodige verrigtingen buiten evenredigheid tot el- „ kander gebragt zijn, met eene vermeerderde we- „ derwerking in het vaatſtelſel."

Eene geſtoorde evenredigheid der onderſcheidene verrigtingen is de naaste oorzaak der koorts; eene verhoogde aandoenlijkheid in de prikkelbare en gevoelige vezel is de voorbeſchikkende, en de vreemdaardige ongewone prikkels zijn de toevallige oorzaken, welke met elkander deze onevenredigheden voortbrengen.

De vermeerderde wederwerking van het vaatſtelſel verwijdert dikwijls de vreemde prikkels en brengt de geſtoorde verrigtingen tot haren gezondheidsmatigen toeſtand terug; in zoo verre nu kan men met de oude Geneesheeren zeggen: „ Koorts „ is eene heilzame beweging der natuur, waardoor „ zij zich van ſchadelijke ſtoffen tracht te ont- „ doen."

II.

Verdeeling der koortſen.

Niet minder talrijk dan de onderſcheidene omſchrijvingen, wat eigenlijk eene koorts zij, zijn ook de verdeelingen en onderdeelingen der koortſen, bij de onderſcheidene Schrijvers over deze ziekte voorkomende, zoodat het moeijelijk valt, eene ver-

verdeeling te kiezen, welke aan alle vereischten, die men daarbij op het oog heeft, even doelmatig voldoet; te meer, daar zich tegen allen gewigtige redenen ter afkeuring in het midden laten brengen.

Zoo lang de naaste oorzaak der koortſen een raadſel voor den Geneesheer blijft, zal men het doelmatigſte handelen, den loop der koortſen en de daarbij plaatshebbende volgreeks der toevallen tot grondbeginſel voor eene algemeene verdeeling aan te nemen.

Naar mate de toevallen en verſchijnſelen, die eene koorts daarſtellen, onafgebroken gedurende haren geheelen loop aanhouden, nalaten, of tusſchenpoozingen maken, ſtellen wij met den beroemden RICHTER drie hoofdafdeelingen vast:

I. *Aanhoudende koorts.* (*Febris continens*), die, als het ware, maar een' aanval maakt, onafgebroken van haar begin tot het einde voortduurt, en geene tusſchenpoozingen heeft.

II. *Aflatende koorts.* (*Febris remittens*). De lijder heeft aanhoudend koorts, met afwisſelende verminderingen en verheffingen der toevallen, meestal op bepaalde tijden.

III. *Tusſchenpoozende koorts.* (*Febris intermittens*). Regelmatige koortsaanvallen met geheel koortsvrije tusſchentijden, waarin de lijder gezond ſchijnt, de aanvallen meest met koude beginnen en met zweet eindigen; waarom men ze ook koude koortſen noemt.

Alle koortſen, geene uitgezonderd, kunnen, zonder dat men der natuur dwang behoeft aan te doen,

tot deze drie soorten gebragt worden, waarvan ieder weder hare onderdeelen heeft:

1°. Volgens de wijze hoe zij heerschen, verdeelt men de koortsen in *epidemische* of *algemeen heerschende*, met of zonder *besmetting* (*contagiosae*); in *sporadische*, *enkel heerschende*, *endemische*, *landëigen*, die aan het eene of andere *clima* of plaats gebonden zijn; in *staande koortsen*, (*Febres stationariae*), die gedurende eenigen tijd onafgebroken en onveranderd heerschen, en in *tusschenloopende*, (*Febres intercurrentes*).

2°. Volgens de jaargetijden, waarin zij heerschen, in *voorjaars-*, *zomer-*, *herfst-* en *winterkoortsen*.

3°. Volgens haren langeren of korteren duur, waarmede zij afloopen, in *heete* of *schielijk afloopende koortsen*, (*Febres acutae*, *per acutae*, *acutissimae*); in *slepende langdurige*, (*Febres hecticae*, *phthisicae*, *cachecticae*).

4°. Volgens hare oorzaken, in *oorspronkelijke koortsen*, (*Febres primariae*), en in *toevallige*, (*Febres symptomaticae secundariae*).

5°. Volgens het gevaar, dat zij insluiten, in *goedaardige koortsen*, (*Febres benignae*), en in *kwaadaardige*, (*Febres malignae*, *perniciosae*).

III.

Oorzaken der koortsen.

Alles, wat op een bewerktuigd ligchaam inwerkt, en

en deszelfs verrigtingen ſtoort of bijzonder wijzigt, kan eene koorts voortbrengen, en dus haar tot oorzaak worden.

Gelijk iedere andere ziekte eene zekere voorgeſchiktheid of aanleg voor haar ontſtaan in het ligchaam noodig heeft, is het ook met de koortſen gelegen; maar deze aanleg voor zich zelve beſtaande, is dit nog geene koorts, kan haar lang vooraf-gaan en aanwezig zijn, zonder haar volſtrekt noodzakelijk te doen ontſtaan. Gering zijnde, kan zij door zich zelve weder ophouden, of, door toevallige inwerkingen van buiten, weggenomen worden. Waar zij voortduurt, onderhouden door de ſchadelijkheden die haar voortbragten, en bij gevolg van tijd tot tijd grooter wordt, zal de ontwikkeling der koorts onvermijdelijk plaats grijpen. Langzamer of ſchielijker, naar mate meerdere ſchadelijke invloeden, die op het ligchaam inwerken, daarbij komen.

Deze geſteldheid der bewerktuiging, die het ontſtaan eener koorts voorbereidt, noemt men hare *voorbeſchikkende oorzaak*, (*Cauſa praedisponens*). Als in het ligchaam zelf gelegen zijnde, moet zij als eene wijziging in de bewerktuiging zelve beſchouwd worden, welke tusſchen gezondheid en ziekte inſtaat.

In het oogloopende ziekteverſchijnſelen zijn niet aanwezig, hoezeer de onderſcheidene verrigtingen niet met die ligtheid en gemakkelijkheid geſchieden, en met geen welgevallen, maar meer met lusteloosheid en moeite ten uitvoer gebragt worden.

Deze aanleg of voorbeſchikkende oorzaak kan al-

 ge-

gemeen en over de geheele bewerktuiging uitgebreid zijn; hoe meer zij dit is, zoo veel te meer grenst zij reeds aan wezenlijke ziekte. Zij kan meer bepaald in het eene of andere ſtelſel of deel der bewerktuiging gelegen zijn; hoe noodzakelijker tot onderhouding van het leven het ſtelſel of deel is, waarin zij huisvest, of meerdere uitgebreidheid en invloed het op de geheele bewerktuiging heeft, zoo veel te ligter grijpt de overgang in ziekte plaats; hoe veel te geringer deze betrekkingen zijn, zoo veel te langer kan zij, zonder dat er eene koorts volgt, aanwezig wezen. Deze voorbeſchikkende oorzaak is gelegen in meer of minder verhoogde prikkelbaarheid, groote gevoeligheid of aandoenlijkheid van het zenuwſtelſel, of ongevoeligheid van hetzelve; vermeerderde werkdadigheid in het ſtelſel der *reproductie*, verminderde of afwijkende verrigtingen van den gezondheidsmatigen toeſtand in hetzelve, met den daarvan afhankelijken overvloed van bloed of mangel aan dezen levensbalſem; veranderde geſteldheden der afſcheidende en ontlastende werktuigen en in de afgeſcheidene vochten. Onverſchillig of zij algemeen en gelijkmatig, of bijzonder en ongelijkmatig, in de afzonderlijke ſtelſels en deelen plaats hebben, en met of zonder gebreken in de bewerktuiging der deelen zelve gegrond, gepaard gaan.

De aangeborene wijzigingen en betrekkingen der zamengeſtelde deelen, krachten, eigenſchappen en vermogens der bewerktuiging, bekend onder den naam van *temperamenten*, de ouderdom, de leefwijze, het geſlacht, de landaard, het klimaat,

en

en vele andere omſtandigheden, waarmede de mensch geboren wordt, leeft en leven moet, leveren de beginſelen, waaruit zich het verſchil van dezen aanleg zelven, in het voortbrengen, dan van deze, dan van gene koorts laat verklaren, en waarom dezelfde toevallige of bijkomende oorzaken, bij het eene voorwerp deze, bij het andere gene koorts, doen ontſtaan; belette uitwaſeming bij den volbloedigen eene ontſtekingkoorts, bij den zenuwenzwakken eene zenuwkoorts ten gevolge heeft.

Naauwkeurig bekend te zijn met den vooratgeganen aanleg zoo wel, als met de bijgekomene ſchadelijke invloeden, en deze met elkander vergeleken en gewaardeerd te hebben, is voor den Geneesheer van het grootſte belang; daar wij voor als nog geene andere hulpmiddelen bezitten, om de wezenlijke geaardheid eener ziekte, voor zoo verre de mogelijkheid daarvan mag vooronderſteld worden, te leeren kennen, onderſcheiden, en doelmatig behandelen.

De aanleg of voorbeſchikkende oorzaak om ziek te kunnen worden, op zich zelve genomen, nog even verre van wezenlijk ziek zijn, als van de gezondheid, verwijderd, zoo moeten andere op het ligchaam inwerkende ſchadelijkheden daarbij komen, om den overgang in ziekte te bewerken. Alles, wat hiertoe medewerkt of bijdraagt, begrijpt men onder de algemeene benaming van *toevallige* of *bijkomende oorzaken*, (*Cauſae occaſionales*).

Deze kunnen dikwijls met den aanleg zoo naauw verwant en verbonden zijn, dat het moeijelijk valt, de juiste grensſcheidingen van beiden te onderſcheiden,

den, of te bepalen, waar de aanleg eindigt en de toevallige oorzaak begint. Dezelfde invloed, die tot ziek worden voorbeſchikt, kan voortwerkende den overgang in ziekte bewerken, zonder dat er andere toevallige oorzaken daarbij komen. Theoretisch beſchouwd, blijft het intusſchen voor den Geneesheer, en bovenal voor den leerling in de kunst, belangrijk en noodzakelijk, aan dit door alle Geneesheeren aangenomen onderſcheid vast te houden.

Het gevoegelijkst onderſcheidt men de toevallige oorzaken in algemeene en bijzondere, in uitwendige en inwendige; of ook, volgens den aard harer inwerking, naar mate zij meer het eene ſtelſel of deel der bewerktuiging boven het andere aandoen, en daarop ſchadelijk inwerken, kunnen zij tot zoo vele afdeelingen gebragt worden, als er bijzondere ſtelſels en deelen in de bewerktuiging aanwezig zijn.

Algemeene noemt men ze, wanneer zij de geheele bewerktuiging, als met éénen ſlag en op één oogenblik, aandoen, en eene koorts daarvan het onmiddellijk gevolg is, zonder dat het eene deel ſterker dan het andere lijdt en aangedaan is.

Bijzondere, wanneer zich de ſchadelijke inwerking tot een ſtelſel of deel bepaalt, in den beginne alleen plaatſelijk is, eerst in een zeker tijdsverloop, niet op ééns of plotſeling, van daar over het geheele geſtel uitbreidt.

Uitwendige, wanneer dezelven buiten het ligchaam gelegen zijn, in dingen buiten ons haren grond heb-

hebben, en met ons ligchaam in zeker verband en aanraking moeten gebragt worden.

Inwendige, wanneer zij in het ligchaam zelf huisvesten, een deel van hetzelve uitmaken, of in de bewerktuiging gelegen zijn, niet gelijk e voorgaande, van buiten naar binnen, maar veeleer van binnen naar buiten, werkzaam zijn.

De bijzondere van deze oorzaken, naar mate zij meer bepaald op het eene of andere ſtelſel en deel haren ſchadelijken invloed uitoefenen, verdeelt men in de zoodanige, welke vooral het vaat- en ſpierſtelſel aandoen, hare ſchadelijke inwerking door verhoogde, verminderde of bijzonder gewijzigde prikkelbaarheid kenſchetſen, en koortſen doen geboren worden, die de eigendommelijkheden eener veranderde prikkelbaarheid duidelijk aanwijzen.

2°. In die, welke bij voorkeur het herſen- en zenuwgeſtel aandoen, de gevoeligheid bijzonder wijzigen, en koortſen voortbrengen, welke in dat ſtelſel gepaard zijn met zinkelijke wederwerkingen, die, wegens den algemeenen invloed der gevoeligheid of van het zenuwvermogen op de geheele bewerktuiging, alle verrigtingen in deze ſtoornis doen deel nemen.

3°. Welker invloed zich voornamelijk op het *reproductive* ſtelſel te kennen geeft, waarbij het klier- en watervaatſtelſel de meest lijdende deelen zijn, reeds in hunne verrigtingen geſtoord, dewijl de andere daarvan onafhankelijke verrigtingen nog geene verhindering ondergaan.

4°. Het ſpijsverteringsſtelſel en alle andere afzonder-

derlijke deelen en ingewanden kunnen al mede oorſpronkelijk aangedaan worden, zonder dat daarbij gelijktijdig groote veranderingen in de drie hoofdſtelſels waar te nemen zijn, en den ontvangenen indruk aan andere deelen mededeelen, de dus werkende toevallige koortſen voortbrengen, welke tevens plaatſelijk en algemeen zijn of worden.

Tot de uitwendige behooren de inwerkingen van den ons omgevenden dampkring, volgens zijne zwaarte en ligtheid, zuiverheid, menging met vreemde daarin opgeloste of mede vermengde luchtvormige ſtoffen, zijne vochtigheid en droogte, zijne ſnellere of langzamere beweging, zijnen grooteren of geringeren warmtegraad, en eindelijk nog op vele andere wijzen, welke zich uit de genoemde veranderingen niet laten verklaren, die van bijzondere plaatſelijke geſteldheden, en den invloed der andere hemelligchamen op onzen dampkring, waarſchijnlijk afhangen.

2°. De electriſche en magnetiſche vloeiſtoffen, die dan eens in grootere, dan in kleinere hoeveelheden in den dampkring aanwezig zijn, en hare evenredigheid daarvan verſchillend op den mensch inwerken.

3°. Voedſels, ſpijzen en dranken, vergiften, ſmetſtoffen, en andere zelfſtandigheden, kleeding, woonplaats, ligging, misbruik van geneesmiddelen, warme, koude en dampbaden, enz.

4°. Beweging en rust, ſlapen en waken, beroepsbezigheden en vooral onderſcheidene handwerken.

Tot

Tot de inwendige behooren, hartstogten en gemoedsaandoeningen, overvloed of gebrek der noodige vochten, ophoopingen, ongelijkmatige verdeeling, ziekelijke menging en ontbindingen in hare bestanddeelen, vermeerderde, verminderde en onregelmatige ontlastingen, langs gewone en ongewone wegen, tegennatuurlijke gesteldheden der vaste deelen, inwendige ontstekingen, verëtteringen, verhardingen, aanëengroeijingen, gezwellen, steenen, wormen, vreemde in het ligchaam verborgene zelfstandigheden, enz.

Eene meer volledige opgave van al de onderscheidene toevallige oorzaken, die koortsen kunnen voortbrengen, en de wijze hoe men haren schadelijken invloed tracht te verklaren, in de algemeene en bijzondere ziektekunde, meer dan hier, te huis behoorende, gaan wij dezelven hier, met terugwijzing op het *Handboek der Algemeene Ziektekunde*, *door* G. W. CONSBRUCH, *vertaald door den verdienstelijken* F. VAN DER BREGGEN, voorbij, daar het aldaar, in het derde en dertiende hoofdstuk, gezegde even zeer in het bijzonder op de koortsen, als in het algemeen op alle ziekten, betrekkelijk de wijze harer wording, toepasselijk is.

De naaste oorzaak (*Causa proxima*) der koortsen, in het afgetrokkene beschouwd, blijft, niettegenstaande de veelvuldige pogingen der Geneesheeren, om dezelve te vinden en te verklaren, nog altijd een raadsel. Hare duurzaamheid, nadat reeds de schadelijke invloeden opgehouden hebben te werken,

ken, of verwijderd zijn, bewijst genoegzaam, dat zij iets inwendigs, in de bewerktuiging zelve gelegen, en geenszins iets uitwendigs is, of zijn kan.

De inwerkingen der aanwezig geweest zijnde, en nog aanwezige ſchadelijkheden, op een tot ziekworden voorbeſchikt ligchaam, brengen eene zekere ſtemming in de levensvermogens en krachten, veranderingen in de menging en gedaante der vaste deelen, in de van hunne bewerktuiging afhankelijke verrigtingen, in de menging en den zamenhang der vloeibare deelen, voornamelijk in het bloed, te weeg, waardoor het geheel verandert, in zijne werkingen en verrigtingen nieuwe wetten volgt, welke zich door bijzondere, van den gezondheidsmatigen toeſtand afwijkende, verſchijnſelen doen kennen. Deze verſchijnſelen zijn het, die het gezonde van het zieke onderſcheiden, en verſchijnſelen en toevallen der naaste oorzaak *Symptomata cauſae proximae* genoemd worden.

In de zeer onderſcheidene geſteldheden der bewerktuiging, door de veranderingen der van buiten inwerkende ſchadelijkheden voortgebragt, ligt de oorzaak der verſcheidenheid der koortſen onderling, zoo wel als van hare gelijkvormige en verre van elkander afwijkende toevallen, loop, gevaar, gevolgen, uitgang en genezing.

Alleen uit het uitwendige, de toevallen en verſchijnſelen, waardoor zich eene koorts te kennen geeft, kan men met waarſchijnlijkheid, op de inwendige plaatshebbende veranderingen, een beſluit trekken, welke veranderingen, even zeer als het le-

leven zelf niets anders dan noodwendige en onvermijdelijke gevolgen der bewerktuiging en van de daarin gegronde vermogens en krachten zijn.

Waarin het naaste van deze veranderingen beſtaat, of gezocht moet worden, weten wij niet; want allen, die, om zulks te verklaren, hunne pogingen aangewend hebben, leverden iets meer of min onvolledigs, en dikwijls ſtrijdende met dat, wat ons eene gezuiverde ervaring leeraart. Kenden wij haar, de naaste oorzaak der koorts lag dan voor ons bloot.

De koorts en hare naaste oorzaak vloeijen als het ware ineen, en kunnen niet van elkander geſcheiden, ieder afzonderlijk beſchouwd en onderzocht worden. Zoo lang deze kennis in de geneeskunst ontbreekt, zoo lang zal men zich ook aan de voornaamſte, meest algemeene en kenſchetſende toevallen en verſchijnſelen, welke deze ziektevorm kenſchetst, moeten houden, zoo wel om de koorts van andere ziekten, als in hare verſchillende ſoorten en geaardheden, die zij kan aannemen, te onderſcheiden. Wat ons tot het eerſte leidt, noemen wij hare algemeene kenmerken, toevallen en verſchijnſelen, omdat wij ze bij alle koortſen, alleen trapsgewijze verſchillende, wedervinden; die ons de koorts volgens hare ſoort en geaardheid leeren kennen, noemen wij hare bijzondere.

Het aanhouden, nalaten, en tusſchenpoozen der algemeene toevallen, die men bij iedere koorts aantreft, heeft ons tot grondſlag gediend, om dezelven in drie geſlachten te verdeelen. De vermeerderde of verminderde wederwerking, waarmede alle verrig-

tingen, gedurende eene koorts, plaats hebben; de onevenredigheden in de onderſcheidene verrigtingen van de bijzondere ſtelſels en werktuigen, betrekkelijk tot elkander, dus kwantitatief; en in ieder afzonderlijk, vergeleken met deszelfs gezondheidsmatigen toeſtand, dus kwalitatief, zal ik tot grondbeginſel aannemen in de bepaling van het karakter der koortſen, om daaruit de onderafdeelingen voor ieder geſlacht te vinden.

I.

Aanhoudende koorts.
(Febris continens, continua).

a. Aanhoudende koorts, met eene algemeen verſterkte, gelijkmatige, niet zeer hevige, wederwerking, zonder uitſtekend lijden van een bijzonder ſtelſel of deel. (*Febris ſimplex*, *ardens*, *καῦσος* der ouden, *ephemera*, *ſynochus non putris*, *febris benigna*).

b. Met eene algemeen gelijkmatig ſterke, hevige wederwerking, vooral van het vaatſtelſel, zonder uitſtekend lijden van een afzonderlijk deel. (*Febris inflammatoria*, *continens*, *ſynocha*, *febris ſthenica*, *fièvre angio-tenique* van PINEL).

c. Met algemeen en plaatſelijk vermeerderde hevige wederwerking, vooral in het vaatſtelſel. (*Febris inflammatoria continua cum inflammatione topica*).

d. Met algemeen verminderde wederwerking, vooral

al in het vaatſtelſel en de *reproductive* werktuigen. (*Febris putrida*, *typhus*, *febris maligna*, *pestilentialis*, *fièvre adynamique* van PINEL).

e. Met algemeen verminderde wederwerking, voornamelijk in het zenuwſtelſel. (*Febris nervoſa aſthenica*, *acuta*, *atacta*, *maligna*, *typhus nervoſus*, *fièvre ataxique* van PINEL).

f. Met algemeen en plaatſelijk verminderde wederwerking. (*Febris putrida*, *et nervoſa cum inflammatione topica aſthenica*).

II.

Aflatende koorts.
(*Febris remittens*).

a. *Aflatende koorts*, met algemeen vermeerderde wederwerking, die beurtelings afneemt en verheft, voornamelijk in het vaatſtelſel. (*Febris inflammatoria remittens*).

b. Met algemeen en plaatſelijk vermeerderde wederwerking in het vaatſtelſel. (*Febris inflammatoria remittens cum inflammatione topica*).

c. Met algemeen verminderde wederwerking, vooral in het vaatſtelſel en de *reproductive* werktuigen. (*Febris putrida remittens*).

d. Met algemeen verminderde wederwerking in het zenuwſtelſel. (*Febris nervoſa remittens*).

e. Met algemeen en plaatſelijk verminderde wederwerking in het vaat- of zenuwſtelſel. (*Febris pu-*

putride, *v. Nervoſa remittens cum inflammatione topica aſthenica*).

f. Met algemeen verminderde wederwerking der ſpijsverteringswerktuigen. (*Febris inter mittens gastrica*, *ſaburralis*, *bilioſa*, *mucoſa*, *verminoſa*, enz.

g. Met ongelijkmatige wederwerkingen in de onderſcheidene ſtelſels en werktuigen. (*Febris remittens complicata et ſymptomatica*, *catarrhalis*, *rheumatica*, *hectica*, *phthyſica*, *puerperalis*, enz.

III.

Tusſchenpoozende koorts.
(*Febris intermittens*).

a. *Tusſchenpoozende koortsaanvallen*, met algemeen vermeerderde wederwerking. (*Febris intermittens inflammatoria*, *ſthenica*).

b. Met algemeen verminderde wederwerking. (*Febris intermittens aſthenica*).

c. Met algemeen verminderde wederwerking, voornamelijk in het zenuwgeſtel. (*Febris intermittens nervoſa*, *maligna*, *ſoporoſa*, *comentoſa*, enz.

d. Met algemeen verminderde wederwerking, vooral van het vaatſtelſel. (*Febris intermittens putrida*).

e. Met algemeen verminderde wederwerking der ſpijsverteringswerktuigen. (*Febris intermittens gastrica*).

f. Met ongelijkmatige wederwerking der onderſcheidene ſtelſels en werktuigen. (*Febris intermittens irregularis*, *erratica*, *localis*, *topica*).

IV.

Nadere verdeeling der koortſen.

De hier aangenomene verdeeling der koortſen, zoo veel mogelijk gegrond in de toevallen en verſchijnſelen, die men, over het algemeen genomen, bij koortszieken waarneemt, kan men even min, als zoo vele andere verdeelingen, door onderſcheidene geneeskundige Schrijvers aangenomen, voor volledig, en in alle opzigten aan alle vereischten, die daarvan gevorderd worden, als voldoende beſchouwen. Gebrekkig, gelijk alle andere, is het mij genoeg, indien zij ſlechts niet gebrekkiger dan andere bevonden wordt. Een harer voordeelen, die ik hope, dat men daaraan zal toekennen, ſchijnt mij daarin gelegen, dat zij de verdeelingen, van anderen aangenomen en vastgeſteld, zonder moeite op zich, en wederkeerig, zich op andere laat toepasſen; en dat zij voornamelijk aanwijst, waarop in de behandeling van de onderſcheidene koortskarakters moet gelet worden. Dat mij daarbij de opmerkingen eener gezuiverde opwekkingstheorie van REIL, en eenigermate ook die der nieuwſte geneeskundige theoriën, geleid hebben, zonder uit het oog te verliezen, wat eene regtſchapen *empirie* aan de

hand geeft, zal de deskundige al ſpoedig ontdekken. Ten minſte was het mijn voornaamſte doel, het goede, onverſchillig van wien het afkomſtig zij, zamen te ſtellen en, zoo mogelijk, te omvatten.

Ten aanzien van het karakter der koortſen, wanneer men daarbij alleen let op den graad van ſterkte der wederwerkingen, waarmede de onderſcheidene verrigtingen plaats hebben, kan men een drievoudig koortskarakter aannemen:

1°. *Koorts* met vermeerderde werkdadigheid in het geheele geſtel. (*Sthenia*, *Hyperſthenia*, *Synocha* van REIL).

2°. *Koorts* met verminderde werkdadigheid in het geheele geſtel. (*Aſthenia*, *Typhus* van REIL).

3°. *Koorts* met ongelijkmatige werkdadigheid, van enkele ſtelſels, deelen of werktuigen, in evenredigheid tot en onder elkander. (*Complicatio*).

Indien wij eenen zekeren maatſtaf bezaten, die den graad van wederwerking in ieder ſtelſel en deel, zoo wel in dien ſtaat, waarin zij aan de gezondheid beantwoorden, als in ziekten, naauwkeurig aanwees, zoude men welligt vinden, dat de meeste koortſen dit laatſte karakter vertoonen, en er bij de meeste niet zoo zeer een meer of minder, dan wel een kwalitatief verſchil plaats heeft. Zoo ſchijnt de ontſtekings- of vaatkoorts alleen in eene onevenredige te ſterke wederwerking in het vaatſtelſel, betrekkelijk het geheele *organismus*, en de daardoor bewerkte veranderde menging van het bloed, gegrond te zijn; plaatſelijke ontſtekingen komen daarbij,

bij, wanneer de wederwerking in een deel meer dan in het andere opgewekt en onderhouden wordt. Bij andere koortſen zien wij de wederwerking in het herſen- en zenuwgeſtel bijzonder en bij uitſtek van hunne gezondheidsmatige verrigtingen afwijken, verhoogd, verminderd en buiten evenredigheid, met betrekking tot de wederwerking zoo wel van de geheele bewerktuiging als in hare bijzondere deelen. Bij ſommigen zien wij bij voorkeur het *reproductive* ſtelſel, en het bloed, dat de ſtof ter verarbeiding van dat ſtelſel moet opleveren, het eerſte in zijne verrigtingen, het andere in zijne zamenſtellende deelen veranderd, gewijzigd en ontbonden. In eenige gevallen zien wij bijzonder de ſpijsverterings-werktuigen en het leverſtelſel; bij andere de ademhalings-werktuigen, de ſpiervezel, de ſlijm afſcheidende vliezen, de klieren, enz., aangedaan, en in hunne verrigtingen niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief veranderd.

Daar nu de onderſcheidene verrigtingen der bewerktuiging, niet alleen in het meer of minder, maar ook in hare betrekkelijke evenredigheden tot het geheel en onderling, en in de hoedanigheid veranderd zijn, niet op ééne, maar op verſchillende wijzen van de gezondheid afwijken, zoo laat zich ligt inzien, dat eene verdeeling der koortſen, alleen volgens dit meer of minder, voor eenzijdig, onvolledig en met de natuur ſtrijdig, te houden is; dat men van een ander beginſel moet uitgaan, om de verſchillende karakters der koorts te bepalen, en zich bij de verdeeling dienvolgens te rigten. Wie

zal toch kunnen en willen beweren, dat, bij een gevoel van algemeene zwakte, verminderden polsſlag en kwijnende verrigtingen van het *reproductieve* ſtelſel, de raaskallende ijlhoofdigheid, de opgewekte verrigtingen der zin-werktuigen en ſpelingen eener buitenſporig opgewekte en werkzame verbeelding, zoo gewone toevallen bij zenuwkoortſen, alleen uit zwakte voorkomen, omdat middelen, dien wij verſterkende krachten toeſchrijven, de genezing bevorderen, verzwakkende den dood veroorzaken, en de lijders nog langen tijd, nadat zij de koorts doorgeſtaan hebben, zwak blijven.

Onevenredige wederwerkingen der onderſcheidene ſtelſels en deelen in de bewerktuiging zijn, mijns bedunkens, de eenige veilige hulpmiddelen, waardoor wij in het bepalen der karakters, die de koortſen aannemen, eenen zekeren weg bewandelen. Want noch de valſche zwakte der ouden, noch de gemengde der nieuweren, kan ons iets baten in de verklaring van de zoo verre uiteen loopende trappen van ſterkte en zwakte, in de verrigtingen, gedurende den loop van eene koorts, in hare onderſcheidene tijdperken waar te nemen; nog minder zijn zij geſchikt om een licht te ontſteken, waarop men zich veilig, in de geneeskundige behandeling, verlaten kan.

Steeds de veranderde werkdadigheid der bewerktuiging tot grondſlag houdende, met inachtneming der ſtelſels, waarin zij zich het duidelijkſte openbaren, neme ik vier hoofdkarakters der koortſen, in navolging van den beroemden RICHTER, aan:

1°. De

1°. De ontſtekingkoorts met de ſterke wederwerking. (*Febris inflammatoria, ſthenica*).
2°. De zenuwkoorts, met verminderde wederwerking. (*Febris nervoſa, aſthenica*).
3°. De koorts met neiging der vochten tot ontbinding en rotting, of de rotkoorts. (*Febris putrida*).
4°. De gastriſche, of met ſchadelijke ſtoffen in de darmbuis gepaarde koorts. (*Febris gastrica*).

V.

Tijdperken der koortſen.

De koortſen doorloopen van haar begin tot aan hare beſlisſing zekere tijdperken, die men, met elkander in verband, den loop der koorts of haren duur noemt. Bij iedere koorts, die aan zich overgelaten blijft, of ongeſtoord in haren loop zich beſlist, neemt men ſteeds deze onderſcheidene tijdperken waar. Door eene doelmatige geneeskundige behandeling kunnen zij in vele gevallen verkort, en uit het eerſte tijdperk in een der laatſte verplaatst worden, zonder noodig te hebben de tusſchenliggende te doorloopen. Eene ondoelmatige behandeling, daarentegen, verlengt en verſlimmert dezelve, of brengt den lijder uit de ligte in de zware en gevaarlijke.

Deze tijdperken zijn de volgende:

1°. *Het tijdperk der voorloopers.* (*Stadium pro-*

 do-

domorum, diathesis). Het geeft zich door een meer of minder gevoel van kwalijk bevinden te kennen; verschillend volgens het karakter dat de koorts aanneemt, en de stelsels en werktuigen, welke de voornamelijk lijdende deelen bij de eenmaal ontwikkelde koorts zijn zullen; door lusteloosheid, verdrietelijkheid, loomheid, verminderden eetlust en afwisselend gevoel van hitte en koude; somwijlen door opgebeurdheid en vlugheid van geest, vermeerderden eetlust, een gevoel van voor den lijder ongewoon welvaren en gezondheid, vooral bij stenische of ontstekingkoortsen.

2°. *Het tijdperk der beginnende koorts.* (*Stadium initii, principium febris*). Het is doorgaans van korten duur en onduidelijk. Koude rillingen, hevige koude met spoedig daarop volgende hitte, hoofdpijn, misselijkheid, walging, brakingen, flaauwten, hevige pijnen, zijn de meest gewone toevallen, waarmede eene koorts begint, die dan later door regelmatige koortsaanvallen gevolgd worden, waarmede de koorts zich in haar bepaald karakter ontwikkelt.

3°. *Het tijdperk der toenemende koorts.* (*Stadium incrementi*). De koorts ontwikkelt zich steeds meer en meer duidelijk, de toevallen en verschijnselen vermeerderen en worden zwaarder, totdat zij haren hoogsten trap van sterkte bereikt heeft.

4°. *Het tijdperk, waarin de koorts haren hoogst mogelijken trap van hevigheid bereikt heeft.* (*Sta-*

(*Stadium ſtatus*, *acme*). Het is ſlechts van korten duur; de groote afwijkingen in alle verrigtingen van den gezondheidsmatigen toeſtand, met de daarvan afhankelijke hevigheid der toevallen, voeren de noodzakelijkheid van eene ſpoedige beſlisſing met zich, hetzij ten goede of ten kwade. In het eerſte geval heeft de overgang plaats in het:

5°. *Tijdperk der afnemende koorts*. (*Stadium decrementi*, *paracme*). Gelijk in het derde tijdperk de toevallen vermeerderen en zwaarder worden, nemen zij in dit ſteeds af en verminderen, totdat de meeste ziekteverſchijnſelen verdwenen zijn, en de herſtelling als het:

6°. *Tijdperk* intreedt. (*Reconvalescentia*). Alle ziekteverſchijnſelen zijn nu verdwenen, de krachten beginnen te herſtellen, de eetlust, ſlaap, de uit- en afſcheidingen zijn natuurlijk. De lijder keert tot zijne vorige gezondheid terug.

VI.

Duur der koortſen.

Alle koortſen, van wat aard zij ook zijn mogen, hebben altijd een zeker tijdsbeſtek noodig, alvorens zij haar einde bereiken, in gezondheid of dood.

Maar de tijd, waarin zij afloopt, is geenszins bij allen van gelijken duur. De eenvoudige koorts doorloopt alle tijdperken in zoo vele uren, als de aan-

hou-

houdende dagen en dikwijls weken noodig heeft. De meeste echter verloopen in den tijd van veertien tot acht en twintig dagen, wanneer men ze geheel aan de natuur overlaat, en geene geneesmiddelen toedient. In vele gevallen zijn hare tijdperken en geheele duur zoo ſtandvastig, dat het buiten de magt van den Geneesheer blijft, dezelven te verkorten.

Hoezeer wij nu wel geene algemeene regelen hebben, waaruit zich reeds, bij het eerſte begin eener koorts, haren duur met eenige zekerheid vooruit bepalen laat, zoo kan men toch met eenige waarſchijnlijkheid, volgens den *typus*, de meer of mindere kwaadaardige natuur, de voortbrengende oorzaken, derzelver voortduring of ophouding, uit den duur van het eene tijdperk, tot dien van het andere, uit gedane waarnemingen bij andere, gelijktijdig door dezelfde koortſen aangetaste, lijders den geheelen duur der koorts berekenen.

a. Volgens den typus. De aanhoudende koortſen verloopen ſteeds ſchielijker, dan de aflatende; deze ſchielijker dan de tusſchenpoozende; en van deze weder het ſchielijkst die, welker aanvallen op de kortſte koortsvrije tusſchentijden wederkeeren; de daagſche koorts ſchielijker dan de anderendaagſche, deze ſchielijker dan de derdendaagſche, enz.; alhoewel de kwaadaardige tusſchenpoozende, de ſlepende zenuwkoortſen en de *hectiſche*, uitzonderingen op dezen regel zijn; welke uitzonderingen dezen regel echter geenszins omver ſtooten, daar dezelven doorgaans met

plaat-

plaatſelijke aandoeningen en bijzonder lijden van enkele deelen gepaard gaan, en bijgevolg meer tot de *ſymptomatiſche*, dan wel tot de *idiopathiſche* behooren.

b. De kwaadaardigheid. Hoe kwaadaardiger eene koorts is, dat is, hoe belangrijker tot onderhouding des levens de bijzonder aangedane deelen en ſtelſels zijn, zoo veel te korter is haar duur. De kwaadaardigſte van alle koortſen, de pest van het Oosten, de gele koorts der Amerikanen, de oorlogspest der Europeërs en de kwaadaardige tusſchenpoozende in moerasſige landſtreken, eindigen doorgaans binnen de eerſte zeven dagen.

c. De voortbrengende oorzaken. Koortſen, welker oorzaken in misbruik van ſpijs en drank, overmatige beweging en rust, belette uitwaſeming en andere onmiddellijk op de bewerktuiging materiëel en voorbijgaande inwerkende ſchadelijkheden, gelegen zijn, eindigen, wanneer zij een' aanhoudenden *typus* hebben, binnen zeven, met de nalatende of tusſchenpoozende binnen veertien dagen, mits de oorzaken uit den weg geruimd, en geene nieuwe ſchadelijkheden daarbij komen.

Koortſen, door beſmetting voortgebragt, houden haren loop het ſtandvastigt en minst veranderlijk vol; de verſchillende ſmetſtoffen brengen hier een groot onderſcheid te weeg; de meeste echter duren van een en twintig tot vijf en dertig dagen, totdat de lijder herſteld is; de dood volgt

volgt meerendeels op de ongelijke dagen, voor den dertienden.

Koortſen, uit oorzaken, welke niet weggenomen worden, hetzij de mogelijkheid daarvoor beſta of niet, duren altijd zeer lang, en volgen het minſte eenen regelmatigen loop in hare onderſcheidene tijdperken. Onverteerde ſpijzen, vreemde ligchamen in de eerſte wegen, niet herſtelde ontwrichtingen, beenbreuken, beenſplinters, verhardingen, vernaauwingen, veretteringen, inwendige gezwellen, vreemde van buiten in het ligchaam gebragte dingen, ſplinters, ingetrapte ſpijkers, naalden, ſpelden, kogels, en wat dies meer zij, hebben dikwijls koortſen doen ontſtaan, die weken, maanden en jaren geduurd hebben.

d. *De onderſcheidene tijdperken*, die de koortſen doorloopen, zijn zoo juist en duidelijk niet van elkander afgeſcheiden, dat men ſteeds met naauwkeurigheid het einde van het eene, en het begin van het andere onderſcheiden kan; dikwerf vloeijen zij zoodanig te zamen, of gaan zoo onmerkbaar in elkander over, dat ook de geoefendſte en meest oplettende waarnemer ze kent, noch weet aan te wijzen. Bij andere zijn zij daarentegen zoo duidelijk, dat de minst geoefende dezelven onderkennen kan. Daar, waar dit plaats heeft, heeft men eenen wegwijzer te meer, zoo wel om den geheelen duur der koorts, als dien der afzonderlijke aanvallen, welke de koorts zamenſtellen, te bepalen. Vooral heeft

dit

dit plaats met de tusſchenpoozende. De onderſcheidene tijdperken, die zich hier door koude, hitte en zweet, duidelijker dan bij andere openbaren, — ten minſte voor zoo verre men hier iederen aanval, voor zich beſtaande, beſchouwt, — hebben gewoonlijk een' gelijken duur onderling, zoodat men, waar de koude twee uren geduurd heeft, met zeer veel waarſchijnlijkheid vooruit bepalen kan, dat de hitte en het zweet, ieder voor zich, insgelijks twee uren duren zullen, en de geheele aanval bij gevolg in zes uren zal afloopen.

Dezelfde evenredigheid heeft in de tijdperken plaats, zoodat men, waar de duur van het eene bekend is, daarnaar den overigen en dus den duur der koorts berekenen kan. Haar geheele duur verdeelt zich in zoo vele gelijke deelen als er tijdperken zijn; voornamelijk heeft zulks plaats tusſchen het derde en vijfde, de overige zijn aan vele afwijkingen onderhevig.

e. Bij *epidemiſche*, *endemiſche* en *contagieuſe* koortſen leert ons de ervaring, uit reeds behandelde gevallen afgeleid, tot den waarſchijnlijken duur beſluiten; de meerdere gelijkvormigheid der voortbrengende oorzaken brengt ook meer overeenſtemming in den loop der koortſen; het heerſchende karakter blijft dikwijls maanden lang onveranderd hetzelfde, onverſchillig welke voorwerpen de koortſen aantasten. Den loop der koorts bij éénen lijder kennende, kent men dien ook doorgaans bij alle anderen.

Voor

Voor jonge Geneesheeren kan niet te dikwijls herhaald worden, dat de meeste dezer koortſen een bepaald tijdsverloop noodig hebben, alvorens zij zich beſlisſen. Geen Geneesheer zal er welligt te vinden zijn, die niet eenmaal in den waan gedeeld heeft, om koortſen te kunnen genezen, zonder daarbij aan den tijd gebonden te zijn; maar ook geen Geneesheer, die gewoon is meer te doen dan een *recept* te ſchrijven, zal ontkennen: dat hem treurige ervaringen iets anders en beters geleerd, en van dwalingen genezen hebben.

VII.

Uitgangen der koortſen.

Iedere koorts aan zich zelve overgelaten, of geneeskundig behandeld, volbrengt ſpoediger of langzamer haren loop, en eindigt op eene drievoudige wijze:

a. in gezondheid,
b. met den dood,
c. of door in eene andere ziekte over te gaan.

Ontſtaat er eene nieuwe alleen plaatſelijke ziekte, bekend onder de benaming *verplaatſing der ziekteſtof*, dan noemt men het *metastaſis.* Is de volgende ziekte algemeen, *gedaanteverwisſeling* (*metaſchematismus*). In beide gevallen houdt de eerſte oorſpronkelijke koorts of geheel op, en er ontwikkelt zich eene

eene ziekte, die in haar karakter, hare verſchijnſelen, toevallen en geneeskundige behandeling, van de eerſte geheel afwijkt; of er heeft alleen eene wijziging in het koortskarakter plaats, zoodat de aanwezige ziektetoevallen en verſchijnſelen, met andere vereenigd, vermeerderd of verminderd worden; het eenvoudige karakter, dat de koorts eerst had, wordt zamengeſteld, of het zamengeſtelde tot een eenvoudig terug gebragt. De geneeskundige behandeling beſtaat in wijzigingen, maar niet in volſtrekte verandering. Hoedanig de uitgang eener koorts ook zij, dezelve is altijd het gevolg van eene werking der natuur, gegrond op de verandering, welke de ſchadelijkheden, door haren prikkel, op de bewerktuiging, zoo in hare krachten als vermogens, voortbrengen, zijnde deze verandering gewijzigd door de bijzondere menging en ſtoffe van ieder werktuig. Deze terugwerking der organen moet noodwendig eene wijziging in de ſchadelijke prikkels aanbrengen.

Met iedere ziekte wordt er voor de bewerktuiging een nieuwe leefkring geopend, waarin zij aan nieuwe wetten en betrekkingen onderworpen, in alle verrigtingen wijzigingen en veranderingen ondergaat. Het meeste hebben wij daarbij te bewonderen, dat de algoede Schepper de bewerktuiging alzoo heeft ingerigt, dat de wederwerking, op elken ſchadelijken invloed volgende, mits zij niet te hevig zij, blijkbaar geſchikt is tot het verwijderen der ſchadelijke ſtoffe, tot het onſchadelijk maken derzelve, en tot het uitwisſchen van den ontvangen' indruk, en zij dus ook het vermogen bezit, om uit zich zelve de ge-

geſtoorde verrigtingen tot den natuurlijken ſtaat terug te brengen. Dit pogen geeft zich door vermeerderde werkdadigheid te kennen, of in het algemeen, of bepaaldelijk in het eene of andere ſtelſel en deel, om den tegenwoordigen toeſtand der bewerktuiging te veranderen; van deze poging is behoud of vernietiging het gevolg.

Deze geſchiktheid of dit vermogen der bewerktuiging, om zich zelve te veranderen en ziekten te beſlisſen, noemen de Ouden de *Geneeskrachten der natuur* (*Vires medicatrices naturae*). Zij beſchouwden dezelve als bijzondere, onafhankelijk werkende krachten, die ſteeds op zelfsbehoud doelden. In zoo verre zij dit niet ten volle zijn en niet kunnen wezen, hadden die Geneesheeren, welke dezelve loochenden, gelijk; maar als noodwendige gevolgen der gewrochte wederwerkingen in de bewerktuiging, zal het voor een iegelijk, die de beſchouwing der natuur in hare uitwerkſelen boven ſpitsvondige begripsverdraaijingen ſtelt, tot de dwaasſte en ijdelſte ondernemingen behooren, de geneeskrachten der natuur te betwisten.

In geene andere ziektevormen vindt men dit vermogen der bewerktuiging, haren toeſtand door zich zelve te veranderen, zoo algemeen, regelmatig en ſtandvastig, dan in de koortſen; men is derhalve ook gewoon, de geheele leer der *kriſis*, en kritiſche ontlastingen, bij de leerſtellige behandeling der koortſen, tevens in het algemeen en in het bijzonder af te handelen.

Ons doel vordert hier, dat wij alleen datgene, wat in het algemeen en in het bijzonder op de koortſen

ſen toepasſelijk, en noodzakelijk te weten is, kortelijk aanhalen.

Bij iedere koorts neemt men op zekere tijden, in dat tijdperk, waarin de ziekte haren hoogſten trap bereikt heeft, vermeerderde en veranderde afſcheidingen en ontlastingen, door de gewone en ook langs buitengewone wegen, waar, waarmede de koorts zich beſlist. Voordat deze ontlastingen plaats grijpen, blijft de koorts ſteeds toenemen; tegen dat zij plaats hebben, worden de toevallen doorgaans zeer verontrustend; na haren afloop, of reeds gedurende dezelve, houdt de koorts op, en de gezondheid keert terug.

Deze ontlastingen nu noemt men *kriſis*, of kritisch. De ſtoffen, welke daardoor ontlast worden, wijken ſteeds meer of min van hare gewone natuur af. Zulks heeft tot de ſtelling der Ouden, „ dat daarmede de ſtoffelijke oorzaken der koortſen zouden ontlast worden," aanleiding gegeven. Men beſchouwde deze afgeſcheidene ſtof als volſtrekt ſchadelijk, als het ware voor de ziekte zelve; hierop grondde zich dan ook de leer der ruwheid en koking, vooronderſtellende dat de koorts zelve niets anders ware dan eene poging der natuur, om deze ſtoffen van zich te verwijderen. Wijders nam men aan, dat deze ſtoffen tot de ontlasting moesten voorbereid en geſchikt gemaakt worden; waar er dus ontlastingen met verligting der koorts volgden, noemde men deze ſtoffen, gekookt (*materia cocta*); zoo lang er geene ontlasting volgde en de koorts bleef toenemen, raauw, (*materiae crudae*).

Hoezeer het nu geenszins te ontkennen is, dat zoodanige ontlastingen aan de beslissingen der koortsen voorafgaan, daarop eenen zeer wezenlijken invloed oefenen, en de ontlaste stoffen van haren gewonen aard en menging afwijken, dikwijls langs ongewone wegen, dan eens in zeer groote, dan weder in nietsbeduidende hoeveelheden, doch steeds met hetzelfde weldadige gevolg plaats hebben, geeft zulks toch geenszins regt, om de meeningen der Ouden voor juist en overeenkomstig met de natuur te beschouwen. Vele der nieuwere geneeskundige Schrijvers hebben dezelven betwist, en voor hersenschimmen van stelsels en stelselzucht willen gehouden hebben, doch met geen beter gevolg, dan reeds de in vroegere tijden daarheen strekkende pogingen gehad hebben.

De zaak zelve staat als onomstootbare daadzaak te vast, door duizendjarige ervaringen der beste practische Geneesheeren gestaafd, om, ten gevalle eener *theorie*, welke zij ook wezen moge, met eenigen grond ontkend te worden. Geenszins genegen, om het gevoelen der oude Geneesheeren onbepaald als het mijne aan te nemen, met te beweren, dat de ontlaste stoffen voor een wezenlijk deel der ziekte, en steeds voor volstrekt schadelijk zouden te houden zijn, schijnt het mij toch toe, dat de geaardheid der ontlaste stoffen, hare menging en bestaandeelen een belangrijk deel hebben in de gunstige of ongunstige beslissing der koorts. Ook alleen als een *product* der van den gezondheidsmatigen toestand afwijkende gesteldheid der bewerktuiging

be-

beschouwd, zijn zij, ten aanzien der stoffen, waarvan zich de bewerktuiging daardoor ontdoet, van het uiterste belang, daar zij ons zoo duidelijk aanwijzen, dat het wezenlijke der koortsen niet alleen in een meer of minder der vermogens, krachten en verrigtingen der bewerktuiging, maar ook in hare veranderingen en wijzigingen, en de stoffelijke verhouding der onderscheidene bestaandeelen, zoo wel van de vaste als vloeibare deelen, te zoeken en te verklaren is. De dagen, waarop men deze beslissende ontlastingen ziet plaats hebben, noemt men kritische (*dies critici*).

De natuur, standvastig en regelmatig in haren loop, geeft ons hier een bewonderenswaardig bewijs, hoe zij, ook bij afwijkingen, aan dezen regel getrouw blijft; want hoezeer iedere dag kritisch zijn kan, zijn toch voornamelijk de ongelijke dagen, van het begin der koorts af gerekend, de derde, vijfde, zevende, negende, elfde, dertiende, zeventiende, een en twintigste en negen en twintigste, merkwaardig, als zijnde die, waarop de meeste koortsen beslist worden.

Doorgaans gaat er aan deze ontlastingen eene vermeerdering en verslimmering in de ziekteverschijnselen en toevallen vooraf; de koorts bereikt haren hoogst mogelijken trap, en de lijders bevinden zich schijnbaar in de ongunstigste omstandigheden; men noemt deze *perturbationes criticae;* in eenen korteren of grooteren tusschentijd volgen daarop de ontlastingen. Zijn deze duidelijk en merkbaar, dan noemt men ze kritisch, (*crisis*). Wordt daarmede

de koorts geheel ten goede beslist, zoodat het tijdperk der genezing er op volgt, volkomene krisis, (*crisis perfecta*). Grijpt er slechts eene kortstondige vermindering der koorts, met daarop volgende verslimmering, plaats, of verdwijnen er alleen maar eenige toevallen, terwijl de andere blijven aanhouden, dan is de krisis onvolkomen, (*crisis imperfecta*). Zijn de ontlastingen onduidelijk of onmerkbaar geweest, met daarop volgende verbetering, dan noemt men het eene onduidelijke krisis, (*lysis*).

Geschieden de ontlastingen langs éénen weg, dan is het eene eenvoudige krisis, (*crisis simplex*). Hebben er onderscheidene ontlastingen gelijktijdig plaats, eene zamengestelde, (*crisis composita*).

Houden de algemeene ziekte-verschijnselen en toevallen op, maar grijpt er eene plaatselijke ziekte plaats, — eene verplaatsing der ziektestof, (*metastasis*). Heeft deze verplaatsing naar een uitwendig, of tot instandhouding van het leven minder noodwendig deel plaats, waardoor de toestand des lijders verbetert, — eene ten goede neigende verplaatsing, (*metastasis bona*). Wordt de algemeene ziekelijke wederwerking op een der edelere deelen, tot onderhouding des levens onmiddellijk noodig, overgebragt, zoodat de eerst aanwezige koorts wel ophoudt of vermindert, maar het gevaar vergroot, — eene kwade verplaatsing, (*metastasis mala*).

Wordt de ziekelijke wederwerking, die zich bij voorkeur tot een der bewerktuigde stelsels bepaalde, dewijl de andere weinig te lijden hadden, van het eerste tot een ander overgebragt, zoodat de eerst

aan-

aanwezige ziekteverſchijnſelen bijna geheel ophouden, maar andere daarvoor in de plaats treden; om kort te zijn: wanneer de eene ziekte ophoudt en er eene andere geboren wordt, dan heeft er eene vormsverwisſeling (*metaſchematismus*) plaats. Deze uitgang der koorts behoort tot de onvolkomene ziekteverplaatſingen; wat bij deze ten aanzien van enkele deelen geſchiedt, heeft hier met geheele ſtelſels plaats; dezelve is ten goede, wanneer het gevaar voor het behoud des lijders er door vermindert, (*metaſchematismus bonus*); ten kwade, wanneer de tweede ziekte het gevaar vergroot, (*metaſchematismus malus*).

De kritiſche ontlastingen hebben zelden door een afſcheidend werktuig en eene enkele ontlasting plaats, meerendeels door onderſcheidene te gelijk. In eens en plotſeling geſchieden zij door braking, buikloop, pisafſcheiding, vermeerderde uitwaſeming, zweet- en bloedontlastingen, langs gewone of ongewone wegen. Of zij hebben langzaam niet op ééns, maar allengskens, door dezelfde afſcheidingen en ontlastingen, plaats. In het laatſte geval verdwijnen de ziektetoevallen en verſchijnſelen van tijd tot tijd, zoodat de overgang in gezondheid langzaam, en in een langer tijdsverloop volgt.

De hoeveelheid der ontlaste ſtoffe ſtaat niet altijd met de hevigheid der koorts, en het gevaar dat zij insluit, in eene juiste evenredigheid. De zwaarſte koortſen beſlisſen zich menigwerf door zeer geringe, in ſchijn niets beteekenende ontlastingen; eenige weinige droppels bloed zich uit den neus ontlast hebbende, bedaren de zwaarſte toevallen, en de ge-

zondheid keert daarop ſpoedig terug. Ligte koortſen, daarentegen, beſlisſen zich niet zelden door zeer ruime en zich veelmalen herhalende ontlastingen. Intusſchen ziet men ook, in andere gevallen, eene zekere evenredigheid tusſchen de hevigheid en het gevaar der koorts, en de hoeveelheid der ontlaste ſtoffen. De oorzaken van deze verſchillen zijn te zoeken: eensdeels, in de individuëele geſteldheden des lijders en de geaardheid der koorts; anderdeels, in de uitwendige oorzaken, de epidemiſche geſteldheden, de landſtreek, gewoonten, leefwijze, geneeskundige behandeling, enz.

Tot algemeene regelen, waarnaar men de kritiſche ontlastingen te beoordeelen hebbe, laten zich de volgende vastſtellen:

1°. De ontlastingen moeten niet te overvloedig, maar ook niet te gering zijn; hoe meer zij eene zekere evenredigheid, met de hevigheid der koorts, met hare geaardheid, de geſteldheid des lijders en zijne krachten, in acht nemen, zoo veel te beter. De ontlastingen moeten bewerkt worden door die werktuigen, welke oorſpronkelijk ziek, of met de lijdende ſtelſels en deelen in een meer of minder onmiddellijk verband, en tevens tot ontlastingen geſchikt zijn, zoodat daaruit geene nadeelige gevolgen en een ſterker plaatſelijk lijden kunnen voortvloeijen.

2°. Eene ontlasting alleen heeft zelden eene volkomene en ſpoedige beſlisſing der koorts ten gevolge: waar zulks intusſchen plaats heeft, moet de ontlasting eenigen tijd aanhouden, en de

de andere verrigtingen, voornamelijk de affcheidingen, allengskens tot den gezondheidsmatigen toeftand wederkeeren; de afgefcheidene ftof eene bijzondere menging in hare zamenftellende deelen te kennen geven. Meerendeels grijpen de kritifche ontlastingen door onderfcheidene wegen te gelijk plaats; een algemeen zweet, met pis, die fterk afzet; bloedontlastingen door twee of meer wegen; brakingen en buikloop, enz. Het verband, waarin de onderfcheidene affcheidingen te dezen opzigte onder elkander ftaan, is zoo groot, dat de gunftige uitgang eener koorts dàn eerst volkomen is, wanneer er tevens ook veranderingen in de afgefcheidene ftof door andere werktuigen plaats vinden. Een algemeen zweet, bij voorbeeld, wordt meerendeels dan eerst kritisch, wanneer de *urine* troebel wordt, en een zetfel vallen laat.

3°. De ontlastingen moeten niet in de eerfte dagen der koorts, maar eerst na eenig tijdsverloop, en wel op onevene dagen, volgens de leer der kritifche dagen, volgen. De juiste tijd, wanneer zij behooren plaats te hebben, laat zich niet bepalen, daar hij zeer verfchillend is, volgens de hevigheid, de kwaadaardigheid en het karakter der koorts, volgens de bijzonder lijdende deelen, de jaargetijden en bijzondere gefteldheden des lijders.

4°. Onmiddellijk op de ontlastingen moet er beterfchap en vermindering van alle ziekte-verfchijnfelen en toevallen volgen. In de meeste geval-

len zijn dit de eenigste en onfeilbaarste teekenen eener kritische ontlasting: want niet alle ontlastingen, die gedurende den loop eener koorts voorkomen, zijn kritisch; ook ontbreken zij zelden geheel; daarbij missen wij onfeilbare kenteekenen, om zelfs dan, wanneer zij met andere gunstige omstandigheden gepaard zijn, bij voorraad het kritische eener ontlasting te bepalen. Omzigtigheid is derhalve van de zijde des Geneesheeren noodig, zoo wel om zich in zijne voorzegging eener gunstige uitkomst niet te misleiden en te leur gesteld te zien, als om te verhoeden, geene ontlastingen, die toevallig of een wezenlijk deel der koorts zelve zijn, eene bijzondere behandeling vereischende, tot groot nadeel voor den lijder, voor kritische te houden. Bij bijzondere epidemische gesteldheden en geaardheid der koortsen neemt men niet zelden ruime ontlastingen waar, die het zekerste kenteeken zijn, dat de koorts nog steeds toeneemt, en voorspellen eenen ongunstigen uitgang, door uitputting der zoo noodige krachten om het leven te behouden: somwijlen gebeurt het ook, dat eene in den beginne en volgens haren aanleg kritische ontlasting, door fouten in de geneeskundige behandeling, door fouten des lijders, of door toevallige omstandigheden, van den regten weg afwijkt, overmatig, en in de gevolgen voor den lijder hoogst schadelijk wordt.

5°. Gewoonlijk gaan er aan de kritische ontlastin-

gen

gen zekere voorboden vooraf, die verfchillende zijn naar de werktuigen, waardoor dezelven geschieden zullen: fomwijlen volgen zij echter plotfeling zonder deze voorboden, of deze zijn zoo gering, dat zij niet waargenomen worden; ook kunnen zij aanwezig zijn, zonder dat er de *kritifche ontlasting* op volgt.

a. Het *kritifche zweet* heeft tot voorboden: eenen zachten, weeken, golvenden pols, die te voren klein, hard en ingetrokken geweest is. De eerst drooge, brandend heete huid wordt minder brandend, en eenigzins vochtig. De lijders klagen over jeukte, krieuwelen en fteken in de huid; de *urine* wordt in eene kleine hoeveelheid afgefcheiden, en heeft een wolkje als hij koud is; de dorst vermindert, de tong is meer of minder vochtig bij koortfen, welker oorzaak voornamelijk onderdrukte en belette uitwafeming is; bij katarrhalifche en rheumatifche, heeft men de fcheiding door zweet voornamelijk te verwachten; daarbij verdient er opgemerkt te worden, dat deze voorboden alsdan zelden bedriegen.

b. Eene *kritifche pisontlasting* wordt aangewezen: door een gevoel van zwaarte, fpanning en hitte in de lendenen, die het liggen op den rug moeijelijk maken. De lijders zijn onrustig, de geflachtsdeelen en omtrek der blaas heet, gefpannen en jeuken, de ballen opgetrokken. De pisontlasting is moeijelijk, met fterken, telkens wederkeerenden aandrang, drooge, barre huid,

dorst,

dorst, drooge tong, zachten, en niet zelden tusſchenpoozenden, pols.

c. Kritiſche neusbloeding heeft tot hare gewone voorboden: een' huppelenden, dubbelſlagigen pols *palſus discrotus*). De hals-ſlagaderen beginnen ſterk te kloppen, de ſtrotaderen zijn met bloed opgevuld, het aangezigt rood en opgezet; hevige hoofdpijn, duizelingen, drukking en ſpanning in de ſlapen en het voorhoofd boven de oogen, vonken en andere lichtverſchijnſelen voor de oogen, roodheid en tranen van dezelven, ruiſchen in de ooren, jeukte en roodheid van den neus met eene waterachtige ontlasting, dikwijls niezen, zonder bepaalde oorzaken.

Hoezeer neusbloedingen de meest gewone kritiſche bloedontlastingen zijn, kunnen dezelve echter ook door andere wegen geſchieden; als: door de baarmoeder en ſchede, de ſpeenaderen, de luchtpijp en longen, de maag, enz.: hoogst zelden kunnen de twee laatſte voor volkomen kritisch gehouden worden, daar het plaatſelijke lijden van zoo gewigtige deelen, dat daarmede noodwendig gepaard is, veel grooter gevaar kan aanbrengen, als dat is, waarvan zij den lijder bevrijden.

Kloppende pijnen, ſpanning, jeukte, hitte in de lendenen, de geſlachts- en andere nabij gelegene deelen, aandrang tot de gewone ontlastingen, gepaard met die verſchijnſelen, welke ook buiten ziekten, bij anders gezonde perſonen, bij man-

mannen aan de ſpeenaderen of aanbeijen, en bij vrouwen aan de maandelijkſche zuiveringen, voorafgaan.

Bloedſpuwingen en bloedbrakingen geven zich door die teekenen te kennen, welke, met den vermeerderden aandrang van bloed, naar die deelen, waaruit zij plaats hebben, ſteeds gepaard gaan, en aan deze ziekten eigendommelijk zijn.

d. *Kritiſche buiksontlastingen* hebben tot voorboden: een eigenaardig beven en trekken der bovenlip, ſtamelende ſpraak, weeken, tusſchenpoozenden pols, krimpingen, en rommelen in den onderbuik, pijnlijke ſpanning, opzwelling en hitte in de bovenbuiksſtreek, onrust, pijn in den rug, ontlastingen van winden, ſpaarzame pisontlasting, ſchielijk vochtig wordende tong, die te voren nog droog was.

e. *Kritiſche brakingen* zijn aangewezen: door onrust, duizelingen, verduistering der oogen, hoofdpijn, benaauwdheden, oprispingen, hik, drukking en zwaarte in de maagſtreek, walging, misſelijkheid met dikwijls uitſpuwen van een wit en taai ſlijm, vochtig wordende tong, koude rillingen, plaatſelijk zweet in het aangezigt, voornamelijk op het voorhoofd, witte kringen rondom den neus, beving der bovenlip, onregelmatigen pols en ſomwijlen flaauwten.

f. *Kritiſche fluimen* hebben ſpanning op de borst, droogen, kort afbrekenden hoest, benaauwdheid, korte ademhaling, gevoel van hitte en kitteling in de luchtpijp en borstholte, zachten

pols,

pols, en katarrhalifche aandoeningen der borst, gedurende den geheelen loop der koorts, tot hare gewone voorboden.

g. *Kritifche kwijling* heeft men te verwachten, wanneer de klieren van den hals, het aangezigt, de geheele omtrek van den hals en nek, en de handen opzwellen, met pijn in de keel, achter de ooren, in den nek, en vooral rondom de onderkaak, bij drooge huid en fpaarzame ontlastingen door de gewone wegen.

h. *Kritifche verzweringen* geven zich door pijn, roodheid, zwelling van eenig deel, onvermogen om hetzelve te bewegen, koude rillingen, fpaarzame uitwafeming en pisontlasting, verminde-ring van alle ziekte-verfchijnfelen en toevallen, zonder vermeerderde ontlasting, te kennen.

i. *Kritifche verfterVingen* worden door hitte, roodheid, pijn en ontvelling der opperhuid, voornamelijk aan die deelen, waarop bij het liggen de zwaarte van het ligchaam rust, aangewezen. De deelen worden fpoedig gevoelloos, hard en zwart, de ziekte-verfchijnfelen nemen af, zonder aanwezigheid van andere kritifche ontlastingen. In onze gewoonlijk heerfchende kwaadaardige koortfen heeft deze beflisfing dikwijls plaats.

k. *Kritifche huidsuitflag* heeft geene voorboden, die, met eenige zekerheid, aanwijzende kunnen genoemd worden, en zijn zoo verfchillend, als deze uitflagen onderfcheiden zijn. De meest gewone, die men waarneemt, zijn: volle golvende pols, roodheid, ligte zwelling, prikkeling en

jeuk-

jeukte in de huid, hoofdpijn, ijlhoofdigheid, afwisselende koude rillingen met een gering zweet, prikkeling en steken in de leden, vooral in de gewrichten, lendenen, in het heiligbeen en onder de nagels, onrustigheid, doofheid der vingeren en toonen, stamelende spraak en hoest.

Behalve de hier aangewezene en meest gewone wegen, waarvan zich de natuur tot behoud en herstelling bedient, zijn er nog vele anderen, waarvan zij zich tot dat einde bedienen kan, en somwijlen ook bediend heeft, die wij echter hier als minder algemeen, en wegens de onzekerheid harer voorboden, kunnen voorbijgaan. De oplettende zal zich met het gezegde, op bijzondere voorkomende gevallen verstandig toepassende, wel weten te helpen. Voor hem, die dit niet is of kan, zoude ook de breedvoerigste uiteenzetting van alle mogelijke gevallen en wijzigingen niet genoeg zijn of baten.

Daar ons, gelijk reeds vroeger is aangemerkt, voor als nog een zeker en onfeilbaar teeken, behalve de volgende en duurzame beterschap, die op de voorafgegane ontlastingen volgt, ontbreekt, is het intusschen voor den Geneesheer van het grootste belang, eene plaatsgrijpende ontlasting juist te beoordeelen, namelijk, of zij kritisch of toevallig is; daar zij in het laatste geval verslimmering der ziekte na zich sleept, en de genezing vertraagt, zal het hier niet ongepast zijn, kortelijk, die teekenen op te geven, waaruit men, wel niet met onbepaalde zekerheid, doch met veel waarschijnlijkheid, de

kri-

kritiſche waarde der onderſcheidene ontlastingen kan beoordeelen.

1°. *Het kritiſche zweet*, de gewoonſte van alle kritiſche ontlastingen, zoodat het zelden geheel ontbreekt. Koortſen, door belette uitwaſeming en ſchielijk afwisſelende hitte en koude veroorzaakt, komen daarmede gewoonlijk tot ſcheiding. Het zweet moet gelijkmatig over het geheele ligchaam, niet te gering, maar ook niet te overvloedig zijn; de huid moet overal gelijkmatig van warmte, niet brandend heet, de pols ook week en golvend zijn, de tong vochtig worden, de dorst verminderen, de pis, gedurende of kort na het zweet geloosd, een bezinkſel laten vallen: na den afloop van het zweet gevoelt de zieke zich verligt, iedere der nog volgende koortsverheffingen is minder ſterk, en eindigt met een algemeen zweet. Het zweet heeft een' eigenaardigen reuk, en verft het linnen dat de lijder draagt, meer dan gewoon, met eene gele kleur.

2°. *Kritiſche pis*, overvloedige, gemakkelijke ontlasting, in een tijdperk der koorts, waarin men kritiſche ontlastingen te verwachten heeft. Koud geworden zijnde, vertoont hij eerst een wolkje, dat bij langer ſtaan in een bezinkſel overgaat. Dit bezinkſel is wit of rood, zamenhangend, ligt, vlokkig, gelijkſoortig, in het midden een weinig verheven; de daarop ſtaande pis is meer helder dan troebel, en zonder reuk. De toeval-

vallen verminderen, de pols wordt week, noch gespannen, noch hard, en de huid eenigermate vochtig. De pis, die des morgens en bij het afgaan der koortsverheffingen geloosd wordt, kiest men bij voorkeur tot dit onderzoek; zij moet met geene vreemde ſtoffen gemengd, in een glas gedaan en eenen genoegzamen tijd blijven ſtilſtaan, daar de tijd, waarin zich het bezinkſel afzet, zeer verſchillend van duur is, dan eens binnen eenige, dan ook eerst na verloop van tien tot twaalf uren plaats grijpt.

3°. *Kritiſche bloedontlastingen*, ontſtekingziekten bij jonge volbloedige lijders, na onderdrukte en verzuimde bloedontlastingen, na misbruik van ſterken drank, eene zeer prikkelende leef- en prikkelende geneeswijze, beſlisſen zich doorgaans met kritiſche bloedvloeijingen. Zij gaan gepaard met eene in het geheel ſlagaderlijke vaatſtelſel gelijkmatig vermeerderde wederwerking, geëvenredigd aan de krachten des lijders. Zij moeten niet te overvloedig zijn, en door organen geſchieden, die, zonder eenige nadeelige gevolgen, bloedontledigingen uit hunne vaten verdragen. Te overvloedig zijnde, putten zij de krachten uit. Bij groote ſlapheid der vaste, en dunheid der vloeibare deelen, zijn zij zeer gevaarlijk, en ontaarden ligtelijk in uitputtende (*colliquationes*) vloeijingen. Bij zenuwkoortſen kunnen zij ſlechts onder zekere omſtandigheden, als plaatſelijke ontſtekingen of *congesties* daarmede ge-

gepaard gaan, nuttig zijn. Bij rotkoortſen zijn zij ſteeds nadeelig.

4°. *Kritiſche buikontlastingen* kan men verwachten bij alle koortſen, waarin materiëele oorzaken in de eerſte wegen aanwezig zijn; bij gastriſche en alle andere met eene bijzondere aandoening der buiksingewanden verbonden. De epidemiſche en jaarsgeſteldheden geven aan eenige eene bijzondere neiging, om zich door deze ſoort van ontlastingen te beſlisſen; daar deze een deel der materiëele oorzaken ontlasten, moeten zij door eene ſpoedige verligting in de toevallen gevolgd worden, gedurende de *remisſie* of *intermisſie* der koorts niet overmatig en zonder de krachten uit te putten, plaats hebben; de tong wordt daarbij vochtig; de huid gelijkmatig warm, vochtig, door een zacht zweet bedekt; de ontlaste ſtoffen zijn meer gebonden dan vloeibaar, en wijken niet zeer van den gezondheidsmatigen toeſtand af, alhoewel er ook aanmerkelijke afwijkingen kunnen plaats hebben.

5°. *Brakingen* zijn vooral dan voor kritisch te houden, wanneer zij in het begin der koorts van zelven ontſtaan, en de materiëele oorzaak, die de koorts voortbragt en onderhoudt, in de maag nog aanwezig, er door ontlast wordt, als: onverteerde ſpijzen, taai ſlijm, gal, wormen of andere in de maag gebragte vreemdaardige ſtoffen: een algemeen en gelijkmatig zweet volgt gewoonlijk daarop, de lijder gevoelt zich met iede-

iedere braking verligt. In de latere tijdperken der koortſen, waar geene materiëele oorzaken in de maag meer aanwezig zijn, is het braken doorgaans een kwaadvoorſpellend toeval. Hoewel het niet te ontkennen is, dat de ontlaste ſchadelijke ſtoffen het niet alleen zijn, waardoor het braken heilzaam wordt, de algemeene wederwerking, die het opwekt, de ſchudding, die de geheele bewerktuiging daarbij ondergaat, hebben daarbij een gewigtig aandeel, en kunnen alleen toereikende zijn, om eene verandering ten goede te bewerken.

6°. *Kritiſche ſluimen* moeten dik, geelwit van kleur, zonder reuk en ſmaak zijn; van elkander afgeſcheiden blijven; niet in een vloeijen; door een ſchuimend ſlijm vooragegaan worden; verligting in die toevallen, welke gevolgen van de aandoening der borst zijn, aanbrengen; niet in het begin, maar in de meer gevorderde tijdperken der koorts ten voorſchijn komen; met eene gelijkmatig warme en vochtige huid, weeken pols en pis met een witachtig zakſel gepaard gaan.

7°. *Kritiſche kwijling* neemt men ſomwijlen bij de kinderpokjes, mazelen, gierstuitſlag, keelontſtekingen, zenuw-, rot- en *catarrhale* koortſen waar; waar zij kritisch voorkomt, ontſtaat zij geheel uit zich zelve; men moet oplettende zijn, om geene kwijling, die een gevolg van kwik of andere de ſpeekſel afſcheiding bevorderende geneesmiddelen is, voor kritisch te houden;

zij moet niet te overmatig zijn; eenige dagen aanhouden, gepaard met eene zachte huiduitwasseming en afzettende pis; in een tijdperk der koorts te voorschijn komen, waarin men kritische ontlastingen te verwachten heeft.

8°. *Kritische verzweringen* ontstaan in de uitwendige of oppervlakkig gelegene deelen; meerendeels in het celwijze weefsel, als eene ware *phlegmone*; in de oorklieren, de klieren onder de oksels en de liezen; plaatselijke niet zeer langdurende ontstekingen, met eene algemeen vermeerderde wederwerking in het vaatstelsel, gaan vooraf. Binnen twee of drie maal 24 uren heeft er eene volkomene verëttering plaats; de etter is geelwit van kleur en dik als melkroom, zonder reuk en smaak; zijne afscheiding is ruim, maar niet overmatig; de krachten nemen daarbij meer toe dan af; alle ziekteverschijnselen en toevallen verminderen; de lijders voelen zich steeds meer verligt; hunne voormalige gezondheid keert terug.

9°. *Kritische verstervingen* moeten, wanneer de koorts haren hoogsten trap bereikt heeft, in eene zekere niet te zeer beperkte uitgebreidheid, schielijk, binnen het tijdsverloop van vier en twintig uren, ontstaan, zich niet te verre en over geene zeer belangrijke deelen uitbreiden, daar zij anders in hare gevolgen doodelijk kunnen worden. Zenuw- en rotkoortsen hebben somwijlen eene bijzondere geneigdheid, vooral in *epidemiën*, om zich op deze wijze te beslissen.

10. *Kri-*

10°. *Kritisch huiduitslag* gaat met vermeerderde wederwerking van het huidorgaan en slagaderlijk vaatstelsel gepaard. Het uitslag is meer algemeen dan plaatselijk, de huid vochtig, de pis troebel, met een wolkje of zetsel; de aanwezige ziekteverschijnselen verminderen in dezelfde evenredigheid, als het uitslag uitbot.

VIII.

De voorzegging in koortsen.
(*Prognosis*).

De voorzegging in koortsen is de gewigtigste, maar tevens ook de moeijelijkste kunst des Geneesheeren. Hij moet uit het tegenwoordige tot het toekomstige besluiten, en voorzeggen wat er gebeuren zal. Juiste beoordeeling, bekend zijn met de waarnemingen en ervaringen der beste Geneesheeren uit alle eeuwen en landstreken, zijn de middelen, welke hem daartoe in staat stellen. Het menigvuldige der ziekteverschijnselen en toevallen, dat bij koortsen plaats heeft, hare *complicatiën* en vele andere bijkomende gesteldheden en omstandigheden, gegrond in het ligchaam zelf, of in de ons omgevende natuur, zijn de zwarigheden, welke het hem zoo uiterst moeijelijk maken, de uitgangen der koortsen in gezondheid, dood, of in een' anderen ziektevorm, de wijze hoe, en den tijd wanneer, te voorspellen. Zij is gewigtig voor den Geneesheer, omdat zij

hem leeraart, zijne behandeling in dier voege in te rigten, dat zij aan den verderen loop der koorts beantwoorde en afwere, wat nog af te weren is. Ook verſchaft zij hem, aan de uitkomst beantwoordende, een zeker aanzien bij den leek in de kunst, en een overwigt boven zijnen minder opletten den kunstgenoot.

Als algemeene regelen voor de voorzegging in koortſen komen voornamelijk in aanmerking:

1°. Dat men nimmer bij het eerſte bezoek van eenen koortslijder, zoo lang er nog twijfelingen omtrent het karakter der koorts, de bijzondere geſteldheid des lijders, en ten aanzien van andere belangrijke omſtandigheden en betrekkingen, overig blijven, eene ſtellige voorzegging uitſpreke.

2°. Dat men alles, wat tot den toeſtand des lijders betrekking heeft, naauwkeurig onderzoeke, en ſteeds in het oog houde, dat eene ſchijnbare niets beteekenende koorts, zonder kwade teekenen, ſpoedig eene andere gedaante aannemen en doodelijk eindigen kan.

3°. Dat men zijne voorzegging niet al te ſtellig inrigte; eene daaraan niet beantwoordende uitkomst brengt den besten Geneesheer in wantrouwen bij zijne lijders; men ſpreke, gelijk de beroemde REIL zegt, naar de zeden der orakels in tweeledige bewoordingen. Intusſchen moet zulks niet beletten, daar, waar de ligtheid of gevaarlijkheid der toevallen eene meer ſtellige verklaring toelaat, bepaald leven of dood te verkondigen.

4°. Men

4°. Men beoordeele de koortſen ſteeds eenigzins gevaarlijker dan zij zijn, en rigte daarnaar zijne voorzegging. Eene gunſtige uitkomst, na eene kwade voorſpelling, doet minder kwaad aan de beoordeeling des Geneesheeren, door den leek in de kunst, dan eene kwade uitkomst na eene gunſtige voorſpelling. „ De Dokter „ heeft de ziekte niet gekend, en er geen ge- „ vaar in gezien," hoort men dan duizend malen herhalen.

5°. De voorzegging moet niet op een enkel goed of kwaad voorſpellend toeval gegrond zijn, maar alle onder elkanderen vergeleken en beoordeeld worden. Wegens een kwaad verſchijnſel moet men niet terſtond alle hoop verloren geven; maar, om een goed teeken ook niet te veel beloven, ſteeds in het oog houdende, dat enkele in het afgetrokkene beſchouwde goede of kwade voorteekens niets beſlisſen, wanneer zij met de algemeene geſteldheid des lijders in tweeſtrijd ſtaan. Temperament, gewoonte, karakter, *idioſyncraſien* en vele toevalligheden kunnen daartoe de oorzaken geven, en dezelve onafhankelijk van de koorts zelve voortbrengen.

De voorzegging zelve moet gegrond zijn:

1°. *Op de algemeene geaardheid der koorts*, waarbij in aanmerking komt:

a. Haar karakter. De ontſtekingkoortſen zijn minder gevaarlijk dan de gastriſche, de gevaarlijkſte zijn de zenuw- en rotkoortſen; de

toevallige koortſen (*Febres ſymptomaticae*) zijn zelden zonder gevaar; de hoegrootheid daarvan is geëvenredigd aan de mogelijkheid, gemakkelijkheid, of moeijelijkheid in het wegnemen van hare oorzaken.

Van eene kwade voorbeteekenis zijn, hoedanig haar karakter ook wezen moge, ſterk, ſmeltend, de krachten uitputtend, kleverig, ſtinkend, meer koud dan warm en plaatſelijk zweet; aanhoudende buikloop zonder verligting der ziekteverſchijnſelen, in de meer gevorderde tijdperken der koorts, waarin anders kritiſche ontlastingen plaats hebben; zwarte, troebele, met bloed gemengde, ſtinkende pis; belemmerde, ſpaarzame en moeijelijke ontlasting van dezelve; blaauwe kleur van het aangezigt, lippen, neus en ooren, der nagels aan handen en voeten, zonder gevoel van koude; drooge, zwarte, gekorvene tong, lippen en inwendige oppervlakte der mondholte, zonder dat de lijder over dorst klaagt, geene verkiezing maakt in het gebruik van dranken, en niets of alles zwelgt, wat hem in den mond gebragt wordt, wanneer de adem en het geheele ligchaam een' onaangenamen eigenaardigen reuk van zich geven; groote aandoenlijkheid of gevoelloosheid der zinwerktuigen, zenuwtoevallen, tandenknarſen, mondklem, verſtijving, watervrees, kramptrekkingen, verlammingen, vooral van de ſluitſpieren, de daarvan afhankelijke onwillekeuri-

ge ontlasting der drekſtoffen en pis, het zoogenoemde muggevangen, pluizen met de handen, opſpringen der pezen, ſlaapzucht of geheele ſlapeloosheid, flaauwten, kaauwende bewegingen met de lippen, enz.

b. Haar typus. De aanhoudende koortſen, met het karakter van *Typhus*, zijn gevaarlijker dan de nalatende, en deze gevaarlijker dan de tusſchenpoozende; het gevaar, dat zij inſluiten, wordt beoordeeld uit de aanwezigheid of niet aanwezigheid der opgenoemde toevallen.

Een onregelmatige *typus* in het begin eener koorts voorſpelt niet veel goeds, het grootſte gevaar, wanneer deze onregelmatigheid blijft voortduren; een ſteeds vooruitſpringende *typus*, het verdubbelen van denzelven en geheel in elkander loopen, is mede van eene kwade voorbeteekenis.

c. Haar duur. Langdurige koortſen laten eene verborgene oorzaak vermoeden, die niet ligt weg te nemen is; de chroniſche zijn derhalve over het algemeen gevaarlijker dan de *acutae*; hoe langer eene koorts duurt, zoo veel te gevaarlijker is zij.

d. De voornamelijk lijdende deelen. De eenvoudige koortſen, waarbij geen deel bijzonder aangedaan is, zijn de minst gevaarlijke; de gevaarlijkſte die, waarbij de belangrijkſte ſtelſels en deelen het meeste lijden. De zenuwkoortſen zijn derhalve de gevaarlijkſte van alle, de vaatkoortſen gevaarlijker dan de gas-

trifche en galkoortfen, en deze gevaarlijker dan de zuivere, zinking- en rheumatifche koortfen; omdat bij de eerfte het herfen- en zenuwftelfel, bij de tweede de vaten, bij de derde de fpijsverterings- en galaffcheidende werktuigen, bij de laatfte de flijmvliezen en fpiervezel, de voornaamst lijdende deelen zijn. Hoe meerdere ftelfels er te gelijk lijden, en hoe gewigtiger zij tot onderhouding des levens zijn, zoo veel te grooter is het gevaar. Vooral is het van eene flechte voorbeteekenis, wanneer de ingewanden der drie groote holligheden door fthenifche of afthenifche ontftekingen aangedaan zijn, of als er ophoopingen van vochten, die de vaten te zwak zijn voort te ftuwen, gelijktijdig plaats grijpen.

Deze aanwijzende toevallen zijn voor het hoofd: flaperigheid, flaapzucht, zware, drukkende of kloppende hoofdpijn, belemmerde verrigtingen der zinwerktuigen, verfchijningen voor de oogen, flaap met half opene oogen, gefloten zijn van het eene en openftaan van het andere, — een teeken dat meestal doodelijk is, — raaskallende ijlhoofdigheid, fterk kloppende hals- en hoofdflagaderen, rood opgezwollen aangezigt, ftrakftaande, roode, tranende oogen, het hooren van vreemde klanken, groote onrust, vrees voor niet beftaande gevaren, voor vervolgingen, gevangennemingen, enz.

Voor

Voor de borstholte: moeijelijk liggen op den rug, overeind zitten in het bed, ontblooten der borst, grijpen naar dezelve en krabben, dat dikwijls een wroeten in het vleesch wordt, moeïjelijke, zware ademhaling, kort afgebrokene en schielijke, tegennatuurlijke hitte of koude der uitgeademde lucht, reutelende, met krampachtige bewegingen van de borst- en buiksholte, waarbij de ribben en het borstbeen onbewogen blijven, ſterke beweging der neusvleugels bij iedere inademing, en achterovergebogene ſtand van het hoofd, gepaarde ademhaling, is hoogst gevaarlijk, meerendeels doodelijk, daar zij verlamming en verſterving in de ademhalingswerktuigen aanwijzen.

Voor de buikholte: pijnlijke, trommelzuchtige zwelling van den buik, gevoel van hitte, drukking, klopping en benaauwdheid, korte, moeijelijke ademhaling, brakingen met ontlasting van zwarte ſtinkende ſtoffen, ſoortgelijke buiksontlastingen, ſtinkende pis of terughouding van dezelve. Meerendeels voorſpellen deze toevallen den nabijzijnde dood.

Algemeene hieronder nog behoorende toevallen, die groot gevaar en dikwijls den dood aanwijzen, zijn: ongelijkmatige warmte, ijskoude neus, aangezigt, handen en voeten; brandend heet voorhoofd en borst; uitwendig gevoel van koude, met inwendige brandende hitte, of uitwendige hitte met een ijskoud gevoel in de inwendige deelen; verſterving

van

van het eene of andere ingewand is daarvan de oorzaak. Ook is het zeer kwaad, wanneer de eerst over hevige pijnen en andere onaangename ontwaarwordingen aanhoudend klagende, of raaskallend ijlhoofdige lijder, zich plotſeling verligt gevoelt en het verſtand terug keert.

2°. *Op de natuurlijke geſteldheid des lijders.* Gezonde, ſterke perſonen ſtaan ligter eene koorts door dan zwakke, die vooraf reeds ziekelijk en met plaatſelijke aandoeningen der ingewanden behebt waren; perſonen van een traag en min prikkelbaar temperament, gemakkelijker, dan zeer aandoenlijke en prikkelbare geſtellen.

Bij hoogbejaarde lieden zijn koortſen gevaarlijker dan bij jonge, in den mannelijken leeftijd doorgaans het minst gevaarlijk; maar deze regel heeft vele uitzonderingen: er zijn epidemiën, die voor de gezondſte en ſterkſte, in den vollen bloei harer jaren levende perſonen, het gevaarlijkſte zijn; andere zijn gevaarlijker voor kinderen, andere voor jongelingen, andere voor deze of gene ſekſe.

3°. *Op de geſteldheid der levenskrachten.* Hoe meer de onderſcheidene verrigtingen aan elkander geevenredigd zijn, en met gelijkmatige ſterkte geſchieden, hoe meer de wederwerking der bewerktuiging op gewone en ongewone, en onder deze, voornamelijk op de ziekmakende ſchadelijkheden, aan den gezondheidsmatigen toeſtand wederwerken, zoo veel te geringer is het

ge-

gevaar; hoe meer zij afwijken, zoo veel te grooter. Van eene zeer slechte voorbeteekenis zijn derhalve:

a. Schielijk verminderende spierkracht. De lijder blijft onbewegelijk in zijne eenmaal aangenomene ligging; hij kan zich niet bewegen; zinkt onder de handen weg, wanneer men hem wil oprigten; zakt bestendig naar het voeteneinde zijner legerstede; de oppassers klagen over zijne meer dan gewone en steeds toenemende zwaarte.

b. Groote zwakte van het hart en vaatstelsel, waardoor de bloedsomloop gestoord wordt, kleine, schielijke, naauwelijks voelbare tusschenpoozende pols, flaauwten, bleek ingevallen aangezigt, wegzinkende pols, moeijelijk waarnemende hartslag, die eene trillende beweging aanneemt, verkondigen den dood.

c. Zwakte en werkeloosheid van het hersen- en zenuwgestel. Ongevoeligheid voor zinnelijke ontwaarwordingen, onverschilligheid, bevende tong, flaauwe oogen, doofheid, verlammingen, openstaande mond, neêrhangende oogleden en onderkaak, onwillekeurige ontlastingen der drekstoffen en van de pis, onzekerheid en onvermogen, om willekeurige bewegingen ten uitvoer te brengen; de lijder wil spreken, maar heeft het vermogen niet om toonen te articuleren; hij wil drinken, maar maakt ondoelmatige bewegingen, en laat het vocht weder uit den mond loopen. Hij laat

zij-

zijne ledematen bevriezen en verbranden, zonder daarvan iets te gevoelen.

d. Verminderde prikkelbaarheid. Prikkels, die bij andere voorwerpen ſterk op de huid inwerken, blijven onverſchillig; vliegenpleisters en mostaardpappen doen zeer weinig, langzaam of geheel geene werking; de lijder gevoelt er niets van; al de afſcheidingen gaan traag voort, verminderen, eenige houden geheel op; zweren en etterdragten geven geen' etter meer; de *pupil* is zeer verwijderd en onaandoenlijk voor het licht.

4°. *Op de geaardheid der toevallige oorzaken.* Deze hebben mede eenen zeer gewigtigen invloed op de voorzegging; hoe veelſoortiger zij zijn, die eene koorts voortbrengen, zoo veel te ſlimmer is zij, vooral dan, wanneer zij bij voorkeur op die werktuigen en ſtelſels ingewerkt hebben, welke tot onderhouding van het leven volſtrekt noodzakelijk zijn, en van welker doelmatige werking de gezondheid afhankelijk is. Oorzaken, die op het zenuwgeſtel, het ſlagaderlijke vaatſtelſel en de ademhalingswerktuigen onmiddellijk inwerken, verbinden ſteeds het grootſte gevaar met haar aanwezen, dat nog grooter wordt, wanneer zij op eenige, of op alle te gelijk, haren ſchadelijken invloed uitoefenen. De langere duur harer inwerking, de moeijelijkheid of onmogelijkheid om ze weg te nemen en te beſtrijden, doet zoo veel te meer eenen ongunſtigen uitſlag vreezen. Eene

ſlech-

ſlechte lucht, die de lijder moet blijven inademen, ongezonde woningen, waaruit hij niet kan verwijderd worden, bedorvene ſpijzen en dranken, gemoedsaandoeningen en hartstogten, welker ſchadelijke inwerkingen blijven voortduren, leveren zeer gewigtige momenten voor de voorzegging, die, onder zulke omſtandigheden, zeer zeldzaam gunſtig zijn kan.

5°. *Eene gunſtige voorzegging* moet zich voornamelijk daarop gronden, dat de kritiſche ontlastingen ten behoorlijken tijde en onder de daartoe behoorende verſchijnſelen plaats grijpen; dat de ontlastingen niet overmatig, de ontlaste ſtoffen natuurlijk, de krachten welgeſteld, de pols langzamer en week, de huid en tong vochtig, de ſlaap natuurlijk, de zielsverrigtingen van hare plaatshebbende afwijkingen tot den gezondheidsmatigen toeſtand wederkeeren, en de zinwerktuigen, door hunne gewone en eigenaardige prikkels, noch te ſterk noch te zwak aangedaan worden, en de daarvan afhankelijke ontwaarwordingen in het zielsorgaan overeenkomſtig de gewone regelen zijn. Waar de kritiſche ontlastingen geheel achterwege blijven, overmatig worden, de krachten uitputten, te voorſchijn komen, maar zeer ſpoedig onderdrukt worden en ophouden, de ziekteverſchijnſelen en toevallen vermeerderen, de lijder zich ſlimmer gevoelt, bevindt hij zich in het grootſte gevaar.

6°. *Onderlinge evenredigheid der ziektetoevallen.*

Hoe

Hoe meer de ziekteverſchijnſelen onder elkander in zekere evenredigheid en verband blijven, hoe regelmatiger de geheele loop der ziekte, zoo veel te beter: kwaad is het, wanneer het tegendeel plaats heeft. RICHTER zegt: „ het is altijd „ goed, wanneer de lijder de ziekte, aan hare „ natuur geëvenredigd, doorworſtelt, kwaad- „ het tegendeel." Kwaad is het derhalve, wanneer alle toevallen eenen hoogen trap der koorts en pijnen aanwijzen, en de lijder zegt: zich wel te bevinden, en geene pijnen te gevoelen. Minder kwaad is het, wanneer de lijder zich zeer ziek waant, en tevens wegens zijnen toeſtand zeer beangst is, zich, onder het aanhoudendſte uitboezemen van klagten en zuchten, onrustig in het bed heen en weder werpt. Dikwijls is zulks alleen in *idioſyncratien*, verkeerde opvoeding, en de zedelijkheid des lijders gegrond. Ongewone opgeruimdheid en vrolijkheid zijn van even kwade voorbeteekenis, als groote treurigheid, ſtille wanhoop en volſtrekte onverſchilligheid. Groote dorst met vochtige tong en weinig koorts, of geheel geen dorst, bij drooge, ruwe tong en hevige koorts, voorſpellen nimmer iets goeds.

7°. *De uitwendige omſtandigheden en betrekking des lijders.* Hieronder behooren, in het algemeen, de geheele huishoudelijke en burgerlijke betrekking des lijders, zijne woonplaats, verpleging, het karakter der omſtanders, en van hen, welke met zijne oppasſing belast zijn, voorname-

lijk

lijk hun gedrag tegen hem; het gedrag en de behandeling des Geneesheeren, en het vertrouwen, dat de lijder in hem ſtelt.

Wanneer deze onderſcheidene betrekkingen voor de omſtandigheden ongunſtig zijn, kan eene ook anders ligte koorts gevaarlijk worden, en de voorzegging ongunſtig maken.

Als bijzondere ſtellingen, waarop de voorzegging gegrond is, laten zich uit het voorafgegane voor de koortſen de volgende afleiden:

Het is kwaad, wanneer alle ligchamelijke en zielsverrigtingen geheel van hare, bij den lijder natuurlijke geaardheid afwijken; wanneer de zedelijk goede en wezenlijk vrome vloekt en raast; de goddelooze en zedelooze bidt en om vergiffenis ſmeekt; de zachtzinnige beleedigend en woest; de ruwe woesteling zachtzinnig en beſcheiden; de ſchaamachtige ſchaamteloos; de ſchaamtelooze ſchaamachtig; de teeder aan zijne naastbeſtaanden en vrienden verknochte, onverſchillig tegen de hem anders dierbaarſte perſonen wordt; wanneer de lijders niet weten waar zij zijn, zich ſteeds aan eene andere plaats, en door voorwerpen omringd wanen, die er ſlechts op uit zijn om hun kwaad te berokkenen; wanneer de gelaatstrekken veranderen, de lijder onkenbaar wordt, het aangezigt invalt, de oogen flaauw en de neus ſpits worden (*facies Hippocratica*) en de zinwerktuigen onaandoenlijk of al te gevoelig zijn. Aanhoudende ijlhoofdigheid, pijn, ſlaapzucht, roode, halfgeſlotene, tranende, verdraaide oogen; drooge, geheel zwarte, bevende tong; moeijelijke, ſchielijke, kortafbrekende, ongelijke, reutelende, koude

ademhaling; harde of zamengetrokkene, bij het aanraken pijnlijke bovenbuikſtreek; trommelzuchtige opzwelling van den buik; brakingen met ontlasting van zwarte, wankleurige, ſtinkende, ſtoffen; koude ledematen; kleverig, ſtinkend, koud zweet; geel gekleurde huid, zonder voorafgegane geelzucht; buikloop met zeer ſtinkende en wankleurige ſtoffen; langdurige, hardnekkige verſtopping; verminderde afſcheiding, opſtopping of onwillekeurig afloopen van de pis, welke zwart, wankleurig, ſtinkend en troebel is; opſpringen der pezen, ſtuipen, kramptrekkingen, de hik, verſtijving, mondklem, watervrees, blaauwe, bruine, zwarte vlekken, plaatſelijke ontſtekingen met verſtervingen, flaauwten, bloedvloeijingen, bloedige ontlastingen en zweet; onderdrukking of uitblijven der maandelijke zuivering bij vrouwen; rommelend geluid bij het ſlikken, enz.: hoe meerdere van deze toevallen er gelijktijdig aanwezig zijn, zoo veel te grooter is het gevaar, dat zij aanwijzen.

IX.

Algemeene geneeswijze der koortſen.

Zoo lang het eigenlijke wezen en de kennis van de naaste oorzaak der koortſen voor den geneesheer een onbekend veld blijft, zoo lang zal ook derzelver geneeskundige behandeling meer empirisch dan rationeel zijn en blijven. De ervaring leert, dat zich weinige algemeen geldende regelen voor de behandeling laten vastſtellen; dat bijna ieder koortsvorm, volgens deszelfs onderſcheidene wijzigingen en geaardheden, ten aanzien der verwijderde oorzaken, der geſteld-

ſteldheid van de levenskrachten, der toevallen, der uitwendige omſtandigheden des lijders, en vele andere oorzaken, eene verſchillende en bijzondere geneeswijze vordert. Intusſchen laten zich eenige regelen vastſtellen, die wel hunne uitzonderingen hebben, doch op vele gevallen toepasſelijk zijn, en zoo lang voor algemeene moeten aangenomen worden, als ons betere ontbreken, om in hunne plaats te ſtellen.

Niet in alle koortſen mag de geneeskundige behandeling even werkdadig zijn. Vele genezen even ſpoedig en zeker, wanneer men ze aan zich zelven overlaat, als wanneer men krachtige geneesmiddelen daartegen aanwendt. Waar geene materiëele oorzaken aanwezig, de ſtoornis der verrigtingen niet groot, de geſteldheid der levenskrachten en hare wederwerking alleen in zekere mate verhoogd, verminderd en veranderd zijn; waar de natuur zelve de materiëele oorzaken door doelmatige ontlastingen verwijderd heeft, of bezig is zich daarvan te ontdoen; waar men in den beginne eener koorts nog twijfelachtig is, om den juisten weg te vinden, die ter genezing leidt, behoort de verſtandige, eerlijke man, wien het belang zijner kunst, boven eigenbelang, of ijdele roemzucht, naar welke de kwakzalver dingt, gaat, de genezing geheel aan de natuur, of zoo lang, tot dat er omſtandigheden plaats grijpen, die zijne hulp vereiſchen, over te laten.

Waar het tegendeel der genoemde omſtandigheden beſtaat, materiëele oorzaken aanwezig zijn, waarvan zich de natuur zonder hulp niet ontdoen kan; waar de levenskrachten en de daarvan afhankelijke wederwerking der bewerktuiging, door te veel, te weinig

of door hare onevenredigheid vernietiging dreigt; waar de koorts door haren langeren duur het leven in gevaar brengt, moet de geneesheer een handelende perſoon zijn, en geen onverſchillig aanſchouwer blijven.

Men onderſcheidt derhalve de geneeskundige behandeling der koortſen in de afwachtende (*methodus exſpectativa*) en werkdadige (*methodus activa*).

1°. *Methodus Exſpectativa.* Bij ligte koortſen met matig vermeerderde wederwerking, (*febris ſthenica*); bij koortſen, die met plaatſelijke natuurlijke geſteldheden gepaard gaan, en daarbij noodzakelijk zijn, bijv. de zogkoorts, de wondkoortſen, de koortſen bij huiduitſlag, goedaardige pokken, mazelen, roodvonk, enz.; bij koortſen, die door eene ligte en voorbijgaande oorzaak voortgebragt zijn, en waar men omtrent hare geaardheid twijfelachtig is, (het is beter in de beginſelen eener rot of- zenuwkoorts niets te doen, dan dezelve voor eene ontſtekingkoorts te houden en *antiphlogistisch* te behandelen), behoort de afwachtende geneeswijze door den geneesheer ſteeds gevolgd te worden. In vele gevallen blijft het ten hoogſte moeijelijk, de juiste grenzen af te palen, waar de geneesheer een waarnemend aanſchouwer, of een handelende perſoon zijn moet. De geſchiedenis der geneeskunst is rijk aan voorbeelden, hoe nadeelig het voor de menschheid worden kan, wanneer de grenzen op de eene of de andere zijde overſchreden worden. Niets doen,

heeft

heeft in de geneeskunst even zoo wel zijne offers aan het menschdom gekost, als het te veel doen.

In vele gevallen bevindt de Geneesheer, ten volle overtuigd, dat de afwachtende geneeswijze, het niets doen, de beste voor den lijder zijn zoude, zich in de noodzakelijkheid, ten minste in schijn, iets te doen, indien hij waarlijk het welzijn zijns lijders bedoelt. De lijder wil een recept en geneesmiddelen; men ontdoet zich van eenen Geneesheer, die het niet te schrijven weet, en roept eenen anderen, die meer gedienstig en vaardiger in het voorschrijven is.

De verstandige man zal zich weten te helpen, en zoo er toch een recept moet geschreven worden, ligtelijk iets voorschrijven, dat onschadelijk te gebruiken is. Een aftreksel van vlierbloemen met vlierconserf, *spiritus mindereri*, *nitri dulcis*, het eene of andere middenzout in kleine giften, *oxymel simplex* met water of iets dergelijks, waarbij men echter steeds de oorzaken, die de koorts voortgebragt hebben, de gesteldheid der levenskrachten en de wederwerking, die den trap harer opwekking aanwijzen, in het oog houdt. Vooral zorge men daarbij, om aan den lijder eene strenge diëet voor te schrijven, en als drank niets dan limonade, slappe thee, zoete wei, water en melk, of eene andere verdunnende drank toe te staan.

Voor min geoefenden kunnen de volgende voorschriften tot voorbeeld en aanleiding dienstig

ſtig zijn, waaruit men naar welgevallen eene keuze doen kan:

N°. 1.

℞. *Niti deparati* ʒj.
Rob. ſamb. ℥j.
Aq. coct. ℥vj.
M. D. S.
Om de twee uren een' of twee lepels.

N°. 2.

℞. *Inſus. flor. ſamb.* ℥vj.
Spirit. mind. ℥j.
D. S.
Om het uur een' lepel vol.

N°. 3.

℞. *Sal. polych.* ʒij.
Tart. emet. gr. j.
Aq. cort. ℥vj.
Oxym. ſimpl. ℥ iij.
M. D. S.
Om het uur een' lepel.

2°. *Methodus activa.* De toediening der werkdadige geneeswijze vordert meerdere geneeskundige kennis en diepere inzigten in de bewerktuiging en hare verrigtingen, daar het doel, dat men daarmede te bereiken tracht, de genezing der koorts is.

De wegen, welke men daartoe inſlaat, de regelen, welke men volgt, die gegrond zijn moeten op eene juiste beoordeeling der geheele geſteldheid des lijders en de geaardheid der koortſen, noemt men de aanwijzingen ter genezing, (*indicationes*).

De

De onderfcheidene, algemeen door de Geneesheeren aangenomene volgregelen ter behandeling der koortfen, met uitzondering van die, welke alleen uit enkel ftelfelmatige en leerftellige befchouwingen afgeleid zijn, zullen wij hier, als daartoe de plaats zijnde, nader trachten te ontwikkelen.

1°. „ Men fpore de verwijderde en toevallige oor-
„ zaken der koortfen op, en trachte dezelven
„ op te ruimen en weg te nemen, waar zij
„ nog aanwezig zijn en voortwerken."

Waar zoodanig eene oorzaak beftaat, zonder dat zij verwijderd wordt, onderhoudt zij niet alleen de koorts, maar doet haar ook verflimmeren; de geheele en volkomene genezing rust op derzelver opruiming.

De eerfte en voornaamfte bezigheid des Geneesheeren behoort derhalve ook hierin te beftaan, dat hij naauwkeurig onderzoeke, waarin de uitwendige of toevallige oorzaak gelegen zij, en de middelen berame en in het werk ftelle, waardoor dezelve langs den kortften weg en het fpoedigst kan opgeruimd worden. Men verwijdere vreemdaardige prikkels, neme fplinters of andere vreemde ligchamen weg, herftelle beenbreuken en ontwrichtingen, ontlaste de fchadelijke ftoffen uit de maag en darmbuis, waar zij aanwezig zijn.

Zeldzaam zijn de gevallen, waar men, alleenlijk door opruiming der toevallige oorzaken, de koorts geheel meester kan worden; want meerendeels hebben zij door hare fchade-

lijke inwerkingen reeds zoodanig eenen invloed op de bewerktuiging geoefend, die veranderingen in de verrigtingen heeft voortgebragt, welke voortduren en de koorts onderhouden, nadat de oorzaken zelven verwijderd zijn.

Waar dit het geval is, of de koortsen zich zonder kennelijke toevallige oorzaken ontwikkeld hebben, moeten de voortgebragte veranderingen in de bewerktuiging regtstreeks bestreden, en de verrigtingen tot haren gezondheidsmatigen toestand teruggebragt worden. Dit leidt ons tot de tweede aanwijzing.

2°. *Bestrijding der naaste oorzaak*, waarin de naaste werking gelegen is, en welke veranderingen de geneesmiddelen, tot dat einde gebezigd, in de bewerktuiging te weeg brengen, zijn ons even min, als het eigenlijke wezen der naaste oorzaak van de koorts, bekend. Intusschen kennen wij uit de ervaring eene reeks van geneesmiddelen, die zich standvastig, niet zelden ten spijte der stelselzucht en onderscheidene geneeskundige stelsels, welke zich in de laatste vijf en twintig jaren, als het ware, onderling verdrongen, als beweerde koortsmiddelen doen kennen. Even als de veranderingen in de bewerktuiging, waarvan de koorts af hangt, iets eigenaardigs (*specifiks*) schijnt te zijn, zoo schijnt ook de werking dezer geneesmiddelen eigenaardig, op eene bijzondere, nog onbekende wijze veranderingen in de bewerktuiging voort te brengen, welker aanzijn het bestaan eener

koorts

koorts niet toelaat. Die verklaring der werking van deze middelen ſchijnt mij het waarſchijnlijkſte te zijn, waarin men aanneemt, dat zij genoemde veranderingen voortbrengen door eene regtſtreekſche mededeeling dier ſtoffen, welke gedurende en door de koorts aan het ligchaam ontnomen zijn; dat zij gelijktijdig eene veranderde ſtemming in de prikkelbaarheid en gevoeligheid te weeg brengen, waardoor de verrigtingen van het *reproductive* ſtelſel mede veranderingen ondergaan. Zoo veel ten minſte is zeker, dat men, deze verklaring aannemende, niet ontkennen kan, dat het eene middel meer op deze, het andere meer op gene wijze werkzaam is, het andere beide wijzen van inwerking met elkander vereenigt. Ook ſtemt de ervaring daarmede overeen; men denke ſlechts aan de ſpoedige herſtelling der krachten, na het doelmatig gebruik der kina; het ſpoedig bedaren der toevallen, uit eene verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid voortgeſproten, na het gebruik van *opium* en andere bedarende geneesmiddelen.

Niet ten onregte noemt men deze middelen koortsverdrijvende (*febrifuga*), of ſpecifieke (*ſpecifica*), daar de ervaring leert, dat koortſen, welke na het opruimen der toevallige oorzaken niet ophouden, en hoe verſchillend haar oorſprong ook moge geweest zijn, alleen door een tijdig en doelmatig gebruik van deze koortsverdrijvende geneesmiddelen kunnen genezen worden.

Ik noem de werking dezer middelen eigenaardig of ſpecifiek, naar aanleiding van de ſtraks, als meest waarſchijnlijke, aangenomene verklaring, daar alle andere verklaringswijzen aan nog meerdere en grootere zwarigheden onderhevig zijn. Indien hunne inwerking op de bewerktuiging alleen prikkelend, opwekkend, verſterkend, verzwakkend, onderdrukkend, verdoovend, of op eene andere gewone wijze plaats vond, vooronderſtellende, dat deze woorden juiste, genoegzaam verklaarde denkbeelden uitdrukken, en niet geheimzinnig zijn, (hetgeen intusſchen niet wel te verdedigen is,) zoude immers hetzelfde koortsmiddel tegen alle koortſen, en alle middelen tegen iedere koorts, met hetzelfde gevolg, toegediend worden. Dat zulks echter geenszins het geval is, leert ons de geſchiedenis der koortſen, en hare verſchillende behandelingen, door de beste Geneesheeren uit alle tijden. Hoe verre verheft zich niet deze meer empiriſche geneeswijze boven die van zoodanige Geneesheeren, welke de werking der geneesmiddelen, volgens algemeene wetten, hoe ſcherpzinnig zij ook uitgedacht zijn, verklaren? Zij dwaalden niet minder dan zij, die ſlechts ééne koorts en één koortsmiddel wilden vastgeſteld hebben.

De voornaamſte dezer koortsmiddelen, welke hier onze aandacht verdienen, zijn: het *Nitrum* (*Nitras potasſae*), en bloed-ontlastende middelen, aderlatingen (*venae ſectiones*), bloedzuigers (*hirudines*), inkervingen

en

en bloedige koppen (*ſcarificationes*), tegen ontſtekingkoortſen; *kina*, tegen tusſchenpoozende, aflatende en aanhoudende, met het karakter van *typhus*; minerale zuren (*acida mineralia*), tegen rotkoortſen; *moschus*, *castoreum*, *radix valeriana*, *radix ſerpentaria*, *naphta*, enz., tegen zenuwkoortſen; bittere middelen (*amara*), tegen ſlijmkoortſen, enz. Ieder dezer middelen levert, tegen eenen bepaalden koortsvorm, een meerendeels, zeker hulpaanbrengend geneesmiddel, bij tijds en behoorlijk toegediend wordende; maar nimmer, of ten hoogſte zeldzaam, kan het eene de plaats van het andere volkomen doelmatig vervangen. De ongelukkigſte uitkomſten zijn, in de meeste gevallen, de gevolgen van eene practisch onberedeneerde, alleen theoretisch gegronde toediening, waarbij niet bijzonder op den vorm der koorts en de bijzondere geaardheden der geneesmiddelen gelet wordt.

Hoe veelvuldig waren niet de proefnemingen en pogingen, die men in de jaren des oorlogs aanwendde, om voor het eerſte aller koortsmiddelen, de *kina*, wegens hare ontzettend hooge prijzen, een plaatsvervangend middel, of *ſurrogaat*, te vinden! en wat heeft dit alles geholpen? Misſchien alleen om den twijfelenden Geneesheer te overtuigen, dat het geene onverſchillige zaak zij, welk koortsmiddel men toediene; dat wij nog verre van het ſtandpunt verwijderd zijn, waarop wij ſtellig zouden kunnen

nen beweren, dat er flechts ééne koorts, ééne naaste oorzaak zij, die in onze magt ftaat, regtftreeks weg te nemen; dat er nog geene rationeele geneeswijze beftaat, en de empirifche, door de voortgangen der natuurkundige wetenfchappen verlichte, weg de eenigfte veilige voor als nog zijn kan.

En leert ons niet de gefchiedenis van den dag, dat, hoe diepzinnig ook de geleerdheid der aanhangers van de nieuwfte ftelfels in de geneeskunst zijn moge, hunne aangewende pogingen niet alleen de mogelijkheid, maar ook het beftaan van zoodanig eene rationeele beftrijding der naaste oorzaak, in duistere woorden te betoogen, vruchteloos afgeloopen zijn? De beste Geneesheeren volgen nog fteeds, in de behandeling hunner koortslijders, eene verftandige *empirie*, voorgelicht door de naauwkeurige kennis der bewerktuiging en harer verrigtingen, voor zoo verre deze, op het tegenwoordig ftandpunt der natuurkundige wetenfchappen, mogelijk is; van vooroordeelen verwijderd, zoo door eene verftandige toepasfing der ervaring van aan de natuur getrouw geblevene waarnemers, als door betere kennis der geneesmiddelen, waarvan zich de arts ter genezing der koorts bedient, de vrucht der groote voortgangen, welke de natuurlijke gefchiedenis en de fcheikunde in de laatfte dertig jaren gemaakt hebben.

De bijzondere toepasfing van het tot hiertoe ge-

gezegde op de onderſcheidene koortsſoorten en vormen hier niet op hare plaats zijnde, zal zulks bij de bijzondere behandeling der koortſen nader ontwikkeld en aangewezen worden.

3°. *Behoorlijke leiding der krachten.* Een zekere gemiddelde trap van werkdadigheid der geheele bewerktuiging en harer deelen, bij koortslijders, brengt de levenskrachten en de daarvan afhankelijke verrigtingen tot den gezondheidsmatigen toeſtand terug; te veel of te weinig kan vernietiging na zich ſlepen. Waar de natuur in hare pogingen, om de koorts te genezen, te kort ſchiet, om dezen trap van werkdadigheid en wederwerking voort te brengen en te onderhouden, moet de Geneesheer dezelve trachten daar te ſtellen, dat is: de natuur onderſteunen. Is de werkdadigheid en wederwerking in de bewerktuiging te zwak, zoodat de hevigheid der koorts met de krachten des lijders in geene behoorlijke evenredigheid ſtaan, zoo beſlist zich de koorts niet volgens hare gewone wijze, maar wordt langdurig en vermeerdert het gevaar des lijders; al te ſterke werkdadigheid en wederwerking putten de krachten uit, door verſpilling der ſtoffen, waarvan zich het *reproductive* ſtelſel bedient, om de bewerktuiging in ſtand te houden, door het verlorene te herſtellen, het noodige zich gelijk te maken, met zich te vereenigen, het onbruikbare af te ſcheiden en te ontlasten; de levenskrachten verminderen, worden uitgebluscht, de

koorts

koorts neemt eene kwaadaardige natuur aan, de harmonifche zamenwerking der bewerktuiging tot het gemeenfchappelijke doel ter genezing is geftoord, er ontftaan algemeene en plaatfelijke vernietiging der levenskrachten, die met den dood eindigt. Op deze wetten grondt zich eene dubbele geneeswijze, de opwekkend-verfterkende, en de bedarend-verzwakkende, waarvan zich de arts bedient, om de werkdadigheid tot dien trap te vermeerderen of te verminderen, welke aan het doel der genezing beantwoordt.

Waar de toevallige oorzaken niet kunnen opgeruimd worden, of ons geheel onbekend blijven; waar wij geene geneesmiddelen kennen, die op eene eigenaardige wijze de naaste oorzaak beftrijden, (de Oosterfche pest, de gele koorts, en de meest befmettende, kwaadaardige zijn van dezen aard) blijft er niets anders overig, dan ons van deze *methode* te bedienen, waarom zij dan ook zeer dikwijls, en wel het meeste, moet gevolgd worden. Nimmer verlieze men daarbij den koortsprikkel of de materiëele oorzaak der koorts uit het oog, maar men trachte deze op te fporen, en gelijktijdig langs den kortften en doelmatigften weg te verwijderen. De genezing wordt daarmede onmiddellijk bewerkt of befpoedigd, daar het verfterken en verzwakken de natuur in hare heilzame pogingen wel onderfteunt en in ftaat ftelt, den koortsprikkel langzaam van zich te verwijderen, of te asfimile-

leren, maar de genezing dan ook op den langften weg verkregen wordt. Een fplinter wordt door ontfteking en verettering losgemaakt en ten laatfte ontlast; maar het zoude geenszins doelmatig zijn, waar zulk eene oorzaak plaats heeft, te willen beproeven, door opwekkende of bedarende geneesmiddelen, de werkdadigheid tot den daartoe noodigen trap op te voeren, ten einde de ontfteking te vermeerderen en te onderhouden, ten einde de verettering te bevorderen, en langs dien weg den fplinter te verwijderen, waar men denzelven onmiddellijk door uittrekken verwijderen kan. Het gevolg, wel is waar, is bij beide handelwijzen hetzelfde, de fplinter wordt verwijderd; maar, in het laatfte geval in zoo vele oogenblikken, als er in het eerfte dagen en weken noodig zouden zijn, alvorens de natuur zich daarvan ontdoen kan.

4°. *Behandeling der gewigtigfte toevallen.* Zoo lang de toevallen bij koortfen geëvenredigd en overeenkomftig zijn aan de geaardheid der koorts, den trap, waartoe dezelve geklommen is, aan de oorzaken, welke haar voortbragten, aan de overige omftandigheden, waarin zich de lijder bevindt, aan de heilzame pogingen, die de natuur aanwendt ter daarftelling van kritifche ontlastingen, moeten zij nimmer in het afgetrokkene befchouwd en bijzonder behandeld, maar door beftrijding der koorts zelve opgeruimd worden. Maar fomwijlen zijn er toevallen aanwezig, welke tot zulk eene hoogte klimmen, dat zij de

koorts

koorts in haren gewonen loop ſtoren, hare beſlisſing tegenwerken, haar verſlimmeren en tot nieuwe ziekten aanleiding geven; waar dit het geval is, maakt de behandeling der toevallen een zeer gewigtig deel der bezigheden van den Geneesheer uit. De aanwijzing, welke men daarbij te volgen heeft, moet ſteeds gegrond zijn in eene naauwkeurige kennis der oorzaken der koorts, der omſtandigheden des lijders, van zijne krachten, van de voorafgegane behandeling, zoo dikwijls de eenigſte aanleidende oorzaak van zware en dreigende toevallen, ja zelfs van het karakter der koorts; men moet ſteeds de aangewezene behandeling der koorts in het oog houden en niet verwaarloozen, maar de behandeling, die bijzondere toevallen vereiſchen, zoo veel mogelijk daarmede verbinden en in overeenſtemming brengen.

Ten laatſte: moet men nimmer te veel belang in een enkel toeval ſtellen, en door eene al te naauwgezette behandeling van hetzelve de ziekte verwaarloozen. De middelen, welke ter beſtrijding der toevallen toegediend worden, moeten de ervaring voor zich hebben en beproefd in hunne geneeskrachten zijn. Tegen de zucht tot proefnemingen met weinig bekende geneesmiddelen, die hoe langs zoo meer de overhand neemt, bij de verſchijning van eenigzins vreemde toevallen, kan men den jong beginnenden kunstoefenaar niet genoeg waarſchouwen; onberekenbaar is het nadeel, dat daaruit

voor

voor de menschheid in het algemeen, voor de geneeskunst, en bijzonder ook voor het karakter en de verdere ontwikkeling des jongen Geneesheeren, voortvloeit; teleurstelling op teleurstelling zijn de onafscheidbare geleiders der proefnemingen met nieuwe geneesmiddelen, die eindelijk op onverschilligheid en lusteloosheid, om ter verdere volmaking der kunst iets te doen, uitloopen.

5°. *Behandeling der krisis.* De krisis en kritische ontlastingen zijn eene werking der natuur, gegrond in de regelmatige zamenwerking tot één doel der bewerktuiging; namelijk eene verandering in de menging der bewerktuigde stoffen, door de vreemdaardige te assimileren, de onbruikbare en dus schadelijke af te scheiden en te ontlasten. Hiertoe is een zekere trap van werkdadigheid in de bewerktuigde stelsels noodig; alles, wat daaraan hinderlijk is, vertraagt dezelve, en maakt de koorts langdurig. De Geneesheer moet hier, als een oplettend dienaar der natuur, alles verwijderen, waardoor deze heilzame werkingen kunnen gestoord worden; dezelven matigen, waar zij te hevig, ondersteunen, waar zij te zwak zijn; daar heen leiden, waar zij het doelmatigst plaats hebben; den lijder een geschikten leefregel doen houden, en zoo lang de natuur zich met de afscheiding bezig houdt, alle hevig werkende geneesmiddelen, die haar zouden kunnen storen, ter zijde stellen.

Eene al te hevige wederwerking, onverschillig

of zij toevallig of door ſterk werkende geneesmiddelen voortgekomen is, belemmert de kriſis en kritiſche ontlastingen, doordien zij de levenskrachten uitput, en hare werkdadigheid henen leidt naar deelen, die ongeſchikt of ontoereikende zijn, om de noodige ontlastingen te bewerken. De zoogenaamde verplaatſingen der ziekteſtof zijn hiervan het gevolg; gelukkig genoeg, wanneer zij zich tot deelen bepalen, die, zonder het leven in gevaar te brengen, in hunne verrigtingen belemmeringen ondergaan kunnen.

Waar zij door krampachtige geſteldheden en andere ziekelijke wederwerkingen, vooral van het zenuwſtelſel, of andere toevalligheden, verhinderd worden, zorge men dezelven door doelmatige hulpmiddelen, voor zoo veel zulks geſchieden kan, uit den weg te ruimen en te bedaren. *Opium*, *moſchus*, *castoreum*, *valerian*, koude en warme baden, zijn daartoe dikwijls de meest nuttige hulpmiddelen, ja, veel malen onvermijdelijk noodzakelijk.

6°. *Behandeling der complicatiën.* Zonder ons hier met een wijdloopig onderzoek bezig te houden, of er wezenlijke complicatiën, dat is: of er gelijktijdig meer dan ééne koorts, van onderſcheidene geaardheden, in één en hetzelfde ligchaam beſtaan kunnen, noch in eene wederlegging te treden van hen, die dezelven verwerpen; nemen wij koorts-complicatiën aan, gegrond op het gezag der meest ervarene Geneesheeren, wier waarnemingen ligtelijk opwegen tegen de aan-

ran-

randingen van hen, die zich ſteeds bezig houden, om alles aan den dwang hunner ſtelſels, uit beſpiegelende beſchouwingen der natuur afgeleid, te onderwerpen.

Practisch beſchouwd, verdienen de complicatiën te meer onze oplettendheid, daar zij niet zelden, het karakter en de gedaante der oorſpronkelijke koortſen veranderen, en daardoor eene geheel andere geneeskundige behandeling vorderen, die niet meer op éene indicatie alleen, maar op onderſcheidene te gelijk, moet gegrond zijn. De ervaring leert ons, dat er gevallen zijn kunnen, waarin twee tegen elkander overgeſtelde geneeswijzen, te zamen vereenigd, moeten aangewend worden.

Rot- en zenuwkoortſen, waarin ontlastende, en dus de krachten uitputtende geneesmiddelen, wegens de geaardheid der koorts hoogst nadeelig, en te vermijden zijn, kunnen met ophoopingen in de eerſte wegen, met plaatſelijke ontſtekingen, met *congesties* naar de edele deelen gepaard gaan, die noodwendig, de eerſte wegen zuiverende, plaatſelijke bloedontlastingen, en andere met de eerſte *indicatie* ſtrijdige hulpmiddelen, vorderen. Ontſtekingskoortſen gaan ſomwijlen in eenen *typhus*, catarrhale en rheumatiſche koortſen in eene ontſtekingskoorts over, en vorderen, ter harer genezing, dan eens verzwakkende, dan eens prikkelende en verſterkende, of eerst deze en later gene geneesmiddelen. Hoedanig de aangewe-

zene behandeling ook zijn moge, moet echter daarbij ſteeds de oorſpronkelijke koorts in het oog gehouden, en volgens hare geaardheid beſtrijden. De toe te dienen geneesmiddelen wijzigt men in het gebruik zoodanig, dat de werking van het eene, niet die van het andere vernietige. Somwijlen vindt eerst de eene, dan de andere geneeswijze plaats, en zijn achtervolgens ieder voor zich aan te wenden; ſomwijlen moet de eene algemeen, en de andere ſlechts plaatſelijk zijn. Het karakter der koorts, de aanwezige toevallen, de lijdende deelen, de trap, waarop de koorts reeds geſtegen is, moeten in overweging komen, het oordeel des Geneesheeren het juiste geneesplan aantoonen en in de aanwending doelmatig beſturen.

5°. *Behandeling der herſtellenden.* De toeſtand, waarin zich de van koortſen herſtelde lijders bevinden, grenst nog aan ziekte, en moet als zoodanig beſchouwd en behandeld worden. De voorafgegane koorts, de meer of minder gevorderde genezing, de natuurlijke geſteldheid der lijders, de omſtandigheden, waarin zij verkeeren, leveren de aanwijzingen voor de verdere behandeling. Het wegnemen der nog overig zijnde ziekte-verſchijnſelen, de vermijding van inſtorting, en de volkomene herſtelling der gezondheid, zijn het doel, dat de Geneesheer daarmede zoekt te bereiken.

Zwakte, ziekelijke gevoeligheid en prikkel-

baar-

baarheid, traagheid in de verrigtingen, te veel of overmatige ontlastingen, door zweet, buikloop, enz., ziekelijke gesteldheden van enkele stelsels en deelen, plaatselijke aandoeningen, geneigdheid tot instorting, blijven genoegzaam, na het doorstaan van iedere koorts, meer of minder terug, die naar hare geaardheden onderscheidene geneesmiddelen vereischen; versterkende, als kina, ijzer, bittere middelen, voedzame, ligt verteerbare spijzen, bier en wijn, spijzen en dranken, waaraan de lijder zeer gehecht en gewoon is, om de overgeblevene zwakte tegen te gaan en de krachten te herstellen; kleine giften, *opium*, *hyosciamus*, enz., om de teruggeblevene al te groote gevoeligheid en prikkelbaarheid te verdooven; *valeriaan*, *serpentaria*, geestrijke wijnen, of soortgelijke middelen, die bepaaldelijk de eene of andere ontlasting vermeerderen, om de verrigtingen uit hare kwijning op te wekken, en tot den gezondheidstoestand terug te voeren; inwikkelende, slijmige, stoppende, met prikkelende of bedarende middelen verbonden, naar mate de omstandigheden vereischen, om de overmatige ontlastingen te bedaren.

Na voorafgegane ontstekingkoortsen blijft er veelmalen een aanleg voor deze ziekte overig, die door zacht-ontlastende en zweetmiddelen moet weggenomen worden.

Vooral drage men zorg, dat de weder genezene eene zuivere en versche lucht inademe,

 door

door behoorlijke kleeding, ligging en dekfel, tegen den invloed eener gure weêrsgefteldheid, en fpoedige veranderingen in dezelve, bevrijd blijve; dat hij met behoorlijk en genoegzaam voedfel verpleegd worde; matige beweging hebbe; voor het overige rust naar ligchaam en ziel en behoorlijken flaap geniete; dat men hem het leven veraangename, en alles vermijde, wat zijne hartstogten opwekken, hem fterk aandoen en verzwakken kan.

8°. *Algemeene leefregel in koortfen.* De leefregel in koortfen, in eenen uitgebreiden zin genomen, namelijk als wijziging en befturing van alle buiten het ligchaam zijnde dingen, die op hetzelve invloed oefenen, en van welker regelmatige inwerking, leven, gezondheid, ziekte en dood zoo dikwijls onmiddellijk afhangen, maakt een gewigtig deel der geneeskundige behandeling der koortfen. In vele gevallen is hij alleen genoegzaam, behoorlijk beftuurd, om zonder geneesmiddelen eene koorts te genezen; in andere maakt deszelfs vereeniging met de geneesmiddelen de genezing mogelijk, welke, door de laatfte alleen niet daar te ftellen zoude geweest zijn. In alle koortfen is hij van zoo veel belang, dat de arts dien nimmer uit het oog verliezen mag, maar met oordeel en verftand behartigen, leiden en aanwenden moet.

In deszelfs afzonderlijke deelen in overweging genomen, behooren tot den leefregel: de lucht, die de lijder inademt, volgens hare *tempera-*

tuur,

tuur, beſtaandeelen en veranderingen; ſpijs en drank, beweging en rust, ſlapen en waken, de prikkels en hunne inwerkingen voor de uitwendige zinswerktuigen, en den inwendigen zin; reinheid, woonplaats, oppasſing, kleeding, enz.

Hetzelfde, wat wij ten aanzien der onderſcheidene koortsverdrijvende geneesmiddelen, betrekkelijk de onderſcheidene geaardheden der koortſen, gezegd hebben, is ook op den leefregel toepasſelijk; even min als er een univerſeel koortsmiddel beſtaat, evenmin is er een onveranderlijke leefregel, die op alle toepasſelijk is. Bij eene doelmatige behandeling moet hij, even zeer als de geneesmiddelen, volgens de verſchillende geaardheid der koorts beſtuurd en aangewend worden. Intusſchen zijn er eenige algemeene regelen, die de grondbeginſelen opleveren, volgens welke de leefregel, in de algemeene behandeling der koortſen, moet ingerigt zijn. Volſtrekt algemeen kunnen zij echter niet genoemd worden, daar men dezelven, op een afzonderlijk geval toepasſende, volgens den aard der koorts, der toevallen, der tijdperken, waarin zich de koorts bevindt, de bijzondere geſteldheden der lijders, gewoonten, enz., moet wijzigen.

Voor zoo verre dus het hoofdzakelijke van den leefregel eene meer algemeene toepasſing toelaat, waarop de bijzondere leefregel voor iedere koorts gegrond, en waaruit hij zich voor deszelfs bijzondere

geaardheden laat afleiden, noemen wij dien algemeen. Deze zijn het dan ook, met welker vastftelling wij ons hier zullen bezig houden, daar de bijzondere tot de dadelijke behandeling van iedere koortsfoort behoort, en aangewezen zal worden.

1°. De leefregel moet overeenkomftig de algemeene aanwijzingen ter genezing ingerigt en daaraan geëvenredigd zijn, ten einde hij medewerke, om de toevallige en naaste oorzaken op te ruimen en te beftrijden.

2°. Hij moet overeenkomftig met de geaardheid der koorts zijn: nu eens opwekkend, prikkelend, verfterkend; dan eens verzwakkend, bedarend, verkoelend, verzachtend, de uitwafeming en andere ontlastingen bevorderende; dan weêr dezelven tegengaande, ftoppende, terughoudende, geëvenredigd aan de vermeerderde, verminderde of veranderde wederwerking in alle, of in bijzondere deelen en ftelfels der bewerktuiging, die het karakter der koorts kenfchetfen.

3°. Men wijzige denzelven in dier voege, dat hij medewerke, om de dringendfte toevallen te bedaren.

4°. Dat hij de krifis en kritifche ontlastingen bevordere, onderfteune, en alle hinderpalen, die dezelven belemmeren, helpe wegnemen, en zoo veel van haren fchadelijken invloed ontneme, als de mogelijkheid toelaat.

5°. Steeds houde men het tijdperk in het oog, waarin zich de koorts bevindt; in de eerfte tijdperken moet de lijder veel drinken en weinig eten;

eten; wanneer hij nog eenige begeerte tot voedfel heeft, kunnen alleen ligt verteerbare, voor den fmaak aangename, weinig voedende fpijzen toegeftaan worden. In de latere tijdperken, voornamelijk in dat der genezing, geve men meer voedfel, waarvan de verteerbaarheid aan de krachten der maag geëvenredigd zij, welke geene groote krachtoefening van dit ingewand behoeft, veel voedende ftof bevat, die reeds, voor zich, met de dierlijke natuur overeenkomt; naar mate de krachten der maag toenemen, geve men zwaardere fpijzen, en keere niet dan langzaam en trapswijze tot den gewonen leefregel terug.

6°. Eene der gewigtigfte omftandigheden, in het vastftellen van den leefregel, is de gewoonte. De mensch gewent zich aan alles, en waaraan hij eenmaal gewoon is, fchaadt hem zelden. De voorafgegane leefwijze moet onderzocht, en, zoo wel als de bijzondere fmaak des lijders, geraadpleegd worden. Dikwijls moet men iets uit dien hoofde toelaten, dat over het algemeen met de geaardheid der koorts niet overeenftemt. Lijders, die aan vleesch, fterken drank, wijn en bier gewoon zijn, kan men ze zelden geheel onthouden. Men late den lijder in zijne gewone kamer en legerftede, verwijdere niets uit dezelve, waarin hij groot belang ftelt, en aan welks bijzijn hij gewoon is. Het verplaatfen in andere kamers, onder hem vreemde voorwerpen, met vreemde oppasfers, hebben

dikwijls eenen zeer gewigtigen en nadeeligen invloed op zijnen geest en zijne zielsgesteldheid; raaskallende ijlhoofdigheid, de waan van in een vreemd huis gevangen en vervolgd te zijn, hebben daarin veelmalen alleen hunnen grond. Met het uitmuntendste gevolg brengt men in deze gevallen den lijder tot zijne gewone betrekkingen terug. Oplettendheid op alles wat den lijder omgeeft, en zijne zinwerktuigen aandoet, verdient de naauwkeurigste behartiging des Geneesheeren.

7°. De ziekenkamers moeten ruim, luchtig, zindelijk en droog zijn, eene behoorlijke stookplaats hebben, om ze des winters te verwarmen; opene vuren verdienen den voorrang. De lucht, waarin de zieke leeft, moet niet te koud, noch te warm, den 60en of 65en graad, volgens den thermometer van FAHRENHEIT, niet te boven gaan; noch te droog, noch te vochtig zijn. Des winters kieze men ziekenkamers, die tegen het zuiden, des zomers, die tegen het noorden gelegen zijn. Eene al te heete lucht verkoele men door vaten met koud water en ijs gevuld, in de ziekenkamer geplaatst, sprenge van tijd tot tijd water op den grond, vooral wanneer de lucht heet en droog is.

De lucht moet zuiver zijn, en eene genoegzame hoeveelheid zuurstof bevatten, en alles vermeden worden, wat daaraan hinderlijk is, eene onzuivere lucht aanvoeren of voortbrengen kan. Het ruime ziekenvertrek behoort in

een

een gedeelte van het huis te zijn, waar zich geene voorwerpen bevinden, die ſchadelijke, de lucht bedervende dampen uitwaſemen. Alles, wat in de ziekenkamer de zuiverheid der lucht verhindert en bederft, worde zoo ſpoedig mogelijk verwijderd; de noodige komforen en het nachtlicht plaatſe men onder eenen openen ſchoorſteen; men late niet meer menſchen bij den zieken, dan er te zijner oppasſing noodig zijn; men were de huisdieren uit dezelve. De ontlastingen moeten in welgeſlotene potten of ſteekbekkens, zonder tijdsverzuim, uit het vertrek gebragt en gereinigd worden. Het linnen, beddegoed en kleedingſtukken moeten rein gehouden, en het vuile ten ſpoedigſte er uitgebragt worden. Door de ramen dagelijks eenige uren open te zetten, door luchtgaten en *ventilators*, zorge men voor ververſching des dampkrings; maar men zorge tevens, dat de lijder, terwijl men zich daarmede bezig houdt, geene koude of togt vatte; tot dat einde blijve hij wel toegedekt in het bed, en door het plaatſen van ſchermen en gordijnen tegen den indringenden luchtſtroom beveiligd. Waar deze hulpmiddelen niet toereikende te achten zijn, de lucht behoorlijk zuiver en versch te houden, en wel voornamelijk, waar vele zieken bij een zijn, ſchadelijke dampen, die zich uit de nabijheid in het ziekenvertrek verſpreiden, waarvan de oorzaken niet kunnen weggenomen, en wanneer de koortſen een kwaadaardig en be-

ſmet-

ſmettelijk karakter hebben, moet men gebruik maken van de gewone, den dampkring verbeterende berookingen met azijn, en vooral de zoutzure berookingen.

Door gordijnen matige men het al te ſterk invallende daglicht, door ſchermen het ſchijnſel van het nachtlicht.

8°. Het toedienen van doelmatige dranken, in eene genoegzame hoeveelheid, maakt mede een gewigtig deel van den leefregel en de geheele behandeling der koortſen. De meeste koortslijders hebben hevigen dorst, en het gebruik van veel drank noodig, zoo wel om het evenwigt in de hoeveelheid der vochten te onderhouden, die door de koortshitte, de uitwaſeming en andere ontlastingen verloren gaan, als om de natuur van de noodige ſtoffen te verzorgen, welke zij ter onderhouding der noodige verrigtingen, afſcheidingen, herſtelling en verbetering der bewerktuigde ſtof, om de gezondheid te doen wederkeeren, behoeft; de lijders moeten derhalve drinken, wanneer en zoo veel als zij dorst hebben. Het is even verkeerd gehandeld, aan lijders, die dorst hebben, het drinken te verbieden, als aan hen, die geen' dorst hebben, het drinken met geweld in groote hoeveelheden in te gieten. Het gevoel van dorst geeft behoefte aan vocht voor het ligchaam te kennen, en kan derhalve ook de eenige maatſtaf voor de hoeveelheid der dranken zijn. Bij lijders, die ijlen en zich in eenen

ſtaat

ſtaat van bewusteloosheid bevinden, kan zeker het gevoel des lijders niet meer tot maatſtaf ſtrekken, daar hij buiten ſtaat geſteld is, zijne ontwaarwordingen en behoeften aan anderen verſtaanbaar en duidelijk te kennen te geven, en zich daarin ook zelf bedriegt; hier moet de Geneesheer uit de toevallen en ziekteverſchijnſelen beoordeelen, of veel drinken, namelijk meer dan de lijder zelf begeert, goed en noodzakelijk is. Wanneer de tong zeer droog, de hitte groot, de *urine* hoogrood, ſpaarzaam en moeijelijk ontlast, de koorts nog in die tijdperken ſtaat, waarin dorst een ſtandvastig en gewoon verſchijnſel is, moet men den lijder dikwijls drinken aanbieden, en alle pogingen aanwenden, om hetzelve te bevorderen.

Men late weinig op ééns, maar dikwijls drinken, daar eene groote hoeveelheid de maag bezwaart, waarvan walging en braking het gevolg zijn; ook kunnen de dranken alsdan niet behoorlijk, tot de opneming door de opſlurpende vaten, voorbereid worden. Waar de lijder, door brakingen, mondklem, kramp, keelontſteking, enz., belet wordt eene genoegzame hoeveelheid vocht door den mond te gebruiken, neme men natte omſlagen, laauwwarme baden en lavementen te baat, en herhale dezelven ieder uur of om de twee uren; de huid ſlurpt ſteeds uit den dampkring vochten op, en men kan langs dien weg den dorst bevredigen, en het drinken voor lang onnoodig maken. De ingeſpotene lavementen wor-

den

den door de opslurpende vaten van den dikken darm opgenomen, en men kan daarmede zoo veel vocht in het ligchaam brengen, dat daardoor aan de eerste behoefte voldaan en de dorst gematigd wordt. Echter zijn deze bijwegen alleen als hulpmiddelen te beschouwen, waarvan men zich in geval van noodzakelijkheid, maar ook niet langer, bedienen moet; de weg door den mond blijft altijd de voorkeur behouden, waar hij open en ruim genoeg is, om aan de behoefte des lijders te voldoen.

In den zomer kan men de dranken koud, des winters meer warm geven. De smaak des lijders, de gewoonte, de geaardheid der koorts en bijzondere plaatselijke aandoeningen leveren de regels, die bij het bepalen der temperatuur van de dranken in acht te nemen zijn. Voor de meeste is eene middelbare temperatuur, tusschen warm en ijskoud, de aangenaamste, en verdraagt zich met al de bijzondere geaardheden der koortsen het beste. Lijders, die gewoon zijn, altijd koud, of altijd warm te drinken, kunnen hunne gewoonte ook in koortsen blijven volgen, met die bepalingen, dat zij de koude dranken niet ijskoud, de warme niet heet, en in beide gevallen geene te groote hoeveelheid op ééns inzwelgen. De koude dranken zijn over het algemeen voor schadelijk te houden, bij kramp, pijn, groote gevoeligheid en prikkelbaarheid van de maag en darmbuis, bij ontstekingen van de keel, het strottenhoofd, den slokdarm,

darm, de borst en buiksingewanden, en bij groote gevoeligheid en krampachtige gefteldheid van het zenuwgeftel.

De hoedanigheid of kwaliteit der dranken is mede van groot aanbelang, en moet volgens de algemeene aanwijzingen in dier voege ingerigt zijn, dat zij aan den aard der koorts, der gewoonte en den fmaak beantwoorde, de werking der geneesmiddelen onderfteune, en daarmede niet in tweeftrijd zij. Bij ftheniſche koortfen zijn verkoelende, de ontlasting bevorderende dranken aangewezen, als zuiver water, water met plantenzuren, afkookfels van gerst, rijst, brood met zuren, enz.

Alle prikkelende geestrijke dranken zijn algemeen met weinige uitzond ringen fchadelijk.

In aftheniſche koortfen bezige men prikkelende, verfterkende en voedende, naar mate de gefteldheid der lijders het noodig maakt. Water met wijn, of met wijngeest en fuiker, bier, melk met brandewijn en fuiker, vleeschnat, gefatureerde afkookfels van rijst, gerst, brood, dunne oplosfingen van falep en andere flijmachtige zelfftandigheden, met wijn en kruiderijen, voornamelijk met kaneel, nootmuscaat, enz. De bijzondere aandoeningen der werktuigen voor het flikken, de fpijsvertering en de ademhaling zijn daarbij in het oog te houden; daar eene verhoogde gevoeligheid en prikkelbaarheid dezer deelen het gebruik van alle prikkelende dranken verbiedt; alleen zachte, ftreelende, voor den

fmaak

ſmaak aangename, als melk, enkel of met water, amandelmelk, gerſtewater, zijn dan aangewezen, en verdienen boven alle andere de voorkeur.

Zelden kunnen koortslijders, gedurende de geheele ziekte, een' en denzelfden drank onafgebroken gebruiken; ligt ſtaat hun dezelve tegen, en zij verlangen naar een' anderen. Men verwisſele derhalve van tijd tot tijd den eenen drank met den anderen, volgens den ſmaak en de geſteldheid des lijders, ten einde er ſteeds eene genoegzame hoeveelheid vocht gebruikt worde. Het is uit dien hoofde voor den Geneesheer belangrijk, verſchillende dranken, volgens de wijze hoe men ze bereidt, te kennen, ten einde nimmer in verlegenheid te geraken, en aan den ſmaak des lijders te hulp te kunnen komen.

9°. *Het eten.* Doorgaans ontbreekt in koortſen de eetlust geheel, waaruit de eerſte regel voor de diëet voortvloeit: zonder eetlust moeten koortslijders niet eten, en men moet hen daartoe niet dwingen. Hunne ſpijsverteringswerktuigen kunnen geene voedſels verteren; men geeft aanleiding tot gastriſche ophoopingen, en voedt daarmede, gelijk de gemeene man zegt, meer de koorts, dan dat men dezelve tegengaat.

Heeft de lijder eetlust, mits dat dezelve geen gevolg van ijlhoofdigheid, of andere ziekelijke omſtandigheden, maar het gevolg der wederwerkende werkdadigheid van de ſpijsverterings-werktuigen is, dan kan men hem het een of ander ligte

voed-

voedſel toeſtaan. Koortslijders moeten ook dan, wanneer zij eetlust hebben, weinig, niet veel op ééns, maar dikwijls, nimmer gedurende den aanval of de verheffing der koorts, maar nadat dezelve afgeloopen is, eten. Zij kunnen de ſpijzen gebruiken wanneer zij honger hebben; men heeft niet noodig zich daarin aan bepaalde uren te houden, alhoewel de meeste het genuttigde beter verdragen en verteren, wanneer zij op die uren eten, waarin zij, in hunne gezonde dagen, gewoon zijn het middagmaal te houden, dan op andere tijden van den dag. Alle voedſels moeten behoorlijk en langzaam gekaauwd worden; ſchielijk eten en niet genoegzaam kaauwen is dikwijls de eenige oorzaak, dat het gebruikte bezwaart, en zich moeijelijk laat verteren. De ſpijzen behooren, over het algemeen genomen, vochtig, verkoelend, eenvoudig, niet te ſterk voedend, ligt verteerbaar en niet te zeer met kruiderijen aangezet te zijn.

Wanneer de lijder naar de eene of andere ſpijs aanhoudend een ſterk verlangen te kennen geeft, moet men niet te ſtreng aan den eenmaal vastgeſtelden leefregel vasthouden, maar op eene verſtandige wijze toegevend zijn; want de ervaring leert, dat zulks dikwijls gewigtige wenken der natuur zijn, door welker bevrediging de toeſtand des lijders verbeterd en de gezondheid herſteld wordt.

Wat er van de dranken in het algemeen gezegd is, is ook op de ſpijzen toepasſelijk; de-

zelve moeten aan de geaardheid der koorts, hare tijdperken en algemeene aanwijzingen ter genezing, overeenkomstig zijn. In de eerste tijdperken der koorts komen alleen gekookte vruchten, groenten, als zuring, postelein, andijvie en andere bladgroenten, karnemelk gekookt met rijst, gerookte gerst, enz. te pas. Hoe meer de lijder aan het tijdperk der genezing nadert, zoo veel te meer mag de dieet voedende en versterkende zijn.

Gevoegelijk laat zich de dieet in koortsige verdeelen in de verkoelende, voedende, en versterkende; in ontstekingskoortsen of Sthenische, waar men de vermeerderde werkdadigheid verminderen wil, komt de eerste; bij asthenische, waarbij men de opwekking der kwijnende werkdadigheid behoeft op te wekken, de laatste te pas, naar evenredigheid, dat men meer prikkelen, voeden, of beide te gelijk, verlichten wil. Tot de verkoelende, verzwakkende dieet behooren: nieuwe en gekookte vruchten, soepen zonder vleesch met gedroogde vruchten bereid, gekookte zuring, postelein, andijvie, kleinbladen en wit zuring, enz.; tot de prikkelende: gekruide vleesch, wijn en biersoepen; tot de voedende: geregelde, vleesch van jonge dieren, slijmige gelei, krachtige vleeschsoepen, eijeren, rijst, sago, gorten en andere meelachtige spijzen, oesters, kreeften, zoete zuivelspijzen, enz.; de prikkelende en voedende dieet vermengd, maken de versterkende dieet uit, die al-

leen

dan aan te wenden is, wanneer de lijder de koorts doorgeſtaan heeft, en alleen de verlorene krachten nog te herſtellen zijn.

10°. *Beweging en rust.* Aan de meeste koortslijders is de eerſte ſchadelijk en de laatſte nuttig; alleen bij ligte koortſen, zoo lang de krachten goed zijn, kan men aan den lijder veroorloven, den koortsvrijen tusſchentijd buiten het bed door te brengen; bij goed weder, eene zachte en heldere lucht, zich vrij in dezelve te bewegen. Den koortsaanval moet hij ſteeds in het bed afwachten; in zware koortſen, waar de krachten veel hebben te lijden, nimmer het bed verlaten; zelfs het zitten in het bed is alsdan nadeelig. Rust naar ligchaam en ziel zijn altijd nuttig en heilzaam, wat deze ſtoort, is nadeelig; alle ſterke aandoeningen der zinwerktuigen en opwekking der hartstogten hebben verſlimmering in de toevallen ten gevolge. Men verwijdere alles, wat den lijder treurig en neêrſlagtig maakt, beure hem op, bemoedige hem met het vooruitzigt eener ſpoedige herſtelling; alles, wat tot opwekking van duistere en verontrustende denkbeelden aanleiding geven kan, houde men voor hem verborgen.

11°. *Slapen en waken.* Voor de meeste is ſlapen nuttig en bevordert de genezing, ſlapeloosheid put de krachten uit en verſlimmert de koorts; men verwijdere derhalve alles, wat den ſlaap ſtoort: ſtilte, duisternis en goede ligging be-

vorderen denzelven; het tegendeel heeft eene tegenovergestelde uitwerking.

In het bevorderen of vermijden van den slaap heeft men zich naar de geaardheid der koorts, hare verschijnselen, en de uitwerking, die de slaap op de koorts heeft, te regelen. Waar het hersen- en zenuwgestel voornamelijk lijden, slapeloosheid, ijlhoofdigheid en krampen aanwezig zijn, zoeke men den slaap te bevorderen; bij slaapzucht, keelontsteking, overmatige kwijling, zeer groote zwakte en felle koude, denzelven te vermijden, daar de verminderende werkdadigheid, gedurende den slaap, den toestand des lijders verergert, en aan den naderenden dood den weg baant tot de spoedigere vernietiging des levens.

12°. *Ligging, dekfel en kleeding.* Ten aanzien van deze moet gezorgd worden, dat de oppervlakte des ligchaams in eene gematigde en gelijke temperatuur blijve; te overvloedig dekfel maakt hette, benaauwdheid, onrust, bevordert de ijlhoofdigheid en gierstuitslag; door een te sterk zweet voort te brengen, worden de krachten uitgeput; te dunne of te weinige dekking en kleeding belet de kritische ontlastingen door zweet, onderhoudt de koorts, geeft tot ophoopingen van vochten en congesties naar de inwendige deelen, tot krampachtige gesteldheden en andere ziekelijke afwijkingen, aanleiding.

Herstellenden moeten niet dan goed gekleed het ziekenvertrek verlaten, zich, op de beste uren

van

van den dag, matig in de vrije lucht, waar geen togt is, des winters en in het voor- en najaar in den zonneſchijn, des zomers in de ſchaduwe, bewegen, niet ſtil zitten of ſtaan. De morgen en avondlucht moeten, totdat de herſtelling volkomen is, geheel vermeden worden. In den winter verdienen wijde wollen kleederen, des zomers van katoen vervaardigd, den voorrang.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE KOORTSEN IN HET BIJZONDER.

EERSTE AFDEELING.

De aanhoudende koortſen.

Aanhoudende koortſen (*Febres continuae*) noemt men, over het algemeen genomen, diegenen, welke van haar begin tot aan haar einde, in gezondheid of dood, onafgebroken voortduren. Zelden doorloopen zij haren geheelen duur met gelijke ſterkte, maar maken tijdperken, waarin de koortstoevallen beurtelings verheffen en verminderen; het eerſte noemt men haar verheffen (*exacerbatio*), het laatſte haar aflaten (*remisſio*).

Daar de beste practiſche Geneesheeren algemeen van oordeel zijn, dat de volſtrekt aanhoudende koorts nimmer voorkomt, en diegene, welke men daarvoor houden mogt, toch ſteeds tijdperken van verheffingen en remisſiën hebben, zoo neem ik ook beiden onder deze afdeeling te zamen, alleen bij de bijzondere afhandeling van iederen koortsvorm aanmerkende, in welke gevallen, en wanneer zij ſomwijlen volſtrekt aanhouden.

Vol-

Volgens het langere of kortere tijdsverloop, dat de aanhoudende koortſen tot hare beſlisſing noodig hebben, verdeelt men dezelven in heete koortſen (*Febres acutae*), en in ſlepende (*Febres lentae*).

De eerſte zijn doorgaans oorſpronkelijke koortſen, die de geheele bewerktuiging in al hare ſtelſels met nagenoeg gelijke ſterkte aantasten; de laatſte zijn zelden oorſpronkelijk, maar meer toevallig, gewoonlijk het gevolg van andere voorafgegane ziekten, en hebben hare oorzaak in een plaatſelijk lijden van het eene of andere deel. De heete koortſen verdeelt men weder volgens haren langeren of korteren duur:

a. In heete koortſen van den eerſten graad (*Febres acutisſimae*).

b. In heete koortſen van den tweeden graad (*Febres peracutae*).

c. In heete koortſen van den derden graad (*Febres acutae*).

Volgens den langeren of korteren duur der remisſie en exacerbatie:

a. In volſtrekt aanhoudende (*Febres continuae continentes*), met geheel geene of ſlechts zeer onduidelijke remisſiën.

b. Aanhoudend aflatende (*Febres continuae remittentes*), met lange en duidelijke remisſiën.

Volgens hare geaardheid, of de door ons aangenomene algemeene koortskarakters.

1°. Ontſtekingkoorts of ſtheniſche (*Pyrexia, ſynocha, febris inflammatoria, ſthenica, ſynochus non putris, fièvre angioténique*, van PINEL).

2°. Asthenische koortsen met het karakter van *typhus*.

a. Rotkoortsen (*Typhus*, *febris putrida*, *fièvre adynamique*, van PINEL).

b. Zenuwkoortsen (*Febris nervosa*, *typhus nervosus*, *fièvre ataxique*).

3°. Symptomatische koortsen.

a. Gastrische koorts (*Febris gastrica*).

a. Eenvoudige gastrische koorts (*Febris saburralis*).

b. Galkoorts (*Febris biliosa*, *fièvre meningo gastrique*, van PINEL).

c. Slijmkoorts (*Febris pituitosa*, *fièvre adénoméningée*, van PINEL).

d. Wormkoorts (*Febris verminosa*).

b. Zinkingkoorts (*Febris catarrhalis*).

c. Rheumatische koorts (*Febris rheumatica*).

d. Kraamkoorts (*Febris puerperalis*).

e. Uitterende koorts (*Febris hectica*).

Daar deze verdeeling der koortsen van de hier voren gegevene afwijkt, is het noodig hier aan te merken, dat wij daar meer uit een theoretisch oogpunt uitgingen, en eene verdeeling der koortsen daarstelden, zoo als men ze tegenwoordig bij de meeste Schrijvers vindt. Hier, waar het doel alleen practisch is, heb ik mij die veranderingen veroorloofd, welke mij toeschenen voor de bijzondere geneeskundige behandeling het geschiktste te zijn.

§. 1.

§. 1.

Aanhoudende ontſtekingkoorts.
(*Febris inflammatoria, ſthenica*).

Tegennatuurlijke vermeerderde werkdadigheid en wederwerking der bewerktuiging, voornamelijk van het hart en vaatſtelſel, met verhoogde prikkelbaarheid. Bepaling.

Zij heerscht in alle jaargetijden, voornamelijk in den winter en het voorjaar, bij drooge, koude, heldere lucht, met noorde- en oostelijke winden. In hooge, bergachtige landſtreken meer, dan in lage, vochtige landen. Des zomers komt zij ſomwijlen voor, wanneer het weêr zeer heet, de lucht helder en droog is; zelden neemt men haar in het najaar zuiver waar. Karakter.

Jonge, gezonde, ſterke, volbloedige, goed gevoede lieden, met ſterke en prikkelbare vezelen, tast zij bij voorkeur aan; het mannelijke geſlacht is meer dan het vrouwelijke, de volwasſene ouderdom meer dan de kinderjaren en de grijsheid aan dezelve onderhevig. Somwijlen ontmoet men haar ook bij zwakke en ziekelijke voorwerpen.

Zij tast doorgaans plotſeling en onverwachts aan, zonder voorafgegane voorboden, met hevige, maar niet langdurige koude, die ſpoedig door eene gelijkmatig brandende, aanhoudende hitte gevolgd wordt. Somwijlen is de koude zeer gering, de daarop volgende hitte matig, en beide wisſelen, gedu- Loop en toevallen.

 ren-

rende eenige dagen, meermalen met elkander af (*); de pols is hard, vol, gelijkmatig, niet zeer schielijk, met kracht aan den drukkenden vinger wederstand biedende. Bij plaatselijke ontstekingen en krampachtige gesteldheden, gewoonlijk klein en hard, voller wordende, *door* en *na* de eerste aderlating; de geheele oppervlakte des ligchaams, voornamelijk het aangezigt, is eenigermate opgezet en rood, de bloedaderen zijn opgezwollen en vol bloed; de oogen rood en glinsterend, de lippen, mond en neusgaten droog; de tong in den beginne met een witachtig slijm dun bedekt en vochtig, in den loop der koorts wordt zij rood, bruin en droog. De verrigtingen der zinwerktuigen wijken van hare natuurlijke gesteldheid af, het gezigt en gehoor zijn zeer scherp, het gevoel wordt verhoogd, terwijl de reuk en smaak nagenoeg geheel ontbreken. De onleschbare dorst wordt door warm drinken vermeerderd, door koude dranken verminderd. Voeg hierbij hevige hoofdpijn met ijlhoofdigheid, slapeloosheid of slaapzucht, schielijke, benaauwde ademhaling, zeer heete adem, sterk kloppend hart en slagaderen. Bij kinderen somtijds stuiptrekkingen, misselijkheid, neiging tot braken en brakingen, zonder dat de lijders over eenen onaangenamen smaak klagen. De *urine* wordt in kleine hoeveelheid ontlast, is brandend heet, vuurrood, in den beginne zonder, tegen het einde der koorts met een rood zinksel; derzelver ontlasting gaat met een prik-

(*) Des avonds en in den vroegen morgenstond maakt de koorts gewoonlijk hare verheffingen.

prikkelend gevoel in de pisbuis gepaard; de buiks-ontlasting is traag of geheel verſtopt; de ontlaste drekſtoffen zijn hard; het uit de ader gelatene bloed is dik, kleverig, met weinig bloedwater en veel ſtolbare ſtof; het ſtolt terwijl het ontlast wordt; het is hooger rood dan bij gezonden, ontbindt zich ſpoedig in zijne beſtaandeelen, en wordt met eene dikke, vaste, taaije, wederſtandbiedende, witte, of grijsachtige, in het midden ingedrukte, aan de randen verhevene ontſtekingkorst (*crusta inflammatoria*, *corium pleuriticum*), bedekt. Nog in de vaten bevat, geeft het bloed reeds deze neiging tot ontbinding in zijne beſtaandeelen te kennen, het veelvuldig ontſtaan van polypen en vliezen (*pſeudomembrana*), in de holligheden, en op de oppervlakte der ontſtokene deelen, zijn daarvan de gevolgen. De uitwaſeming is onderdrukt, de huid droog; bloedontlastingen, door den neus en andere deelen, verligten den zieken. Den zevenden, negenden of veertienden dag beſlist zich deze koorts door kritiſche bloedvloeijingen; ruim, gelijkmatig zweet en pis met een rood of witachtig zakſel, zeer zelden door verplaatſingen of andere ontlastingen.

Oorzaken.

Alles wat door prikkel de werkdadigheid en wederwerking, voornamelijk in het hart en vaatſtelſel, opwekt en vermeerdert, kan de oorzaak van deze koorts worden, vooral wanneer de prikkelende inwerkingen vallen op voorwerpen, welke tot ontſtekingsziekten voorbeſchikt (gepraedisponeerd) zijn.

De voornaamſte dier prikkelende oorzaken zijn:
1°. Voedzame en prikkelende ſpijze.

2°. Geest-

2°. Geestrijke, verhittende dranken, misbruik van wijn, brandewijn, jenever, zwaar bier, enz.

3°. Spoedig afwisselende hitte en koude, onverschillig welke er voorafgaat en volgt.

4°. Sterke en overmatige beweging in drooge, koude lucht, bij noorde- en oostelijke winden.

5°. Verkoudheden, belette en plotseling onderdrukte huiduitwaseming.

6°. Sterk opwekkende hartstogten en gemoedsaandoeningen.

7°. Aanhoudend waken.

8°. Alle uit- of inwendig plaatselijk werkende prikkels, wonden, verstoppingen, onderdrukte bloedontlastingen, scherpten, bijt- en brandmiddelen, ziektestoffen, zekere smetstoffen, van pokken, mazelen, roodvonk, enz.

9°. Een eigenaardig *miasma* in den dampkring, zonder hetwelk men zich de epidemisch heerschende ontstekingkoortsen niet wel kan verklaren.

Voorzegging. (*Prognosis*).

Van al de aanhoudende koortsen is de voorzegging het gunstigst bij de ontstekingachtige, want geene houden eenen zoo regelmatigen loop als deze. In de eerste tijdperken, doelmatig behandeld zijnde, is het gevaar niet groot, en dikwijls is de natuur alleen vermogend genoeg, door bloeding uit den neus de gezondheid te herstellen. Waar zij eenen hoogeren graad bereikt, heeft men meer gevaarlijke gevolgen te vreezen:

a. Plaatselijke ontsteking, die vernieling aan het lijdende deel dreigt.

b. In-

b. Indien er ten laatste, tegen den 14en dag, geene gunstige scheiding plaats grijpt, heeft, wegens de hevige wederwerking der bewerktuiging, die de krachten uitput, of door eene al te verzwakkende behandeling, gewoonlijk de overgang in eene zenuw- of rotkoorts plaats.

c. Dat, als de kritische ontlastingen onvolkomen zijn, ligtelijk etterachtige afscheidingen en verplaatsingen naar de holligheden en edelere ingewanden ontstaan, waartoe deze koorts alsdan eene bijzondere neiging heeft.

Teekenen, die een' gunstigen uitgang der koorts voorspellen, zijn: geëvenredigde gesteldheid en overeenstemming der toevallen onderling, gedurende den geheelen loop der koorts; wanneer na vier en twintig uren, op den derden, zevenden, negenden, elfden of veertienden dag, de aanwezige toevallen verminderen en geene andere daarbij komen, de kritische ontlastingen op een' dezer dagen te voorschijn komen, de tong en huid vochtig, de *urine* troebel en minder gekleurd is, de dorst en hette afnemen, de pols week is, neusbloedingen of andere bloedontlastingen ontstaan. Goede teekenen. (*Signa bona*).

Kwade teekenen zijn: ontsteking en opzwelling der oorklieren, die spoedig weder verdwijnen, neusbloeding, die na de ontlasting van weinige droppels bloed ophoudt, drooge, brandende hitte, onrust, benaauwdheid, ongelijkmatig verdeelde warmte, gevoel van inwendige hette of koude, wanneer de uitwendige deelen heet of koud zijn. Kwade teekenen. (*Signa mala*).

Doodelijke teekenen zijn: plotseling bedaren van alle toevallen, kleine, weeke pols, waterachtige, heldere Doodelijke teekenen. (*Signa lethalia*)

dere pis, koud, ongelijkmatig zweet, waterachtige, ſtinkende buiksontlastingen, koude handen en voeten, opzwelling van den buik, benaauwde, reutelende ademhaling.

Geneezing.

De geneeswijze van deze koorts moet zoodanig ingerigt zijn, dat zij aan de onderſcheidene aanwijzingen, uit de geaardheid der koorts afgeleid, voldoet, en ſteeds aan de hevigheid der ziekte geëvenredigd zij; deze aanwijzingen zijn:

a. Men verminderé de vermeerderde wederwerking van het vaatſtelſel en de overmatige beweging der vochten.

b. Men verwijdere alles, waardoor de vermeerderde wederwerking onderhouden en opgewekt wordt.

c. Men bevordere de ontlastingen, waarvan zich de natuur tot het daarſtellen der kriſis bedient.

d. Men trachte op alle mogelijke wijzen den overgang in andere ziekten te verhoeden, en bijkomende toevallen af te weren.

Aan de eerſte aanwijzing wordt voldaan: door vermindering der hoeveelheid van het bloed en andere vochten; door de verkoelende, verzwakkende, verzachtende en bedarende geneeswijze; door verdunnende dranken, en een' verkoelenden, weinig voedenden leefregel.

Het geheel dezer behandeling noemt men de antiphlogistiſche, ontſteking werende, de antiſtheniſche, de astheniſche of de verzwakkende geneeswijze.

Het krachtigst en ſpoedigst, de vermeerderde wederwerking van het vaatſtelſel verminderende middel, is de bloedontlasting; zij vermindert regtſtreeks de

hoe-

hoeveelheid van het bloed, die het vaatſtelſel bewegen moet, en den prikkel, die hetzelve tot vermeerderde wederwerking aanzet.

Waar eene aderlating aangewezen is, (en dit heeft in al de hoogere graden der ontſtekingkoorts plaats) moet dezelve nimmer verzuimd worden, daar er geen ander middel is, dat wij in hare plaats ſtellen, en waardoor wij het eenmaal verzuimde vergoeden kunnen.

Niet in alle ontſtekingkoortſen zijn de bloedontlastingen noodzakelijk; in de ligtere graden, vooral in die, welke zich binnen vier en twintig uren beſlisſen, bij de ouden onder de benaming van *Ephemera* bekend, komen zij niet te pas; hier verzwakken zij te veel, en bevorderen den overgang in astheniſche, of koortſen met het karakter van *typhus*. De aanwijzingen tot eene bloedontlasting moeten uit de hevigheid van al de toevallen, uit de krachten, waarmede het bloed door het hart en ſlagaderlijke vaatſtelſel bewogen wordt, uit de hardheid en volheid van den pols, en geenszins alleen uit de ontſtekingskorst (*crusta inflammatoria*) op het bloed genomen worden; want deze is zeer bedriegelijk: bij de hevigſte ontſtekingen ontbreekt zij dikwijls bij de eerſte, en vertoont zich eerst met de tweede of derde lating; bij zwangere vrouwen vindt men haar nagenoeg altijd; ook bij rheumatiſche gebreken is zij een gewoon verſchijnſel. In verband met de overige aanwezige toevallen geeft zij aan de aanwijzing ter verdere behandeling meer zekerheid.

Hoe vroeger in het eerſte begin der ontſteking-

koorts

koorts eene ader geopend wordt, zoo veel te grooter is hare nuttigheid voor den lijder; echter kan in ieder tijdperk de aderlating in het werk gesteld worden, wanneer dezelve aangewezen is. Het zoude grovelijk gedwaald zijn, indien men eenen vasten tijd bepalen wilde, naar welks verloop men geen bloed meer zoude mogen ontlasten. Alleen zij dit nog gezegd, dat het in de latere, meer gevorderde tijdperken minder veilig is, eene ader te openen; want niets bevordert den overgang in asthenische koortsen krachtiger, dan eene ontijdige bloedontlasting. Hoe veel bloed men te ontlasten hebbe, wordt bepaald door den ouderdom, het geslacht, de hevigheid der koorts, de bijzonder lijdende deelen, het verminderen der toevallen en weeker worden der pols gedurende de aderlating. Kinderen en grijsaards verdragen de bloedontlastingen minder, dan de volwassenen.

De eerste aderlating moet ruim van tien tot zestien onsen, en door eene groote opening geschieden, voornamelijk als er plaatselijke ontstekingen van inwendige deelen aanwezig zijn. De aderlating wordt herhaald, zoo dikwijls de, gedurende dezelve bedaarde toevallen, na verloop van eenige uren, zich weder verheffen, de eerst zachte pols harder en voller wordt.

Waar het moeijelijk valt eene ader te openen, bij jonge kinderen, die de aderlating niet wel verdragen, bij plaatselijke ontstekingen, waar men meer onmiddellijk de ontstokene vaten ontledigen wil, en daar, waar men, na voorafgegane algemeene aderlatingen,

al-

alleen nog maar kleine en plaatselijke bloedontlastingen noodig oordeelt, bediene men zich van bloedzuigers en bloedige koppen, zoo digt mogelijk bij het lijdende deel aangelegd. Men berekent doorgaans voor een' bloedzuiger of bloedigen kop ééne, of, zeer groot zijnde, twee onsen bloed. De bloedontlastingen zoo lang te herhalen, als er slechts de geringste toevallen der ontsteking overig zijn; of na eene lating alle verdere bloedontlastingen, uit vrees voor de krachten, voor onnoodig te houden; of ook, om bij de eerste lating het bloed, tot flaauw worden toe, te laten loopen, zijn geneeskundige vooroordeelen, waarvoor men zich even zeer wachten moet, want ieder voor zich telt vele slagtoffers.

De meest in het oog loopende werking der overige antiphlogistische geneesmiddelen is, dat zij de snelheid van den pols matigen en de hitte verminderen, waarom zij ook den naam van verkoelende dragen. Zij zijn aangewezen tegen alle ontstekingkoortsen, zoo wel tegen de hoogere, als geringere graden dezer ziekte; zij worden alleen of gelijktijdig met de aderlatingen gebezigd, die zij dikwijls vervangen en onnoodig maken, alleen genoegzaam zijnde, om de ziekte te overwinnen.

De eerste plaats behoort aan het salpeter (*Nitras Potassae*, *Nitrum depuratum*); men geeft hetzelve in eenen slijmachtigen drank, gerste- of rijstwater, of in zuiver water, opgelost met *Oxymel*, van twee drachmen tot eene halve onse bij volwassenen; bij

kinderen en jonge lieden van een fcrupel tot twee drachmen.

℞. *Nit. Potasſae* ℨiij.
ſolve in
Decoct. Hord. libr. j.
adde
Syr. alth. aa unc. j.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

℞. *Nit. depur.* ℨij.
ſolve in
Aq. coct. unc. x.
adde
Oxym. ſimpl. unc. ij.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

Kinderen en volwasſenen met eene zwakke, zeer aandoenlijke maag, verdragen het ſalpeter ſlecht, of in het geheel niet; waar deszelfs gebruik door benaauwdheid, een onaangenaam gevoel in de maagſtreek en pijn gevolgd wordt, moet men het ter zijde ſtellen, en andere verkoelende, voor de maag minder onaangename middelen toedienen. MARKUS HERT raadt, tot dat einde, bijzonder de met citroenzuur verzadigde kreeftsoogen aan:

℞. *Lap. Cancr.* ℨij.
Succ. Cit. q. ſ. ad ſaturationem.
adde
Syr. ſimplic. unc. j.
Aq. destill. unc. ij.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

En de beroemde J. B. FRANK geeft, waar het ſalpeter niet verdragen wordt, van tijd tot tijd twintig greinen planten-loogzout, en laat den lijder vlij-

tig

tig plantenzuren, in verſchillende gedaanten van dranken, gebruiken.

Richter raadt voornamelijk het gebruik van het ſal-amoniak (*Murias Amoniae*, *ſal Ammoniacum*) aan; de onaangename ſmaak, zoo moeijelijk te verbeteren, zal echter deszelfs algemeen gebruik ſteeds belemmeren.

Ook de andere middenzouten, de *Sulphas Sodae* (*ſal mirabile Glauberi*), *Sulphas Potasſae* (*ſal polychrestus*), *Sulphas Magneſiae* (*ſal amarum*), *Tartritis Potasſae* (*cremor tartari*), de *Manna*, *Tamarinde*, *Casſia*, *Oxymel* en plantenzuren, kunnen met voordeel gebezigd worden, vooral wanneer de buiksontlasting verſtopt of traag is, en wanneer er teekenen van gastriſche ophoopingen aanwezig zijn; alsdan is het zeer nuttig, daarmede dagelijks eenige ontlastingen te bewerken.

℞. *Sulphas Sodae*. unc. ß—j.
Mann. depurat.
Pulp. Tamarind. ā unc. i—ij.
Aq. coct. unc. xij.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

℞. *Mann. depurat.*
Pulp. Tamarind. ā unc. iß.
Tart. acid. Pot. unc. ß.
M. D. S.
Om het uur een' of twee theelepels vol.

Sterk laxerende middelen zijn ſchadelijk; ook de hier genoemde zacht werkende doen meer kwaad

dan goed, wanneer zij een' ſterken buikloop te weeg brengen, doordien daardoor het kritiſche zweet belet, onderdrukt, de koorts in haren loop, en de natuur in hare heilzame pogingen geſtoord worden. Nimmer late men zich, in navolging van eenige Geneesheeren, tot de vooronderſtelling verleiden, dat laxeermiddelen de plaats van aderlatingen in ontſtekingskoortſen vervangen kunnen.

Lavementen uit de opgegevene zacht laxerende middelen bereid, wanneer men alleen de bevordering der buiksontlasting tot doel heeft; uit water en azijn, ſalpeter, *oxymel*, enz., wanneer men meer verkoelen; afkookſels van den *althea*-wortel, *malva* en andere ſlijmachtige middelen, wanneer men meer verzachten en bedaren wil, zijn in deze koorts van eene zeer uitgebreide nuttigheid.

Braakmiddelen zijn in de ontſtekingkoorts ſteeds te vermijden, daar zij, als veel te hevig werkende prikkels, de geheele bewerktuiging aandoen, de wederwerking in het vaatſtelſel, en bijgevolg de ontſtekingachtige geſteldheid, vermeerderen. Indien het geval mogt plaats hebben, dat er ophoopingen van onverteerbare of andere ſchadelijke ſtoffen uit de maag moesten ontlast worden, en een braakmiddel onvermijdelijk noodig zijn mogt, moet de aderlating aan het braakmiddel vorafgaan.

Om de hette en daarmede gepaard gaande benaauwdheid en ijlhoofdigheid te verminderen, is de onderhouding van eene koele lucht van het grootſte belang; niets werkt zoo ſpoedig en krachtig, vooral als de lijder van tijd tot tijd kan opſtaan en het

bed

bed verlaten. Eene te warme lucht in de ziekenkamer vermeerdert de hette, en geeft tot gierstuitſlag aanleiding; eene te koude lucht belet de kritiſche afſcheiding door zweet, en vermeerdert de inwendige ontſtekingen.

Tot drank zijn limonade, water en azijn, zuiver koud water, of met het ſap van rijpe vruchten, als aardbeziën, aalbeziën, frambozen, kerſen, enz.; gerste- en rijstwater met *oxymel*, de doelmatigſte.

Met deze middelen, ſteeds geëvenredigd aan de hevigheid der ziekte, blijve men zoo lang volhouden, totdat alle verſchijnſelen der vermeerderde wederwerking ophouden en geheel verdwenen zijn. Meerendeels heeft zulks in de eerſte negen dagen der koorts plaats; later vordert hare aanwending meer omzigtigheid, als wanneer de overgang in aſtheniſche koortſen zoo ligtelijk plaats grijpt. Over het algemeen genomen, is het geene zoo gemakkelijke taak, het gebruik der verzwakkende geneesmiddelen zoo lang en in die juiste maat te bepalen, dat de wederwerking tot dien graad gebragt wordt, welke aan de gezondheid beantwoordt. Op deze wijze nu aan de eerſte en tweede aanwijzingen voldaan zijnde, waardoor tevens de derde voorbereid en gedeeltelijk bevredigd wordt, zoeke men nu verder aan dezelve te voldoen.

Wanneer men voorziet, dat zich de koorts door zweet zal beſlisſen, de tong zuiverder, de huid vochtig, de pis ruim ontlast wordt, en ook de andere toevallen verminderen, bevordere men de huiduitwaſeming door warme baden, warme ſtovingen,

 zacht

zacht wrijven met warme doeken, warme dranken en zweetdrijvende geneesmiddelen, waartoe voornamelijk een aftrekſel van vlierbloemen, vlier, conſerf, *Spiritus Mindereri*, *Vinum ſtibiatum*; waar de pols zwakker wordt, kamfer; waar eene krampachtige geſteldheid der huidvaten aanwezig is, het poeder van Dower (*Pulvis Doveri*) te pas komt. Maar men geve deze middelen, vooral de laatſte, niet te vroeg, daar zij ligt, door hunne prikkelende inwerking, de wederwerking te ſterk opwekken, en het nog ſmeulende vuur weder in volle vlam doen uitbarſten. Ook kunnen zij, vooral in ſterke giften toegediend, door overprikkeling de krachten uitputten, en den overgang in aſtheniſche koortſen bewerken.

Verligtende bloedvloeijingen moet men in den loop der koorts niet onderdrukken, maar door warme halve baden, dampbaden, zachte wrijvingen, bevorderen; vooral verdient dit bij het ontſtaan van neusbloedingen behartigd te worden. Wanneer de bloedontlastingen overmatig worden, de krachten verminderen en de lijders over zwakheid klagen, dan moeten zij door zacht zamentrekkende middelen in bedwang gehouden worden. Oplosſingen van ſalep, of arabiſche gom, met drie tot vijf greinen aluin, of *ſuccus Catechu*, voor iedere gift, die men om de twee of drie uren herhaalt, totdat de bloedontlasting genoegzaam verminderd of geheel bedaard is; het verdunde vitrioolzuur, tot eenige droppels om het uur, met de genoemde ſlijmachtige dranken toegediend, is mede in de meeste gevallen voldoende.

Door de antiphlogistiſche geneeswijze, in de juis-

te,

te, aan de hevigheid der koorts geëvenredigde ſterkte, aan te wenden, kan men alleen den overgang in andere ziekten met zekerheid vermijden; maar zelden ſtaat het in de magt van den Geneesheer, deze maat zoo bepaald te treffen, daar ons de hulpmiddelen ontbreken, waarmede wij telkens den graad der koorts en dien der verzwakkende krachten van de geneesmiddelen kunnen meten en berekenen; veel blijft er derhalve aan het gezonde oordeel des Geneesheeren overgelaten, dat, vereenigd met eene naauwkeurige waarneming van den loop en de toevallen der koorts, alleen in ſtaat ſtelt aan te wijzen, waar men met de verzwakkende geneeswijze behoort op te houden.

Dikwijls heeft de overgang in eene aſtheniſche koorts plotſeling plaats; meerendeels verloopen er eenige dagen; er is een tusſchentijd, waarin deze overgang langzaam en allengskens tot ſtand komt.

In het eerſte geval is deze overgang ligt te kennen en te onderſcheiden, wegens het als in een oogenblik ophouden en bedaren van al die verſchijnſelen en toevallen, welke de ontſtekingskoorts kenſchetſen, en het verſchijnen van die, welke aan het *typhus* of aſtheniſche karakter eigen zijn. Zoo ras men er zich van overtuigd heeft, verwisſelt men de antiphlogistiſche met de opwekkende geneeswijze, en behandelt den lijder volgens de geaardheid der nieuw ontſtane koorts, als eene rot-, zenuw- of gastriſche.

In het tweede geval, waar de overgang langzaam is, vermag de Geneesheer veel ten goede of ten

kwade des lijders; daar hij dikwijls gelegenheid vindt, om het dreigende gevaar in tijds af te wenden, door de verzwakkende geneeswijze in eenen minderen graad aan te wenden, als te voren geschied was; door plaatselijk, de gezonkene wederwerking op te wekken, van andere deelen af te leiden, en het verbrokene evenwigt in de onderscheidene verrigtingen der stelsels te herstellen; en ten laatste door zoodanige middelen toe te dienen, die, blijkens de ervaring, in het laatste tijdperk der ontstekingkoorts, met het meeste voordeel gebezigd worden, mits dat men ze op het juiste tijdstip toediene; hoe dezelven werken, weten wij zeker niet, waarschijnlijk door onmiddellijke inwerking op de menging der vaste, en wel voornamelijk op de vloeibare deelen. Door opwekking als positive prikkels, of verzwakking als negative, werken zij zeker niet; het aannemelijkste gevoelen schijnt mij toe te zijn: dat zij de vermeerderde strembaarheid des bloeds verminderen, en het reeds gestremde weder oplossen, waardoor het product der koorts, dat als een vreemde prikkel de vermeerderde wederwerking in het vaatstelsel onderhoudt, opgeruimd, en de hinderpalen, die de genezing vertragen, weggenomen worden.

Men neemt tot de hier bedoelde hulpmiddelen zijne toevlugt, wanneer men, wegens de gezonkene krachten en den langen duur der koorts, het voortzetten der antiphlogistische behandeling, even zeer, als, wegens overiggeblevene versnelde beweging des bloeds, hardheid van den pols en andere ontstekingstoevallen, de prikkelende geneeswijze vreest.

Ook

Ook daar komen zij te pas, waar de krachten door ruime aderlatingen zeer verminderd zijn, de pols schielijk, de huid droog blijft, en een sterke aandrang van bloed (*congestio*) naar de inwendige deelen plaats heeft, slaapzucht of slapeloosheid en ijlhoofdigheid, als daaruit voortvloeijende gevolgen, aanwezig zijn en voortduren.

Onder de middelen tot deze soort behoorende, verdienen voornamelijk eene nadere aanwijzing, vliegenpleisters, bij plaatselijke aandoeningen op of in de nabijheid van de lijdende deelen, of aan de dijen en kuiten; men houdt deze gedurende eenige dagen open of herhaalt dezelve, wanneer de eerst bedaarde toevallen, nadat de werking der vliegen afgeloopen is, zich weder verheffen. Zuurdeeg en mostaardpappen aan de voeten en kuiten, dagelijks eenige malen ververscht, totdat zij plaatselijk de wederwerking in de huidvaten opgewekt hebben, die zich door roodheid, zwelling en vermeerderde uitwaseming te kennen geeft. De vochten worden daardoor naar de onderste ledematen heen, en van de edelere ingewanden afgeleid; ook heeft hunne werking als tegenprikkels, die de vermeerderde werkdadigheid in minder edele deelen opwekken, dezelve in andere meer belangrijke bedaren, eenen weldadigen invloed. Warme hals- en voetbaden bevorderen de huiduitwaseming en stillen de zwaarste toevallen, door de opgewekte wederwerking in het huidvaatstelsel, en door afleiding. Koude omslagen op het hoofd, bij zeer hevige hoofdpijn, ijlhoofdigheid, slaapzucht en slapeloosheid, die van *congesties* naar

 het

het hoofd afhangen, worden met veel voordeel gebezigd. Menig lijder heeft voorzeker de herstelling zijner gezondheid aan het doelmatig gebruik van het eene of andere dezer plaatselijke middelen te danken, wat ook eenige Geneesheeren tegen hun gebruik in het midden mogen gebragt hebben.

Onder de inwendige middelen, welke in dat tijdperk der ontstekingkoorts te pas komen, waar noch de antiphlogistische, noch de prikkelende geneeswijze aangewezen zijn, komen bovenal het verzoete kwik (*Murias Hydrargyri oxydulati*, *Mercurius dulcis*), de *Digitalis purpurea*, de *Hyosciamus* en het *Opium*, in aanmerking, enkel of in vereeniging met elkander gegeven.

Het zoete kwik geeft men daar, waar het bloed zeer strembaar, en een' overvloed van vezelstof en strembare wei heeft, in grootere of kleinere giften, naardat de omstandigheden zijn, waarin de lijder verkeert en zij zulks vereischen, van één tot vier greinen met suiker om de twee of drie uren:

℞. *Muriat. Hydrargyri oxydulat.* gr. i—iv.
Sachar. alb. gr. xv.
M. F. pulv. dent. tales dos. N. x

Zoo ras de aanwezig geweest zijnde toevallen geweken zijn, of de beginselen van kwijling te voorschijn komen, moet er mede opgehouden worden.

De *Digitalis purpurea* is alsdan aangewezen, wanneer de pols, nadat de andere ontstekingtoevallen geweken zijn, zeer snel blijft, veroorzaakt door verhoogde prikkelbaarheid in het hart en slagaderlijk vaat-

vaatſtelſel, en wanneer er te weinig pis afgeſcheiden wordt. Men geeft dezelve van een half tot twee greinen dagelijks eenige malen; hare werking is doorgaans ſpoedig en zeer in het oog loopende, zoodat reeds de pols, na de eerſte giften, in ſnelheid afneemt, en langer voortgebruikt wordende, denzelven tot beneden het getal der ſlagen, aan de gezondheid geëvenredigd, doet dalen; maar zoo lang behoort zij niet voortgebruikt te worden; men houde er mede op, zoo ras het getal der polsſlagen voor geëvenredigd met de geſteldheid des lijders te houden zij. Het volgende voorſchrift ter aanwijzing:

℞. *Pulv. fol. Dig. Purp. rec.* gr. ß—gr. ij.
Sachar. alb. gr. xv.
M.F. pulv. dent. tal. dos. gr. vi.
S.
Dagelijks drie tot vier poeders.

De *Hyosciamus* en *Opium* doen bij ſlapeloosheid, veroorzaakt door eene te ver gedrevene antiphlogistiſche behandeling, bij al te groote prikkelbaarheid en gevoeligheid, bij krampachtige geſteldheid der huidvaten, enz., zeer veel nut. Hoezeer ik daarbij nimmer bedoele dezelven aan te raden, zoo lang er eene wezenlijke ontſtekingachtige geſteldheid aanwezig is, kan ik niet voorbij hunne groote nuttigheid, waar zij aangewezen zijn, te roemen. Men kan het *extract. Hyosciami* of *Opium* om de twee of drie uren in kleine giften, of een- of tweemaal 's daags in eene grootere hoeveelheid, toedienen:

℞. *Ext.*

℞. *Ext. Hyosciam.* gr. iv. *vel opii dep.* gr. ij.
Sachar. alb. ℥iß.
M. F. pulv. div. in viij *part aeq.*
D. S.
Om de twee of drie uren een poeder.

℞. *Op. depur.* gr. j. *vel ext. Hyosc.* gr. ij.
Sachar. alb. gr. ij.
M. F. pulv. D. S. op ééns.

Waar men bevordering van den ſlaap voornamelijk bedoelt, geve men het laatſte poeder, des avonds op den tijd, waarop de lijder in zijne gezonde dagen gewoon is, zich ter rust te begeven; zonder bepaald aan het *Opium* of de *Hyosciamus* de voorkeur te geven, verdient toch daar, waar men groot belang in eene zekere uitkomst ſtelt, de voorrang aan het *opium.*

Waar aan twee of meer aanwijzingen te voldoen is, vereenige men de opgegevene middelen met elkander; de aangeduide hoeveelheden kunnen dezelfde blijven, of worden naar den toeſtand des lijders gewijzigd. Vele Geneesheeren raden aan, om ſteeds het gebruik van het kwik met dat van het *Opium* te vereenigen, en willen daarvan eene nog betere uitwerking gezien hebben, dan wanneer zij hetzelve alleen toegediend hadden.

De eenvoudige ontſtekingskoorts komt in ons land en onze luchtſtreek zelden geheel zuiver en in hare grootſte hevigheid, maar meerendeels met andere geſteldheden gecompliceerd, voor.

De gastriſche, de zinkingachtige en plaatſelijke ont-

ontſtekingen (*complicatio cum inflammatione topica*) zijn de meest gewone. In de kunstbehandeling moet daarop ſteeds behoorlijk acht gegeven worden, en de antigastriſche, zweetdrijvende (*diaphoreſis*), in de plaatſelijke behandeling der bijzonder lijdende deelen, met de antiphlogistiſche methode verbonden worden.

Behandeling der herſtellenden. Het tijdperk der genezing (*reconvalescentia*) is doorgaans kort en gaat ſchielijk in volkomene gezondheid over. Als de krachten weinig of niets geleden hebben, dan late men, ter voorkoming van inſtorting (*recidivus*), nog eenige dagen een' verkoelenden leefregel in acht nemen, met vermijding van alle verſchillende dranken en ſterk voedende ſpijzen, als, wijn, vleeschſpijzen, overmatige warmte, ſterke ligchaamsbeweging en verſterkende geneesmiddelen; ſlechts langzaam en trapsgewijze keert de lijder, zonder nadeel, tot zijnen gewoonen leefregel en bezigheden terug. Waar de lijders, na het doorſtaan der koorts, zeer verzwakt zijn, is een voedende leefregel, uit vleeschſpijzen, goed bier, verſterkende en bittere geneesmiddelen aangewezen; deze laatſte vooral dan, wanneer de eetlust ontbreekt en de ſpijsverteringswerktuigen zeer verzwakt zijn. Steeds houde men echter in het oog, dat er bij de meeste herſtelden van ontſtekingkoortſen nog eenigen tijd eene neiging tot deze ziekte overig blijft, die door een' te prikkelenden leefregel ligt weder daarin overgaat.

§. 2.

§. 2.

Asthenische koortsen.

A. *Rotkoorts.*
(*Febris putrida, Typhus putrida*).

Bepaling. Aanhoudende koorts, met groote zwakte der vaste deelen en verhoogde prikkelbaarheid, eigenaardige veranderingen in de menging der vochten, voornamelijk van het bloed, met neiging tot ontbinding en rotting der vloeibare en vaste deelen.

Karakter. De rotkoortsen heerschen in alle jaargetijden en in alle landstreken; noch ouderdom noch geslacht beveiligen tegen hare woede; zij heerscht meer in de heete, dan koude landstreken en jaargetijden, in heete zomers, warme en vochtige winters zonder vorst; zeldzamer in drooge, hoog liggende landen, meer in lage, vochtige en warme. In moerasfige landstreken is zij endemisch; in andere epidemisch en sporadisch. Zwakke, ziekelijke lieden, met scorbutische gesteldheden der vaten en vloeibare deelen, de bewoners van geslotene verblijven, tast zij bij voorkeur aan, waar zij sporadisch voorkomt. De gezondste, sterkste, en in den vollen bloei hunner jaren staande personen, zijn hare gewone slagtoffers, waar zij epidemisch woedt. Voor grijsaards, kinderen en vrouwen, vooral voor zwangere en kraamvrouwen, is zij alsdan het minst gevaarlijk.

Epi-

Epidemisch en contagieus heerſchend tast zij gewoonlijk plotſeling en zeer hevig aan; zonder eenige voorboden bereikt de ziekte, reeds in de eerſte wording, een' zeer hoogen trap; niet epidemisch contagieus zijnde, heeft zij hare langer of korter durende voorloopers van 8 tot 14 dagen.

Voorloopers.

Deze zijn: gevoel van zwakte en loomheid, voornamelijk in de gewrichten; ſchielijke, dan eens volle, dan weder kleine en harde pols; afwisſelende koude rillingen en hette; zware hoofdpijn, met dofheid en duizelingen, waggelende gang, droefgeestigheid, bedorvene ſmaak en ſtinkende oprispingen, kleverige, ſmerige, vuile tong, dorst, verlorene eetlust, walging, misſelijkheid, gevoel van toenemende zwakte, volheid en drukking in de maagſtreek, troebele pis, trage, zeer ſtinkende buiksontlastingen.

Verſchijnſelen en toevallen der koorts.

De koorts zelve begint met koude rillingen, welke uit de borst en maagſtreek ſchijnen voort te komen, en ſpoedig door groote hette met drooge huid gevolgd worden, daarna door zware hoofdpijn, met drukking in het voorhoofd boven de oogen; ſlapeloosheid, toenemende zwakte, groote neêrſlagtigheid en moedeloosheid, onverſchilligheid voor het leven; walging en afſchuw tegen alle ſpijzen, aanhoudenden, ſteeds heviger wordende dorst, verlangen naar zure dranken, wijn en vruchten; men vindt eenen harden, geſpannen', zeer ſchielijken en vollen pols, die aan den drukkenden vinger weinig tegenſtand biedt; de huid is zeer droog, ſmerig, vuil, vooral in het aangezigt, de hette brandend en bijtend voor het gevoel, wanneer men de zieken aangrijpt, die in

de

de hand nog voortduurt, nadat zij reeds eenige minuten van den lijder verwijderd is; de tong droog, de dorst onleschbaar. In den verderen loop der koorts wordt de pols klein en zwak, onregelmatig, tusſchenpoozend, ontelbaar ſchielijk, voornamelijk na voorafgegane aderlatingen en bloedvloeijingen, kort voor den dood langzaam, vol en week.

Verder neemt men waar ſteeds toenemende zwakte en magteloosheid, ligging op den rug met opgetrokkene kniën en van elkander verwijderde dijen, afzakken naar het voeteneinde der legerſtede, onwillekeurige beweging met de handen, pluizen en muggevangen, bevingen en opſpringen der pezen; doffe of zeer hevige pijn in het hoofd, de lendenen en overige ligchaamsdeelen; later gevoelloosheid; de lippen, tanden, tong en geheele mondholte met eene drooge, zwarte korst overdekt, in de volkstaal zwarte ſprouw genaamd, ſomwijlen ingekorven en geſcheurd.

De ſtem en ſpraak zijn zwak, naauwelijks hoorbaar, ſtotterend, afgebroken, onverſtaanbaar; de gevoelloosheid en onverſchilligheid nemen toe en gaan in verdooving en wakende ſlaapzucht over; bij nacht en ook des daags ontſtaat er ſtille of raaskallende ijlhoofdigheid, die dikwijls met elkander afwisſelen; voortdurend prevelt de zieke in zich zelven, ſpringt met de koortsverheffingen wild op in het bed; een rood opgezet aangezigt, wild ſtaande, flonkerende oogen en woest voorkomen, vergezelt zulks.

De adem, de uitwaſeming, de ontlasting, de geheele dampkring, die den lijder omgeeft, verſpreidt een' zeer ſtinkenden, rotachtigen reuk; de eerſte, meer natuurlijke pis wordt donkerrood, bruin, zwart,

met

met een tintelend vliesje bedekt, en laat een dik zwart zetſel vallen.

De buik zwelt op (*meteorismus*); op het aanraken met de hand geeft de lijder teekenen van pijn; de pisontlasting is onderdrukt; er ontſtaat een ſmeltende buikloop (*diarrhaea colliquativa*); de drekſtoffen zijn bruin, zwart, bloedig, en hare ontlasting onwillekeurig; naarmate deze vermeerderen, neemt de zwelling van den buik toe. De huid wordt met gele, bruine, zwarte vlekken en ſtrepen overdekt, gierstuitſlag, bloedzweren en opzwellingen der oorklieren, die veelal door verſterving gevolgd worden, ſprouw, overgang tot verſterving dier plaatſen, welke zich de lijder doorgelegen heeft.

Bloedvloeijingen uit den neus, de longen, de pisbuis, de ſchede, den aars, de huid en andere buitengewone wegen. Het bloed is opgelost, blijft vloeibaar of ſtolt zeer langzaam en laat; waar zich een bloedkoek vormt, is hij met eene geelachtige korst bedekt, die zeer week is, weinig tegenſtand biedt, en, tegen het licht gehouden, met verſchillende kleuren ſpeelt. Vliegenpleisters trekken geen waterachtig, maar een bloederig vocht; de plaatſen, waarop zij gelegen hebben, en zoo ook alle andere ontſtekingen, gaan ligtelijk tot verſterving over; koud, kleverig, ſtinkend zweet, ſomwijlen bloedig, koude handen en voeten, reutelende ademhaling, opgezwollene hals en borst, ontſteld aangezigt (*facies Hippocratica*), ſtuiptrekkingen, krampachtig knarſen op de tanden, geſlotene mond, moeijelijk ſlikken, met een rommelend geluid in den

ſlokdarm, en andere zenuwtoevallen, gedurende welke de lijder den geest geeft.

Na den dood blijft het lijk nog lang warm en buigzaam, de doodvlekken zijn zeer talrijk en zwart, de lijken gaan binnen vier en twintig uren reeds tot verrotting over. Bij de opening vindt men in de holligheden veelvuldige bewijzen van de reeds voor den dood beſtaan hebbende neiging tot ontbinding en rotting; het bloed is dun en ſtinkend, de buiksingewanden veelal met zwarte vlekken, gelijk aan die, welke de huid bedekte.

Oorzaken.

De oorzaken der rotkoortſen zijn even veelvuldig als verſchillend. Algemeen kan alles, wat de levenskrachten uitput, den zamenhang der vaste deelen vermindert, en eene neiging tot ontbinding in de vloeibare te weeg brengt, eene rotkoorts doen ontſtaan.

De enkel voorkomende, of ſporadiſche rotkoorts ontwikkelt zich gewoonlijk uit andere koortſen; ontſtekingkoortſen, waarin men te veel bloed ontlast, eene al te verzwakkende geneeswijze aangewend, of te lang volgehouden heeft; aſtheniſche koortſen, die ondoelmatig behandeld zijn geworden; plaatſelijke, tot verſterving overgegane ontſtekingen, groote verëtteringen, belette ontlastingen, waardoor zeer ſcherpe ſtoffen ontledigd werden; teruggeblevene nageboorte, onderdrukte kraamzuivering, ophooping en uitſtorting van vochten, die tot bederf overgaan; gastriſche ophoopingen door ſlecht en bedorven voedſel, of ontaarde afgeſcheidene vochten, zijn, blijkens de ervaring

van

van alle tijden, hare gewoonſte en meest voorkomende oorzaken.

De algemeen heerſchende, epidemiſche rotkoorts, zonder beſmetting, ontleent hare oorzaken uit den dampkring, het klimaat, de woonplaatſen, het voedſel, uit dreigende onheilen, ſchrik, angst en vrees, die, als algemeene volksrampen, de hartstogten en gemoedsbewegingen, bij velen te gelijk, opwekken, zich met hunne ſchadelijke inwerking niet tot enkele perſonen bepalen, maar de geheele bevolking van een dorp, ſtad, of gewest, treffen.

Hiertoe behooren, wat den dampkring betreft, zeer heete, vochtige lucht, nog meer bedorven door moerasuitwaſemingen, rotting van dierlijke zelfſtandigheden of planten, het openen van lang geſlotene verwelven, kelders, graven, bronnen, de lucht uit gevangenhuizen, hospitalen, en uit alle zoodanige plaatſen, waarin vele levende wezens, voornamelijk menſchen, in eene zeer kleine ruimte opgehoopt, eenigen tijd hun verblijf houden en leven moeten; de uitwaſemingen van andere dieren en inſecten zijn wel minder nadeelig, echter geenszins onſchadelijk.

2°. Een heet, vochtig klimaat, laag gelegene moerasſige landen, voorafgegane overſtroomingen, verblijf in ſlecht gebouwde, vochtige huizen en hutten, waarin de lucht niet behoorlijk kan ververscht worden, en vele ademhalende ſchepſelen bijeen zijn.

3°. Hongersnood, weinig en ſlecht voedſel, bedorven vleesch, vleesch van dieren, door ziekte, vooral door de veepest, gedood; gebrek aan

zout, flecht brood van bedorven graan, of met vergiftige zaden gemengd graan gebakken, half bedorvene groenten, gebrek aan alle verſche voedſels, aanhoudend gebruik van gezouten en ingelegde ſpijzen, bedorven water, bij gebrek van wijn, brandewijn, jenever, bier, azijn en alle andere dranken.

4°. Oorlogen, aardbevingen, verwoestende en ſchrikbarende natuurverſchijnſelen, die eene voortdurende neêrſlagtige gemoedsgeſteldheid, angst en vrees onderhouden.

5°. Overmatige, lang volgehoudene bewegingen, die met groote krachtverſpilling gepaard gaan, zware geforceerde marſchen en terugtogten van arméen, in een ſlecht ſaizoen, ongunſtige weêrsgeſteldheid, en gebrek aan den noodigen leeftogt, ſlechte kleeding en ligging, nachtverblijf onder den blooten hemel, enz.

Zelden zal het gebeuren, dat de eene of andere dezer oorzaken, voor zich alleen, op anders gezonde en onder gunſtige omſtandigheden levende perſonen, eene epidemiſche rotkoorts doet ontſtaan; meerendeels komen er meerdere gelijktijdig te zamen, en eerst de vereeniging harer ſchadelijke invloeden hebben de epidemie ten gevolge.

De beſmettelijke epidemiſche rotkoorts (*Febris putrida contagioſa*) is ſteeds een gevolg van eene eigenaardige ſtof, die op het ligchaam, waarmede zij in aanraking gebragt is, in diervoege inwerkt, dat eene koorts, met al de teekenen en toevallen eener rotkoorts plaats grijpt, zonder dat eenige an-

dere

dere, daarheen ſtrekkende, oorzaken medegewerkt hebben, en waarbij ieder ziekwordend voorwerp dezelfde ſmetſtof op hem afſcheidt, geſchikt, om bij anderen dezelfde koorts voort te brengen.

Deze, even als andere ſmetſtoffen, valt buiten het bereik eener ſcheikundige ontleding; wij kennen dezelve alleen in haar beſtaan, en weten ſlechts, dat haar ontſtaan en hare uitbreiding door zekere omſtandigheden begunſtigd wordt, en hare uitwerkſelen verwoestende zijn. Deze ſmetſtof kan uit andere plaatſen en landen aangevoerd, of oorſpronkelijk ontſtaan zijn; de ſmetſtoffen der pest, der gele koorts, der legerpest, enz., zijn uit andere landen naar Europa overgevoerd, en hebben zich noch bij ons, noch bij onze naburen, oorſpronkelijk ontwikkeld. Echter neemt ook de eenvoudige rotkoorts bij ons, dikwijls, eene beſmettende geaardheid aan; ſlechte behandeling, ongunſtige omſtandigheden, welke door geneeskundige hulpmiddelen alleen niet kunnen opgeruimd worden, als het bijeen zijn van vele menſchen in naauw beperkte ruimten, in gevangenhuizen, oorlogs- en transportſchepen, in belegerde plaatſen en in zeer opgepropte hospitalen, waar de lucht niet behoorlijk ververscht en vernieuwd worden kan. Deze ſchadelijkheden hebben niet zelden ſporadiſche en niet beſmettende epidemiſche rotkoortſen in beſmettende, maar ook andere, volgens hare oorſpronkelijke geaardheid, noch gevaarlijke, noch beſmettende koortſen in zeer kwaadaardige en beſmettende rotkoortſen doen overgaan; zelfs de gevaarlijkſte en beſmettelijkſte

epidemiën hebben zich meerendeels op deze wijze ontwikkeld.

Loop der rotkoorts.

Volgens de meerdere of mindere kwaadaardige geaardheid der koorts, die volgens de gesteldheid des lijders en der epidemiën zeer verschillend zijn kan, is haar duur verschillend van 24 uren, tot drie, vier en meer weken; de kwaadaardigste beslissen zich spoediger dan de minder kwaadaardige. De overgang in gezondheid volgt doorgaans eerst na den vijftienden, den een en twintigsten dag en nog later; de dood bij zeer kwaadaardige rotkoortsen (*ephemera maligna*) binnen de eerste acht en veertig uren. Bij de minder kwaadaardigen den 5, 7, 9, 11, 13 en 15 dag, somwijlen echter nog later. De geaardheid der epidemie, de gesteldheid des lijders, deszelfs verpleging en geneeskundige behandeling, oefenen op het eene en het andere eenen gewigtigen invloed.

De toevallen zijn zeer verschillend en menigvuldig, hunne volgreeks zonder regelmatigheid en bepaalden duur; dan eens bereikt de koorts in de eerste dagen haren hoogsten trap, en de toevallen blijven verscheidene dagen onveranderd dezelfde, totdat zij zich eindelijk met eene bijna plotselinge vermindering der toevallen, in gezondheid, of plotselinge vermeerdering in den dood eindigen.

Dan eens is het ware karakter der koorts in de gedaante van eene ontsteking- of andere koorts vermomd, totdat zij zich, na verloop van eenige dagen, in hare eigenlijke gedaante openbaart. De gevaarlijkste schijnen dikwijls in haar begin ligt en

niets

niets beduidend, de minst gevaarlijke beginnen met de zwaarfte toevallen. De kwaadaardigfte zoo wel als de minder kwaadaardige hebben zelden eenen volftrekt aanhoudenden, maar gewoonlijk eenen aflatenden *typus;* zonder duidelijke *remisfie* en *exacerbatie*, die bovendien geene de minfte regelmatigheid in hare volgreeks in acht nemen; dan hebben zij des morgens, dan des avonds, en op alle uren van den dag en nacht plaats. De fpreekwijze, in de volkstaal te huis behoorende: de avond bezwaart allen zieken, is hier niet toepasfelijk, en heeft vele bepalingen en uitzonderingen. Dikwijls vindt men zijnen lijder des morgens in veel ongunftiger omftandigheden, dan des avonds.

De koude, waarmede de koorts, waar zij zich in hare ware gedaante voordoet, begint, is doorgaans hevig en duurt van vier tot twaalf uren; de daarop volgende hette is brandend, en wisfelt, in de eerfte acht en veertig uren, meermalen met koude rillingen af. De pols wordt fnel en hard, de zwakte bereikt eenen zeer hoogen graad, de geringfte vermoeijing heeft flaauwten ten gevolge, de fpierbewegingen worden nu onzeker en gaan met bevingen gepaard, de tong wordt droog, hard en zwart, de dorst is zeer hevig, de lijders zijn moedeloos en beangst, verdrietig, hun voorkomen dof en dom, zij beginnen te ijlen, verfpreiden eenen rotachtigen reuk, zenuwtoevallen komen daarbij. Iets later fmeltende ontlastingen (*excretiones colliquativae*), en kenteekenen van ontbinding der vaste en vloeibare deelen. De lijder fterft onder teekenen, die inwendige ontftekingen aanwijzen, de oogen zijn rood

en ſtaan ſtrak en verwilderd, het aangezigt opgezet, de pols vol, de lijder wordt ſlaapzuchtig, ſterft plotſeling en appoplectisch, of langzaam met ſteeds afnemende krachten en reutelende ademhaling.

De overgang in gezondheid geſchiedt langzaam, en het tijdperk der genezing is langdurig; weken en maanden verloopen er, alvorens de lijder zich in het volkomene genot zijner gezondheid kan verheugen. De toevallen verminderen zeer langzaam, zelden vinden er kritiſche ontlastingen plaats, waarmede de toevallen en ziekteverſchijnſelen geheel verdwijnen; zij beſlisſen, waar zij aanwezig zijn, niet volkomen, maar hebben dikwijls vermindering van dezelve ten gevolge. Hiertoe behooren een gelijkmatig algemeen zweet, dat niet overmatig is, eenige ſpoedig achtervolgende buiksontlastingen, bij een' zachten, niet opgezwollen' buik, die door geenen buikloop gevolgd worden, ruime pisontlasting, met veel geel, bruinachtig of rood zetſel, en kleine puntige zoutkristallen, die zich op den bodem van het vat, waarin de pis ſtaan blijft, afzetten, of ook wel drijvende blijven. Ontſteking en zwelling der oorklier op de eene of andere zijde, die ſpoedig in verëttering overgaat, zweren, en etterend uitſlag op andere deelen; doofheid, verſterving in den omtrek van het heiligbeen en de billen, in het meestgevorderde tijdperk der koorts, die genoegzaam plotſeling eene bepaalde, niet verder voortgaande uitgebreidheid bereikt (*decubitus gangraenoſus*), heb ik dikwijls bij eene gunſtige beſlisſing zien voorafgaan. Volgens eenige Geneesheeren, wordt een gunſtige uitgang door de

uit-

uitbotting van vlekken op de huid (*peterhiae*) voorſpeld.

Bloedontlastingen zijn in de rotkoorts ſteeds meer voor kwaad voorſpellende toevallen, dan wel voor kritiſche ontlastingen te houden. Zij kunnen een gevolg zijn van de groote zwakte der vaste deelen en van de opgelostheid der vochten (*colliquatief*), en toevallig zijn, die men matigen of onderdrukken, maar nimmer bevorderen moet. Echter zijn het de bloedontlastingen niet alleen, die de oplettendheid des Geneesheeren in den loop der rotkoorts vereiſchen, maar ook alle andere ruime ontlastingen, hoe en door welke wegen zij geſchieden mogen, maken de grootſte voorzorgen van de zijde des Geneesheeren noodzakelijk, want allen zijn zeer genegen om overmatig te worden, en de krachten uit te putten.

Dikwijls blijven er naziekten terug, of de rotkoorts beſlist zich onvolkomen, en gaat in andere ziekten over; de gewoonſte onder deze zijn: zuchtige zwellingen van enkele deelen, waterzucht, hevige pijnen in de leden, verlammingen, doofheid, blindheid, huiduitſlag, bloedzweren, die langdurig etteren en niet zelden tot verſterving overgaan, verval van krachten, tering, verzwakte ingewanden, met daarvan aanhankelijke ſlechte ſpijsvertering. Ook daar, waar zich deze koorts regelmatig en ten goede beſlist, vindt men wel eens lijders, die, gedurende eenigen tijd, door onbevredigenden honger of vraatzucht gekweld worden, meerendeels een gevolg van vreemde in de eerſte wegen teruggeblevene prik-

kels, die men ontlasten moet. Aanhoudende ſlapeloosheid kwelt de meeste der herſtelden, hun aangezigt blijſt langen tijd ingevallen en bleek, het geheele ligchaam mager, de haren vallen uit; een geruime tijd verloopt er, alvorens de gezondheid tot vorige kracht en ſterkte wederkeert. Eene eenmaal doorworſtelde rotkoorts, hoofdzakelijk de beſmettende, beveiligt, zoo niet voor altijd, toch voor langen tijd, tegen deze ziekte.

Voorzegging. (*Prognoſis*).

Naast de zenuwkoortſen zijn de rotkoortſen de gevaarlijkſte, moeijelijkſte en kwaadaardigſte. De voorzegging is derhalve altijd ongunſtig, onzeker en bedriegelijk; in de eerſte dagen der ziekte laat zich de waarſchijnlijke uitgang in het geheel niet beoordeelen; men kan ſlechts eene zware, het leven met gevaar dreigende ziekte voorſpellen. Voor den negenden dag kan men zelden met eenige zekerheid eenen gunſtigen uitſlag voorzeggen. Na dat tijdperk wordt met iederen dag, dien de lijder overleeft, de hoop op herſtel grooter en meer gegrond. De verſchillende geaardheden der epidemiën en de individueele geſteldheden der lijders oefenen daarbij eenen gewigtigen invloed, waarnaar men zich in de voorzegging regelt. In de jaarboeken der geneeskunde vinden wij de geſchiedenisſen van epidemiën geboekt, waarin de dood reeds in de eerſte 48 uren, andere, waarin hij zelden na den 3, 5, 7, 9 dag volgde; alle lijders, die deze dagen overleefden, werden herſteld. Epidemiſche en beſmettende rotkoortſen volgen doorgaans een' meer zekeren en regelmatigen loop in al hare verſchijnſelen, toevallen

len en veranderingen, als de sporadische, en men kan de geschiedenis der ziekte uit de waarnemingen van andere lijders afleiden, en op de voorzegging toepassen. Voordat de ziekte geheel is doorgestaan, belove men nimmer, op eene al te stellige wijze, leven en gezondheid, daar vele lijders, onder anders gunstige omstandigheden, eerst van den 21sten tot den 30sten dag slagtoffers der ziekte worden.

Het is goed, als de koorts langzaam haren loop vervordert, niet aanmerkelijk na den zevenden en negenden dag verslimmert, de toevallen dezelfde blijven en geene nieuwe daarbij komen, de krachten in goeden staat blijven, de pols week, eenigzins vol en niet zeer schielijk is, natuurlijke gelaatstrekken, minder brandend heete, eenigzins vochtige huid, en vochtige tong, ruime pisontlasting, natuurlijke slaap, gewone klank der stem, gelijkmatig warm, niet overmatig zweet. Als de koorts tot een' hoogeren graad geklommen is, kan men zich met een' gunstigen uitgang vleijen: wanneer de aanwezige zenuwtoevallen, niet plotseling, maar allengskens afnemen, de hik en het opspringen der pezen zeldzamer zijn, de lijder rustiger, tot slaap genegen en doof wordt, het bewustzijn terugkeert, de aanwezige vlekken (*peterhiae*) hare zwarte of bruine kleur in eene helder roode verwisselen, de colliquativische en toevallige ontlastingen bedaren, de metastasische ontstekingen spoedig tot goedaardige verëtteringen overgaan, de pols regelmatig, langzaam en week wordt.

Goede teekenen. (*Signa bona*).

Zeer

Kwade teekenen. (*Signa mala*.)

Zeer lang aanhoudende koude bij den aanval der koorts, ſpoedig toenemen der toevallen, zoodat de koorts reeds in de eerſte dagen eenen zeer hoogen trap bereikt; ſchielijke vermindering der krachten, flaauwten, zeer ſnelle, kleine, harde, onregelmatige, tusſchenpoozende pols, zenuwtoevallen, kramptrekkingen, knarſen op de tanden, onwillekeurig lagchen, hik, opſpringen der pezen, bevingen, pluizen met de handen en muggevangen, ijlhoofdigheid, angst en benaauwdheid, belette pisontlasting, opzwellen van den buik, liggen op den rug, met uit elkander geſpreide dijen, afzakken naar het voeteneinde, bruine en zwarte vlekken in de huid, ontſtekingen, die ſpoedig tot verſterving overgaan. In het eerſte tijdperk der koorts verſterving van de plaatſen, waarop vliegenpleisters gelegen hebben, ſmeltende ontlastingen, ſtinkend ongelijkmatig zweet, bloedvloeijingen, brakingen, onwillekeurige buiks- en pisontlastingen, heeſche, holle, onverſtaanbare ſtem.

Doodelijke teekenen. (*Signa lethalia*)

Doodelijke teekenen zijn: bevende, ontelbaar ſchielijke pols; zeer ontſteld, bleek, ingevallen aangezigt, ſpitſe neus, holle, halfgeſlotene oogen, verwijderde, voor het licht weinig aandoenlijke pupil, opene mond, neêrhangende onderkaak, of mondklem, onvermogen om te ſlikken, hoorbaar geluid bij het ſlikken, geel worden der huid, ſtuiptrekkingen, watervrees, volſtrekte bewusteloosheid en gevoelloosheid, koud zweet op het aangezigt, koude handen en voeten, zeer ſtinkende, zwarte buiksontlasting, met trommelzuchtig ge-

gezwollenen buik, verſtervingen van belangrijke deelen, of, die eene groote uitgebreidheid bereiken, bloedvloeijingen, waarbij het ontlaste bloed zeer dun is en niet ſtolt; wormen, die uit den mond en aars kruipen, het ongedierte het ligchaam verlaat, of op hetzelve ſterft, aanhoudende ſlaapzucht, hijgende, moeijelijke en reutelende ademhaling.

Waar gelijktijdig meerdere van deze toevallen aanwezig zijn, is de dood zeker in de nabijheid; een enkel op zich zelf ſtaand toeval kan aanwezig zijn, en de lijder herſteld worden, wanneer de overige omſtandigheden minder gevaarlijk en gunſtig zijn.

Veelvuldig zijn de complicatiën der rotkoortſen, zelden komen zij geheel zuiver, en in onderſcheidene epidemiën onder ééne en dezelfde gedaante voor. Naarmate zij met eene gaſtriſche, zenuwachtige of ontſtekingachtige geſteldheid gepaard gaan, neemt zij ook verſchillende gedaanten aan, waarbij echter ſteeds het rotachtige karakter duidelijk ontwikkeld is. De velerleije benamingen, aan de onderſcheidene epidemiën van rotkoortſen gegeven, ontleenen van daar haren oorſprong; geen wezenlijk verſchil in het eigenaardige karakter der koorts heeft daarbij plaats, maar alleen wijzigingen en afwijkingen in den aard en loop der toevallen en verſchijnſelen, die haren grond hebben in het plaatſelijke lijden van eenig deel, meerdere of mindere aandoening van het eene ſtelſel, boven het andere, in de plaatſelijke geſteldheden van het oord, waar Bijzondere ſoorten der rotkoorts.

zij heerſchen, in de meest in het oog loopende toevallen, en in de voortbrengende oorzaken, die echter naauwelijks toereikende zijn, om de onderſcheidene complicatiën en trappen, waarop zij klimmen kan, duidelijk aan te wijzen.

De voornaamſte der onderſcheidene benamingen, die de rotkoorts verkregen heeft en ſomwijlen nog draagt, zijn:

De Hongaarſche koorts (*febris Hongariae petechialis*), omdat zij eerst in *Hongarijen* heerschte, alvorens zij zich in de 16de eeuw over bijna geheel *Europa* verbreidde.

De hospitaals-koorts (*febris noſocomialis*), die menigvuldig in de hospitalen, met vele zieken en gekwetſten opgevuld, geheerscht heeft, en ook nu nog tot de gewone verſchijnſelen in oorlogstijden behoort.

De leger-, ſcheeps- en kerkerkoortſen (*febris castrenſis*, *navalis*, *carceraria*), dus genaamd naar de plaatſen, waarin zij voorkomen, en welke voornamelijk in vroegere jaren zeer algemeen geheerscht hebben, toen men minder met de zuiverings-middelen eener ingeſlotene lucht bekend was, en ook minder zorg droeg voor de noodige ververſching des dampkrings, gezonden en zieken niet van elkander afſcheidde, en de laatſte ook minder doelmatig verpleegde en behandelde dan tegenwoordig.

De kwaadaardige koorts (*febris maligna*) wegens de zware toevallen en groote doodelijkheid der ziekte.

De pestkoorts (*febris pestilentialis*) wegens de alge-

gemeene doodelijkheid, kwaadaardige builen met verſterving, bloedvloeijingen en andere zware toevallen, die in de Oosterſche pest gewoon zijn.

De gele West-Indiſche koorts (*febris flava Americana*) en de Oosterſche pest (*pestis*, *pestilentia*) worden, mijns bedunkens, te regt voor niet anders dan de hoogſte graden der rotkoorts gehouden, gecompliceerd met het zenuwachtige karakter; hare toevallen en verſchijnſelen ſtemmen in zoo vele opzigten met die der rot- en zenuwkoortſen overeen, dat men ze niet wel als op zich zelve beſtaande koortsvormen beſchouwen kan; het eigenaardige en kenſchetſende in haren oorſprong, loop, verſchijnſelen, uitbreiding en weder ophouden, laat zich genoegzaam uit de onderſcheidene omſtandigheden, die aanwezig zijn, daar, waar zij heerſchen, verklaren. Wij zullen dezelven derhalve ook niet afzonderlijk af handelen.

De geneeskundige behandeling vordert, dat men aan de onderſcheidene aanwijzingen, die zich uit het karakter der koorts, haren loop, toevallen, geſteldheid der vaste en vloeibare deelen, en uit de tijdperken, waarin zich de koorts bevindt, laten afleiden, op de eenvoudigſte, doelmatigſte, en met de ervaring van andere Geneesheeren overeenſtemmende wijze, voldoe; met ter zijde ſtelling van alle theoretiſche onbewijsbare vooronderſtellingen, en gewaande kennis der naaste oorzaak. Geneeswijze.

1°. Men trachte, in het begin der koorts, hare verdere ontwikkeling te verhoeden, door alle uitwendige en inwendige ſchadelijkheden, die de

koorts

koorts voorgebragt hebben en onderhouden, weg te nemen.

2°. Men onderhoude en onderfteune eene behoorlijke werkdadigheid in de levenskrachten.

3°. Men wende alle pogingen aan, om de ontmenging en neiging tot rotting in de vaste en vloeibare deelen te verminderen, tegen te werken, en in haren voortgang te ftuiten.

4°. Men bevordere en onderfteune de kritifche ontlastingen, in de meer zeldzame gevallen, waarin zij plaats vinden.

5°. Doelmatige behandeling der bijzondere gevaar dreigende toevallen, volgens hunne geaardheid, de algemeene gefteldheid des lijders, en de voornamelijk lijdende deelen.

6°. Behandeling der genezenden.

Om aan de eerfte aanwijzing te voldoen, moeten alle nog voortwerkende fchadelijkheden, zoo fpoedig mogelijk, verwijderd worden. Men brenge tot dat einde den zieken in een ruim, luchtig vertrek, waarin de dampkring gezuiverd en ververscht kan worden door eene vrije fpeling der buitenlucht, en door fcheikundige berookingen met zout- of falpeterzure dampen.

Men ontzegge den lijder het gebruik van fpijzen indien hij nog eetlust heeft, en veroorlove hem alleen het genot van zuurachtige, rijpe, geftoofde vruchten en ligte groenten; rade het vlijtig gebruik van dranken, waartoe de uitgeperste fappen van zure vruchten met water en fuiker, limonade, gerste-, rijst-

rijst- of broodwater, met water verdunde minerale zuren, met zoo veel ſuiker als er tot een' aangenamen ſmaak noodig is, de meest geſchiktſte zijn. Wijn komt hier in het eerſte tijdperk der koorts, waarin zich het vaatſtelſel in een' zeer geprikkelden toeſtand bevindt, minder te pasſe; aan lijders, die daaraan gewoon zijn, kan men kleine hoeveelheden toeſtaan. Waar de krachten van den eerſten beginne zeer verminderen, is de wijn noodzakelijk, en moet in toereikende hoeveelheid gegeven worden. De Rhijnſche wijnen van goede hoedanigheid zijn de meest geſchiktſte, en verdienen de voorkeur boven alle andere.

Ophoopingen in de maag, zij mogen uit overblijfſelen van ſlechte, bedorvene en onverteerde voedſels, of in vermeerderde gal- en ſlijm-afſcheidingen beſtaan, moeten ontledigd worden.

Braakmiddelen zijn derhalve, in het begin der koorts gegeven, van het uiterſte belang, doordien zij de ſtoffelijke oorzaak, welke de koorts onderhoudt, zonder groot verlies van krachten ontledigen, en daarenboven door hunne ſterk ſchokkende inwerking als een algemeene prikkel werken, welke, door de opgewekte wederwerking, die der ziekmakende prikkels vermindert en uitdooft. De ervaring heeft, door alle tijden heen, genoegzaam en overtuigend geleerd, hoe onmisbaar de braakmiddelen in dezen ziektevorm zijn. Ook dan, wanneer er in het geheel geene ſtoffelijke oorzaken aanwezig zijn, en door de inwerking eener ſmetſtof de rotkoorts voortgebragt is, kan dikwijls een braakmiddel, ter pasſe

gegeven, de koorts in hare eerste wording vernietigen, en alle andere geneeskundige hulp overtollig maken. Waar men met het braakmiddel eene spoedige en hevige werking bedoelt, is de braakwijnsteen alleen, of met den braakwortel vereenigd, het best geschikt. Het is beter de braakmiddelen in gebrokene giften, dan groote op ééns te geven.

℞. *Tart. Potassae Stibiat.* gr. iv.
Aq. depur. unc. iiiß.
Syr. alth. unc. ß.
M. D. S.

Eerst twee, en vervolgens ieder kwartier een' lepel vol, tot drie of vier brakingen.

℞. *Tart Potass. Stib.* gr. ij.
Pulv. rad. Ipec. gr. xx.
Sachar. alb. dr. i.
M. F. pulv. div. in vi. *partes aeq.*
D. S.

Ieder kwartier een poeder met water.

Volgens den ouderdom, het geslacht, de meerdere of mindere aandoenlijkheid en zwakheid der gestellen, worden de opgegevene hoeveelheden vermeerderd of verminderd. Wanneer na het eerste braakmiddel de toevallen verminderen, de tong en huid vochtig, de smaak natuurlijk, de drukking en spanning, de oprispingen, enz. verminderen, maar zich, na verloop van eenigen tijd, weder verheffen, en de krachten des lijders het toelaten, kan men den tweeden, derden of vierden dag het braakmiddel nog

een

een of twee malen herhalen. Later, dan den vierden dag, doen zij meer kwaad dan goed; alleen dringende omſtandigheden kunnen dit alsdan gewaagd beſtaan regtvaardigen. Waar geen buikloop of neiging daartoe aanwezig is, verdienen de braakmiddelen uit het Spiesglas den voorrang, boven den braakwortel, daar zij ſchielijker en ſterker ontlastingen te weeg brengen, en gelijktijdig, door op de huid te werken, de uitwaſeming bevorderen. Waar reeds buikloop aanwezig is, of te vreezen ſtaat, verdient de laatſte de voorkeur, daar hij denzelven doet ophouden en de beſtaande neiging vermindert.

Om het braken te bevorderen, late men eerst, wanneer het braakmiddel begint te werken, ſlappe thee, een aftrekſel van Kamillen, Mentha of Meliſſen, in geene te groote hoeveelheid, nadrinken; te veel drinken bezwaart de maag, vermindert de werking van het braakmiddel, en heeft benaauwdheid en buikloop ten gevolge.

Laxeermiddelen komen in de rotkoortſen zelden te pas, wegens hunne meer verzwakkende werking, en de neiging tot uitputtenden buikloop, die zij voortbrengen. Echter moet ons de vrees voor zwakte niet afſchrikken, om ze te gebruiken, waar ophoopingen van bedorvene ſtoffen in de darmbuis, bij verſtopte buiksontlasting, opgeſpannen, pijnlijken buik met geraas van winden, hun gebruik en hunne nuttigheid aanwijzen. Zijn de krachten goed, dan geve men Manna, Tamarinde, Caſſia, Wijnſteen, enz.

℞. *Fruct. Tamar.*
Mann. Calab. ā unc. i—ij.
Coq. per aliq. momenta c. s. q. aq. comm.
Colat. unc. x. *adde.*
Cremor. Tart. unc. ß—j.
D. S.
Om het uur een half kopje.

Hebben de krachten reeds veel geleden, zoodat men met reden hare verzwakkende werking te vreezen heeft, dan zijn lavementen uit water met azijn, afkookſels van Tamarinde en Caſsia, bij herhaling gebezigd, en zoo lang volgehouden, totdat er ontlasting gevolgd is, op hunne plaats.

Door op deze wijze aan de eerſte indicatie te voldoen, ſlaagt men ſomwijlen gelukkig genoeg, om de koorts in haren voortgang te ſtuiten en in haar eerſte tijdperk te houden, zoodat zij zich binnen 8 of 12 dagen door eene kritiſche ontlasting beſlist. De verlorene krachten worden door verſterkende bittere geneesmiddelen, eene voedende diëet en verſterkende dranken herſteld.

2e *Aanwijzing.* Men onderhoude en onderſteune eene behoorlijke werkdadigheid der levenskrachten. Op de inſtandhouding der levenskrachten moet er in de behandeling der rotkoortſen voornamelijk gelet worden, daar haar hoofdkarakter zwakte en ontbinding is. In geene ziekte heeft de verzwakkende ontlastende geneeswijze, buiten noodzakelijkheid toegediend, meer kwaad gedaan en meer ſlagtoffers aan het menschdom gekost, dan in deze. Men ontlaste

niet

niet meer, dan er te ontlasten noodig is; vermijde onnoodige laxeermiddelen, en late zich nimmer tot aderlatingen verleiden.

Waar de rotkoorts in hare eerste wording niet kan vernietigd worden, en in het tweede tijdperk getreden is, heeft zij doorgaans, de door besmetting voortgebragte altijd, een zeker tijdsverloop ter harer beslissing noodig, dat ook door de doelmatigste behandeling weinig of niet kan verkort worden. Door de krachten in stand te houden, stelt men de natuur in staat, om de ziekte te weêrstaan en de gezondheid te herstellen.

Reeds bij het voldoen aan de eerste indicatie, moet men derhalve de krachten in het oog houden, en zonder zich aan een tijdperk te binden, deze ondersteunen, waar het noodig is; onmiddellijk na de werking van het braakmiddel, of andere ontlastende middelen, en ook zonder dat deze voorafgegaan zijn, kunnen wijn, Kina, versterkende en opwekkende geneesmiddelen toegediend worden.

Men onderscheide, om zich daarna in de behandeling te regelen, of de zwakte met groote werkeloosheid en ongevoeligheid gepaard ga (*debilitas torpida*), of dat de lijder zeer prikkelbaar en aandoenlijk zij (*debilitas irritabilis*).

Men bezige bij voorkeur die middelen, welke door de ervaring bekend staan, dat zij de versterkende, prikkelende, koortsverdrijvende en ontbindingwerende eigenschappen met elkander vereenigen, en meermalen tegen deze koorts met voordeel gebruikt zijn, ten einde tevens, door aan de eene aanwijzing

 te

te voldoen, ook aan de andere voldaan, en geene middelen toegediend worden, die op de eene zijde meer kwaad, dan op de andere goed doen.

Tot de meest vermogende geneesmiddelen behooren de *Kina*, de *Serpentaria*, de *Valeriana*, de *Arnica*, de *Angelica*, wijn, wijngeest, verzoete zuren, *Moschus*, *Camphor* en *Castoreum*.

Tegen de gevoellooze zwakte is voornamelijk de *Kina* in groote giften, goede wijn, *Serpentaria*, *Valeriana*, *Moschus*, *Camphor*, warme baden, wasſchingen met warmen azijn en prikkelende geestrijke vochten, inwrijvingen met vlugge, de huid ſterk prikkelende ſmeerſels, mostaardpappen, Spaanſche vliegenpleisters, enz. aangewezen. Tegen de prikkelbare zwakte komen *Kina* in kleine giften, *Moschus*, *Castoreum*, *Digitalis purpurea*, de zure *elixers* van HALLER en MYNSIGHT, zelfs *Opium* en *Hyosciamus*, in kleine giften voorzigtig toegediend, koude wasſchingen en ſtortbaden, te pasſe.

Onder al de middelen, die immer met voordeel tegen de rotkoorts gebezigd zijn, heeft de *Kina* de eerſte plaats ingenomen, en zich ſteeds als het nuttigſte en onontbeerlijkſte ſtaande gehouden. In alle tijdperken, en met zeer weinige uitzonderingen, is zij, in alle omſtandigheden, in deze koorts aan te wenden.

Bij ophoopingen in de eerſte wegen, die verzuimd zijn te ontlasten, bij zeer vollen en harden pols, bij plaatſelijke ontſtekingen, groote gevoeligheid van de maag, en gedurende de koortsverheffingen, vooral als deze eenige regelmatigheid in acht ne-

nemen, en eindelijk in het allereerste begin der koorts, moet zij met omzigtigheid, en eerst als de bedorvene stoffen ontlast zijn, gegeven worden. Als het noodig is, de ontlastingen te bevorderen, maar de zwakte groot is, kan men ze, met ontlaste middelen vereenigd, toedienen.

℞. *Pulv. Cort. Per. g.* unc. i—ij.
Coq. c. suf. q. aq. comm.
Colat. unc. xij.
adde
Pulp. Tamar. unc. i—iß.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

℞. *Pulv. Cort. Per. g.* unc. iß.
Rad. rhei. ʒ iß—ij. —
Coq. c. s. q. aq. comm.
Ut. F. decoct. col. unc. xij.
adde
Syr. rubid. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

In de latere tijdperken der koorts, waarin de neiging tot smeltende ontlastingen groot is, komen zij niet meer te pas, en nimmer moeten zij langer, dan de omstandigheden volstrekt vorderen, volgehouden worden; daar zij anders ligtelijk een' de krachten spoedig uitputtenden buikloop veroorzaken. De *Kina*, alleen gegeven, verwekt somwijlen ook een' gevaarlijken buikloop, dien men zich ge-

dwongen vindt, door opwekkende en ſtoppende geneesmiddelen met de kina vereenigd, tegen te gaan.

Waar men de *Kina* alleen geeft, om te verſterken en de koorts tegen te gaan, zonder oogmerk, om tevens ook aan andere aanwijzingen te voldoen, laat men ze, zonder bijvoegſels, in poeder, afkookſel, af- en uittrekſel gebruiken; in poeder toegediend, werkt de *Kina* het krachtdadigst; eene onſe doet meer, dan twee in afkookſel. Waar de ſpijsverteringswerktuigen nog krachten genoeg hebben, om dezelve te verteren en te asſimileren, geve men ze ſteeds in poeder, maar ook in eene genoegzame hoeveelheid; in het eerſte begin der koorts, en in het tijdperk der genezing, wordt zij doorgaans, op de navolgende wijze toegediend, zonder hinder verdragen.

℞. *Pulv. Cort. P. opt.* unc. j.
Aq. dest. Chammom. unc. xij.
Syr. cort. Aur. unc. j.
M. D. S.

Om de twee uren een half kopje, wel om te ſchudden.

Waar de koorts reeds tot eenen hoogeren trap geklommen is, en de ſpijsverteringswerktuigen zeer verzwakt en werkeloos zijn, wordt zij zelden, op deze wijze gegeven, verdragen, en men is genoodzaakt, om er kruiderijen en wijn, die de maag aangenaam prikkelen en opwekken, bij te voegen; maar ook dan moet de gebruikt wordende hoeveelheid

heid kleiner zijn; afkookfels verdienen hier de voorkeur.

℞. *Pulv. Cort. per. opt. g.* unc. i—ij.
Coq. c. f. quant. aq. comm. ut f. decoct.
Colat. unc. xij.
adde
Aq. Cinnam. unc. ij.
Syr. cort. Aur. unc. j.
Liq. anod. m. H. ʒ j.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

Wordt de *Kina* in het geheel niet verdragen, zoodat zij door walging, benaauwdheid, drukking in de maag en brakingen gevolgd wordt, zoo geve men de aftrekfels of het extract, in verband met opwekkende en prikkelende hulpmiddelen; de *aqua Cinnamomi*, *Menthae piperititis*, goede oude wijn van twee tot vier onfen, behooren tot de meest verkieslijkfte.

Bij gevoellooze zwakte verbinde men met het gebruik der *Kina*, dat van de *Serpentaria*, *Valeriana* of *Arnica* van drie tot zes drachmen, in het ftraks gegevene voorfchrift afgetrokken. In de hoogere graden afwisfelend met *Camphor*, *Castoreum* of *Moschus*, totdat de lijder meer opgewekt is, en de wederwerking met meer vlugheid en fterkte plaats heeft.

 ℞. *Cam-*

℞. *Camphor.* ℈ i—ij.
Sachar. alb. ℥ iij.
M. F. pulv. div. in x *part. aeq.*
D. S.
Om de twee uren een poeder.

℞. *Moschi opt.* ℨ ß—j.
Eleoſachar. Menth. pip. ℨ ij.
M. F. pulv. div. in x *part. aeq.*
D. S.
Om de twee uren een poeder.

Zoo ras zich de pols verheft en het bewustzijn wederkeert, vermindert men met de vlugge opwekkende geneesmiddelen, of ſtelt ze geheel ter zijde, ten einde niet te veel gedaan en de lijder overprikkeld worde. Eene, als het ware daardoor aan de natuur afgedwongene kortſtondige beterſchap ſtort den lijder onherroepelijk in het verderf.

Bij prikkelbare zwakte, geve men het afkookſel der *Kina* alleen, zonder bijvoeging, noch gelijktijdig gebruik van ſterk prikkelende geneesmiddelen, maar voege het zure elixer van HALLER, of den *ſpiritus Vitrioli* van 1 tot 3 drachmen daarbij. Deze zuren kunnen ook met water verdund tot drank, en bij afwisſeling, toegediend worden.

Waar de pols zeer geprikkeld en ſchielijk is, de weinige nog overige krachten door eene al te groote levendigheid in de toevallen van het zenuwgeſtel uitgeput worden, is de *Digitalis purpurea*, vereenigd

eenigd met het zuur van HALLER, een uitmuntend geneesmiddel:

℞. *Tinct. Digit. purp.*
Elixer. acid. Hall. ā unc. ß.
D. S.
Om de twee uren 10 tot 20 droppels met koud water.

Minder, dan het genoemde middel, heeft mij het *Opium* en de *Hyosciamus* voldaan; hunne nuttigheid schijnt zich alleen tot die gevallen te bepalen, waarin de lijders zeer onrustig, de ijlhoofdigheid hevig en luidruchtig, aanhoudende brakingen en veelvuldige buiksontlastingen de krachten ondermijnen en uitputten. Met omzigtigheid toegediend, kunnen zij, in deze en soortgelijke omstandigheden, zeer veel tot de herstelling bijdragen.

℞. *Ext. Opii aquos.* gr. ij—iv.
Vel. *Ext. Hyosc.* gr. iv—viij.
solve in
Aq. Melissae. unc. iv.
adde
Syr. Papav. alb. unc. j.
M. D. S.
Om de twee of drie uren een' lepel vol.

De toevallen, welke het gebruik van deze of andere *Narcotica* aanwezen, geweken zijnde, stelt men ze zonder tijdsverzuim ter zijde, daar een langer volgehouden gebruik niet zonder nadeelige gevolgen blijft.

In

In plaats van de *Kina* kunnen er ook andere geneesmiddelen, die de krachten onderfteunen, gegeven worden, vooral de zoodanige, welke een bitter, zamentrekkend en prikkelend beginfel hebben. De meest vermogende geneesmiddelen, de plaats der *Kina* vervangende, zijn: de *cortex Cascarillae*, *Salicis albae*, *Querci*, en de *radix Tormentillae*. Bij gebrek van goede kina, en waar de zwakte niet zeer groot is, kunnen zij veilig in hare plaats gefteld worden. Nimmer echter verwachte men die uitmuntende uitwerkfelen, welke alleen het deel der kina fchijnen te zijn.

Naast de *Kina* bezitten wij in den wijn het krachtigfte hulpmiddel, dat aan alle vereischten van deze *indicatie* voldoet; de zuurachtige en tevens geestrijke wijnen verdienen boven andere wijnfoorten de voorkeur. Waar zij verkrijgbaar zijn, bepale men zich tot goeden Madera, ouden Rhijnfchen, Moezel-, en de beste foorten van Franfche wijnen.

De beste wijze om den wijn te geven, is denzelven lepelsgewijze van uur tot uur, fchielijker of zeldzamer, naarmate de lijder meer gevoelloos of opgewekt, of aan wijn gewoon is, en denzelven verdragen kan; of men geeft dien met twee derde deelen water verdund, met fuiker, tot gewonen drank; de uitgeperste fappen van citroenen en andere zure vruchten kunnen daarmede gemengd worden. Wanneer men van den wijn eenig nut wil hebben, moet dezelve in toereikende hoeveelheid en in geene te lange tusfchentijden gegeven worden. Dikwijls heb

ik

ik gezien, hoe, vooral bij landlieden, uit vreeze voor eene al te ſterke werking naar het hoofd, een' zeer ligten, rooden wijn bij vingerhoeden vol, tot de kwantiteit van eene halve of heele pint water gedaan werd, en waarvan de lijder nog maar zeer zeldzaam een weinig gebruiken mogt. Geneesheeren, die zoo handelen, verdienen hun geheel leven water en geen' wijn te drinken.

Bij gebrek van wijn, kan in dit gemis door goeden brandewijn met water en ſuiker, bij ſterke drinkers door jenever en water, goed bier, dat veel koolzuur ontwikkelt en door andere gegiste geestrijke dranken voorzien worden. Het zoogenoemd bottelbier verdient wel de oplettendheid des Geneesheeren, daar het in de meeste gevallen van rotkoortſen eenen zeer doelmatigen drank oplevert. Met het beste gevolg heb ik mij daarvan bediend; vooral bij armen en behoeftigen, waar zoo dikwijls alle andere verkwikkende dranken ontbreken, verdient het eene algemeene aanbeveling. Bij ſterk opgezwollenen buik en buikloop is het nadeelig.

Andere verſterkende dranken, als: afkookſels van rijst, gerst, brood, ſago, enz. met wijn, wijngeest, minerale en plantenzuren, kaneelwater, enz. tot gewonen drank gegeven, zijn zeer dienſtige hulpmiddelen, om de krachten door voeding te onderſteunen.

Eijeren met water, melk, wijn of wijngeest, en kaneelwater tot eenen drank toebereid, kunnen na den afloop der koorts, om de verlorene krachten te herſtellen, doordien zij vele en ligt asſimileerbare

voe-

voedingſtof bevatten, zeer nuttig zijn; in het heetſte der koorts, wanneer er, wegens de zwakte der ſpijsverteringswerktuigen, geene voedſels verdragen worden, komen zij, mijns bedunkens, even min als vleeschnat te pas.

Zeer verſchillend is het oordeel der Geneesheeren over het gebruik der Spaanſche vliegenpleisters, mostaardpappen en andere de huid prikkelende en blaartrekkende aanlegſels. Eenige willen daarvan, ter opwekking der kwijnende levenskrachten, de uitmuntendſte werking gehad hebben; terwijl andere hun gebruik als ſchadelijk verwerpen, doordien zij dezelve, wegens het verlies van vochten, dat zij te weeg brengen, meer tot de verzwakkende dan opwekkende geneesmiddelen willen gebragt hebben. Zij gronden hunne hypotheſe voornamelijk daarop, dat het dikwijls gebeurt, dat de plaatſen, waar zij gelegen hebben, na eene zeer kortſtondige ontſteking, tot verſterving overgaan.

Volgens mijne ondervinding komen de genoemde prikkelende aanlegſels, mits dat zij geene blaren trekken en zweren veroorzaken, bij bewusteloosheid, ijlhoofdigheid, *congesties* naar het hoofd en andere aandoeningen, die een bijzonder lijden der herſenen aanwijzen, zeer te pas. Zij wekken de wederwerking op, en bedaren, als tegenwerkende prikkels, de vermeerderde opwekking van het herſengeſtel; door de opgewekte werkdadigheid in het huidſtelſel wordt die in herſenen verzwakt en ſomwijlen geheel uitgedoofd.

De mostaard-pappen vervaardigt men uit zuurdeeg

deeg met gekneusd mostaardzaad, of gewonen mostaard; om ze nog prikkelender te maken, kan men er geraspten mierikswortel en azijn bijdoen.

Tot roodmakende pleisters bedient men zich van de gewone Spaansche vliegenpleisters, die men niet langer dan vier tot zes uren op eene plaats liggen laat, of zóó lang, dat zij door haren prikkel de huid roodgemaakt en den toevloed van vochten vermeerderd hebben, en dan telkens op eene andere aanlegt. Veiliger is het, dat men zich tot dat einde van pleisters bediene, zamengesteld uit de helft of een derde Spaansche vliegenzalf, en verder uit *Labdanon* of *Melilote*pleister, die dan zoo lang liggen blijven, totdat zij de bedoelde uitwerking voortbrengen; dan neemt men ze geheel weg, of legt ze op eene andere plaats. De roodgetrokkene plekken worden met compressen, in azijn, kamferbrandewijn, of het water van GOULARD bevochtigd, bedekt, om den overgang in versterving te verhoeden.

Gewoonlijk legt men de mostaardpappen aan de kuiten en voetzolen; maar zij kunnen even goed, gelijk de blaartrekkende en roodmakende pleisters, ook op andere deelen gelegd worden. Men doet wèl, ze bij afwisseling op den opperarm, voorarm, dijen en kuiten te leggen. Op deze wijze gebruikt, zijn de huidprikkels in vele gevallen onontbeerlijk, als blaartrekkende doorgaans schadelijk. Voornamelijk komen zij te pas in het eerste tijdperk der ziekte bij plaatselijke ontstekingen van inwendige deelen; waar de neiging tot ontbinding reeds groote

vor-

vorderingen gemaakt heeft, bloedvloeijingen en ſmeltende ontlastingen aanwezig zijn, zijn zij meerendeels nadeelig. Wie er zich onder deze omſtandigheden van bedient, verraadt zijne onkunde, en verdient de ſtrengſte berisping.

3e *Aanwijzing*. „ Men wende alle pogingen „ aan, om de ontbinding en neiging tot rotting „ der vaste en vloeibare deelen te verhoeden, tegen „ te werken, en in haren voortgang te ſtuiten."

De geneesmiddelen, welke hier verdienen genoemd te worden, zijn: de minerale zuren, de aluin, het *Kali Muriaticum oxygenatum*, de *Arnica*, en al die middelen, welke reeds ter voldoening aan de tweede *indicatie* aangeprezen zijn. Door het tijdig aanwenden der middelen, bij de tweede indicatie opgeteld, worden die, welke wij hier noemen, dikwerf onnoodig, dewijl op deze wijze ook aan deze derde indicatie wordt voldaan. Waar de eerstgenoemde middelen niet toereikende waren, om den opgelosten ſtaat der vochten, uit ſmeltende ontlastingen (*colliquationes*) en andere toevallen te kennen, voor te komen of in deszelfs voortgang te ſtuiten; of in zekere epidemiſche geſteldheden, welke men meestal door ervaring kent; vooral dan, wanneer de verhoogde ſtemming van het vaatgeſtel, harde pols en plaatſelijke ontſtekingen het gebruik der *Kina* verbieden, of ſlechts in kleine hoeveelheden toelaten, zijn de minerale zuren de voornaamſte, krachtigſte en zekerſte geneesmiddelen. In eene toereikende hoeveelheid gebruikt, rigten zij zeer veel uit tegen de koorts, en doen dikwijls

meer

alle andere. Men geeft ze met water of waterachtige dranken verdund tot gewonen drank, of voegt ze bij de andere aangewezene geneesmiddelen, in mixturen, afkookfels, enz.

Sedert lang geeft men aan het Vitrioolzuur boven de andere mineralen zuren de voorkeur; veeljarige ervaringen kennen hetzelve dezen rang als welverdiend toe. Men geeft gewoonlijk het verdunde vitrioolzuur, de zoogenoemde *spiritus Vitrioli*, van twee drachmen tot twee oncen in 24 uren, met water en fuiker in zoodanige hoeveelheid gemengd, dat het voor den lijder een' aangenamen drank oplevert. Zijn de lijders tegen de zuren zeer gevoelig, zoodat de flik- en fpijsverteringswerktuigen hierdoor aangedaan worden, zoo menge men flijmachtige middelen daarbij, of geve ze in flijmachtige dranken:

℞. *Pulv. rad. faleb.* ʒ j.
Solve in aq. ferventer. Lbr. j.
adde
Spirit. vitriol. ʒ ij—unc. ß.
D. S.
Naar welgevallen te drinken.

℞. *Pulv. gumm. arab.* unc. ß.
folve
Aq. coct. unc. xvi.
adde
Spirit. Vitriol. ʒ ij—unc. j.
Syr. Alth. q. s. ad. gratum faporem.
S.
Naar welgevallen te drinken.

In de plaats van het eenvoudige vitrioolzuur, kan het zuur van HALLER of MYNSIGHT gesteld worden, voornamelijk daar, waar de zwakte zeer groot en gevoelloos is, waar men tevens ook prikkelen en opwekken wil.

Naast het vitrioolzuur en deszelfs bereidingen verdient het zee-zoutzuur de eerste plaats, volgens eenige Geneesheeren zelfs den voorrang. Het wordt op dezelfde wijze en hoeveelheid als het vitrioolzuur gegeven.

Ook de andere minerale zuren kunnen gegeven worden, doch waar men met de genoemde niets uitvoert, zal het nog veel minder met de overige geschieden.

Vele Geneesheeren vallen, bij de behandeling der rotkoorts, in de steeds toenemende fout, om dagelijks, ja elk oogenblik, van geneesmiddelen te veranderen, en eindelijk aan het laatst gebruikte de volgende genezing alleen toe te schrijven. Wie eene rotkoorts doelmatig behandelen en van de zuren de verlangde uitwerking wil hebben, dient zich voor dit ronddwalen te wachten; de zuren voldoen aan de dringendste aanwijzing, mits dat zij aanhoudend en in genoegzame hoeveelheid gegeven worden.

De aluin verdient mede als een krachtig *antisepticum* onze aanprijzing; waar de minerale zuren aangewezen zijn, is het ook de aluin; deszelfs zeer zamentrekkende en de ontlastingen tegenwerkende kracht maakt denzelven bij alle uitputtende ontlastingen tot een onzer voornaamste hulpmiddelen. Waar de zuren wegens buikloop niet aan te wenden zijn, vervangt

vangt dezelve op de meest voldoende wijze hunne plaats.

Bij verſtopte buiksontlastingen, en nog aanwezige ophoopingen in de eerſte wegen, wordt het niet wel verdragen en behoort het nimmer gegeven te worden. Men kan den aluin in poeder, of opgelost in water, alleen of met andere gepaste middelen vereenigd, toedienen:

℞. *Alum. crudi.* ʒ i—ij.
Pulv. cort. Cinnam.
Sachar. alb. ā ʒ ij.
M. F. pulv. div. in x part. aeq.
D. S.

Afwisſelend met kina of andere geneesmiddelen, om de twee uren een poeder.

℞. *Ext. cort. Peruv. opt.* unc. ß.
Alum crud. ʒ j.
Aq. Cinnam. unc. viij.
Syr. cort. Aur. unc. j.
M. D. S.

Om het uur of de twee uren een' lepel vol.

De wortel en bloemen der *Arnica* zijn een der krachtigſte geneesmiddelen tegen rotkoortſen, bij gevoelloozeǀ zwakte, ſlaapzucht, pasſive of astheniſche ontſtekingen, neiging tot verſterving, en waar zij reeds aanwezig is, en vooral bij ſmeltenden, rotachtigen buikloop, aangewezen. De wortel verdient boven de bloemen den voorrang; men kan beide met elkander vermengd toedienen, en men geve ze in poeder

 of

of aftrekſel met andere middelen gelijktijdig, vooral met de kina, of alleen. Met een bij uitſtek goed gevolg, in vele gevallen mijne verwachtingen verre overtreffende, heb ik mij van het aftrekſel der *Arnica* met het zee-zoutzuur bediend:

℞. *Rad. Arnic.* ʒ vi—unc. j.
Infunde in aq. ferv. lib. j. ß.
Vaſe clauſo, refrigeratae collat.
adde
Acid. Muriatic. . ij.
Syr. ſimpl. unc. j. ß.
D. S.
Om het uur twee lepels vol.

Menig eenen rotkoortslijder zag ik, gedurende het volgehoudene gebruik van dit middel, onder de ongunſtigſte omſtandigheden herſtellen, zonder dat kina, wijn en andere middelen gebruikt werden, of te verkrijgen waren.

Met het *Kali Muriaticum oxygenatum* zijn nog te weinige proefnemingen in de ſchriften der Geneesheeren opgeteekend, en hoe langer hoe trager wordende in het beproeven van nieuwe geneesmiddelen, kan ik, uit eigene ervaring, zijne nuttigheid of krachteloosheid in deze koorts niet beoordeelen. In wanhopige gevallen, waar reeds andere en de krachtigſte middelen zonder uitwerking gebruikt zijn, ſtaat het den Geneesheer allezins vrij, tot redding van zijnen lijder, ook dit middel te beproeven. Het wordt van twee tot vijf greinen, om het uur, of om de twee uren, gegeven.

De

De gedistilleerde of goede wijnazijn beſlaat mede eene plaats onder de meest vermogende, de ontbinding werende hulpmiddelen; waar de minerale zuren en de aluin aangewezen zijn, is dezelve veilig te gebruiken; maar minder werkzaam zijnde dan de eerſte, bezige men dien alleen daar, waar de aanwijzingen voor zuren minder dringende zijn, bij zeer gevoelige lijders, die andere zuren niet verdragen en bij kinderen. Half water en half azijn met ſuiker verzoet, als gewone drank gegeven, is de meest geſchiktſte en voor vele lijders zeer aangename vorm, waarin dezelve in eene genoegzame hoeveelheid kan gegeven worden. Tot lavementen is de azijn mede zeer geſchikt, en heeft in dat opzigt zijne deugdelijkheid in onderſcheidene epidemiën genoegzaam geſtaafd. Tegen rotachtige, zeer ſtinkende buiksontlastingen, die door bedorvene ſtoffen in de darmbuis voortgebragt en onderhouden worden, waar de zwakte geene ontlastmiddelen toelaat, en reeds eene neiging tot *colliquationes* beſtaat, bezitten wij geen middel, dat zoo ſpoedig en krachtig de ontlasting der bedorvene ſtoffen bevordert, de rotting tegengaat en door deszelfs prikkelend vermogen de werkdadigheid in de darmbuis opbeurt, dan den azijn.

Drie of vier malen des daags kunnen er, bij dringende omſtandigheden, om de twee uren zes onſen kouden azijn als lavement ingeſpoten worden; wanneer de lijder zeer gevoelig voor den indruk der koude is, kunnen zij warm; waar de darmbuis

zeer prikkelbaar en de lijder over een pijnlijk gevoel klaagt, met water verdund, gebezigd worden.

4e. *Aanwijzing*. Men bevordere en onderſteune de voorkomende kritiſche ontlastingen. Hoezeer de kritiſche ontlastingen in de rotkoortſen zeldzaam voorkomen, zijn zij toch niet geheel te ontkennen; zweet, buikloop en brakingen brengen ſomwijlen eene gunſtige beſlisſing te weeg. De moeijelijkheid, die er in gelegen is, in deze koortſen de kritiſche ontlastingen van de *colliquative* te onderſcheiden, is buiten twijfel mede eene der redenen, waarom dezelve zoo zelden waargenomen en zoo dikwijls betwist zijn. Ligtelijk gaat eene in den beginne wezenlijk kritiſche ontlasting in eene *colliquative* over, vooral wanneer de vochten zeer dun en opgelost, en de ontlastingen ontijdig en te zeer bevorderd worden.

Matige, door de natuur bewerkte ontlastingen, waarmede de toevallen verminderen, moet men niet onderdrukken, liever niets doen, de geneesmiddelen eenige uren ter zijde ſtellen, en den gang der natuur naauwkeurig gadeſlaan.

Waar, in de meer gevorderde tijdperken der koorts, de brandend heete en drooge huid eenige vochtigheid te kennen geeft, de pols minder ſchielijk, zich eenigzins verheſſende, de tong zich minder hard en uitgedroogd voordoet, kan men, met tamelijke zekerheid, tot een voordeelig kritisch zweet beſluiten. Alsdan houde men den lijder eenigermate warmer dan te voren, en bevordere door vlierthee en *ſpiritus Mindereri* de werking der huidvaten; intusſchen

fchen moeten de opwekkende en antifeptifche geneesmiddelen voortgebruikt worden, ten ware de gefteldheid der krachten en overige toevallen het veroorloofden, dezelven voor eenigen tijd ter zijde te ftellen.

Als bij de voorteekenen van eenen kritifchen buikloop de buiksontlasting verftopt of zeer traag is, bevordere men dezelve door lavementen, waartoe de bovengenoemde uit azijn de meest gefchikte opleveren. Het inwendig gebruik der ontlastende geneesmiddelen, ook wanneer zij met de kina verbonden worden, blijft in de hoogere graden der rotkoorts fteeds twijfelachtig, gevaarlijk en onzeker, en is nimmer, ook bij de grootfte omzigtigheid, aan te raden. De verplaatfingen (*metastafes*) komen menigvuldiger dan de kritifche ontlastingen voor; de oor-, okfel- en liesklieren zijn voornamelijk de plaatfen, waartoe zij zich bepalen; in het aangezigt en aan den hals komen zij fomwijlen, aan andere uitwendige deelen hoogst zeldzaam voor. Wanneer derhalve, in den loop der rotkoorts, de eene of andere dezer klieren opzwelt en zich ontfteekt, wende men geene terugdrijvende en verdeelende plaatfelijke middelen uitwendig op dezelve aan, maar bevordere men de verëttering door prikkelende pappen en pleisters. Van eene fpoedige etterwording hangt het leven en de genezing af; waar zij verdwijnt, volgt de dood zeer fpoedig. Zoo ras eenige teekenen de aanwezigheid van etter te kennen geven, hoe gering zij ook mogen zijn, moet dezelve terftond door een bijtmiddel, of het

 lan-

lancet ontlast, en de verëttering door middelen, die de heelkunst aan de hand geeft, bevorderd, en tot aan de herſtelling des lijders onderhouden worden. Het verlies van vochten, daarbij noodwendig plaats hebbende, maakt het gebruik der opwekkende en verſterkende geneesmiddelen in grootere hoeveelheden, en bij wedergekeerden eetlust eene voedende diëet noodig.

5e. *Aanwijzing.* Deze beſtaat in de doelmatige behandeling der bijzondere, gevaar dreigende toevallen, volgens hunne geaardheid, de algemeene geſteldheid des lijders en de daarbij voornamelijk lijdende deelen.

1°. *IJlhoofdigheid en andere zenuwtoevallen* zijn in de rotkoorts zeer gewone verſchijnſelen, en behooren meer, door aan de algemeene aanwijzingen te voldoen, dan door eene ſymptomatiſche behandeling (*cura ſymptomatica*, *palliativa*), beſtreden te worden. In die gevallen echter, waar zij zeer hevig zijn, met de andere toevallen in geene evenredigheid ſtaan, en meer voor bijkomende toevallen, dan noodwendige gevolgen van de koorts en hare hevigheid te beſchouwen zijn, verdienen zij de oplettendheid des Geneesheeren, en vorderen eene daaraan geëvenredigde behandeling. Hunne naaste oorzaak ſchijnt in het herſen- en zenuwgeſtel zelve gegrond te zijn; de behandeling is zuiver empirisch, voor zoo verre wij dezelve uit geene bekende oorzaken kunnen afleiden. Roodmakende en prikkelende aanlegſels aan de kuiten en voeten, warme halsbaden, koude omſlagen

op

op het hoofd, het begieten met koud water, de *Camphor*, de *Castoreum*, *Moschus* en *Opium* in grootere giften, dan wij dezelve bij de vroegere aanwijzingen opgegeven hebben, zijn de middelen, waarvan men het meeste te verwachten heeft. Er zijn Geneesheeren, die deze toevallen voor de gevolgen eener herfenontfteking houden, en derhalve, tot derzelver beftrijding, de antiphlogistifche geneeswijze en zelfs aderlatingen aanraden. Bij een jong, robust, fterk man, liet ik mij eenmaal door de zeer hevige ijlhoofdigheid in het eerfte begin der rotkoorts tot eene aderlating van zes onfen verleiden; de ijlhoofdigheid bedaarde wel oogenblikkelijk, de lijder werd rustiger, maar ten uiterfte verzwakt; de krachtigfte, verfterkende en opwekkende geneesmiddelen, in groote giften, waren dringend aangewezen. Met moeite en zeer langzaam werd hij herfteld. Waar eene ontftekingachtige gefteldheid aanwezig, en bloedontlastingen dringend aangewezen zijn, verdienen de bloedzuigers, tot vier of zes ftuks achter de ooren, aan de flapen van het hoofd, of in den nek gelegd, de voorkeur boven de aderlatingen; zij ontlasten het bloed langzamer en verzwakken daardoor minder. Steeds houde men echter in het oog, dat bloedontlastingen in de rotkoorts zeldzaam aangewezen, en doorgaans hoogst gevaarlijk zijn.

Ophoopingen en overblijffels van bedorvene rotachtige ftoffen in de eerfte wegen kunnen,

door derzelver ſterke prikkelende werking op deze met vele zenuwen bedeelde werktuigen, deze toevallen, door eene antagonistiſche of conſenſueele werking op het herſengeſtel, veroorzaken; het is echter verre om te vooronderſtellen, dat dit altoos het geval zijn zoude. Waar men met eenige zekerheid zoodanige ſtoffen vooronderſtellen kan aanwezig te zijn, worden zij langs den kortſten en veiligſten weg, door braak en- laxeermiddelen of lavementen, ontlast. Wat reeds hiervoren over het gebruik der ontlastmiddelen gezegd is, behoort daarbij in acht genomen te worden. Vooral wachte men zich, uit enkele gevallen algemeene reſultaten te trekken en overal kwade ſtoffen te zien; ſteeds bedenkende, dat in de hoogere graden der koorts derzelver beſtaan meer herſenſchimmig, dan wezenlijk is, en ontijdige ontlastingen het leven in gevaar brengen.

2°. *Plaatſelijke ontſtekingen.* Dat deze in de herſenen, de ingewanden van den buik en de borstholte bij rotkoortſen kunnen plaats hebben, bewijzen de openingen der lijken van aan deze koorts overledene lijders; voor zoo verre, namelijk, als niet betwist kan worden, dat er bij verſtervingen ſteeds eene ontſteking voorafgaat. Maar of deze ontſtekingen wezenlijk ſthenisch zijn kunnen, en als zoodanig antiphlogistisch te behandelen zijn, of dat zij ſteeds tot de roosachtige astheniſche behooren, en de prikkelende verſterkende behandeling vorderen,

blijft

blijft voor als nog eene twistvraag, die men dan eens toeſtemmend, dan eens ontkennend beantwoord vindt.

In de rotkoorts, door beſmetting ontſtaan, kan bij jonge, ſterke, volbloedige perſonen, in de eerſte tijdperken, volgens de geſchiedenis der onderſcheidene pestziekten, der gele koorts en eenige epidemiën der legerpest, vooral van die, welke voor weinige jaren zoo algemeen en verwoestend geheerscht heeft, zekerlijk zulk eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats hebben, die aderlatingen, bloedzuigers en bloedige koppen noodig maakt. De nuttigheid dezer middelen blijft intusſchen genoegzaam alleen tot de eerſte tijdperken der koorts bepaald. In de meer gevorderde zijn zij, gelijk in alle andere ſoorten van deze ziekte, nadeelig.

De hoeveelheid bloeds, die op éénS ontlast wordt, moet niet groot zijn; men doet beter dezelve te herhalen, wanneer de toevallen, welke zij eerst verligt hebben, zich weder verheffen, dan te veel op ééns af te tappen. De aderlating behoort in het bijzijn des Geneesheeren te geſchieden, terwijl deze den pols onderzoekend gadeſlaat. Wordt de pols ſpoedig klein en zwak, onder den voelenden vinger wegzinkend, dan moet de opening terſtond geſloten en alle verdere bloedontlastingen vermeden worden. Gevoelt zich de lijder na de lating verligt, wordt de belemmerde ademhaling vrijer, en

ver-

verheft zich de pols, dan kan er eene grootere hoeveelheid afgetapt worden.

De toevallen, welke in deze koorts de herſenontſteking aanwijzen, zijn: woedende hoofdpijn, raaskallende ijlhoofdigheid, wilde, vurig ontſtokene oogen. Nevens de aangewezene bloedontlastingen komen koude omſlagen op het hoofd, warme voet- en halsbaden, mostaardpappen en roodmakende pleisters aan de kuiten en voeten te pas. Wanneer deze toevallen eerst in de hoogere graden der koorts plaats grijpen, de krachten reeds veel geleden hebben, de opgeloste en ontbondene geſteldheid der vochten zich door colliquativiſche ontlastingen openbaart, zijn inwrijvingen met geest van *Sal-Amoniac*, Spaanſche vliegen-*tinctur*, en andere prikkelende middelen op het kaalgeſchoren hoofd, omſlagen met warmen wijn, aftrekſels van *Arnica* en *aromatike* kruiden, eene roodmakende pleister of eene mostaardpap over het geheele hoofd gelegd, meer dan de ſtraks genoemde koude omſlagen, aangewezen; terwijl men inwendig *Moschus*, *Castoreum*, *Opium* of *Hyosciamus* in een aftrekſel van *Arnica*-bloemen laat gebruiken, zonder dat de andere aangewezene middelen geheel ter zijde geſteld worden.

Benaauwdheid, moeijelijke ademhaling, plaatſelijke pijn, bloedige fluimen, zijn de aanwijzende toevallen van ontſtekingachtige geſteldheden

den der borstingewanden. De behandeling moet op dezelfde beginſelen ſteunen, en zoodanig ingerigt zijn, dat er voornamelijk op de lijdende deelen gewerkt wordt. Dezelfde plaatſelijke middelen, die in de herſenontſteking op het hoofd aangewend worden, gebruikt men ook hier. Waar eene moeijelijke, geruischmakende ademhaling, bezwaarlijk opbrengen der fluimen, angst en onrustigheid, groote zwakte der longen aanwijzen, zijn de *Camphor* met *Sulphur Auratum*, *Kermes*, aftrekſels der *Senekka*wortel en *Arnica*-bloemen, Spiesglaswijn en geest van Hartshoorn onze krachtigſte, meest vermogende middelen, die ſomwijlen nog, in ſchijnbaar hopelooze gevallen, den lijder redden kunnen.

℞. *Camphor.* ʒ ß—j.
Sulphur. aur. gr. v—x.
Sachar Alb. ʒ iij.
M. F. pulv. N. x. D. S.
Om de twee uren een poeder.

℞. *Rad. Senekae.*
Flor. Arnicae ā ʒ iij—vi.
Infunde Aq. Ferv. unc. xvi.
In Vaſe Clauſo, post Refrigerationem cola et adde.
Vin. Ant. Hux.
Liq. Corn. Cerv. ā ʒ i—iij.
Syr. Diac. unc. j.
D. S.
Om het uur een half kopje.

Hevig brandende en ſtekende pijnen in den buik, verſtopte buiksontlasting, perſingen zonder dat zich drekſtoffen ontlasten, pijnlijke pislozing, roode, brandende *urine* geven ontſtekingen in de buikholte te kennen. Ook hier is de behandeling dezelfde; naarmate de ontſteking ſthenisch of asthenisch is, moet de behandeling gewijzigd worden. De inwendige middelen verbinde men met Arabiſche Gom of andere ſlijmachtige zelfſtandigheden, om de plaatſelijke inwerking der prikkelende geneesmiddelen te matigen. Verzachtende lavementen maken een gewigtig deel der behandeling, en zijn van groot nut, daar zij met de lijdende deelen in meer of minder onmiddellijke aanraking komen.

Het gebruik van *Calomel* of *Mercur. Dulcis* met *Opium*, dat door eenige, vooral Engelſche Geneesheeren zoo ruimſchoots aangeprezen wordt, waag ik niet aan te raden, daar het mij toeſchijnt, dat de kwikbereidingen, in eene ziekte, waarin alles eene opgeloste geſteldheid der vochten aanwijst, niet dan nadeelig zijn kunnen. Met geene ziekte heeft de rotkoorts meer overeenkomst, dan met de ſcheurbuik, aan de ouden zóó wel bekend, dat zij haar den naam van *Scorbutus Acutus* gegeven hebben: en wie twijfelt aan de nadeelige gevolgen, die het kwik in deze ziekte heeft?

3°. *Bloedvloeijingen.* Een gewoon verſchijnſel bij rotkoortſen, dat de groote ſlapheid en werke-

loos-

loosheid der vaten, de dunheid en opgelostheid des bloeds, aanwijst. Zij moeten doorgaans zoo ſpoedig mogelijk geſtopt worden, daar het hoogst zeldzame gevallen zijn, waarin in deze koorts eene kritiſche bloedontlasting plaats heeft. Uitwendig legge men koude omſlagen, uit water, wijn of wijngeest met aluin, afkookſels van de *Kina*, eikenbast, den *Tormentilla*-wortel of andere zamentrekkende zelfſtandigheden, op het bloedende deel, en brenge ze door inſpuiting, daarmede bevochtigd plukſel en compresſen, met de bloedende oppervlakte in onmiddellijke aanraking; inwendig geve men de minerale zuren in ſterke giften, de *Tormentilla*, de *Catechu* en den aluin.

4°. *Smeltend toevallig zweet (Sudor Colliquativus)* moet onderdrukt, vooral niet bevorderd worden; men houde de lijders niet te warm, iets koeler dan te voren, en geve een ſterk aftrekſel van de Salie met Aluin, *Catechu*, het zuur van HALLER en de ſtraks genoemde zamentrekkende geneesmiddelen, die de meest nuttige zijn; de vlugge, prikkelende ſtelle men alsdan ter zijde, de *Kina* en andere aanhoudende prikkelende middelen late men in ruime giften door gebruiken. Doorgaans is dit zweet een gevolg der overmatig gegevene vlugge, prikkelende middelen en te laat gebruikte *Kina*, weshalve deze laatſte ook dikwijls alleen het doet ophouden, wanneer er met de eerſte uitgeſcheiden wordt.

5°. *Uit-*

5°. *Uitputtende, ſmeltende buikloop (Diarrhoea Colliquativa)*, in de latere tijdperken der koorts mede een zeer gewoon toeval, dat de krachten ſpoedig uitput en niet veel goeds voorſpelt. Men trachte denzelven door *Opiata* en zamentrekkende middelen tot ſtaan te brengen. Aftrekſels van de *Lopeziana* en *Columbo*wortel zijn daartoe bijzonder geſchikt:

℞. *Rad. Lopezian. S. Rad. Columbo* unc. ß.
In Vaſe Clauſo, Coque per aliq. momenta, in. S. Quant. Aq. Comm. Colat. unc. viij.
adde
Aq. Cinnam. unc. ij.
Laud. liq. Vid. gutt. xxv.
D. S.
Om het uur een' of twee lepels vol.

Lavementen uit Salep, Arabiſche Gom, met Kamilbloemen en Opium, om de twee of drie uren ingeſpoten, zijn mede zeer nuttig. Over den onderbuik make men aromatiſche omſlagen, inwrijvingen met *Linimentum Volatile, ung. Altheae* met *Camphor* en *Laud. liq. Sydenh.* waarvan ik meermalen de beste uitwerkſelen gezien heb.

Meteorismus. Het opzwellen van den buik geeft in alle koortſen, doch voornamelijk in de rotkoorts, het grootſte gevaar te kennen. Velen houden denzelven voor een volſtrekt doodelijk toeval. Als zulks met volſtrekte buiksontlasting gepaard gaat, zijn lavementen met azijn,

kool-

koolzuur, *Asſa foetida*, aftrekſels van *Arnica* en *Valeriana* op hunne plaats, of andere prikkelende middelen, die alle koud ingeſpoten worden. Koude omſlagen over den buik, inwrijvingen van geestrijke vochten, eene roodmakende pleister, die den geheelen buik bedekt, maar vooral het droppelsgewijze begieten met *aether*, ieder, of om de twee uren herhaald, heb ik, door veelvuldige waarnemingen, als de meest vermogendſte tegen dit zoo bedenkelijk toeval leeren kennen.

7°. *Hevige pijnen.* Waar geene bekende oorzaken aanwezig zijn, die haar voortbrengen, zijn zij als een zenuwtoeval, dat in eene wijziging der fijne bewerktuiging dezer deelen, die eene verhoogde gevoeligheid ten gevolge heeft, gegrond is. Zelden zijn zij met groot gevaar verbonden, als de andere toevallen niets kwaads voorſpellen. De ongerustheid en krachtuitputting, die zij aan den lijder veroorzaken, vereiſchen, dat zij weggenomen en zoo veel mogelijk tot bedaren gebragt worden. *Opium*, *Hyosciamus*, *Camphor*, *Castoreum* en *Asſa foetida*, zoo wel inwendig als in lavementen toegediend, voldoen aan deze aanwijzing.

8°. Wanneer de rotkoortſen tot eenen hoogen graad ſtijgen, is de moeijelijke waterlozing een gewoon toeval. Eene krampachtige geſteldheid van den hals, der blaas en verlamming der afdrijvende ſpier ſchijnen hare oorzaken te zijn; misſchien is ook de ſcherpte van de pis de oor-

 zaak

zaak van deze kramp. Bij vele lijders wordt dit toeval over het hoofd gezien, en niet genoeg acht gegeven, of de lijder wel behoorlijk pis ontlast. Het inwendig gebruik van krampſtillende middelen, verbonden met de zoodanige, die de pisafſcheiding bevorderen, krampſtillende lavementen, warme omſlagen, inwrijvingen van *Linimentum volatile* met *laudanum* en Spaanſche vliegen-tinctuur, zijn de gewone middelen, waarvan ik mij tegen dit lastige toeval niet zonder vrucht bediene, tot inwendig gebruik:

℞. *Pulv. gum Arab.* unc. ß.
Op. Depur. gr. ij.
Aq. Foenic. unc. vj.
Spirit. Nit. dulcis. ʒ ij.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

Waar de gewenschte uitwerking, eene toereikende pisontlasting, niet volgt, de lijder ſedert 24 uren geene pis ontlast heeft, en de blaas zeer opgezet is, moet de *Catheder* zonder tijdsverzuim geappliceerd worden, waarmede dagelijks twee malen tot zoo lang wordt volgehouden, dat zich de pis ongehinderd ontlast. Een ruim gebruik van verzachtende ſlijmachtige dranken, met ter zijde ſtelling van wijn en geestrijke vochten, zijn hiertoe mede bevorderlijk.

9°. *Het doorliggen* (*Decubitus*) komt in geene koorts menigvuldiger voor, dan in deze; men be-

beſchouwt het gewoonlijk voor toevallig, en tracht het op alle mogelijke wijzen te verhoeden, maar zelden met een gevolg, dat aan de bedoelingen beantwoordt; onder alle voorzorgen en gebruik van middelen om het af te weren, grijpt het plaats, en gaat in tijd van weinige uren tot verſterving (*Decubitus Gangraenoſus*) over, ſomwijlen met oogenblikkelijke vermindering der toevallen, waarna het tijdperk der genezing ſpoedig volgt.

In die gevallen derhalve, waar eene behoorlijke reinheid in acht genomen wordt, de lijder eene goede legerſtede met eene ſchapenvacht heeft, die iedere ongelijke drukking verhoedt, wasſchingen met brandewijn, het wondwater van *Theden*, *Aq. Goulardi* of *Camphor*geest, van den rug en den omtrek van het heiligbeen, vlijtig aangewend zijn, waar dus, zonder uitwendige oorzaken, het doorliggen en zijn overgang in *gangraena* plaats grijpt, is hetzelve, volgens de waarnemingen van vele Geneesheeren, waarmede de mijne volkomen overeenſtemmen, voor kritisch te houden. Onder tegengeſtelde omſtandigheden behoort het tot die toevallen, welke eenen ongunſtigen uitgang voorſpellen.

De behandeling is in beide gevallen dezelfde; door bederf werende pappen en omſlagen tracht men den verderen voortgang der verſterving te beletten, en de verëttering ter beſpoediging der afſcheiding van het doode te bevorderen. Eene

al te ſterke verëttering moet, wegens de daarmede zich parende uitputting der krachten, in bedwang gehouden, en het doode afgeſcheiden zijnde, de genezing door opdroogende middelen beſpoedigd worden.

Eene pap uit *Kina*, Wijnruit, *Arnica* met wijn, afkookſels van deze, of van den *Tormentilla*wortel, witte wilgen- en eikenbast, het beſtrijken met zee-zoutzuur, zijn ter voldoening aan de eerſte aanwijzing bijzonder wel geſchikt. *Balzamus Arcei*, *Styrax*, gemaakte inkervingen in het doode, waarop men *Kina*, *Arnica*, *Myrrhae* en *Camphor* ſtrooit, of met wieken oplegt, voldoen aan de tweede. Aftrekſels en afkookſels van de zamentrekkende middelen met aluin, rooden wijn, kalkwater, enz., houden de verëttering in bedwang, waar zij overmatig is, en bevorderen de genezing, die dan verder met loodmiddelen en droog plukſel voldongen wordt. Vette middelen en zalven zijn nadeelig, dikwijls de oorzaken van eene overmatige en langdurige verëttering, die eene ſlepende koorts onderhoudt, de krachten uitput, en den lijder niet zelden, nog na doorgeſtane koorts, in het graf ſleept.

Verſtervingen, die aan andere deelen voorkomen, zijn op dezelfde wijze te behandelen.

10°. *Doofheid* en *geelgekleurde huid*, die gewoonlijk tot in het tijdperk der genezing voortduren, vereiſchen zelden eene bijzondere behandeling, maar verdwijnen allengskens, naar mate de krach-

krachten zich herſtellen. Tegen de doofheid kunnen intusſchen, vooral als zij zwaar is, vliegenpleisters achter de ooren, inſpuitingen met zoete melk of amandelolie, en het dragen van watjes in de ooren, met een' droppel *Cajepat*olie bevochtigd, gebruikt worden; zelden blijven zij geheel zonder nut; kwade gevolgen heeft men er niet van te vreezen.

11°. *Het opzwellen der voeten* is een gevolg der overig geblevene zwakte; wasſchingen met jenever of andere geestrijke vochten, en een uitdrijvend verband kunnen daartegen aangewend worden; zelden echter zijn deze of andere hulpmiddelen volſtrekt noodzakelijk, daar met de wederkeerende krachten ook deze zwellingen verdwijnen.

12°. *Sprouw* (*Aphtae*). In het tijdperk der beginnende beterſchap, in de rotkoorts, gelijk in vele andere, een zeer gewoon, niet gevaarlijk, maar voor den lijder zeer onaangenaam toeval, daar het ſlikken door belemmerd wordt, en de lijder buiten ſtaat geraakt, om de noodige dranken en geneesmiddelen te gebruiken. Aan de *Borax* hebben wij een bijna onfeilbaar en tevens onſchadelijk geneesmiddel der ſprouw; gewoonlijk geeft men dezelve met rozehonig, op de onſe een drachme, en laat daarmede, om het uur, met een penſeel de geheele inwendige met ſprouw bezette oppervlakte der mondholte beſtrijken; waar zij zich tot in de keel en den ſlokdarm uitſtrekt, dat wel meerendeels het ge-

val is, laat men van tijd tot tijd een eijerlepeltje van dit middel langzaam doorzwelgen. De beterſchap volgt daarop gewoonlijk ſpoedig, en binnen weinige dagen is de ſprouw geheel verdwenen.

6e. *Aanwijzing. Behandeling der herſtellenden.* Het tijdperk der genezing is doorgaans langdurig, de krachten keeren allengskens terug, Kina en andere verſterkende geneesmiddelen zijn nog eenen geruimen tijd noodig. De ſlapeloosheid en pijnen in de gewrichten, die den lijders gewoonlijk lang bijblijven, wijken op het gebruik van eenige giften *Opium* van eene heele of halve grein, des avonds gegeven. De leefregel is de voedend verſterkende, aan de ſpijsverterende krachten geëvenredigd, beſtaande in krachtig vleeschnat en ſoepen met citroen, vleesch van jonge dieren, duiven, hoenders, kalfsvleesch, wortelgroenten, rijst met zure appels of aalbesſenſap. In het geheel is het goed, tot de ſpijze eenig zuur bij te voegen, mits dat het de maag verdragen kan. Tot dranken zijn water met wijn, limonade en goed uitgegist bier het meeste geſchikt. Koffij, thee en chocolade zijn minder doelmatig; intusſchen veroorlooft de gewoonte des lijders hieromtrent eenige toegevendheid.

Aanmerkingen. Het witte Vitriool en de *Phosphorus*, door eenige Geneesheeren zoo ruimſchoots aangeraden, zijn in de rotkoorts ten minſte zeer twijfelachtige, zoo niet gevaarlijke hulpmiddelen; vooral niet geſchikt voor jong beginnende kunstoefenaren, om daarmede proefnemingen te wagen.

Aan den meer in de praktijk ervarenen moge het vrijſtaan, in gevallen, die hem daartoe geſchikt toeſchijnen, dezelve omzigtig toe te dienen, zoo lang er geene meer ſtellige en beſlisſende ervaringen beſtaan, die over hare nuttigheid voldoende uitſpraak gedaan hebben, en de gevallen duidelijk aanwijzen, waartegen zij te pas komen.

Het begieten met koud water, dat, ſedert de laatſte tien jaren, tot de modeartikels tegen de rotkoorts behoort, zoude ik genegen zijn, onder dezelfde rubriek met de ſtraks genoemde geneesmiddelen te plaatſen, ware het niet, dat de meest verdienſtelijke en als ervarene kunstoefenaars bekende Geneesheeren, in *Engeland* en *Duitschland*, volgens hunne verzekeringen door waarnemingen geſtaafd, met het grootſte nut gebezigd hadden. Zelfs heb ik mij, afgeſchrikt door den ongunſtigen uitſlag, dien ik weet, dat zij, door anderen aangewend, gehad hebben, nimmer van bediend, ten minſte niet op die wijze, als CURRIE voorſchrijft. Waſchingen met koud water en azijn, bij eene zeer drooge en heete huid, bij raaskallende ijlhoofdigheid en kleinen, ſnellen pols, heb ik dikwijls met voordeel gebezigd; zij verminderen de hette en verligten den toeſtand des lijders; maar dat men daarmede zoo veel tot de genezing zoude bijdragen, als anderen willen, blijft bij mij nog ſteeds eene zeer twijfelachtige zaak.

De begietingen zijn, volgens die Geneesheeren, welke er gebruik van gemaakt hebben, daar aangewezen, waar zich de lijder nog in het eerſte tijd-

perk der koorts bevindt en de krachten nog goed zijn, bij zeer drooge en heete huid, kleinen, harden, gespannen, schielijken pols en raaskallende ijlhoofdigheid. Tegen aanwijzingen zijn: vergevorderde staat der koorts, groote zwakte, hoest en andere katarrhale aandoeningen der borst, vochtige huid, neiging tot zweet.

De uitwerking dezer begietingen bestaat hierin, dat zij de hette verminderen, de huid vochtig maken, den pols verheffen, de ijlhoofdigheid bedaren, en het gevoel opwekken.

Om ze aan te wenden, neemt men den lijder alvorens uit het bed, plaatst hem, naakt uitgekleed zijnde, om hem niet te vermoeijen, in eene zittende houding op een daartoe ingerigt bankje in eene groote ledige kuip, en stort nu spoedig achtereenvolgende twee of drie emmers ijskoud water over hem uit; dan neemt men hem weder uit de kuip, droogt en wrijft hem met warme doeken af, dat spoedig geschieden moet, en brengt hem in een matig verwarmd bed. Alles moet omzigtig, spoedig en zonder den lijder te vermoeijen in zijn werk gaan.

B. *Zenuwkoorts.*
(*Febris Nervosa, Typhus Nervosa.*)

Bepaling. Eene aanhoudende koorts met verminderde werkdadigheid, verhoogde prikkelbaarheid, groote tegenstrijdigheid in de toevallen, bijzonder lijden van het hersen- en zenuwgestel, door oorzaken voortgebragt,

bragt, die niet gemakkelijk waar te nemen zijn, noemt men eene zenuwkoorts.

Deze koorts heerscht in alle landſtreken, in alle jaargetijden, onder alle volksklasſen, en ontziet noch ouderdom, noch geſlacht. Sporadisch vindt men haar overal, waar de volksmenigte eenigzins aanmerkelijk is. Epidemisch, in tijden van oorlog en algemeene volksrampen, die de hartstogten gaande houden, de driften opwekken, hoop en vrees met elkander doen afwisſelen, en eene voortdurende beangſte gemoedsgeſteldheid onderhouden; ligtelijk neemt zij alsdan eene beſmettelijke gedaante aan, en heerscht *contagieus*; zij is aanhoudend, aflatend, of onduidelijk tusſchenpoozende. Hare verſchijnſelen en toevallen zijn zoo menigvuldig, als tegenſtrijdig onder zich en met de voortbrengende oorzaken, dat het allermoeijelijkst, zoo niet ondoenlijk is, een beeld van haar te ſchetſen, hetwelk op al hare gedaanten, waarin zij zich vertoont, als op ieder afzonderlijk geval, kan toegepast worden. Karakter.

De zenuwkoorts is ſteeds gevaarlijk, dan eens meer, dan minder, zonder dat er tusſchen de ziekteverſchijnſelen en het gevaar, dat zij inſluit, eene zekere evenredigheid beſtaat. Onder de ongunſtigſte toevallen en verſchijnſelen wordt de eene herſteld, terwijl de andere onder de meest gunſtige den geest geeft. Het zenuwgeſtel is bijzonder aangedaan, lijdt aan te groote gevoeligheid of onaandoenlijkheid; deszelfs verrigtingen zijn zonder regelmatigheid, en ſtaan in eene eigenaardige tegenſtrijdig-

heid tot elkander. Zij tast ſchielijk en plotſeling, of zeer langzaam aan; de koorts ontwikkelt zich in een kort tijdsverloop, de toevallen zijn hevig, volgen ſchielijk op elkander, wisſelen dikwijls en menigwerf af. Het zenuwgeſtel is zeer aandoenlijk, als een gevolg daarvan de wederwerking op geringe prikkels hevig; eene zekere haastigheid heerscht er in alle verrigtingen.

Of zij ontwikkelt zich langzaam, langdurige voorboden gaan vooraf, er heeft iets ſlepends in haren geheelen loop plaats; het zenuwgeſtel is onaandoenlijk; op ſterke prikkels volgt geene of ſlechts zeer geringe wederwerking; werkeloosheid, traagheid en ſtompheid is het heerſchende karakter in alle verrigtingen; zij is langdurig, en beſlist zich zeer langzaam.

Dit op ervaring gegrond onderſcheid leidt tot eene, op de natuur dezer koorts gegronde verdeeling, namelijk:

1°. De heete zenuwkoorts met opgewektheid (*Febris Nervoſa Acuta*, *Verſatilis*, *Typhus Nervoſa cum Erethismo*.

2°. De ſlepende zenuwkoorts met gevoelloosheid (*Febris Nervoſa lenta*, *Stupida*, *Typhus Nervoſa cum Torpore*).

Voorloopers. Dagen en weken, voordat de pols eene koortsachtige geſteldheid aanwijst, klaagt de lijder over een gevoel van algemeen kwalijk bevinden, dat hij dikwijls niet anders weet te kennen te geven, dan door te zeggen: *ik gevoel mij niet wel*, *maar weet niet wat mij ſcheelt*. Onder voortdurend klagen, ge-

gevoelt hij zich zwak, moedeloos, ongeschikt voor bezigheden, treurig, ter nedergeslagen, beangst. De krachten nemen af, de geringste beweging vermoeit. Het valt hem moeijelijk zamenhangend te denken, het ontbreekt aan denkbeelden, om eene zaak, en aan woorden, om zijne denkbeelden verstaanbaar uit te drukken, en aan anderen mede te deelen. Hij vergeet wat hij een oogenblik te voren gedaan heeft, of het volgende doen wil; de denkbeelden zijn verward en tegenstrijdig; men is gedachteloos, en weet dikwijls niet waar men zich bevindt. De lijder gevoelt doffe hoofdpijn, zijne zinsverrigtingen zijn onzeker en bedriegelijk, hij bespeurt verschijnselen voor de oogen, vreemde gezigten, suizen in de ooren, vreemde geluiden, alsof er in de verte klokken geluid werden, slaapzucht, of slapeloosheid, die met elkander afwisselen; de pols is klein en langzaam, de huid meer koud dan warm, de eetlust dan eens sterk en goed, dan weder in het geheel geen. De vroeger of later daarbij komende koorts heeft het toenemen dezer toevallen en volkomene ontwikkeling van het zenuwachtige karakter ten gevolge.

Heete zenuwkoorts. (*Febris Nervosæ Versatilis*).

Bij de heete zenuwkoorts worden de voorboden geheel vermist, of duren slechts zeer kort, eenige uren, ten hoogste eenige dagen. Zij tast meer plotseling aan, de toevallen zijn reeds in het begin der koorts talrijk en hevig; vermoeidheid, zwaarte en pijn in de ledematen en lendenen; de lijder is lusteloos, droefgeestig, zeer opgewekt en spraakzaam, aandoenlijk; de hartstogten kunnen ligt gaande gemaakt worden; hij weent of lacht bij de geringste daartoe aanleiding gevende oor-

oorzaak, en ook wel zonder dat er eene aanwezig is; afwisfelende koude en hette, de koude duurt kort, de hette is aanhoudende, de huid doorgaans droog, fomwijlen vochtig, met ongelijkmatig zweet; later volgen ijlhoofdigheid, opfpringen der pezen, kramp en ftuiptrekkingen, hik, onrust, flapeloosheid, die met raaskallende ijlhoofdigheid afwisfelt; tandenknarfen, mondklem, watervrees, fardonifche lach, zenuwtoevallen van alle mogelijke foorten en geaardheid; de pols is gewoonlijk klein, hard, zeer fnel, krampachtig, weinig tegenftand biedend aan den drukkenden vinger, zeer veranderlijk, in den beginne fomtijds week en vol, later klein, zwak, bevend, tusfchenpoozend.

Verder neemt men waar, dat de fpieren haren dienst weigeren, groote zwakte, ligging op den rug, onzekere en bevende bewegingen, flaauwten bij iedere poging om zich op te rigten; verlamming der fluitfpieren, onwillekeurige ontlastingen der drekftoffen en pis; moeijelijk flikken, terugvloeijing der dranken uit den mond; bleek, ingevallen, ontfteld aangezigt, doffe of glinfterende oogen op een voorwerp gerigt; groote gevoeligheid der zinwerktuigen, al te fcherp gezigt en gehoor; fcherpe, helder klinkende, of heefche ftem, plotfeling en hevig fchreeuwen, met krampachtige bewegingen; witte, drooge tong zonder dorst, of vochtige, met onlefchbaren dorst, verlangen naar wijn en andere verkwikkende dranken, tegenzin in alle andere dranken en fpijzen, walging, misfelijkheid, braken met ontlasting van weinig flijm en gal, drukking en fpanning in de maagftreek en

en den onderbuik, buikloop, verſtopte of ook wel natuurlijke buiksontlasting; dunne, waterachtige, of dikke, troebele, gekleurde pis, moeijelijke ontlasting van dezelve, vlekken (*petechiae*), gierst- en ander huiduitſlag, komen in de latere tijdperken der koorts ten voorſchijn.

De toevallen duren onafgebroken, zonder duidelijke tusſchenpoozingen (*remissiones*), voort, nemen in aantal en belangrijkheid toe, vooral diegene, welke een gevolg van het lijden des herſen- en zenuwgeſtels zijn. Koud, kleverig zweet, benaauwde, moeijelijke en reutelende ademhaling komen daarbij; na een' langeren of korteren duur maakt de dood een einde aan de ziekte en het leven des lijders, ſomwijlen ſterven zij ook plotſeling, zonder eenige voorafgegane doodelijke teekenen. Dikwijls heeft dit treurig einde reeds in de eerſte dagen der koorts plaats, de meeste ſterven tusſchen den zesden en negenden dag; onder diegenen, welke den vijftienden dag overleven, zijn de ſterfgevallen zelden. Doorgaans neemt de koorts na den vijftienden dag een' gunſtigen keer, de genezing volgt ſpoedig of langzamer. Zij beſlist zich gewoonlijk door zweet- en pisontlasting, zelden vinden er andere kritiſche ontlastingen plaats. De krachten keeren langzaam terug, vooral bij diegenen, welke voor de koorts hun ligchaam door eene buitenſporige leefwijze uitgeput hebben.

In de lijken der overledenen vindt men ſomwijlen niets, dat de oorzaak der koorts kennelijk maakt. In de lijken van hen, die door beſmetting ziek werden,

den, vindt men meerendeels eene koudvurige verëttering der herſenen en van hare bekleedſelen. Uit deze menigvuldige bewezene daadzaak hebben Geneesheeren het voorbarig beſluit getrokken, dat de naaste oorzaak der heete zenuwkoorts eene ware ontſteking van dit ingewand zijn zoude, en waren ſtout genoeg, om deze koorts antiphlogistisch en met aderlatingen te behandelen, doch in de gevolgen, voor zoo verre ik van anderen gehoord en gezien heb, hoogst ongelukkig voor het leven hunner lijders.

Slepende zenuwkoortſen. (*Febris Nervoſa Stupida.*) Bij de ſlepende zenuwkoorts vindt men langdurige voorloopers, die weken en maanden aan de volkomene ontwikkeling der koorts vooraſgaan. Hypocondriſche, Hyſteriſche, aan zenuwzwakte lijdende perſonen, zij, die door zelfbeſmetting, wellust, zinnelijke vermaken, aanhoudend veel ſtuderen, diepzinnig nadenken over bovenzinnelijke onderwerpen zich verzwakt en hun zenuwgeſtel in wanorde gebragt hebben, en zij, die met onbeteugelde verbeelding phantaſeren, bij voorbeeld dichters, zijn hare gewone ſlagtoffers.

Bij natte en koude weêrsgeſteldheid, ſlecht voedſel, ſlechte kleeding, onzuivere, vochtige woning, heerscht zij ſomwijlen epidemisch. In laag gelegene moerasſige landſtreken endemisch.

Zwakte, werkeloosheid, gevoelooze traagheid in alle verrigtingen, onverſchilligheid tegen zinnelijke indrukſels en zielsaandoeningen, zijn haar heerſchend karakter.

De koorts begint gewoonlijk met afwisſelende hette en koude, de lijder houdt zich nog eenige dagen

ſle-

flepende en met moeite op de been, is zeer neêrflagtig en voorfpelt zich een' gewisfen dood. De eetlust ontbreekt, de tong en de mond zijn droog en flijmachtig, misfelijkheid, neiging tot braken en brakingen met ontlastingen van veel flijm en gal. De pols is klein, zwak, traag, zeer veranderlijk, fomwijlen natuurlijk, zelfs fchijnbaar vol en hard, in den verderen loop der koorts wordt hij tusfchenpoozende en bevend.

De huid is voor het gevoel natuurlijk warm, uitgezonderd in het aangezigt, handpalmen en voetzolen, waar zij gewoonlijk in den beginne afwisfelend, naderhand aanhoudend brandend heet is; de lijder klaagt intusfchen over een gevoel van brandende hette, of zware koude; of hette in het eene en koude in het andere deel. De zwakte neemt fteeds toe, de handen beven, de willekeurige bewegingen worden onzeker, of houden geheel op aan den wil onderworpen te zijn; eenige fpieren bewegen zich onophoudelijk, andere zijn bewegingloos, ftijf en gefpannen, men ontwaart opfpringen der pezen.

Het aangezigt is bleek, ingevallen, de oogen ftaan hol, verftoord, ftrak en flaauw en zijn half gefloten. De lijders worden fteeds onverfchilliger, befeffen de grootheid der ziekte en het gevaar van hunnen toeftand niet meer, zijn flaapzuchtig, worden door droomen ontrust, fchrikken in den flaap, ijlen, ftil, onverftaanbaar voor zich heen preuvelende, alle mogelijke zenuwtoevallen komen daarbij, verlammingen van enkele ledematen, diepe flaapzucht,

zucht, waaruit de lijders niet kunnen opgewekt worden, de ademhaling wordt moeijelijk en ſnorkend, koude handen en voeten, in het aangezigt en op de borst breekt een ſterk klam zweet uit, de mond is krampachtig geſloten, eindelijk volgt de dood onder ſtuiptrekkingen, of appoplectisch.

In den loop der koorts ondergaan de ontlastingen veelvuldige veranderingen, in den beginne zweet de lijder dikwijls en veel, terwijl de toevallen ſteeds vermeerderen en verſlimmeren; later wordt de huid droog en dor, afwisſelend brandend heet en koud. Kort voor den dood breekt een ongelijkmatig en overvloedig zweet uit, op enkele deelen.

De tong, die in den beginne zuiver of met een witachtig ſlijm bedekt is, wordt naderhand droog, ſomwijlen rood als een ſtuk raauw vleesch; hare bewegingen zijn onzeker en bevende; met moeite is er de lijder toe te brengen dezelve uit te ſteken, en uitgeſtoken zijnde vergeet hij dezelve terug te trekken; de neusgaten, lippen en tanden zijn droog en met ſchubben bedekt.

Bij den aanvang der koorts is de dorst gewoonlijk hevig, met begeerte naar wijn, bier en koud water. Later bij droogen mond geen dorst; met moeite zijn de lijders te bewegen om te drinken, en hebben een' onverwinbaren afkeer tegen alle dranken.

De verrigtingen der zinswerktuigen wijken van hare natuurlijke geſteldheid veelvuldig af, zijn onderdrukt, of verſchillende gewijzigd.

De ademhaling is zelden natuurlijk, geſchiedt

zuchtend en steunend, is moeijelijk, benaauwt zeer schielijk, is ongelijkmatig, buiten evenredigheid met den pols.

De buiksontlasting is niet zelden traag en verstopt, bij zeer drooge huid, buikloop; de ontlastingen zijn onwillekeurig, de drekstoffen zeer stinkend, de buik zwelt op.

De pis is zich zeer ongelijk, dan eens dun en waterachtig, dan rood, bruin, dik met een schubachtig zetsel, somwijlen met een wolkje, dat in het midden hangen blijft. Hare ontlasting is dikwijls moeijelijk, pijnlijk, bij vele in de hoogere trappen der koorts geheel opgestopt; de blaas zwelt op en stijgt in de hoogte, of zij vloeit onwetende af.

Des avonds verslimmeren de toevallen, dan eens met meer, dan weder met minder regelmatigheid; somtijds hebben deze verheffingen om den anderen dag plaats.

Bij eenige botten vlekken en petechiën uit, die tegen het einde der koorts wankleurig en zwart worden; verstervingen van enkele deelen en ledematen, ruime bloedontlastingen van een dun opgelost bloed, door gewone en buitengewone wegen, komen daarbij, en wijzen de reeds aanwezige complicatie met het rotachtige karakter aan.

Zelden beslist zich deze koorts voor den een en twintigsten dag, meerendeels eerst na vier of meer weken, wanneer de lijders hersteld worden. Zelden beslist zij zich door regelmatige kritische ontlastingen op ééns, gewoonlijk allengskens door zweet en pis, met langzame vermindering der toevallen. De huid en tong worden vochtig, de eerste is gelijkma-

matig warm, de laatſte wordt aan de punt en op de randen zuiver. De zinsverrigtingen keeren tot hare natuurlijke geſteldheid terug; de doofheid alleen houdt nog eenigen tijd aan. De pols wordt week, gelijkmatig, verheft zich en neemt in ſterkte toe. De ademhaling en het bewustzijn worden natuurlijk, de ſlaap rustig, en de lijder gevoelt zich bij het ontwaken verkwikt; zijne droevige gemoedsgeſteldheid verandert in eene door hoop bezielde tevredenheid en opgebeurdheid. De affchuw tegen ſpijs en drank verwisſelt in gragen eetlust, en de krachten herſtellen zich.

Oorzaken. Alle op het menſchelijk ligchaam verzwakkende, en voornamelijk de zenuwen aandoende inwerkingen, kunnen, als haar ſchadelijke invloed eenigen tijd aanhoudt, eene zenuwkoorts voortbrengen. Hieronder behooren:

1°. Slechte, bedorvene, ongezonde voedſels en dranken, vooral ſlecht brood, mangel aan versch vleesch en andere verſche ſpijzen, gebrek aan wijn en brandewijn, vooral bij perſonen aan betere omſtandigheden gewend; in oorlogstijden, hongersnood, duurte, in belegerde plaatſen, enz., heerſchen zij gewoonlijk.

2°. Groote ligchamelijke vermoeijenisſen, lang volgehoudene ſterke bewegingen, groote voetreizen, zware marſchen, aanhoudend waken, bij gebrek en ſlecht voedſel.

3°. Vochtige, lage, ongezonde woningen, die tegen de weêrsveranderingen geene toereikende beſcherming verſchaffen, en niet verwarmd kunnen

nen worden, met gebrek aan de noodige kleeding, ligging en dekſel.

4°. Overmatige ontlastingen, die de voeding belemmeren en de krachten uitputten, als: misbruik van ontlastende geneesmiddelen, buikloop, bloed- en ſlijmvloeijingen, ſterk etterende zweren, maar bovenal, dikwijls herhaalde zaadontlastingen, door bijſlaap en zelfbeſmetting. Wegens de ſterk opgewekte verbeelding is de zelfbeſmetting nadeeliger dan de bijſlaap.

5°. Voorafgegane ziekten, overig geblevene zwakte en conſenſuëele aandoeningen des zenuwgeſtels.

6°. Ziels- en gemoedsaandoeningen, neêrſlaande hartstogten, voortdurende angst, vrees, kommer en zorgen, verijdelde hoop, ongelukkige liefde, beleedigingen, ontgane eerbewijzingen, teleurſtellingen van alle mogelijke ſoorten, aanhoudend diepzinnig nadenken en peinzen.

7°. Lage, vochtige, moerasſige landſtreken en woonplaatſen, heete, vochtige zomers, met zuider- en westelijke winden, diepe dalen, of met bosſchen omgevene plaatſen, vooral tegen het noorden en het oosten, waardoor de lucht niet kan bewogen noch ververscht worden, de ſchadelijke uitwaſemingen hangen blijven en de geheele dampkring van zoodanig eenen oord bederft. Een in den dampkring aanwezig *miasmá*, dat de zenuwkoortſen epidemisch voortbrengt, en waar het heerscht, aan alle koortſen en ziekten het zenuwachtige karakter medebeelt.

8°. Eene eigenaardige ſmetſtof (*Contagium ſui generis*), die door beſmetting de zenuwkoorts voortplant; voorafgegane epidemiën door algemeen werkende ſchadelijkheden voortgebragt, vele in beperkte ruimten bij een zijnde opgehoopte menſchen, vooral van zieken, in hospitalen, gevangenisſen, ſchepen en militaire verblijfplaatſen, verſche manſchappen uit afgelegene landſchappen, ingedeeld onder hen, welke aan deze verblijven gewoon zijn, aankomende rekruten, enz.

Naaste oorzaak. (*Cauſa proxima*)

Eene niet wel te bepalen verandering in de bewerktuiging der zenuwen, waardoor hare verrigtingen veranderd en bijzonder gewijzigd worden, is de naaste oorzaak der zenuwkoorts; maar, of deze plaats hebbende verandering gelegen zij in eene veranderde ſtemming der prikkelbaarheid en aandoenlijkheid der gevoelige vezels, of in eene materiëele verandering der zamenſtellende deelen, is hier de plaats niet te onderzoeken.

De vooronderſtelling eener vermeerderde of verminderde afſcheiding der zenuw-vloeiſtof, die als prikkel op de geheele bewerktuiging moet inwerken, om hare verrigtingen in ſtand te houden; eene gelijktijdig veranderde geſteldheid in het vermogen der zenuwen, om deze vloeiſtof te geleiden en naar evenredigheid te verdeelen, ſchijnt mij, voor als nog, het meest geſchikt te zijn, om de naaste oorzaak dezer koortſen te verklaren.

Complicatiën der zenuwkoortſen.

Dikwijls gaat dezelve met eene ontſtekingachtige, rotachtige, of gastriſche geſteldheid gepaard. Eene zui-

zuivere ontſtekingkoorts kan zekerlijk nimmer, gelijktijdig, naast en met eene zenuwkoorts beſtaan, daar zich de toeſtanden van beide ziektevormen te zeer tegengeſteld zijn; minder zeldzaam zijn de gevallen, waarin plaatſelijke ontſtekingen, met vermeerderde werkdadigheid in het vaatſtelſel van het eene of andere deel, met de zenuwkoortſen verbonden en gelijktijdig aanwezig zijn. Meerendeels echter zijn deze ontſtekingen, in deze gevallen, van eene kwaadaardige geſteldheid, roosachtig en geene zuivere ontſtekingen.

Bij jonge, volbloedige, anders gezonde perſonen, die de zenuwkoorts door beſmetting gekregen hebben, kan er, in haar begin, eene wezenlijke ontſtekingachtige *complicatie* plaats vinden; de plaatſelijke ontſtekingtoevallen zijn dan hevig, gaan met volbloedigheid, harden en vollen pols gepaard; gewoonlijk bepaalt zich deze ontſtekingtoeſtand alleen tot het eerſte tijdperk der koorts, en vereischt eene *antiphlogistiſche* behandeling; na verloop van weinig tijds verdwijnt zij geheel, en iedere verzwakkende geneeswijze wordt ſchadelijk.

Voor vijftien jaren hield men het voor de grootſte dwaasheid, bij zenuwkoortſen eene ontſtekingachtige geſteldheid aan te nemen; ſedert eenige jaren is men tot de tegengeſtelde fout vervallen: vele Geneesheeren willen niets zien dan herſenontſteking, waar zich zenuwtoevallen met ijlhoofdigheid paren. Tot eene waarſchuwing late ik hier volgen, wat de beroemde J. P. FRANK, voor ruim vijf en twintig jaren, ſchreef, en dat misſchien nog nooit

 meer,

meer, dan tegenwoordig, toepasſelijk geweest is.
„ Men late zich nimmer door hevige ijlhoofdigheid,
„ die men ginds en weder waarneemt, en zware
„ hoofdpijn verleiden, om deze koorts voor eene
„ verborgene herſenontſteking te houden: men kan
„ zich hier zeer ligt bedriegen, gelijk ook met de
„ *Paraphrenitis Typhodes*, *Epiala*, *Asſodes* der Ou-
„ den, die genoegzaam altijd tot de zenuw- en
„ kwaadaardige koortſen behooren, en ſomwijlen
„ met ontſtekingen der buiksingewanden gepaard
„ gaan."

De gastriſche *complicatie* is de meest gewone in deze koorts, daar de voorafgegane zwakte der ſpijsverteringswerktuigen en de toevallige oorzaken der koorts zelve daartoe zoo veelvuldige gelegenheid geven. Voor de geneeskundige behandeling is zulks gewigtig, en vordert, dat men er zich in den beginne naar regele; maar men wachte zich, om overal gastriſche toevallen te zien, en dat, wat één gevolg der zenuwaandoeningen van de buiksingewanden is, aan ophoopingen van bedorvene ſtoffe toe te ſchrijven. De ervaring heeft geleerd, hoe veelmalen te dezen aanzien gedwaald, en hoe groot kwaad daardoor geſchied is.

Rot- en zenuwkoortſen zijn veelal met elkander vereenigd. Vele toevallen zijn aan beide gemeen; zelden zijn beide ziektevormen door ſcherpe grenzen van elkander geſcheiden; misſchien zijn zij ſlechts ééne; maar de inwerking der voortbrengende oorzaken en ſchadelijkheden heeft in het eene geval meer op het vaatſtelſel en minder op het zenuwgeſtel, in een

een ander meer op het laatſte en minder op het eerſte gewerkt. De geneeskundige behandeling ſtemt in beide zeer veel overeen, is genoegzaam dezelfde, in dier voege gewijzigd, dat ſteeds aan die middelen de voorkeur gegeven wordt, welke tot dat ſtelſel hunne werking voornamelijk bepalen, dat, volgens de aanwezige toevallen en ziekteverſchijnſelen, het meeste geleden heeft.

In tijden, waarin de zenuwkoortſen epidemisch heerſchen, nemen de meeste ziekten dit karakter aan; hare *complicatiën* zijn alsdan zeer menigvuldig, en maken eene algemeene wijziging in de geneeswijze noodig.

De zenuwachtige geaardheid, die in de laatſte jaren der jongst verloopene eeuw, en in het begin van deze, de heerſchende geweest en veelal nog is, heeft de geneeskundige beſpiegelingen niet weinig veranderd, aan menige *Hypotheſe* en *Theorie* haar aanzijn gegeven, en is eene der gewigtigſte oorzaken, waardoor het mogelijk werd, dat in zulk een kort tijdsverloop zoo vele geneeskundige ſtelſels en *theoriën* in omloop kwamen, en hunne aanhangers vonden. Eenzijdigheid is voor de geneeskunst ten hoogſte nadeelig; maar wat moet er van dezelve worden, wanneer telkens, als het heerſchende karakter der ziekten verandert, ook de geneeskundige *theoriën* veranderd worden, en zich alles in vormen moet laten dwingen, die uit eenzijdigheid ontſproten, en met geweld aan de natuur opgedrongen worden?

Voorzegging. (*Prognosis*).

Wegens de tegenstrijdigheid en onzekerheid der toevallen, het onmiddellijk lijden dier deelen, welke met het leven in eene zoo naauwe betrekking staan, zoodat geringe afwijkingen in hunne verrigtingen reeds doodelijk kunnen worden, zijn de voorzegging in de zenuwkoorts hoogst moeijelijk, onzeker, twijfelachtig en ongunstig.

Vooral moet men zich in de voorzegging regelen naar de geaardheid der *epidemie*, naar mate zij goed- of kwaadaardig is; naar den tijd, die de koorts reeds geduurd, en den trap, dien zij bereikt heeft. In de heete zenuwkoorts volgt de dood vóór den tienden, bij slepende tusschen den twintigsten en dertigsten dag. Hoe meer zij deze tijdsgewrichten reeds genaderd is, zonder eenen hoogen graad bereikt te hebben, zoo veel te eerder kan men zich eene gunstige beslissing beloven; bereikt de koorts, daarentegen, reeds in de eerste dagen eenen hoogen graad, dan zijn de lijders gewoonlijk verloren.

De door besmetting ontstane zenuwkoortsen zijn steeds gevaarlijker, dan die, welke uit andere oorzaken voortkomen; de heete zijn het meer dan de slepende. Voor zwakke, ziekelijke, uitgeputte personen, voor kinderen, zwangere, kraamvrouwen, zeer vreesachtige en hartstogtelijke, gevaarlijker dan voor andere, die tot aan het begin der koorts gezond en sterk waren; de eenvoudige is minder gevaarlijk, dan de *gecompliceerde*, en onder deze de ontstekingachtige *complicatie* de gevaarlijkste.

Intusschen volgt de dood dikwijls, onder de gunstig-

ſtigſte vooruitzigten, plotſeling, of de lijders worden, onder de ſchrikbarendſte toevallen, herſteld.

De kwaadaardige naziekten, die dikwijls op deze koortſen volgen, maken de voorzegging nog moeijelijker en twijfelachtiger, daar deze den lijder niet zelden nog naar het graf ſlepen, als de koorts reeds geweken, en de herſtelling naauwelijks meer twijfelachtig toeſchijnt. Deze naziekten ontwikkelen zich menigvuldiger uit de ſlepende, dan uit de heete zenuwkoorts, doch men vermist ze ook na deze niet geheel; de voornaamſte en meest gewone zijn: uitterende koortſen, langdurige verzwakking, water- en geelzucht, verſtoppingen der buiksingewanden, *Melancholie*, *Hypochondrie*, *Hysterie*, ſtuiptrekkingen, verlammingen, vallende ziekte, gedachteloosheid, domheid, krankzinnigheid, doofheid, blindheid en andere ſtoornisſen in de verrigtingen der zinwerktuigen.

Goede teekenen. (*Signa bona*).

Hoezeer alles, wat er in het waarderen der toevallen, bij de voorzegging in de rotkoorts gezegd, ook hier toepasſelijk is, en eene terugwijzing op die plaats genoegzaam konde geacht worden, vind ik het niet ongepast, hier de voornaamſte toevallen en ziekteverſchijnſelen, waarop eene gunſtige of ongunſtige voorzegging in deze koortſen voornamelijk kan en moet gegrond zijn, zonder het reeds gezegde geheel uit het oog te verliezen, te herhalen.

Een gunſtige uitſlag laat zich voorſpellen, wanneer de koorts, van den eerſten beginne af, goed en doelmatig behandeld is, de toevallen in eene ze-

kere evenredigheid tot elkander ſtaan, geene edele deelen, tot inſtandhouding des levens, volſtrekt noodig, door plaatſelijke ontſtekingen, of andere ziekelijke aandoeningen, geleden hebben en nog lijden; wanneer de koorts met regelmatigheid, op bepaalde tijden van den dag, hare verheffingen maakt, langzaam en trapswijze toeneemt, geene zware zenuwtoevallen aanwezig zijn, de lijder ſteeds, met uitzondering van de koortsverheffingen, zich zijns zelfs bewust blijft, de krachten zich ſtaande houden, de verrigtingen der afſcheidende en ontlastende werktuigen weinig of niet van den gezondheidsmatigen toeſtand afwijken. Verkwikkende ſlaap, algemeen warm zweet, duidelijke *remisſie* tusſchen de koortsaanvallen, vochtig wordende tong, ruime ontlasting van pis met zetſel, natuurlijke ligging des lijders, gewone geſteldheid der oogen en gelaatstrekken, kritiſche buiksontlastingen, bloedvloeijingen, etterbuilen, verplaatſingen, en verſterving der doorgelegene plaatſen, zijn in deze koorts zoo zeldzaam en twijfelachtig, dat men daarop alleen geene gunſtige voorzegging gronden kan.

Kwade teekenen. (*Signa mala*).

Kwade teekenen zijn: ondoelmatige, te zeer verzwakkende geneeswijze in den beginne der koorts; plaatſelijke ontſtekingen van edele deelen en ingewanden; groote onregelmatigheid in de koortsverheffingen; groote tegenſtrijdigheid in de toevallen; ſpoedig klimmen der ziekte, zoodat zij reeds in de eerſte dagen een' zeer hoogen graad bereikt; groote zwakte; zware zenuwtoevallen; zeer vervallen aangezigt en ontſtelde ge-

gelaatstrekken; groote vrees en angst voor den dood; *colliquative* ontlastingen; bruine en zwartachtige vlekken; bloedvloeijingen; opzwellen van den buik, enz.

Doodelijke teekenen zijn: wankleurig, zwart, blaauw, geel aangezigt; ingevallene, flaauwe, holle, half geopende oogen; onbeweegbare pupil; diepe, aanhoudende flaapzucht, met fnorkende ademhaling; mondklem; watervrees; hevige ftuiptrekkingen met koud en plaatfelijk zweet, of algemeen fterk zweet met koude rillingen; waterachtige, zwarte, zeer ftinkende, onwillekeurige buikontlastingen; verftervingen van geheele ledematen, enz. Doodelijke teekenen. (*Signa mortis*).

De geneeskundige behandeling der zenuwkoorts is allermoeijelijkst; de Geneesheer heeft in geene ziekte met zoo vele en groote zwarigheden te kampen, dan in deze. De tegenftrijdige ziekteverfchijnfelen maken, in den beginne, de kennis der geaardheid van de koorts onzeker, de vele en tegenftrijdige toevallen twijfelachtig. De kennis der oorzaken is ontoereikende om hare werking te verklaren, en de gewrochte veranderingen in het zenuwgeftel zijn ons, bij al de vastgeftelde *Hypothefen*, onbekend. De werking der geneesmiddelen is onzeker, niet zelden tegenftrijdig: braakmiddelen verwekken geene brakingen, ontlastende verftoppen, ftoppende ontlasten, de *Kina* verwekt buikloop, enz. Dan eens zijn de lijders onaandoenlijk voor de geneesmiddelen; in de grootfte giften blijven de laatfte zonder uitwerking; dan eens zijn de lijders al te aandoenlijk en ge- Geneeswijze. (*Ratio medendi*)

gevoelig, de kleinste giften hebben sterke wederwerkingen ten gevolge, en worden nadeelig.

Om zich tegen de kwade, hieruit voortvloeijende gevolgen, zoo veel doenlijk, te wachten, wordt er, van de zijde des Geneesheeren, de grootste oplettendheid en naauwkeurige kennis dezer koortsvormen in alle mogelijke gedaanten vereischt.

In het algemeen laten zich de volgende aanwijzingen, die als zoo vele regelen bij de geneeskundige behandeling in acht te nemen zijn, vaststellen:

1°. Men trachte de toevallige oorzaken op te ruimen, te verwijderen, onschadelijk te maken, en op alle mogelijke wijze tegen te werken.

2°. Men ondersteune en houde de levenskrachten in stand.

3°. Men bestrijde de naaste oorzaak door specifike middelen.

4°. Men lenige de belangrijkste en gevaar dreigende toevallen.

5°. Men houde de bijzondere complicatiën in het oog.

6°. Men bevordere en ondersteune de kritische ontlastingen.

7°. Behandeling der genezenden.

1°. Aan de eerste aanwijzing, het wegnemen der toevallige oorzaken, kan dikwijls in het geheel niet, somwijlen gedeeltelijk voldaan worden, doordien zij, wanneer de koorts zich eenmaal ontwikkeld heeft, niet meer kunnen weggenomen worden; somwijlen blijven zij aan den Genees-

neesheer onbekend, of zijn, gelijk doorgaans het geval is, van dien aard, dat zij zich genees-kundig alleen niet laten verwijderen. Intusſchen houde men zoo veel mogelijk in den beginne der koorts, bij de geneeskundige behandeling, datgene in het oog, wat ter voldoening aan de eerſte indicatie bij rotkoortſen gezegd is. De verzwakkende en ontlastende geneesmiddelen, buiten noodzakelijkheid toegediend, zijn in deze koorts even nadeelig als in de rotkoorts, en de gevallen, waarin zij aangewezen zijn, komen zeldzamer voor, dan vele Geneesheeren wanen.

Men brenge den lijder in een ruim, luchtig, vrolijk ziekenvertrek, vermijde alles, wat daaraan hinderlijk is en den dampkring bederven kan; vooral drage men zorg, waar het maar immer geſchieden kan, dat de lijder alleen en zonder andere zieken bij hem, zij, en dat het getal der omſtanders niet grooter zij, dan er tot de oppasſing noodwendig gevorderd wordt. Wat de zinwerktuigen des lijders ſterk kan aandoen, moet uit hetzelve verwijderd worden; men matige een te ſterk licht door gordijnen en blinden, verhoede ieder geruisch, en alles, wat den lijder ontrust; verzuim van het eene of het andere ontſtelt de verbeelding, en vermeerdert de ijlhoofdigheid.

Bloedvloeijingen en buikloop moeten, met uitzondering van de ontſtekingachtige en gastriſche complicatie, overal, waar zij de koorts heb-

hebben helpen ontwikkelen, gestuit en onderdrukt worden; insgelijks ook alle andere ontlastingen. Wellustelingen en Onanisten verdienen vooral de oplettendheid des Geneesheeren, daar zij niet zelden, nog in het begin der koorts, met deze vuile zelfvernieling voortgaan en de ziekte dagelijks verslimmeren. Waar hartstogten, gemoedsaandoeningen, kommer, angst, te leur gestelde hoop, beleedigd eergevoel, enz. de voornaamste of medewerkende oorzaken geweest zijn, moet de behandeling tevens zielkundig (*psychisch*) ingerigt worden. Men trachte het vertrouwen van den lijder te winnen, spreke hem een woord van moed en troost toe, bemoedige zijne hoop op vervulling zijner wenschen, verzekere hem van de medewerking zijner naastbestaanden en van hen, waarvan zij afhangt, en zoeke deze te bewegen, om hem dezelfde verzekeringen te herhalen. Het is in soortgelijke gevallen voor den lijder dikwijls beter, eenen menschenvriend, dan eenen Geneesheer met een deftig ambtsgezigt, tot arts te hebben.

2°. Aan de tweede aanwijzing, onderhouding en ondersteuning der levenskrachten wordt door een gepast en doeltreffend toedienen der prikkelende, opwekkende en versterkende geneeswijze voldaan. De vlugge, prikkelende geneesmiddelen zijn meer dan de aanhoudend versterkende aangewezen; in de latere tijdperken der koorts moet men ze gewoonlijk met elkander vereenigen.

gen. Steeds houde men daarbij in het oog, of men met eene prikkelbare zwakte (*debilitas cum erethismo*), of met gevoellooze zwakte (*debilitas cum torpore*) te doen heeft, en of beide toeſtanden oorſpronkelijk door de oorzaken der koorts zelve, dan wel door eene ongepaste geneeswijze, zijn voortgebragt. De eerſte is dikwijls het gevolg van eene ondoelmatige, al te verzwakkende ontlastende geneeswijze (*dibilitas directa*); de tweede van eene te prikkelende behandeling, voornamelijk dan, wanneer men de opwekkende geneesmiddelen in al te groote giften toedient (*debilitas indirecta*).

De middelen, waarvan men zich bij voorkeur bedient, en die de ervaring als de meest vermogende heeft doen kennen, zijn: *Naphta*, *Moschus*, *Camphor*, *Castoreum*, vlugge loogzouten, Spaanſche vliegen, *Phosphorus*, *Valeriana*, *Serpentaria*, *Arnica*, *Angelica*, *Contrajerva*, *Asſa Fœtida*, *Kina*, Wijn, Wijngeest, Spaanſche vliegenpleisters, mostaardpappen, lavementen uit afkookſels en aftrekſels der genoemde middelen, prikkelende, opwekkende ſtovingen, met wijn en aromatike kruiden, inwrijvingen en wasſchingen met geestrijke opwekkende middelen; heele en halve warme baden, met Wijn, Wijngeest of kruiderijen toebereid; koude- en ſtort-baden.

In de keuze der geneesmiddelen blijft er veel aan het oordeel des handelenden Geneesheeren over-

overgelaten; niet bij allen kan men één en hetzelfde geneesmiddel toedienen; de graad der zwakte, de geaardheid der koorts, de bijkomende toevallen, de plaatſelijke aandoeningen (*Idioſyncraſien*), de ſmaak des lijders, vorderen veelvuldige veranderingen, die de keuze moeijelijk maken. De inſtandhouding der krachten hierbij het voornaamſte doel zijnde, zoo moet ook het meest op het grooter of kleiner verval van dezelve geacht worden. In den beginne der koorts, wanneer de krachten nog weinig geleden hebben, is een aftrekſel van de *Valeriana*, de *Arnica*, *Serpentaria*, enz., met kamilbloemen, dikwijls genoeg, om dezelve in ſtand te houden, de koorts te verkorten en de genezing te beſpoedigen:

℞. *Rad. Valer. Sylvest.*, *Serpent. S. Arnicae*, unc. ß—j.
Flor. Chammom. ʒ iij.
Infunde c. ſ. q. aq. ferv.
In vaſe Clauſo refrigr.
Col. unc. xij.
adde
Syr. Cort. Aur. unc. j. ß.
Liq. Anod. M. H. ʒ j.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

Wanneer de krachten, gedurende het gebruik van deze middelen, ſteeds zinken, de lijder zwakker wordt, en de toevallen vermeerderen, moe-

moeten naast de genoemde, ook nog andere middelen, die eene meer doordringende en ſterkere prikkelende eigenſchap hebben, toegediend worden. Men geve de *Camphor* in eene *emulſie* of poeder met ſuiker:

℞. *Camphor.* ʒ ß.
Pulv. Gum. Arab.
Sachar. alb. ā ʒ ij.
F. leg. art. Emulſio.
C. Aq. Dest. Menth. unc. vj.
adde
Liq. Anod. ʒ j.
D. S.

Afwisſelend om de twee uren een' lepel vol.

℞. *Camphor.* ʒ ß—j.
Sachar. alb. ʒ ij.
M. F. pulv. div. in x *partes.*
D. S.

Om de twee uren een poeder met water of wijn.

Waar de *Camphor* niet genoegzaam opwekt, of door den lijder niet verdragen wordt, vereenige of verwisſele men met dezelve de *Amonia pura*, het *Castoreum*, de *Moschus*; de eerſte van twee tot zes greinen om het uur, of de twee uren, de andere op de reeds bij de rotkoortſen opgegevene wijze:

℞. *Ammoniae purae.* ℨ ß.
Gum. Arabici. ℨ j.
Solve
Aq. Menth. Crisp. unc. vj.
Syr. Alth. unc. ß.
D. S.
Om het uur een' lepel vol.

In de hoogste graden der zwakte en werkeloosheid, waar de genoemde middelen vruchteloos gebruikt zijn, kunnen de hevigst prikkelende middelen beproefd worden, hoezeer men zich niet te veel van hunne uitwerkingen beloven moet; want zij doen op lang na niet, wat wij in de schriften der Geneesheeren van hunne nuttigheid geboekt vinden.

Bij groote werkeloosheid van het vaatstelsel raadt men de Spaansche vliegen, in toereikende, echter niet te groote giften, met alle mogelijke omzigtigheid gegeven, aan; men laat ze in *tinctuur*, in *emulsie*, of in poeder gebruiken: de *tinctuur* verdient in alle gevallen de voorkeur. Afwisselend met de andere opwekkende geneesmiddelen geeft men ze om het uur of de twee uren met verzachtende of geestrijke dranken, in amandelmelk, of wijn, van vier tot tien droppels. Alleen in de wanhopendste gevallen behoort de mingeoefende dit middel toe te dienen. Even eens is het gelegen met de *Phosphorus.* Bij de grootste zwakte, met
de

de hevigste zenuwtoevallen is hij aangewezen, deszelfs gebruik vordert groote omzigtigheid. In de schriften der Geneesheeren vindt men gevallen van genezenen, door dit middel, verhaald, die aan het ongeloofbare grenzen, waar de lijders nog gered werden, als niemand meer de zekerheid van hunnen dood in twijfel trok. Talrijker zouden intusschen de gevallen, waarin de lijders de slagtoffers van het gebruik des *Phosphorus* geworden zijn, in de schriften der Geneesheeren gevonden worden, indien zij gewoon waren, hunne mislukte proefnemingen met onzekere en hevig werkende geneesmiddelen, even getrouw te verhalen, als zij nimmer verzuimen, den lof te doen weergalmen van eene enkele gelukkige uitkomst, die dan nog wel meerendeels van toevallige omstandigheden afhankelijk geweest is.

Men geeft den *Phosphorus* opgelost in *aether*, van een vierde of zesde grein; een halve grein is reeds eene sterke gif; drie of vier greinen op ééns hebben eenen spoedigen dood, door versterving der maag en buiksingewanden, ten gevolge gehad.

℞. *Phosphor.* gr. ii—iv.
Solve Digerendo in aether. Sulphur. ℥ i—ij.
Ol. Cin. unc. ʒ i—ij.
Gumm. Arab. ℈ i—ʒ j.

Om het half uur een klein eijerlepeltje vol.

Wanneer men gelukkig genoeg geslaagd is, de wegzinkende krachten door het gebruik dezer middelen op te wekken en in stand te houden, zoodat de toevallen verminderen en de koorts duidelijke remissiën maakt, moet men de opgewekte krachten door meer aanhoudende versterkende middelen duurzaam blijven ondersteunen; want de vlug prikkelende middelen alleen zijn daartoe nimmer toereikende, zij wekken wel op, maar hunne werking is voorbijgaande zonder duurzaamheid; zij putten de levenskrachten ten laatste uit, vooral, wanneer zij in te groote giften, of in lange tusschentijden, gegeven worden. De middelen, welke dan te pas komen, zijn: *Kina*, *Cascarilla*, bittere, voedende en staalmiddelen, alleen op zich zelven, of in verband met de eerste.

In de eerste dagen der beginnende beterschap vindt men zich meerendeels verpligt, er vlugge middelen bij te voegen, daar zij zonder deze door de maag niet verdragen worden. Naar mate de spijsverteringskrachten toenemen, en de ziekelijke wederwerking in het zenuwgestel bedaart, kunnen de vlugge middelen verminderd en geheel weggelaten worden. Zelfs verdienen alsdan de minst prikkelende, meer voedende en versterkende geneesmiddelen de voorkeur. De bittere, de ijzerbereidingen, de IJslandsche Mos, Vleeschnat, gelei van Hartshoorn, vleeschspijzen, zijn alsdan aan den toestand des lijders het meest geëvenredigd. Onder de uitwendige mid-

middelen, welke ter opwekking der levenskrachten verdienen aangewend te worden, zijn de Spaansche vliegenpleisters en mostaardpappen de voornaamste; grooter is hare nuttigheid in deze dan in de rotkoortsen, en haar gebruik met minder zwarigheden en gevaar voor verstervingen gepaard. Vroegtijdig, zelfs in de eerste beginselen der koorts aangelegd, kunnen zij, door de plaatselijke inwerking, de wederwerking van het zenuwgestel zoodanig van de edeler deelen afleiden en tot min belangrijke bepalen, dat de koorts in haren verderen voortgang gestuit en opgehouden wordt. In den geheelen loop der ziekte blijven zij van groote nuttigheid, mits dat zij dikwijls ververscht, en eene matige, maar voortdurende ontsteking in die deelen onderhouden, waarop zij aangelegd zijn. De dijen, kuiten en voetzolen zijn de plaatsen, welke men het meeste verkiest; bij plaatselijke aandoeningen worden zij op het lijdende deel, of zoo veel mogelijk, in deszelfs nabijheid gelegd. Intusschen is de geheele oppervlakte des ligchaams daartoe geschikt.

Lavementen uit aftreksels en afkooksels van de *Valeriana*, *Arnica*, *Kina*, enz. oplossingen van *Assa Foetida*, en vleeschnat, zijn vooral dan niet te verzuimen, wanneer geene toereikende hoeveelheid van geneesmiddelen door den mond gebruikt of door de maag verdragen kan worden; waar het dus noodig is, dat men

langs meer dan éénen weg op de bewerktuiging inwerkt.

Warme baden en ſtovingen, uit prikkelende opwekkende middelen te zamen geſteld, waartoe vooral Wijn, Wijngeest, oplosſingen van *Camphor* en aftrekſels van *aromatike* kruiden pasſen, werken op eene zeer krachtige en oogenſchijnlijke wijze mede, om de krachten te onderſteunen, daar zij hunne inwerking niet tot een klein gedeelte bepalen, maar genoegzaam over de geheele oppervlakte des ligchaams zich uitbreiden. Zij wekken daardoor niet alleen de wederwerking in de einden der zenuwen op, maar geven haar ook, volgens de wetten van het *Antagonismus*, eene andere rigting, in het algemeene punt van vereeniging voor al de zenuwen.

De inwrijvingen met *Linimentum Volatile*, *Laudanum Liquidum Sydenhami*, *Tinctura Cantharidum* en andere, zijn, als algemeene en als plaatsmiddelen gebezigd, van groot nut. Algemeen in eene groote uitgebreidheid op de oppervlakte des ligchaams aangewend, ſtaan zij nagenoeg gelijk aan de warme baden en ſtovingen, maar hebben boven deze nog vooruit, dat de mechaniſche prikkeling door het wrijven hare werking verhoogt. Plaatſelijk kunnen zij de mostaardpappen en Spaanſche Vliegenpleisters vervangen, bijzonder bij kinderen, en bij voorwerpen, die, wegens eene zeer gevoelige huid, de laatſte niet wel verdragen.

Eeni-

Eenige Geneesheeren raden ook het dierlijke *magnetismus* aan, en meenen daarin niet alleen een voornaam middel tot inſtandhouding der levenskrachten, maar zelfs een bijna onfeilbaar middel ter genezing gevonden te hebben, mits het in tijds aangewend worde.

Op het ſtandpunt, waarop het dierlijke magnetismus voor als nog ſtaat, uit een geneesneeskundig oogpunt beſchouwd, kan hetzelve, mijns bedunkens, geenszins als een geneesmiddel tegen deze koortſen, tot algemeen gebruik, aangeraden worden.

Ten aanzien van den leefregel geldt hetzelfde, wat er van de geneesmiddelen gezegd is. De dranken moeten vlug, prikkelend, opwekkend en verſterkende zijn. Van den Wijn heeft men in deze koortſen het meeste te verwachten: hij wekt de krachten op, zijne werking is meer aanhoudend, dan die van de andere vlug prikkelende middelen, hij is den lijders aangenaam, en de meeste hebben eenen ſterken trek daarnaar. Men geeft den wijn met water, afkookſels van rijst, gerst of brood, met citroenſap en ſuiker tot gewonen drank. Goede, Roode- en Rhijnſche wijnen zijn de meest geſchikte; de hoeveelheid moet volgens de jaren, het geſlacht, den trap en aard der zwakte en de gewoonte bepaald worden. Tusſchen beiden kan men nog de beste en edelſte wijnſoorten, als oude Rhijnſche-, Madera-, Spaanſche-, Hon-

gaarſche-, Kaap- en Franſche wijnen lepelsgewijze toedienen.

Zelden komen er in den loop der koorts, voor het tijdperk der genezing, eenige voedſels te pas, daar de eetlust ontbreekt en de ſpijsverteringswerktuigen te zwak zijn, om eenig voedſel te verdragen en te verteren. Alles, wat men van deze zijde tot duurzame onderſteuning der krachten doen kan, bepaalt zich tot het gebruik van krachtig vleeschnat met wijn, citroenen en kruiderijen; de hoeveelheid moet eerst klein zijn, allengskens, als men ziet, dat het genuttigde aan den lijder wel bekomt, kan men grootere hoeveelheden toedienen, en eenige meer vaste voedſels, als rijst, brood, beſchuit, vermicellie, bijvoegen; trapsgewijze en langzaam gaat men tot voedzamere ſpijzen, het vleesch van jonge dieren, en ten laatſte tot den gewonen leefregel des lijders, met uitzondering van zeer zware en moeijelijk verteerbare ſpijze, over.

3°. *Aanwijzing.* Men beſtrijde de naaste oorzaak door ſpecifike geneesmiddelen.

De voor als nog onverklaarbare wijzigingen en veranderingen, die in de verrigtingen van het zenuwgeſtel in deze koortſen plaats hebben, het wezenlijke der ziekte uitmaken, en wederkeerig de oorzaken zijn van al de ſtoornisſen, welke in de bewerktuiging plaats grijpen, maken in de behandeling het gebruik van genees-

neesmiddelen noodig, wier werking wij ons volgens de meest in het oog loopende verschijnselen, die er op volgen, trachten te verklaren; maar waarbij wij toch meer door eene gezuiverde, uit de ervaring afgeleide *empirie*, dan wetenschappelijke zekerheid, geleid worden. Zoodanige middelen nu, die in de zenuwkoorts het meeste bijdragen, om de genezing te voldingen, zonder dat wij ons de wijze hoe, anders dan hypothetisch verklaren kunnen, noemen wij specifike.

De geheele reeks van de zoogenaamde zenuwmiddelen (*Nervina*), bedarende (*Sedativa*), krampstillende (*Antipasmodica*), stelt men onder deze klasse. Wij zien wel, dat zij eene veranderde stemming in het zenuwgestel uitwerken; dan *hoe* zij dit doen, blijft als nog een raadsel. Ware het alleen door opwekken, verzwakken, bedaren, afleiden, enz., hoe zoude men dan het verschil verklaren, dat er in de wijze van hunnen invloed op de bewerktuiging plaats heeft? waarom zoude dan niet het eene middel veilig in de plaats van een ander kunnen gesteld worden, en zelfs alle andere onnoodig maken? Maar het is niet het meer of minder (het *quantitative*), doch de hoedanigheid afhankelijk van de zamenstellende deelen van ieder middel (het *qualitative*), waaruit dit onderscheid moet verklaard worden. Zoo lang deze en soortgelijke zwarigheden niet opgeruimd zijn, zoo lang mag men, mijns bedunkens, ook eene eigen-

genaardige ſpecifike geneeswijze dezer koortſen aannemen, mits, gewijzigd en bepaald volgens regelen, die de ervaring geleerd heeft.

Braak-middel.

Het eenſtemmige getuigenis der voornaamſte Geneesheeren, ſedert de vroegſte tijden, dat de Geneeskunst regelmatig door bijzondere perſonen beoefend wordt, bewijst de groote nuttigheid der braakmiddelen, en ſtelt ze op eene der eerſte plaatſen tegen deze koortſen.

Een ſpoedig werkend braakmiddel, in het eerſte begin der koorts toegediend, vernietigt haar niet zelden in hare eerſte kiem; de meer gevorderde tijdperken echter verbieden haar gebruik niet, en zij kunnen ook dan nog en bij herhaling met voordeel gebruikt worden.

In de beſmettelijke en ſlepende zenuwkoortſen zijn zij vooral, en in het eerſte begin overal, aangewezen, waar geene toevallen en omſtandigheden aanwezig zijn, die in het algemeen het gebruik der braakmiddelen verbieden, en de krachten niet te zeer vervallen zijn. Zij kunnen herhaald worden, waar de toevallen, die na het braken bedaard waren, zich naderhand weder verheffen. De redenen, waarom men ze toedient, gronden zich op de goede uitwerkingen, die zij in andere gevallen gehad hebben, dus alleen op *empirie;* eene bepaalde indicatie is er niet; het blijft aan het oordeel des Geneesheeren overgelaten, in welke omſtandigheden hij van dezelve voor- of nadeel te wachten heeft. Bij ontſtekingachtige geſteldheden

en

en toevallen, congesties naar het hoofd, bij groote gevoeligheid van de maag, vordert derzelver gebruik vooral omzigtigheid.

Of zij alleen door opwekking, door de *mechanische* schuddingen, die hunne werking in het geheele gestel te weeg brengt, of door afleiding der zenuwen werkdadigheid naar de maag werken, is zelfs met geene genoegzame redenen van waarschijnlijkheid te bewijzen. Het grofst schijnen zij te dwalen, die hunne nuttigheid alleenlijk in de ontlasting van schadelijke stoffen uit de maag zoeken. Zoo veel mag intusschen voor zeker gesteld worden, dat de hoeveelheid der ontlast wordende stoffen en hunne nuttigheid in hoegenaamd geene evenredigheid tot elkander staan.

Als na de voorafgegane brakingen het hoofd vrijer en opgeruimder wordt, de zenuwtoevallen verdwijnen, de krachten zich verheffen, en een algemeen gelijkmatig zweet uitbreekt, voldoen zij aan de hoofdzakelijkste vereischten ter genezing.

De zwakte, welke hare werking, volgens de begrippen der onberedeneerde aanhangers van zekere Theoriën, zoo zeer vermeerderen zoude, dat zij daarin redenen genoeg waanden te vinden, om braakmiddelen bij de behandeling der zenuwkoortsen geheel te verbannen, behoeft men niet te vreezen, als zij niet ontijdig toegediend, en, na den afloop van hunne werking, de lijder

door

door een glas wijn, opwekkende geneesmiddelen, krachtig vleeschnat met kruiderijen, ondersteund en te gemoet gekomen wordt.

De *Ipecacuanha* en de Spiesglasbereidingen kunnen ieder voor zich of vereenigd, op de wijze bij de rotkoorts reeds breeder omschreven, toegediend worden.

Verdoovende en bedarende middelen. (*Narcotica, sedativa.*)

Onder verdoovende en bedarende middelen behoort het *Opium*, de *Hyosciamus* en de *digitalis purpurea*, voornamelijk nader in overweging genomen te worden.

Het *Opium* schijnt onmiddellijk en regtstreeks op het zenuwgestel in te werken, en deszelfs gevoeligheid en beweegbaarheid te verminderen. Misschien door de afscheiding van de zenuwvloeistof en het geleidend vermogen der zenuwvezel te verminderen. Alle verschijnselen, die op het gebruik des *Opiums* volgen, geven deze verandering in het hersen- en zenuwgestel te kennen, dewijl de toevallen, welke gelijktijdig aanwezig zijn en daarmede strijden, van andere gelijktijdig gebezigde geneesmiddelen en toevallige omstandigheden afhangen.

Het *Opium* is aangewezen, waar de verrigtingen van het hersen- en zenuwgestel verhoogd zijn, en met te veel levendigheid en vlugheid geschieden, bij slapeloosheid, te groote aandoenlijkheid voor zinnelijke indruksels, bij hevige pijnen, aanhoudende ijlhoofdigheid, stuiptrekkingen, kramp, onwillekeurige bewegingen der spieren, en tegen overmatige uitputtende ontlastingen. Het is schadelijk, bij onaandoenlij-

lijke zwakte (*Dibilitas cum Torpore*), bij ſlaapzucht, ſtille ijlhoofdigheid, gevoelloosheid, verlammingen, congesties naar het hoofd, langdurig verſtopte buiksontlasting, en bij ophoopingen in de eerſte wegen.

De hoeveelheid en gedaante, waarin men het *Opium* toedient, regelt zich naar de hevigheid der toevallen, de jaren des lijders en bijzondere omſtandigheden. Het is beter met kleine giften van een achtſte of vierde grein te beginnen, die men om de twee uren herhaalt, dan dat men te veel op éëns geeft, waardoor de lijder door verdooving in een' ſlaapzuchtigen toeſtand valt.

℞. *Opii. depur.* gr. ij.
Sachar alb. ℨ ij.
M. F. pulv. Div. in xii *part.*
Aeq. D. S.

Om de twee uren een poeder met water.

℞. *Opii. depur.* gr. i—ij.
Sachar alb. gr. x.
M. F. pulv. D. S.

Op éëns des avonds.

Bij zeer zware zenuwtoevallen heeft men aangeraden, hetzelve in groote giften, van een tot twee greinen, en zeldzaam herhaald, toe te dienen, naarmate de eerst bedaarde toevallen naderhand zich weder verheffen. In plaats van het eenvoudige *Opium*, kan men zich van het waterachtige Extract bedienen, waaraan zelfs

eeni-

eenige Geneesheeren, wegens zijne zuivere narcotifche werking, de voorkeur geven. Het werkt zwakker dan het opium, de giften moeten derhalve ook iets grooter zijn. Het *Laudanum Liquidum*, de *Tinctura Thebaica*, en de *Tinctura Opii Eckardi*, geeft men van drie tot tien droppels om de twee of drie uren, of van tien tot twintig droppels op ééns. Waar men tevens op de prikkelbare vezel, en niet alleen verdoovend op het zenuwgeſtel werken wil, bij buikloop en andere uitputtende ontlastingen, bij aandoeningen van de maag en hevige pijnen, komen zij te pas; waar te veel *irritatie* in het vaatſtelſel heerscht, zijn zij nadeelig; het zuivere *Opium* of waterachtige *extract* verdienen alsdan de voorkeur.

Het *extractum Hyosciami* kan daar, waar het *Opium* aangewezen is, van een vierde tot een geheel grein om de twee uren, of twee greinen des avonds op ééns, gegeven worden. Weinig verſchilt zijne werking van die van het *Extractum Opii Aquoſum*. Eenige Geneesheeren meenen vast te mogen ſtellen, dat de *Hyosciamus* alleen de verdoovende eigenſchap der *Narcotica* bezit, en niet prikkelt, dewijl het *Opium* ſteeds even prikkelend als verdoovend werkt, en altijd de wederwerking in het vaatſtelſel, als zijne eerſte werking, vermeerdert. Zij willen derhalve ook, daar, waar de pols hard en ſchielijk en eene ontſtekingachtige geſteldheid aanwezig is, aan de *Hyosciamus* de voorkeur gegeven

heb-

hebben; wijders bewerende, dat dezelve ook daar veilig kan toegediend worden, waar het *Opium* niet aangewezen is, en echter de geweldige wederwerking van het zenuwgeſtel dringend bedarende middelen vordert.

De *Digitalis Purpurea* heb ik dikwijls met groot voordeel voor mijne lijders in de zenuwkoorts gebruikt. Zij is aangewezen bij droo-ge, zeer heete huid, ſchielijken pols, ijlhoofdigheid en verminderde pisafſcheiding. Men geeft ze in poeder, *Tinctuur*, aftrekſel, alleen of met andere middelen gemengd, in kleine giften van een vierde tot een geheel grein om de twee uren, van een tot twee greinen des morgens en 's avonds op één.

℞. *Pulv. Digital. purp.* gr. iv.
Sachar. alb. ʒ ij.
M. F. Pulv. Div. in xii *partes*
Aeq. D. S.

Om de twee uren een poeder.

℞. *Pulv. Fol. Dig. purp.* gr. vi—xij.
Sachar. alb. ʒ ij.
M. F. pulv. Div. in vi *partes.*
Aeq. D. S.

Des morgens en des avonds een poeder.

Zoo lang er zenuwtoevallen aanwezig zijn, kan men de *Digitalis* vereenigd met *Opium* geven; zijn deze geweken, maar blijft de pols ſchielijk, en houdt de hette aan, dan doet men

wel,

wel, de *Tinctuur* met het zuur van HALLER te bezigen:

℞. *Tinct. Digitalis purp.*
Elixir. acid. HALLER, ā ʒ ij.
D. S.

Om de twee of drie uren 10 tot 20 droppels met water.

De naaste uitwerking der *Digitalis* is verminderde wederwerking in het vaatſtelſel, de pols wordt langzaam, de hette en ijlhoofdigheid verminderen, de piſafſcheiding neemt toe. Regtſtreeks, zonder prikkeling, ſchijnt zij door eene materiëele verandering der bewerktuigde ſtof de prikkelbaarheid en gevoeligheid te verminderen. Zoo ras de pols langzamer wordt, maakt men de giften kleiner; de polsſlagen tot 60 of 70 gedaald zijnde, moet zij geheel ter zijde geſteld worden. Eene al te lang geſtremde prikkelbaarheid doet de verrigtingen kwijnen, onderhoudt de zwakte, daar de te langzame bloedsomloop de voeding en reproductie vertraagt, en de gewone prikkels geene toereikende wederwerking onderhouden kunnen.

Zenuwmiddelen. (*Nervina.*)

Daar men zich de werking der zenuwmiddelen door prikkeling, opwekking, en verſterking verklaart, waarom zij ook ter voldoening aan de tweede indicatie, ter inſtandhouding der krachten, toegediend worden, en in dat opzigt het noodige reeds gezegd is, kunnen wij dezelve hier onaangeroerd laten, hoezeer hunne wer-

king

king mischien meer eigenaardig of specifiek, dan wel prikkelend is. Hierbij behoort nog aangemerkt te worden, dat men in de zenuwkoortsen met het gebruik der zenuwmiddelen standvastig moet volhouden; zoo lang men ziet, dat de koorts niet verslimmert, en de lijder in dezelfde omstandigheden blijft, verandere men de middelen, waarop men zijn vertrouwen gesteld heeft, niet te spoedig, maar late onafgebroken er mede voortgaan: standvastigheid heeft menigen lijder het leven gered. Indien de zenuwmiddelen in den beginne de toevallen doen verminderen, doch deze zich na verloop van eenige uren of dagen weder verheffen, zonder dat de geneesmiddelen daarop verder eenigen invloed hebben, en de koorts toeneemt, dan moet men zich niet tot één middel bepalen, maar onderscheidene middelen te gelijk, en bij afwisseling, toedienen. Men geve het eene uur *Aether*, aetherische Oliën met suiker, vlug Loogzout, *Spiritus Corn. Cervi*, *Oleum animale Dippeli*, of iets anders; het andere halve uur *Camphor*, *Moschus*, *Castoreum*, enz.; tusschen beiden eenige lepels wijn van goede kwaliteit.

Door alles voor het welzijn zijner lijders te willen, doet men dikwijls te veel, waartegen men zich niet minder, dan voor het te weinig doen, behoort te wachten. De natuur geneest de ziekte, niet wij; wij ondersteunen haar slechts door onze geneesmiddelen, ten einde zij in staat blijve, den strijd vol te houden en de overwin-

ning te behalen. Het is belagchelijk, hoe Geneesheeren, niet zelden reeds in de eerſte dagen der koorts, alle mogelijke geneesmiddelen verkwisten, zoodat zij ten laatſte niet meer weten, wat zij geven zullen, daarbij wanende alles gedaan en niets verzuimd te hebben. Twee of drie, volgens de omſtandigheden der zieken, wel gekozene geneesmiddelen zijn in die gevallen, waar de genezing mogelijk is, doorgaans genoeg, om dezelve daar te ſtellen.

Kina. Koortsbast.

Nog altijd blijft de koortsbast in de zenuwkoortſen, gelijk in alle anderen, het voortreffelijkſte hulpmiddel, om de koorts met alle daarvan afhangende toevallen het krachtigſte tegen te werken en de genezing te beſpoedigen. Waar de maag ze verdraagt, is zij ook aangewezen, in welk een tijdperk zich de koorts ook bevinden moge. In het eerſte tijdperk wordt zij ſomwijlen in het geheel niet verdragen, of bekomt den lijder alleen dan wel, wanneer men ze met vlugge middelen vereenigd toedient; daar, waar, na haar gebruik, de lijder bedaart, de pols langzamer en krachtiger en de remisſiën duidelijker worden, moet men vooral hiermede volhouden. De tegenaanwijzingen, die haar gebruik verbieden, en de manier, waarop zij gegeven wordt, zijn dezelfde als die, waarvan reeds breeder gehandeld is. Het volgende voorſchrift is in de zenuwkoorts eenigzins beroemd geworden:

℞.

℞. *Pulv. Cort. Peruv. Opt.* unc. i—ij.
—— *Rad. Calami Arom.* unc. ß.
Vini boni Rhenan. lib. j.
Agitet. per Horam, Cola.
D. S.
Om het uur een' of twee lepels.

In de laatste tijdperken der zenuwkoorts heeft men de kwikbereidingen zeer aangeprezen. Kwikbereidingen (*Mercurialia*).

Volgens het getuigenis van vele Schrijvers, doch vooral de Engelsche en Duitsche Geneesheeren, bedaren zij de overmatige wederwerkingen zonder te verzwakken. Zij zijn derhalve aangewezen bij aandoenlijke zwakte, waar de prikkelbaarheid zeer verhoogd en de krachten gering zijn; bij plaatselijke asthenische ontstekingen, kramp en andere plaatselijke aandoeningen, vooral in vereeniging met *Opium*. De *Calomel* of *Mercurius Dulcis* wordt bij uitsluiting gebezigd; de giften moeten niet te klein, van een tot vier greinen zijn, en in geene al te groote tusschenruimte gegeven worden.

Zij zijn schadelijk bij ophoopingen in de eerste wegen, bij uitputtende buikontlastingen, neiging tot *passive* bloedvloeijingen, bij de rotachtige *complicatie*, en *scorbutike* gesteldheid der vaste en vloeibare deelen.

Koude- en stortbaden verminderen de hette, maken de huid vochtig, bevorderen de uitwaseming en bedaren de ijlhoofdigheid. Zij zijn aan- Baden.

aangewezen in het eerste tijdperk der koorts, voornamelijk bij die door besmetting voortgebragt, als de hette zeer groot, de huid droog, de ijlhoofdigheid raaskallend is, en de lijder nog tamelijk zijne krachten heeft. Bij kleine, zeer zwakke pols; onaandoenlijke zwakte; matig warme, vochtige, tot zweet neigende huid; uitputtende buikontlastingen; stille ijlhoofdigheid; zware zenuwtoevallen, en in de meer gevorderde tijdperken zijn zij schadelijk.

Over het algemeen vordert derzelver gebruik meer omzigtigheid, dan door vele Geneesheeren bij het gebruik van dit hevige middel in acht genomen wordt. Nimmer late men zich, alleen op het getuigenis van anderen, in den waan brengen, dat eenige emmers koud water, over den zieken uitgestort, genoegzaam zijn, om eene zenuwkoorts te genezen.

4e. *Aanwijzing.* Men bestrijde de belangrijkste en gevaar dreigendste toevallen. Hoezeer eene doelmatig ingerigte geneeskundige behandeling der zenuwkoorts de bijzondere toevallen het krachtdadigst tegengaat, doordien zij die gesteldheid der bewerktuiging, waarvan dezelve de gevolgen zijn, tegenwerkt, kan het toch niet ontkend worden, dat er ook in deze koorts toevallen voorkomen, die eene bijzondere symptomatische behandeling noodig hebben, dat het geenszins ongepast en ondoelmatig is, dezelve in het oog te houden en zich daarnaar te regelen,

len, mits dat deze ſymptomatiſche aan de algemeen aangewezene kunstbehandeling geëvenredigd zij en daarmede niet in tweeſtrijd ſta.

De voornaamſte der toevallen, welke eene bijzondere behandeling kunnen noodig maken, zijn: brakingen, buikloop, zware ijlhoofdigheid, aandoeningen der borst, hoest, benaauwdheid, moeijelijke ademhaling, enz., ſtuiptrekkingen, verſtopte pisontlasting en ſprouw.

Brakingen zijn gewoonlijk een gevolg van verhoogde prikkelbaarheid in de maag, waardoor dezelve zoo aandoenlijk wordt, dat er op de zwakſte prikkels brakingen volgen. Men trachte daar, waar dit toeval van het uiterſte aanbelang is, hetzelve door zoodanige middelen tot bedaren te brengen, die ons de meest nuttige heeft leeren kennen: kleine giften *Opium* of *Laud. liq. Syd.* van twee tot vijf droppels, met wijn of een *aromatiek* overgehaald water, om de 10 tot 20 minuten, met ter zijde ſtelling van alle andere geneesmiddelen, zoo lang totdat dit lastige toeval bedaard is, en de meest aangename dranken, en de noodige geneesmiddelen verdragen worden, is, ter voldoening van deze aanwijzing, een der beste hulpmiddelen. Naast het *Opium* verdient het koolzuur de eerſte plaats, dat, door middel van het drankje van RIVERIUS, in de maag ontwikkelt, of door bottelbier en Champagnewijn in de maag kan gebragt worden. Het koolzuur vermindert de prikkelbaarheid onmiddellijk, en oogenblikkelijk

 als

als het met de prikkelbare vezel in aanraking komt; bijzonder heeft dit verschijnsel in de maag plaats. Het drankje van RIVERIUS bestaat uit loogzout, met citroenzuur, dat gedurende de opbruising moet ingenomen worden. Daar, waar de werkzaamheid van dit middel alleen en geheel afhangt van de hoeveelheid koolzuur, dat zich in de maag ontwikkelt, houd ik het voor beter, het zuur en het loogzout ieder afzonderlijk te geven, opdat zich beide middelen eerst in de maag vereenigen en de ontwikkeling van het koolzuur alleen en onmiddellijk in dezelve plaats hebbe:

℞. *Alcali Vegetab.* ʒ ß.
Aq. dest. unc. j.
S. N°. 1.

℞. *Succ. Citri*, *seu Acetum destillat.*
Aq. destil. ā unc. ß.
S. N°. 2.

Men laat den lijder eerst N°. 1, en terstond daarop N°. 2 nemen.

Fachinger water met Rijnschen wijn en suiker ontwikkelt veel koolzuur, en kan, daar het voor de zieken doorgaans aangenaam is, in de plaats van het drankje van RIVERIUS gesteld, en tot gewonen drank gegeven worden.

Het bottelbier geeft men, terwijl het schuimt, in kleine hoeveelheden, om het half uur herhaald. Waar dikwijls alle andere middelen vruch-

teloos gebruikt werden om het braken te ſtillen, heb ik het ſomwijlen nog door een lepelsgewijs gebruik van goed mouſerenden Champagnewijn tot bedaren gebragt.

Het *Oxydum Bismuthi* heeft zich zeer werkzaam getoond, om de te groote gevoeligheid der maag te verminderen en het braken te bedaren. Veelmalen heb ik mij daarvan, met *Opium* verbonden, met het beste gevolg bediend:

℞. *Oxyd. Bismuth.* gr. vj.
Pulv. gg. Arab. ʒ j.
Aq. dest. Menth. unc. iv.
Laud. liquid. Syd. gutt. xvj.
D. S.
Ieder half uur een' halven lepel.

Uitwendig kan men gebruik maken van inwrijvingen met *Linimentum Volatile* en *Laud. liq. Syd.* in de bovenbuikſtreek, van eene roodmakende pleister, drooge koppen, omſlagen uit *aromatike* kruiden in wijn gekookt, of in een ſtuk brood met brandewijn geweekt en beſtrooid met kruidnagels en nootmuskaat, op de maagſtreek gelegd; dit laatſte heb ik dikwijls werkzamer bevonden, dan alle andere uitwendige hulpmiddelen.

Smeltende Buikloop. (*Diarrhoea Colliquativa*). Waar deze ontſtaat, trachte men dien zoo ſpoedig mogelijk te bedaren, mits dat er geene materiëele ſtoffen aanwezig zijn, welke haar onder-

 hou-

houden; waar dit het geval is, moet hij wel gematigd, maar niet geheel onderdrukt worden, daar zulks brakingen, opzwelling van den buik, hik en benaauwdheden gewoonlijk ten gevolge heeft; kleine giften Rabarber met Arabische Gom en Braakwortel doen, in het begin der koorts, en waar men de ontlastingen alleen matigen wil, zeer goede diensten:

℞. *Pulv. Rad. Rhei* ℈ j.
—— —— *Ipec* gr. iv.
—— *Gumm. Arab.* ʒ ij.
Aq. dest. flor. Chamm. unc. vj.
Syr. Altheae unc. ß.
M. D. S.

Om het uur of de twee uren een' lepel.

Waar de buikloop een gevolg van zwakte der darmbuis is, moet men denzelven naar den aard der zwakte, met vlug prikkelende, of aanhoudend prikkelende geneesmiddelen behandelen; bij de prikkelbare zwakte is het *Opium* het voornaamste middel; men geeft het in kleine giften, met Arabische Gom, Salep en Kaneel; in groote giften verwekt het *Opium* ligt brakingen. Bij onaandoenlijke zwakte komen de *Columbo*, de *Lopeziana*, *Arnica*, *Simaruba*, Aluin en adstringerende wijnsoorten te pas, op dezelfde wijze toegediend, als bij de behandeling van dit toeval bij de rotkoorts reeds gezegd is.

Ook de andere bijkomende toevallen zijn op de-

dezelfde wijze te behandelen, als daar ter plaatſe breeder is opgegeven, mits dat men ſteeds het zenuwachtige karakter in het oog houde.

5e. *Aanwijzing.* Men houde de bijzondere complicatiën in het oog. De ontſtekingachtige complicatie bepaalt zich gewoonlijk alleen tot het eerſte begin der koorts, in de zeldzame gevallen, waarin zij bij de niet beſmettende zenuwkoorts voorkomt. Zelden zijn er algemeene bloedontlastingen noodig, en ook dan worden zij ſlechts in kleine hoeveelheden verdragen; eenige bloedzuigers, in de nabijheid der bijzonder lijdende deelen, zijn tot dat einde in de meeste gevallen toereikende. Gedurende de aanwezigheid der ontſtekingachtige geſteldheid, onthoude men zich van de prikkelende geneesmiddelen; zuurachtige dranken, en de verdere voortgang der koorts vernietigen doorgaans zeer ſpoedig dezelve. Eene ſtrenge antiphlogistiſche behandeling komt derhalve ook zelden te pas; in de meeste gevallen zal zij zeer nadeelig zijn, en maar zeldzaam iets wezenlijks tot de genezing bijdragen. De gastriſche complicatie, in deze koorts de meest gewone, wordt het doelmatigst door braakmiddelen, welke meermalen kunnen herhaald worden, opgeruimd. Laxeermiddelen zijn minder aangewezen, echter moeten zij daar, waar ophoopingen in de darmbuis aanwezig zijn, niet verzuimd worden; de Rhabarber met Magneſia is daartoe meer dan andere middelen geſchikt, daar zij genoegzaam

 ont-

ontlast zonder veel te verzwakken; waar prikkelende middelen tevens aangewezen zijn, bedien ik mij van dezelve, vereenigd met de *Valeriana*, met het beste gevolg:

℞. *Rad. Valer. Sylvest.* ʒ vj.
—— *Rhei* ʒ ij—iij.
Infunde c. lib. aq. ferv.
Vase Clauso, refrig. Cola
et Adde
Syr. Cort. Aurant. unc. j.
D. S.
Om het uur een half kopje.

In de meer gevorderde tijdperken der koorts is het het beste, de darmbuis van de nog aanwezige stoffen door lavementen te ontlasten, die zacht laxerend en prikkelend zijn kunnen.

De rotachtige complicatie vordert het ruime gebruik der minerale zuren en andere in de behandeling van de rotkoorts met de zenuwachtige complicatie aangeprezene geneesmiddelen.

De catarrhalische of zinkingachtige complicatie, die zich door hoest en andere aandoeningen der ademhalingswerktuigen te kennen geeft, eischt het gebruik van die middelen, welke de *Expectoratie* en huiduitwaseming bevorderen. Het meeste zijn hiertoe geschikt: de spiesglasbereidingen met vlugge, prikkelende middelen gepaard, waar de zwakte onaandoenlijk; met bedarende, waar de lijder zeer prikkelbaar en eene krampachtige gesteldheid aanwezig is; de kwik-

kwikbereidingen zijn vooral daar heilzaam, waar zich de ademhalingswerktuigen in eene ontſtekingachtige geſteldheid bevinden, de zwakte en de gevorderde ſtaat der koorts de antiphlogistiſche behandeling verbieden; de aftrekſels der *Arnica*bloemen en *Senneka*wortel, met *antimonial*bereidingen en vlug loogzout, hebben zich vooral dan zeer werkzaam getoond, wanneer de borst vol, de ademhaling reutelend en benaauwd, en de lijder geene fluimen kan opbrengen;

℞. *Rad. Sennekae*
Flor. Arnic. ā ʒ ij. unc. ß.
Infunde c. ſ. q. aq. ferv.
et Coq. per aliq. momenta,
Colat. unc. viij. *adde*
Vin. Huxh.
Liq. Corn. Cerv. ā ʒ iß—iij.
Syr. Alth. ℥ j.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

Uitwendig legt men vliegenpleisters op de borst, of maakt men inwrijvingen met vlug prikkelende ſmeerſels en zalven.

6e. *Aanwijzing.* Men bevordere en onderſteune de kritiſche ontlastingen.

Hoezeer de volkomene kritiſche ontlastingen in de zenuwkoortſen zelden waargenomen zijn, kan echter haar beſtaan en regelmatig plaats grijpen niet geheel geloochend worden, wanneer

neer men de lijders doelmatig behandeld en de krachten toereikend onderfteund heeft.

Waar men zich, bij het voldoen aan deze aanwijzing, het meeste voor te wachten heeft, is, dat men geene toevallige, de krachten uitputtende ontlastingen, voor kritisch houde, en door ze nog meer aan te zetten, den dood des lijders befpoedige.

Een algemeen gelijkmatig zweet is de meest gewone weg, waarvan zich de natuur in deze koorts bedient, om de fcheiding daar te ftellen. Waar derhalve, in den loop der koorts, de weeke, gelijk warme, eenigzins vochtige huid, een volle, golvende pols neiging tot zweet te kennen geven, bevordere men zulks door zacht zweetdrijvende middelen, waartoe de *Camphor* met vlierconferf, de *Spiritus Mindereri*, de vlug loogzout inhoudende middelen, de *Liquor Cornu Cervi fimplex* en *Succinatus*, warme baden en wrijvingen, de meest gefchikte opleveren.

Het zweet moet niet overmatig zijn, noch te lang aanhouden, daar het anders de krachten uitput, en ligt eene *colliquative* geaardheid aanneemt.

Zeldzaam zijn in deze koorts andere kritifche ontlastingen; waar dezelve mogen voorkomen, den lijder verligten, de toevallen verminderen en de krachten in ftand blijven, moet men ze niet onderdrukken, liever de natuur gedurende eenige uren aan zich zelve overlaten, de ge-

nees-

neesmiddelen, welke niet dringend aangewezen zijn, ter zijde ſtellen, en alleen een' gepasten drank in genoegzame hoeveelheid toedienen; worden de ontlastingen overmatig, dan moet men ze tegengaan, matigen of geheel ſtoppen.

Menigvuldig komen ook de verplaatſingen in deze koortſen voor; zij komen met die in de rotkoorts zeer overeen, en vorderen dezelfde behandeling.

7e. *Aanwijzing.* Behandeling der genezenden. Van de beginnende beterſchap tot de volkomene wederkeering der gezondheid, verloopt gewoonlijk een zeer langdurig tijdperk, waarin de lijders zwak, hunne verrigtingen geſtoord en eene neiging tot inſtorting terug blijven, en zij hebben nog zoo lang het toezigt des Geneesheeren noodig. De herſtelling der verlorene krachten, en vermijding van alle ſchadelijkheden, die de koorts zouden kunnen terug brengen, zijn de aanwijzingen, waaraan men voldoen moet.

Tot bereiking van de eerſte, bepale men den lijder tot eene voedzame, ligt verteerbare diëet, uit krachtige *bouillon*, ſoepen, vleesch van jonge dieren, rijst en voedzame, vooral wortelgroenten.

Tot gewonen drank late men goed bier gebruiken en geve dagelijks eenige glazen goeden wijn; de verſterkende, vooral bittere geneesmiddelen, late men aanhoudend voort gebruiken; de *Kina*, die hier ook het eerſte middel blijft, voldoet intusſchen niet in alle gevallen

aan

aan het daarmede bedoelde oogmerk; waar zij reeds lang en in groote hoeveelheden gebruikt is, zijn de lijders er zoodanig aan gewoon geworden, dat zij volſtrekt de krachten niet vermeerdert; waar dit plaats vindt, blijve zij achterweeg, en men geve de bittere en ſtaalmiddelen.

Als de herſtellenden zeer vermagerd zijn, en de borst geleden heeft, zijn geſatureerde afkookſels van de IJslandſche Mos en Salep, en dagelijks eenige glazen verſche zoete melk, bijzonder heilzaam, daar zij de voedende ſtof in eene groote hoeveelheid bevatten, ligt verteerbaar zijn, en niet prikkelen.

Ter vermijding van ſchadelijke invloeden moet men in acht nemen, wat er in het algemeen over den leefregel bij herſtellende koortslijders gezegd is. Vooral drage men zorg, dat zich de lijder, zoo ras het zijne krachten toelaten, bij helder en droog weder matig in de opene lucht bewege, en daarbij naar evenredigheid der temperatuur behoorlijk gekleed zij. Men onderhoude eene aangename gemoedsgeſteldheid, door goed gezelſchap, aangename prikkeling der zinwerktuigen, menschlievende behandeling, voorkoming zijner wenſchen, en zij behulpzaam, om ze op eene gepaste wijze te bevorderen. Van alle ſterk vermoeijende ligchaamsbewegingen moet hij zich wachten, als mede van zielsaandoeningen, ſtudie, en veel denken, vooral over moeijelijke onderwerpen.

§. 3.

§. 3.

Symptomatische koortsen.

A. *Gastrische koortsen.*
(Febris Gastrica, Abdominalis, Intestinalis Mesenterica).

Koortsen, die haren oorsprong uit stoffelijke oorzaken in de eerste wegen ontleenen, of daardoor onderhouden worden, noemt men *gastrische.* Deze stoffelijke oorzaken kunnen van buiten door den mond in het spijsverteringskanaal worden gebragt, of de voortbrengselen eener ziekelijk gewijzigde afscheiding in de maag, de darmbuis, in de lever en alvleeschklier zijn: naarmate het eerste of het tweede geval plaats heeft, noemt men ze oorspronkelijke, eenvoudige (*Febris gastrica simplex, Idiopathica*), of toevallige (*Febris gastrica symptomatica*). Bij de eerste gaat de gastrische gesteldheid vooraf, en is de eenigste oorzaak der koorts, die nalaat, zoo ras hare oorzaak opgeruimd is. Bij de tweede gaat de koorts vooraf; deze en de gastrische ophoopingen zijn twee voor zich bestaande ziektetoestanden, die zich gelijktijdig of achtervolgend ontwikkelen, en zoo naauw vereenigen, dat zij zich slechts als één ziektevorm voordoen. Bepaling.

De-

Karakter. Deze uit een plaatſelijk lijden der ſpijsverterings-werktuigen en koorts zamengeſtelde ziektevorm, kan het rotachtige, zenuwachtige, of ontſtekingachtige karakter aannemen, eenen remitterenden of tusſchenpoozenden *typus* houdende.

Verdeeling. Volgens den aard der ſtoffelijke oorzaken, en het lijden van bijzondere deelen, verdeelt men de gastriſche koorts gevoegelijk in vier onderſcheidene ſoorten:

1°. De eenvoudige gastriſche koorts (*Febris ſaburrhalis*), met ophoopingen van onverteerbare, of bedorvene ſpijzen, en andere in de maag gebragte afgeſcheidene ſtoffen.

2°. Galkoorts (*Febris billioſa*), met aandoening der lever, vermeerderde en ziekelijk gewijzigde galafſcheiding.

3°. Slijmkoorts (*Febris pituitoſa*), met ziekelijke geſteldheid der ſlijmafſcheidende klieren, voornamelijk van het voedingskanaal, met vermeerderde en veranderde ſlijmafſcheiding.

4°. Wormkoorts (*Febris verminoſa*), met wormen en ſlijm in de eerſte wegen.

I. *Gastriſche koorts.* (*Febris ſaburrhalis*).

Bepaling. Eene aanhoudende of tusſchenpoozende koorts, met ophoopingen in de eerſte wegen, van vreemdaardige ſtoffen, die door de ſpijsverteringswerktuigen niet kunnen bewerkt, onſchadelijk gemaakt en ontlast worden, de hulp der kunst behoeven, om ze

te

te ontlasten, daar zij, als eene ſtoffelijke oorzaak, de koorts voortbrengen, onderhouden en verſlimmeren.

Sporadisch vindt men ze in alle jaargetijden, onder alle volksklasſen en iederen ouderdom, voornamelijk echter bij kinderen, bij lieden, die eene zwakke maag hebben, en bij hen, die zich met ongewone en zeer zware ſpijzen voeden. Zij heerſchen dikwijls epidemisch, maar zijn alsdan meer toevallig dan oorſpronkelijk, en alle andere koortſen gaan alsdan met gastriſche toevallen gepaard. In het voor- en najaar vindt men ze het meest. Karakter.

De oorſpronkelijke gastriſche koorts is doorgaans eenvoudig, en gegrond in de ziekelijke wederwerking op de vreemdaardige prikkels in de eerſte wegen; zij duurt ſlechts eenige dagen en wordt door ontlastingen genezen. Verdeeling.

In de toevallige gastriſche koorts gaat aan de gastriſche geſteldheid de koorts vooraf, of die geſteldheid komt toevallig daarbij, of is een gevolg der aandoeningen in de ſpijsverteringswerktuigen, welke door eene voorafgegane koorts voortgebragt zijn, die de ſpijsverteringswerktuigen door zwakte, of door ziekelijk afgeſcheidene vochten overladen, buiten ſtaat ſtellen, het daarin bevatte te bewerken en te verteren; de hierdoor ontſtane ophoopingen worden ſteeds nog vermeerderd, en de nieuwe ſcheikundige veranderingen, welke zij meer en meer ondergaan, hebben ten gevolge, dat zij, wegens hare verre afwijkende menging van de ſtoffe, door de darmbuis in den gezonden toeſtand bevat, als zeer ſchadelij-

ke prikkels inwerken en de koorts onderhouden. De koorts, waarmede deze toestand gepaard gaat, kan eene ontsteking-, rot- of zenuwkoorts zijn. Zij is langdurig, meer of minder gevaarlijk, en de geneeskundige behandeling moet aan meer, dan ééne aanwijzing voldoen.

Toevallen en loop der koorts.

Bij de oorspronkelijke gastrische koorts zijn de koortsachtige bewegingen gering, de pols is niet zeer snel, de koorts begint met ligte koude rillingen, die met vliegende hette afwisselen; het aangezigt wordt beurtelings rood en bleek, er ontstaat zware hoofdpijn, pijn in de lendenen en ledematen. De lijders klagen over drukking, spanning, en volheid in de maagstreek, zijn daarbij misselijk, hebben neiging tot braken, walging tegen alle spijzen en dranken, met uitzondering van zuren en koud water. Stinkende oprispingen; vuile, smerige tong; onaangename, papachtige smaak; opspanningen van winden; verstopte buikontlasting; drooge huid; spaarzame ontlasting van troebele, sterk ruikende pis, zijn de meest gewone toevallen. Tusschen den derden en zevenden dag, somwijlen vroeger, zelden later, ontstaat er een vrijwillig braken of buikloop, met ruime stofontlastingen, waarna de toevallen verdwijnen, de koorts, die gewoonlijk des avonds verheft, ophoudt; de lijder gevoelt zich, uitgezonderd de zwakte en ontbrekenden eetlust, hersteld. Waar de genoemde toevallen zonder koorts aanwezig zijn, noemt men het eene gastrische ophooping (*Affectio gastrica localis*, *Indigestio*, *Cruditates*, *Saburrha primarum viarum*); wanneer na de ontlasting der

op-

opgehoopte ſtoffen de koorts voortduurt, neemt zij het karakter van eene rot- of zenuwkoorts aan, en moet als eene zoodanige behandeld worden.

Bij de ſymptomatiſche gastriſche koorts zijn de gastriſche toevallen zwaarder, duurzamer, en houden langer aan; de hoofdpijn is zeer hevig, de lijder wordt doof, ijlhoofdig; hij klaagt over hevige, vliegende pijnen, er ontſtaan ſtuiptrekkingen, ſomwijlen *apoplectiſche* toevallen; de buik zwelt ſterk op, is zeer heet en pijnlijk, de buiksontlasting hardnekkig verſtopt, of er is buikloop met ontlasting van zwarte, groenachtige, ſcherpe en zeer ſtinkende ſtoffen. De koorts is hevig, hare verheffingen zijn gewoonlijk in den namiddag en na middernacht; gelijktijdig zijn er toevallen aanwezig, welke aan hare bijzondere karakters eigen zijn. De ontlastingen nemen de gastriſche toevallen weg, de lijder gevoelt zich voor eenigen tijd verligt, maar de koorts duurt voort, en ontwikkelt zich met de haar eigene toevallen, volgens het karakter van eene ontſtekingachtige, rot- of zenuwkoorts.

Zwakte der ſpijsverteringswerktuigen, groote aandoenlijkheid, zeer opvliegende gemoedsgeſteldheid, verblijf in warme vochtige oorden, in hospitalen, gevangenhuizen en ſchepen, het einde van den zomer, zittende leefwijze, aanhoudend denken bij ſchralen en zwaren kost, deelen aan het menſchelijk ligchaam eene bijzondere voorgeſchiktheid voor deze koorts mede. Oorzaken. Voorbeſchikkende.

Toevallige oorzaken zijn: het overvloedig genot van ſpijzen en dranken van eene zeer zamengeſtelde bereiding, Toevallige.

ding, flechte en bedorvene voedfels, als vleesch, dat reeds bedorven, of van dieren aan ziekte geftorven, herkomftig is, ftinkende visch, oesters, mosfelen, eijeren, flecht brood, van bedorven graan gebakken, of met fchadelijke zelfftandigheden, uit winzucht, vermengd; alles wat met tegenzin en walg genuttigd wordt. Dezelfde fpijs, met fmaak gegeten, bekomt wel; terwijl die, met tegenzin gebruikt, onverteerd blijft en gastrifche ophoopingen veroorzaakt.

Vermeerderde affcheiding dier vochten, welke tot de fpijsvertering noodig zijn, zoodat dezelve van de natuurlijke gefteldheid afwijken, en zoo wel in hoeveelheid, als hoedanigheid tot een' vreemden en ziekmakenden prikkel worden, komen ook hier in aanmerking; ook fchijnen er verplaatfingen van zekere ftoffen naar de eerfte wegen plaats te kunnen hebben, die gastrifche ophoopingen veroorzaken.

Naaste oorzaak.

De naaste oorzaak is gelegen in de prikkelende inwerking der vreemdaardige ftoffen, op de zeer aandoenlijke en hoogst gevoelige oppervlakte van het voedingskanaal.

Voorzegging. (*Prognofis*).

De eenvoudige gastrifche koorts is voor zich niet gevaarlijk, de voorzegging meerendeels gunftig, de gevallen, waarin eene al te zeer opgevulde maag eene doodelijke beroerte ten gevolge heeft, hoogst zeldzaam. Zij, die in eene andere koorts overgaat, of een zamengefteld karakter heeft, is met meer of minder gevaar verbonden, en moet beoordeeld worden volgens de beginfelen, bij de voorzegging van ieder koortskarakter vastgefteld.

Het

Het hoofdzakelijke der geneeskundige behandeling bepaalt zich tot het opruimen of ontlasten der materiëele oorzaken der koorts, door het gebruik van braak- en buikzuiverende geneesmiddelen. De eerste zijn aangewezen in het begin der koorts, wanneer de bedorvene stoffen, die te ontlasten zijn, zich als onverteerbare overblijfselen of bedorvene stoffen in de maag bevinden. De teekenen, welke dit aanwijzen, zijn: misselijkheid, neiging tot braken, stinkende oprispingen, onaangename reuk uit den mond, wit, geelachtig beslag op de tong, dat er eenigermate los opzit, gevoel van volheid, spanning en drukking in de maagstreek, eene kloppende beweging en hette, hoofdpijn boven de oogen, bleek, betrokken aangezigt en bevingen van de bovenlip. Geneeswijze. (*Methodus medendi*).

Inwendige etterzakken, voorafgegane bloedspuwing, bloedvloeijingen uit de baarmoeder, breuken, zwangerheid, zijn zoo vele tegenaanwijzingen, en verbieden het gebruik der braakmiddelen, waar zij anders zouden aangewezen zijn.

Tot braakmiddel bedient men zich van den braakwijnsteen, of den braakwortel, alleen of met elkander vereenigd, op de reeds vroeger opgegevene wijze; bij kinderen, zwakken en zeer aandoenlijke gestellen komt alleen de braakwortel te pas.

Laxeermiddelen zijn aangewezen, waar de koorts niet meer in haar eerste tijdperk, reeds eenige dagen geduurd heeft, de vreemdaardige stoffen zich niet meer in de maag bevinden, maar reeds in de darmbuis zijn overgegaan, of zich van het begin af

 daar-

daarin bevonden hebben; bij ophoopingen, uit ziekelijke affcheidingen herkomftig, heeft dit bijna altijd plaats.

De toevallen en kenteekenen, welke haar gebruik en nuttigheid aanwijzen, zijn, opgefpannen heete buik, zonder misfelijkheid en neiging tot braken, rommelen in den buik, opfpanningen van winden, ontlastingen van zeer ftinkende winden, hette en jeukte aan den *aars*, perfingen met weinig of geene ontlasting, verftopte buik, hevige dorst, weinig beflagen tong en bevende onderlip, angst; benaauwdheid, korte, afgebrokene, hijgende ademhaling.

De keuze der ontlastmiddelen regelt zich naar de bijzondere gefteldheid des lijders, de meerdere of mindere ontlasting, die men bedoelt, in de bijzondere gelijktijdig aanwezige geaardheid der koorts. Bij jonge, volbloedige, anders gezonde en fterke lieden, vermijde men de verhittende, fterk prikkelende laxeermiddelen, en bepale zich tot de Tamarinde, *Casfia*, Manna, oplosfende *Extracten*, en Middenzouten, met bijvoeging der Sennebladen. Bij zwakke, zeer trage geftellen en ingewanden, bij bejaarden met drooge en zeldzame ontlastingen, als zij gezond zijn, geve men de Rabarber of Jalappe met Middenzouten:

℞. *Fruct. Tamarind.*
Mann. Calab. ā unc. j.
Fol. Sennae. ʒ iij.
Infunde c. ſ. q. aq. ferv.
et Coq. per aliq. momenta,
Colat. unc. vj. *Adde*
Sulphat. Sodae. unc. ß—j.
M. D. S.
Om het uur een kopje.

℞. *Pulv. Rad. Rhei.* ʒ j. *vel*
—— *Rad. Jalapp.* ℈ ij.
Cremor. Tart.
Sachar. alb. ā ʒ ij.
M. F. pulv. div. in vi *part. aeq.*
D. S.
Om het uur een' poeder.

In de gecompliceerde gastriſche koortſen komen in de ontſtekingachtige, de verkoelende; bij de rot- en zenuwachtige, de prikkelende laxeermiddelen, voornamelijk de Rabarber, te ſtade.

Wanneer, na het gebruik van het eerſte braak- of laxeermiddel, de toevallen verminderen, en zich later weder verheffen, wijzen zij aan, dat alles nog niet ontlast is, wat er ontlast moet worden; men herhaalt dezelve, derhalve, nog één of meermalen, totdat er aan deze aanwijzing volkomen voldaan is. Na het braakmiddel is het dikwerf noodig, nog een laxeermiddel toe te dienen, doordien een gedeelte der bedorvene ſtoffen, vóór en gedurende het bra-

ken, uit de maag in de darmbuis is overgegaan. Als de braak- en laxeermiddelen geene genoegzame uitwerking hebben, en de gastrische toevallen blijven voortduren, dan zijn de zoogenaamde oplossende geneesmiddelen (*resolventia*) aangewezen, om de stoffen tot de ontlasting voor te bereiden en geschikt te maken.

Hoezeer aan dezelve de uitgebreide nuttigheid, die de vroegere Geneesheeren gewoon waren hun toe te kennen, geenszins toekomt, kan er echter van de andere zijde niet ontkend worden, dat zij in vele gevallen niet alleen nuttig, maar volstrekt noodzakelijk zijn kunnen.

De *Extracten* van graswortel en paardenbloemen, met kleine giften braakwijnsteen, het *Ammoniak*-zout, oplosbare wijnsteen, bitter zout, enz., zijn de werkzaamste en meest gebruikelijkste. Als er gelijktijdige toevallen aanwezig zijn, die een braak- of laxeermiddel aanwijzen, kan men beide middelen toedienen, op zulk eene wijze met elkander verbonden, dat zij te gelijk aan beide aanwijzingen voldoen. Bij sterke robuste gestellen, en waar er veel op eene spoedige en ruime ontlasting aankomt, kan men zich van deze, voor zwakke en zeer aandoenlijke gestellen te hevig werkende geneesmiddelen bedienen. Gewoonlijk kiest men daartoe eene oplossing van een sterk purgerend middenzout met braakwijnsteen:

℞. *Sulphat. Magnes.* unc. i—iß.
Tartrit. Potass. Stibiat. gr. iij.
Aq. Coct. unc. x.
Syr. Simpl. unc. j.
M. D. S.

Om het half uur een kopje, totdat er eenige brakingen gevolgd zijn.

Gedurende dat men de ontlastende geneeswijze volgt, moeten de lijders niets eten, zich eenige dagen van fpijs geheel onthouden, of ten hoogfte een weinig geftoofde groenten of vruchten nuttigen. Waterachtige, met plantenzuren gemengde dranken, zijn, in ruime mate en naar welgevallen des lijders toegediend, nuttig.

Eene zuivere gastrifche koorts geneest gewoonlijk, wanneer de ontlastende geneeswijze niet overdreven, noch verwaarloosd wordt, op deze wijze alleen en volkomen; de lijder heeft geene andere geneeskundige voorfchriften in acht te nemen, dan dat hij nog eenige dagen zware en vette fpijzen vermijde, en zich tot eene ligt verteerbare en voedende diëet bepale, alvorens hij tot zijne gewone voedfels en beroepsbezigheden terug keert.

De ontlastende geneeswijze al te werkdadig aangewend, en te lang volgehouden, doet de gastrifche koorts ligtelijk in eene rot- of zenuwachtige ontaarden, niet door rotting en bederf van overig geblevene, niet ontlaste ftoffen, maar door uitputting van krachten, en overmatig verlies van vochten.

Waar na voorafgegane matige ontlastingen de

krachten ſpoedig afnemen, de lijder zeer over afgematheid klaagt en de koortsverheffingen ſpoediger elkander volgen en meer aanhouden, dan heeft men dezen uitgang ſteeds te vreezen. De beredeneerde Geneesheer, die zich meer door het verſtand, dan door theoretiſche ſtellingen laat beſturen, ſtelt dan de ontlastmiddelen ter zijde, en tracht door de verſterkende en opwekkende geneeswijze het kwaad in zijne beginſelen te ſtuiten; ongelukkig is het doorgaans voor den lijder, zich onder zulke omſtandigheden in de behandeling van eenen Geneesheer te bevinden, die, ook wakende, van niets, dan van ſchoonmaken, laxeeren en purgeren droomt, die tevreden ſchijnt, als hij maar verzekerd kan zijn, dat zijn lijder met ſchoongemaakte ingewanden ten grave daalt.

De grootſte omzigtigheid in het gebruik der ontlastmiddelen kan dikwijls niet verhoeden, dat het tijdperk der genezing met een' algemeenen en bijzonderen toeſtand van zwakte der ſpijsverteringswerktuigen gepaard gaat, die eene bijzondere behandeling vordert.

De zwakte en daarvan afhankelijke werkeloosheid der ſpijsverteringswerktuigen maakt de bittere geneesmiddelen en de *Kina* noodig, hetzij in de gedaante van *Extracten*, afkookſels of *Tincturen*; deze laatſte zijn vooral bij zoodanige lijders aangewezen, die in hunne gezonde dagen gewoon zijn wijn en andere geestrijke dranken in ruime hoeveelheden te gebruiken:

℞.

℞. *Ext. Rad. Gent.* ʒ ij.
Aq. dest. Menth. Cr. unc. viij.
Syr. Cort. Aur. unc. j.
Liq. Anod. m. H. ʒ j.
M. D. S.
Om de twee uren een' lepel vol.

℞. *Tinct. Lign. Quasſ.*
—— *Cort. Aur.* ā unc. ij.
D. S.
'sDaags viermaal een' paplepel vol met witten wijn.

De algemeene zwakte bereikt zelden eenen hoogen graad, en herſtelt zich het ſpoedigst, wanneer de eetlust terugkeert, het genotene wel verdragen en verteerd wordt, de diëet tot ligt verteerbare en voedende ſpijzen bepaald blijft; eenige glazen goeden wijn dagelijks, en de ſtraks genoemde bittere geneesmiddelen maken, in de meeste gevallen, alle andere hulpmiddelen onnoodig.

Bij de herſtelden blijft nog een geruime tijd eene ſterke neiging tot inſtorten terug; de minſte fout in den leefregel is daartoe eene genoegzame oorzaak: het is uit dien hoofde noodzakelijk, dat de herſtelde een' zeer regelmatigen leefregel in acht neme, alle zware ſpijzen, vooral die, welke men weet, dat de lijder ook in gezonde dagen niet wel verdragen kan, vermijde; daarnevens moet men de buiksontlasting in het oog houden, die in dit tijdperk gewoonlijk traag is, om, waar het de omſtandigheden vorderen, door de Rabarber met de bittere middelen te vereenigen, dagelijks open lijf te hou-

houden. Veel en ſterk laxeeren in dit tijdperk is hoogst ſchadelijk, en kan ligtelijk de oorzaak van recidiven, en andere meer belangrijke ongeſteldheden der buiksingewanden worden.

II. *Galkoorts.*
(*Febris Bilioſa*).

Bepaling. Koorts, die met eene ziekelijke geſteldheid der galaſſcheidende werktuigen verbonden is, waardoor eene, zoo wel in hoeveelheid als hoedanigheid ziekelijk geſtelde gal afgeſcheiden wordt, noemt men eene galkoorts.

Karakter. Matige koorts, met een' remitterenden of tusſchenpoozenden, hoogst zeldzaam met een' volſtrekt aanhoudenden *Typus;* de verheffingen hebben 's namiddags en tegen den avond plaats, zij is met weinig gevaar verbonden, en beſlist zich meerendeels binnen tien dagen, door kritiſche brakingen en buikloop; duurt zij langer, dan grijpt gewoonlijk de overgang in eene rot- of zenuwkoorts plaats. Zij komt ſporadisch voor, heerscht veelal epidemisch; in warme vochtige landſtreken is zij endemisch. Zij wordt zelden in het voorjaar en in den winter, meest in den winter en in het najaar, na voorafgegane zeer heete weêrsgeſteldheid, waargenomen. Lieden van een galachtig temperament, zij, die aan den invloed der weêrsveranderingen het meeste blootſtaan, en diegenen, welke zich met zware en vette ſpijze voeden, zijn het meeste aan haar onderworpen. De meest in het oog loopende toevallen geven eene ziekelijke geſteldheid der galaſſcheidende werktuigen

te

te kennen, gepaard met toevallen en verſchijnſelen, die eene ontſtekingachtige, rot- of zenuwachtige geſteldheid der vaste en vloeibare deelen aanwijzen. Uit dien hoofde verdeelt men ook de galkoorts in de ontſtekingachtige (*Febris bilioſa imflammatoria*), de rotachtige (*Febris bilioſa putrida*), en de zenuwachtige (*Febris bilioſa nervoſa*).

Voorloopers.

Bedorvene ſpijsvertering, mangel aan eetlust, bittere ſmaak, geelachtig beſlagene tong, ſtinkende adem, afwisſelende koude en hette, loomheid, hoofdpijn, vooral in het voorhoofd, pijn in den rug, lendenen en het dikke der beenen, opgeſpannen buik, rommelingen van winden, duizelingen, geelgekleurde huid, en vooral het wit van de oogen, gaan eenige dagen aan de volkomene ontwikkeling der koorts vooraf, ſomwijlen echter ontſtaat zij ook plotſeling.

Loop der galkoorts.

Gewoonlijk heeft de eerſte koortsaanval des morgens plaats; dezelve begint met koude rillingen, of ſterke koude, die uit den rug ſchijnt voort te komen, met bevingen der ledematen; de daarop volgende hette is hevig en brandend, de hoofdpijn zeer zwaar; gedurende de hette is de pols vol, hard en ſchielijk, het aangezigt rood en opgezet, met een' geelachtigen weerſchijn; de oogen ſtaan flaauw en met tranen; de dorst is zeer groot; de lijders zijn begeerig naar zure en koude dranken. Deze eerſte koortsaanval eindigt met ruim zweet, zonder verligting der aanwezige toevallen. Na eenen meer of minder volkomen' koortsvrijen tusſchentijd van twaalf, vier en twintig, zes en dertig, twee en ze-

zeventig uren, komt de aanval met meerdere hevigheid terug, en blijft voor het vervolg aanhouden, nalaten, of tusſchenpoozen, met een' daagſchen, anderendaagſchen, of derdendaagſchen *Typus*; de dubbele derdendaagſche komt intusſchen wel het meeste voor.

De koortsaanvallen en verheffingen houden lang aan, loopen in elkander, en bootſen eene aanhoudende koorts na, met duidelijke en regelmatige remisſiën. In den verderen loop wordt de *Typus* onduidelijk en onregelmatig; tegen het einde der koorts neemt hij gewoonlijk weder een' regelmatigen loop aan; de verheffingen komen 's morgens en 's avonds; vroeg in den morgen en 's namiddags neemt de hette, onrust en ijlhoofdigheid af.

Haar duur is verſchillend, volgens den aard, de hevigheid en den *Typus* der koorts. De aanhoudende galkoorts duurt zelden langer dan vijf of zeven dagen, de remitterende van zeven tot een en twintig, de tusſchenpoozende van drie tot zeven aanvallen, de derdendaagſche wordt gewoonlijk ſlepend en duurt zeer lang.

Zij beſlist zich op eene gunſtige wijze, door galbrakingen, buikloop, ſterk en algemeen zweet, of ruime ontlasting van hooggekleurde pis, met zetſel van eene donker gele kleur. Deze ontlastingen hebben op onbepaalde dagen plaats, en zijn niet regelmatig aan de kritiſche dagen gebonden. Waar deze ontlastingen ontoereikende zijn, of geheel achterwege blijven, gaan de galkoortſen meerendeels in eene rot- of zenuwachtige, tusſchen den vijftienden en

een

een en twintigſten dag over. Somwijlen grijpt ook de overgang in andere ziekten, van eene ſlepende geaardheid, met aandoeningen van enkele deelen plaats, die men gewoon was aan de verplaatſing der gal toe te ſchrijven; meerendeels zijn het ontſtekingen van eene roosachtige geaardheid, van de herſenen, de longen, de buiksingewanden, en vooral van die der ſpijsvertering. Verhardingen en ontaardingen der lever zijn dikwijls de overblijfſelen der voorafgegane galkoorts, en wel bijzonder dan, wanneer zij ondoelmatig met te weinig of te veel ontlastmiddelen is behandeld geworden; later hebben deze tering, waterzucht, chroniſche buikloop, bedorvene ſpijsvertering, enz. ten gevolge, waaronder de lijders ſpoediger of langzamer bezwijken. De herſtelden blijven lang zwak, de ſpijsvertering gebrekkig, de hoofdpijn houdt nog een' geruimen tijd aan, en de lijders zijn zeer genegen tot recidiven.

De toevallen zijn: bittere, onaangename, walgende ſmaak, geen eetlust, geelachtig beſlagene tong, tanden en lippen, eerst vochtige, naderhand drooge mond; misſelijkheid, ſtinkende oprispingen, brakingen met weinig of geene ontlasting van gal, zonder verligting, woedende hoofdpijn, die ook in de remisſiën en tusſchenpoozingen aanhoudt, dikwijls in eene raaskallende ijlhoofdigheid overgaande; hevige dorst, heete, brandende, drooge huid, bij het afgaan der koortsverheffingen en aanvallen en tegen het einde der koorts, ruim zweet, gele kleur, vooral op die deelen, welke eene dunne opperhuid hebben. De omtrek der lever en maag is geſpannen, hard, zeer pijnlijk bij het

Toevallen.

het aanraken, warmer dan natuurlijk, in de hoogere graden kloppend, met ſtekende pijnen in den omtrek van het middelrif en in de borst; de lijders klagen over pijn in de regter zijde, in eene halfmaansgewijze ſtrekking. De gezwollene lever is uitwendig voelbaar, de omtrek der galblaas zeer pijnlijk, de buik verſtopt. In de verder gevorderde tijdperken, ruime galontlastingen door braken en buikloop, gele, ſaffraankleurige pis, met een dik hooggekleurd zetſel; groote angst, onrust en benaauwdheid, algemeene of plaatſelijke geelzucht, magteloosheid, groote zwakte, de pols ſchielijk en vol, en de aanvallen hard, tegen het einde der ziekte, klein en zwak.

De gal, die door brakingen en buikloop ontlast wordt, is in hoeveelheid en hoedanigheid zeer verſchillend; de hoeveelheid kan buitengemeen groot zijn. Zij is alsdan ligtgeel, bruin, zwart of grasgroen, dik en taai, of dun, zuur en ſcherp, veroorzaakt een brandend gevoel, en ontſteking in den ſlokdarm, de keel en mondholte, maakt de tanden ſoor, bruist met koolzure middenzouten op, en werkt op andere dieren als een vergif; ſomwijlen echter wijkt zij weinig of niet aan hare natuurlijke menging en eigenſchappen af.

In de lijken vindt men de lever doorgaans opgezwollen, groot, met vochten opgevuld, van kleur en zelfſtandigheid veranderd; de galvaten vol gal, en de maag en darmbuis bevatten mede eene groote hoeveelheid daarvan.

Behalve de opgenoemde toevallen zijn er nog vele an-

andere, minder ſtandvastige, die dan eens bij dezen, dan bij genen lijder voorkomen, en waar zij aanwezig zijn, een conſenſueel lijden van het zenuwgeſtel aanwijzen, of hunnen grond hebben in de prikkeling, die de opgeſlurpte gal, of eene te groote hoeveelheid harer beſtaandeelen in het bloed, op het vaatſtelſel uitoefenen. IJlhoofdigheid, krankzinnigheid, zenuwtoevallen, ſtuiptrekkingen, benaauwde ademhaling, hoest, ſtekende pijnen op de borst, bekend onder de benaming van galachtig zijdewee (*Peripneumonia biliosa*), zijn onder deze toevallen de meest gewone.

Zeer onderſcheiden en veelvuldig zijn de oorzaken, die eene ziekelijke gal-afſcheiding, en bijgevolg eene galkoorts, kunnen voortbrengen. Voorgeſchikt om er door aangedaan te worden, zijn het meeste zij, die eene zeer aandoenlijke en prikkelbare lever hebben, waardoor de afſcheiding in dezelve ligtelijk veranderd en gewijzigd kan worden, lieden van een cholerisch en melancholisch temperament, van eene driftige en eerzuchtige gemoedsgeaardheid. Oorzaken.

De *toevallige oorzaken* zijn: heete, vochtige lucht, groote hette in den zomer en herfst, met koude nachten, en moerasuitwaſemingen, eene eigenaardige geſteldheid des dampkrings, een bijzonder *miasma*; Hevige en aanhoudende gemoedsaandoeningen, toorn, ſchrik, vrees, angst, verdriet, beleedigingen, te leur geſtelde hoop; ſlechte, vochtige woonplaatſen, die tegen de veranderingen der ſaizoenen niet genoegzaam beſchutten; aanhoudende, ſterke vermoeijenisſen, of geheele werkeloosheid; aanhoudend

waken; zware, onverteerbare, vette, ſcherpe, gerookte, gezoutene, ongegiste meel- en andere ſpijzen; misbruik van verhittende, geestrijke dranken en kruiderijen; gastriſche ophoopingen, die men aan zich zelve heeft overgelaten; onmatig gebruik van braak- en laxeermiddelen; uitwendige beleedigingen en wonden, vooral van het hoofd, en herſenontſtekingen; de beet van zekere vergiftige dieren, voornamelijk van eenige ſlangen en adders.

Hoe grooter de vooraf aanwezige aanleg tot deze ziekte is, en hoe meerder er van deze ſchadelijkheden gelijktijdig bijeen zijn, zoo veel te ſpoediger zal zich eene galkoorts ontwikkelen.

Naaste oorzaak.

De naaste oorzaak der galkoorts is ſteeds eene ziekelijke geſteldheid en afſcheiding in het leverſtelſel, die het meest met eene ontſtekingachtige geſteldheid van andere afſcheidende werktuigen overeenkomt, en waarbij tevens eene te groote hoeveelheid van de zamenſtellende deelen van de gal in het bloed aanwezig is. Iedere ontſteking van een afſcheidend werktuig gaat met vermeerderde afſcheiding gepaard, na een kortſtondig tijdperk, gedurende het hevigſte der ontſteking, waarin de afſcheidingen onderdrukt zijn; met afwijkingen in de hoedanigheid van het afgeſcheidene vocht, hetwelk, wanneer de ontlasting uit het ligchaam niet onmiddellijk, maar, gelijk hier het geval is, in eene bijzondere vergader- en bewaarplaats en in andere ingewanden uitgeſtort wordt, door zijnen vreemdaardigen en zeer ſterken prikkel, de ziekte-

ver-

verſchijnſelen vermeerdert, de koorts onderhoudt en verſlimmert.

In de galkoorts, zonder een duidelijk ontwikkeld, ontſteking-, rot- of zenuwachtig karakter, is de voorzegging ſteeds gunſtig, want voor zich ſluit deze koorts geen gevaar in. Eene verkeerde behandeling en plaats grijpende complicatiën maken haar gevaarlijk en doodelijk, de voorzegging rigt zich dan naar het karakter der koorts, volgens het eigendommelijke zijner verſchijnſelen en toevallen. Voorzegging.

Bij jonge volbloedige lijders heeft er meerendeels eene wezenlijke ontſteking in de lever plaats, die zeer genegen is, in ontaardingen van dit ingewand over te gaan, waarvan de gevolgen den lijder nog over lang naar het graf ſlepen.

Bij zwakken, uitgeputten en kwaadſappigen, is de overgang in rot- en zenuwkoortſen zeer gewoon; maar vooral heeft men dezen ongunſtigen keer te vreezen, wanneer de toevallen zeer hevig, hardnekkig, aanhoudend, en de galachtige ontlastingen geene of ſlechts zeer geringe en kortſtondige verligting te weeg brengen.

Goed is het daarentegen, wanneer de ontlastingen de toevallen verligten, en gelijktijdig de koorts minder wordt, met duidelijke remisſiën en intermisſiën, regelmatig wederkeerende koortsverheffingen en aanvallen.

In het begin der koorts heeft er niet zelden eene krampachtige geſteldheid in de galbuizen plaats, die de gal terug houdt, en hare ontlasting in den twaalfvingerigen darm belet, zoodat de toegediende braak-

en laxeermiddelen weinig of geene gal ontlasten; eerst nadat deze kramp bedaard is, ontledigt zij zich in groote menigte, en wordt door ruime brakingen en buiksontlastingen uitgeworpen. Deze toestand kan den Geneesheer ligtelijk misleiden, om de koorts voor zwaarder en gevaarlijker te houden, dan zij wezenlijk is, en hem tot eene verkeerde behandeling vervoeren.

De meest in het oog loopende toevallen en verschijnselen, welke eene galkoorts aanwijzen, zijn somwijlen bedriegelijk, daar zij toevallig en de gevolgen van andere ziekelijke gesteldheden zijn kunnen; of zij ontbreken geheel en al, terwijl eene wezenlijke galkoorts aanwezig is. Deze praktische daadzaken zijn voor den beoefenenden Geneesheer ten hoogste belangrijk, daar zij hem even zeer waarschuwen tegen de fout, om de galkoortsen te loochenen, als tegen het vooroordeel beveiligen, om den oorsprong van alle ziekten uit de gal af te leiden.

Genees-wijze.

De galkoorts is steeds eene zamengestelde ziekte, waarin eenige deelen oorspronkelijk, andere alleen consensueel, lijden; haar karakter is zoo verschillend, dat zij dan eens alleen een gevolg der vreemdaardige prikkeling van de darmbuis is, en ophoudt, zoo ras deze prikkel verwijderd is, dan weder een bepaald karakter heeft, dat voor zich bestaan kan, en alleen met de galachtige gesteldheid zich verbonden heeft, wanneer er te gelijk aan meer dan aan ééne indicatie moet voldaan worden.

Over het geheel genomen, vordert eene doelmatige behandeling der galkoorts, van de zijde des

Ge-

Geneesheeren, meer omzigtigheid en juiste kennis van den aard der aandoeningen van de bijzonder lijdende deelen, dan velen wel gelooven, die in den waan verkeeren, reeds genoeg te doen, wanneer zij braak- en laxeermiddelen voorſchrijven en vlijtig herhalen. Eenzijdigheid en ſtelſelzucht heeft in deze koortſen veel kwaad gedaan, en misbruiken in de beoefenende geneeskunst gebragt, die eene gezuiverde ervaring in geene jaren geheel heeft kunnen weren. Dan eens moest de gal de oorzaak van alle ziekten zijn, dan weder geheel uit de rij der ziekmakende oorzaken verbannen worden, totdat men eindelijk, nu, daar de hevigſte twisten, uit leerſtellige en beſpiegelende opvattingen ontſproten, bedaard zijn, tot de waarheid wederkeert, de gal als ziekmakende oorzaak hare plaats aanwijst, zonder dat men de geſteldheid der galafſcheidende werktuigen, die eerst moet veranderd zijn, alvorens haar produkt ziekelijk worden kan, uit het oog verliest.

Als aanwijzingen, waaraan in de kunstbehandeling moet voldaan worden, laten zich de volgende vastſtellen:

1°. De overvloedige in de darmbuis uitgeſtorte, ziekelijk geſtelde, gal moet ontledigd worden.

2°. Men moet de plaatſelijk lijdende galafſcheidende werktuigen tot haren gezondheidsmatigen toeſtand terug voeren, om daardoor den verderen voortgang der ziekelijke afſcheiding te verhoeden.

3°. De behandeling regelt zich naar het bijzondere karakter der aanwezige koorts.

4°. Men tracht de zwaarſte toevallen te bedaren.
5°. Behandeling der herſtellenden.

Eerſte Aanwijzing. Aan deze voldoet men, door den weg, dien de natuur aanwijst, en waarheen zij hare pogingen wendt, te volgen. Vele der aanwezige toevallen geven te kennen, dat zij zich van de galophoopingen tracht te ontdoen, hetzij door brakingen of buikloop. Dit noemt men het *turgesceren* der ſtof, naar boven, of naar beneden: volgens de meening der vroegere Geneesheeren moest hierop voornamelijk gelet worden, en de behandeling in dier voege ingerigt zijn, dat de ſtoffen naar de darmbuis geleid werden, en het *turgesceren* bevorderden, waar zulks door de natuur nog niet geſchied was, alvorens men dezelve ontlasten mogt.

De teekenen, welke het *turgesceren* naar boven aanwijzen, dat is, dat zij geſchikt zijn door een braakmiddel ontlast te worden, zijn: drukking in de maagſtreek, misſelijkheid, walging, neiging tot braken, dikwijls uitſpuwen, drukkende hoofdpijn, duizeligheid, zweet in het aangezigt, bevende bovenlip, koude handen en voeten, flaauwten, los opzittend beſlag der tong, en galbrakingen. Het *turgesceren* der ſtof naar beneden wordt aangewezen: door zwaarte in de lendenen en kniën, tusſchenpoozenden pols, opgezetten onderbuik, opſpanningen van winden, pijn in den buik, met een gevoel van zwaarte langs den loop van het dwarſche gedeelte des karteldarms, dat de lijders door de benaming van een' band aanwijzen; aandrang tot buiksontlasting, perſingen, flikkeren voor de oogen, be-

bevende onderlip, plotſeling uitbreken van een plaatſelijk of algemeen zweet, met een bijzonder gevoel van zwakte en afgematheid. Zonder in de fout te deelen, die men aan de vroegere Geneesheeren berispt, dat zij het voortbrengſel der ziekte voor hare naaste oorzaak, of de koorts zelve hielden, mogen de practiſche, daaruit afgeleide regelen, in geenen deele verzuimd worden.

De genoemde toevallen en verſchijnſelen zijn het, die aanwijzen, of een braak- of laxeermiddel voor den lijder noodig of nuttig zij, onverſchillig of men daarbij het turgesceren der ſtof voor iets wezenlijks of denkbeeldigs beſchouwen wil; waar zij niet aanwezig zijn, komen de ontlastmiddelen hoogst zeldzaam te pas, maar het is alsdan noodig, gedurende één' of meer dagen, de oplosſende geneesmiddelen toe te dienen, om de ſtoffen voor de ontlasting voor te bereiden of geſchikt te maken, of, zoo als het de oudere Geneesheeren noemen, te doen turgesceren. De ervaring zal wel iederen onpartijdigen Geneesheer genoegzaam overtuigd hebben, dat de oplosſende geneesmiddelen in vele gevallen noodzakelijk zijn, dat, zonder derzelver voorafgegaan gebruik, de braak- en laxeermiddelen weinige of geene uitwerking doen; dat zij echter niet alleen op de ſtoffen in de maag en darmbuis inwerken, ze op eene chemiſche wijze oplosſen, en tot ontlediging geſchikt maken, wordt toereikende daaruit bewezen, dat zich hare nuttigheid alleen tot het eerſte tijdperk der galkoorts bepaalt, wanneer het leverſtelſel in een' met de ontſtekingachtige geſteld-

heid overeenſtemmenden toeſtand verkeert, de afſcheiding eer verminderd dan vermeerderd is, en er bij gevolg nog geene gal in de darmbuis kan ontlast zijn. Hunne werking ſchijnt uit dien hoofde meer ſympathetiseh te zijn, waardoor de vermeerderde werkdadigheid van de lever afgeleid, in het ſpijskanaal opgewekt, en de krampachtige geſteldheid der galvaten en galbuizen bedaard wordt. Het gevolg hiervan is, vermeerderde affcheiding en gemakkelijke ontlasting in den twaalfvingerigen darm; het turgesceren der ſtof heeft dan plaats als een gevolg der galophoopingen (*Colluvies bilioſa*). Ook ſchijnen de zoogenaamde oplosſende geneesmiddelen uit dien hoofde nog nuttig te zijn, dat zij de trage werking der darmbuis opbeuren, en daardoor het opgehoopte taaije ſlijm, dat hare inwendige oppervlakte bedekt, — een toeſtand, die geenszins zeldzaam met de galkoorts gelijktijdig beſtaat, — losmaken, ter ontlasting voorbereiden, en deszelfs verdere afſcheiding tegenwerken.

Volgens datgene, wat tot hiertoe gezegd is, laat zich nu gemakkelijk de geneeskundige behandeling, die de galkoorts ten opzigte der eerſte aanwijzing vordert, ontwikkelen en vastſtellen.

Als de ſtof naar boven *turgesceert*, onderſteune men de pogingen der natuur, door een braakmiddel uit den braakwijnſteen, den braakwortel, of door beide middelen vereenigd. Bij kinderen, vrouwen, zeer zwakke en aandoenlijke geſtellen, verdient de laatſte; daar, waar het tegendeel plaats heeft, de eerſte den voorrang. Heeft men eene ruime en

ſpoe-

ſpoedige ontlasting ten doel, dan vereenige men beide met elkander.

Turgesceert de ſtof naar beneden, dan geve men een laxeermiddel uit de middenzouten, met Manna, Tamarinde, Sennebladen of Rabarber. De hevig werkende drastiſche laxeermiddelen zijn te vermijden, want wegens hunne ſterk prikkelende eigenſchappen vermeerderen zij den toevloed der vochten naar de ſpijsverteringswerktuigen nog meer, en kunnen ligtelijk tot ontſtekingen aanleiding geven, behalve dat zij ook de krampachtige geſteldheden der ziekelijk gewijzigde afſcheidende werktuigen vermeerderen.

Wanneer de toevallen van dien aard zijn, dat zij het turgesceren der ſtof, tevens naar boven en naar beneden, aanwijzen, dan kunnen braak- en laxeermiddelen, met elkander vereenigd, zeer gevoegelijk gegeven worden: men late een Braak-laxeermiddel (*Emetico catharcticum*) uit een middenzout en braakwijnſteen nemen, dat eenige ontlastingen naar boven en naar beneden bewerkt:

℞. *Sulphat. Magneſ.* unc. j.
Tart. Potaſ. Stibiat. gr. iij.
Aq. Coct. ℥ viij.
Oxym. Simpl. ℥ j.
M. D. S.

Om het half uur twee lepels, totdat er eene genoegzame werking gevolgd is.

Waar de natuur het braken uit zich zelve bewerkt, en ſterk genoeg is de ſtoffen te ontledigen,

gen, behooren de braakmiddelen achterweeg te blijven; het is alsdan reeds genoeg, dat men hetzelve, door drinken van warm water met een weinig zout, ſlappe thee, aftrekſel van Kamille, Munt, Meliſſe, enz. onderhoude en bevordere, totdat alles ontlast zij, wat tot de ontlasting geſchikt is. Hetzelfde heeft plaats ten aanzien van den buikloop, dien de natuur bewerkt, om zich zelve te helpen; ook hier vermijde men hevig werkende laxeermiddelen, onderſteune alleen de natuur, waar de ontlastingen niet toereikende zijn mogten, door dranken uit afkookſels van Tamarinde, met *Cremor Tartari*, wei van melk met zuurachtige zouten vervaardigd; ook kunnen kleine giften van Rabarber met Magneſia, of waar de ſnijdende pijnen hevig zijn, de eerſte met *Ipecacuanha* en Arabiſche Gom, of in *Tinctuur*, bijzonder bij vrouwen en kinderen, gebezigd worden:

℞. *Pulv. Rad. Rhei* ʒ ß.
Magn. Alb. ʒ i—ij.
Aq. Chamm. unc. viij.
Syr. Altheae. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' of twee lepels vol.

℞. *Tinct. Rhei Aquoſ.* unc. ß—j.
Aq. Menth. Crisp. unc. v.
Syr. Coct. Aur. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' pap- of eetlepel vol.

Waar

Waar het braakmiddel door tegenaanwijzingen, als braken, bloedſpuwingen, zwangerheid, organiſche gebreken, enz. verboden wordt, moet het achterweeg blijven; de ontlasting der vreemde ſtoffen behoort dan alleen door laxeermiddelen te geſchieden. Hoezeer het in vele gevallen, het braakmiddel ter pas gegeven, genoegzaam is, de ophoopingen in de eerſte wegen op te ruimen, de koorts weg te nemen, en alle andere geneesmiddelen onnoodig te maken, gebeurt het toch ook menigwerf, dat zich de eerst verminderde toevallen den volgenden dag weder verheffen, en een tweede braakmiddel noodzakelijk maken, of dat na hetzelve de in de darmbuis aanwezige gal verder door laxeermiddelen moet ontlast worden.

Waar de ontſtekingstoevallen zoo hevig zijn, dat zij eene aderlating vereiſchen, moet deze ſteeds aan het braak- of laxeermiddel voorafgaan, zoo als het eerſte aan het tweede.

Eene hevige ontſteking onderdrukt even zeer de afſcheidingen, als zij door eene matige bevorderd worden. Zoo lang dus de galafſcheidende werktuigen in eenen hoogen graad ontſtoken zijn, zal er ook geene gal in de darmbuis kunnen aanwezig zijn; hier heeft dan die toeſtand plaats, bekend onder de benaming der raauwheid, onbewegelijkheid, het niet turgesceren der ſtof. De pols is dan gewoonlijk zeer ſnel, de huid brandend heet, de dorst hevig, algemeen gele kleur, bittere ſmaak, een vastzittend geelachtig beſlag der tong, ſaffraankleurige pis, het linnen geelverwend zweet, ſteken-

de

de pijnen in de regterzijde, die zich tot in de borst uitbreiden, hoest met geelgekleurde fluimen; alle afgefcheidene vochten geven een' overvloed van galachtige beftaandeelen in het bloed te kennen, die een gevolg* is der verminderde affcheiding in de lever, waarvan zich de natuur door wijzigingen der andere affcheidende werktuigen tracht te ontdoen. Niet altijd echter is deze toeftand het gevolg eener ontftekingachtige gefteldheid, maar zeer dikwijls krampachtig. Bij jonge, anders gezonde, fterke, volbloedige lieden heeft doorgaans de eerfte; bij zeer prikkelbare, aandoenlijke en hartstogtelijke, bij een cholerisch en melancholisch temperament, bij zwakken en bejaarden, het laatfte plaats. In beide gevallen komen de ontlastmiddelen niet te pas, daar er alsdan nog niets te ontlasten is, en zij meer fchadelijk dan nuttig zijn zouden.

Matige bloedontlastingen door aderlatingen of bloedzuigers in de leverftreek, verkoelende geneesmiddelen, ook onder den naam van oplosfende bekend, zijn alsdan te bezigen; vooral de Extracten, middenzouten en fpiesglasbereidingen:

℞. *Ext. Taraxac. f. Ext. Gramin.* ā unc. ß—j.
Tart. Potasfae Stibiat. gr. ij.
Sal. Polych. vel alius Sal. Neut. ℥ iii—vj.
Aq. Coct. unc. viij.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

Tegen de krampachtige gefteldheid zijn verzachtende dranken en lavementen, des morgens en

's avonds

'savonds eene gift *Opium* of *Ext. Hyosciami*, aangewezen, en het meeste geſchikt om de kramp ſpoedig te bedaren.

Waar gelijktijdig eene ſlijmachtige geſteldheid en werkeloosheid in het ſpijskanaal aanwezig zijn, ſtelle men, in de plaats der ſtraks genoemde oplosſende middelen, het *Sal Amoniak* en *Oxymel Squilliticum*, waarvan men in dit geval het meest te verwachten heeft:

℞. *Ext. Taraxaci* unc. j.
Muriat. Amon. ʒ ij.
Aq. Coct. unc. viij.
Oxym. Squill.
Syr. Simpl. ā unc. j.
M. D. S.
Om het uur twee lepels.

Als nu, na het gebruik van deze of gene middelen, de toevallen en ziekteverſchijnſelen de geſchiktheid der ſtof om ontlast te worden aanwijzen, geeft men een braak- of laxeermiddel, en herhaalt ze, waar het noodig is.

Groot is het misbruik, dat er in de geneeskunst met de oplosſende middelen bedreven wordt; men zij derhalve ſteeds indachtig, dat het lang volgehoudene gebruik der braak-, laxeer- en oplosſende middelen, ook aan de gezondſte voorwerpen gegeven, eindelijk in de ſpijsverteringswerktuigen die geſteldheid voortbrengen, welke aan de gastriſche en galkoortſen beantwoordt.

De toevallen, welke het turgesceren der ſtof naar bo-

boven aanwijzen, en een braakmiddel noodig maken, bepalen zich gewoonlijk tot de eerste vijf dagen; zelden zijn de gevallen, waarin zij in de latere tijdperken der koorts voorkomen; waar zulks intusschen het geval zijn mogt, kan men het braakmiddel, in welk tijdperk de koorts ook staat, zonder vrees toedienen; maar men vergete niet, dat misselijkheid en neiging tot braken niet altijd de noodzakelijkheid voor een braakmiddel aanwijzen; in den gevorderden staat der koorts zijn het dikwijls zeer onaangename toevallen, door misbruik der ontlastende en oplossende geneeswijze voortgebragt, die men op alle mogelijke wijze moet trachten te bedaren, door alles te vermijden, wat dezelve zoude kunnen vermeerderen. Het geheel der toevallen met oplettendheid gadegeslagen en overwogen, zullen, in de meeste gevallen, de bestaande twijfelingen, omtrent het al of niet gebruik van het braakmiddel, wegnemen, en ons duidelijk den weg aanwijzen, dien men te volgen heeft.

De laxeermiddelen zijn minder door het eene of andere tijdperk der koorts, maar meer door haar karakter bepaald; tot aan haar einde kunnen zij noodig en nuttig zijn. Eene matige buiksontlasting, tot twee of drie malen 's daags, gedurende den geheelen loop der koorts onderhouden, hoe ook haar karakter wezen moge, bekomt aan de lijders doorgaans zeer wel, en bevordert het meeste hunne volkomene herstelling.

Wat den leefregel, ten aanzien van het spijsgebruik, betreft, zal het naauwelijks noodig zijn, hier-

hiervan te gewagen, daar de ontlastingen, die men daarſtellen moet, en de ontbrekende eetlust, dezelve geheel onnoodig, en zelfs ſchadelijk doen zijn. Als de lijder dringend vraagt iets te gebruiken, mag men hem alleen drooge beſchuit en geſtoofde vruchten, met uitzondering van al het overige, veroorloven.

Tot drank zijn in de galkoorts de zuurachtige verdunnende aangewezen, en ſtemmen het meest met den ſmaak der lijders overeen. Wei van melk met Tamarinde of Wijnſteen vervaardigd, Limonade, ſappen van rijpe vruchten met water verdund; afkookſels van gerst of rijst met *Oxymel*, ſtillen den dorst, verbeteren den onaangenamen ſmaak, en onderſteunen de aangewezene geneeswijze. Aan wijndrinkers en aan hen, die door de voorafgegane ontlastingen zeer verzwakt zijn, kan men eene matige hoeveelheid Rijnſche of andere zuurachtige wijnen tot hunnen gewonen drank bijvoegen.

Ligte galkoortſen worden op deze wijze, gewoonlijk in een kort tijdsbeſtek, genezen, zonder dat er iets meer te doen overig blijft, dan den lijder eene regelmatige, ligt verteerbare en voedende diëet voor te ſchrijven. Zijn de ſpijsverteringswerktuigen zeer verzwakt, en ontbreekt de eetlust, dan is het eene of andere bitter, gedurende eenige dagen, waarin zij zich gewoonlijk herſtellen, aangewezen. In zware gevallen is de behandeling meer zamengeſteld, meer omvattend en uitgebreid. Het hiertoe behoorende zal in de opgaaf der behandeling voor de overige aanwijzingen gezegd worden.

2°. *Aan-*

2e. *Aanwijzing.* „ De plaatſelijk lijdende galaf-
„ ſcheidende werktuigen zijn tot hunnen gezond-
„ heidmatigen toeſtand terug te brengen, ten einde
„ den verderen voortgang der ziekelijke afſcheiding
„ te verhoeden.”

De uitgeſtorte gal in de darmbuis, als het produkt der ziekelijk gewijzigde afſcheiding in de lever, en niet als de naaste oorzaak der koorts beſchouwende, vraagt men, van welken aard is deze geſteldheid der galafſcheidende werktuigen? Dáar zij niet alleen te veel, maar tevens eene gal afſcheiden, die van den gezonden toeſtand afwijkt, kan zulks niet alleen, gelijk velen willen, aan eene vermeerderde of verminderde, maar moet meer aan eene veranderde werkdadigheid, die dan tevens kan vermeerderd of verminderd zijn, toegeſchreven worden. Zoo wel de geſchiedenis der galkoorts, als het gevondene in de lijken der daaraan overledenen, waarbij ik het wage, ook mijne eigene ervaringen te noemen, leveren, mijns bedunkens, de onwederlegbaarſte bewijzen voor dat gevoelen. Waarin deze veranderingen eigenlijk beſtaan, en hoe zij door eigenaardige geneesmiddelen regtſtreeks tot den gezonden toeſtand teruggebragt worden, weten wij niet; zoo veel kan er intusſchen voor meer of minder zeker geſteld worden, dat de prikkelbaarheid van het leverſtelſel verhoogd is; dat de zenuwen eenen zeer gewigtigen invloed op het voortbrengen van deze veranderingen uitoefenen; dat er een vermeerderde toevloed van vochten plaats heeft; en dat het geheel van dezen toeſtand het mees-

meeste aan eene ontftekingachtige gefteldheid beantwoordt.

Het duistere en onzekere, dat zoo wel in het eene als andere nog overig blijft, en de ontoereikende kennis, die wij van de naaste en laatfte werking der geneesmiddelen hebben, laten ons voor de beoefenende geneeskunst niet veel meer, dan de empirifche aanwending van die geneesmiddelen, welke ons de ervaring als nuttig en heilzaam heeft leeren kennen, en waaruit de voorfchriften, die hun gebruik regelen, ontleend zijn.

Dat de oplosfende en ontlastende geneeswijze krachtig medewerken, om de ziekelijk geftelde galaffcheidende werktuigen, waarin het naaste der galkoorts fchijnt gegrond te zijn, tot de gezondheid terug te voeren, is overvloedig bewezen, door de goede uitwerkingen, die er de Geneesheeren in alle epidemiën van gehad hebben.

Door de prikkelende inwerking, die zij op het fpijskanaal uitoefenen, wordt de verhoogde prikkelbaarheid van het lijdende leverftelfel afgeleid, en deszelfs vermeerderde werkdadigheid, door de opwekking van die der darmbuis, verminderd. De vermeerderde toevloed van bloed naar de fterker geprikkelde deelen bevrijdt de lever van hare overvloedige vochten; de daarop volgende ruime affcheiding van vochten in de darmbuis bedaárt de affcheiding in de lever, en werkt mede, om de ontftekingachtige gefteldheid weg te nemen. De invloed, die gelijktijdig op de zenuwen uitgeoefend wordt, heeft de

opwekking van ſympathetiſche en conſenſueele betrekkingen ten gevolge, die medewerken, om eene veranderde ſtemming in het galafſcheidende ſtelſel te weeg te brengen.

Bij eene duidelijk ontwikkelde ontſtekingachtige geſteldheid, gelijk zij, vooral bij epidemiën, dikwijls gevonden wordt, zijn er bloedontlastingen, door aderlatingen en bloedzuigers, noodig; maar zij behooren alleen in het eerſte begin der koorts gebezigd te worden, en aan het gebruik der ontlastende middelen vooraf te gaan.

Lavementen, die niet te zeer prikkelen en de buiksontlasting matig bevorderen, zijn mede nuttig, daar zij de vermeerderde werkdadigheid meer naar den dikken darm heenleiden. Zij zijn derhalve bijzonder dáár aangewezen, waar de darmbuis, in haar bovenſte gedeelte, zeer prikkelbaar en aandoenlijk is, de ontlast- en oplosſende geneesmiddelen eene te hevige wederwerking ten gevolge hebben, die zich conſenſueel aan de lever mededeelt, en deze middelen dus juist het tegendeel bewerken van dat, wat men eigenlijk bedoelde.

Eene Spaanſche vliegenpleister, in de nabijheid van het ontſtokene deel gelegd, brengt de ontſteking tot bedaren, het aanhoudend verbinden echter met prikkelende zalven wekt haar weder op, en doet ze voortduren, zoo lang als niet derzelver gebruik aanhoudt. Op deze wijze verklaar ik mij de groote nuttigheid, die vele Geneesheeren van de vliegenpleister, in den omtrek der lever gelegd, gezien hebben, en het nadeel,

deel, dat zij volgens anderen, door verſlimmering der toevallen, gehad hebben; omdat men ze ten onpas aanlegde, en te lang in ettering hield.

De bedarende geneesmiddelen, het *Opium*, de *Hyosciamus*, de *Ipecucuanha*, enz. zijn krachtige hulpmiddelen, doordien zij de prikkelbaarheid verminderen en eene verandering in de verrigtingen des galafſcheidenden ſtelſels te weeg brengen. Bij ontſtekingen en volbloedigheid zijn zij ſchadelijk, bij eene zeer geprikkelde en galachtige geſteldheid de ſchielijkſte hulpbrengende geneesmiddelen. Zij moeten in geene te groote giften, niet meer dan van een ¼ of ½ grein, eenige malen 's daags toegediend worden, in een afkookſel van ſlijmachtige zaden of wortelen; daarbij moet men de buikontlasting door lavementen in ſtand houden, en alle prikkelende geneesmiddelen ter zijde ſtellen.

Hebben wij in de genoemde middelen de zoodanige leeren kennen, die, door eene veranderde ſtemming in de prikkelbaarheid en gevoeligheid voort te brengen, de werkdadigheid opwekken, naar andere deelen afleiden, en den toevloed van vochten naar de lijdende deelen verminderen, de plaats hebbende veranderingen in het galafſcheidende ſtelſel tot de gezondheid terug voeren; nog bezitten wij een gewigtig middel, dat door regtſtreekſche inwerking op deze deelen, waarvan wij het *hoe* niet kennen, het vermogen bezit, deze veranderingen daar te ſtellen. Ik bedoel hier de zachte kwikbereidingen, de *Calomel*, of het zoete kwik tot inwendig, en de inwrijvingen met kwikzalf tot uitwendig gebruik. Reeds

voor lang hadden zij in ſlepende leverziekten hare nuttigheid bewezen, totdat men ze ook, voor ongeveer vijf en twintig jaren, tegen de *acute* leverziekten en de galkoorts met geen minder goed gevolg beproefde, namelijk in die gevallen, waar de lever plaatſelijke aandoeningen ondergaat. Nadat de opgehoopte ſtoffen uit de darmbuis ontlast zijn, en het lijden der lever voortduurt, behoort men ze nimmer te verzuimen; de giften moeten niet te klein zijn, veilig van 5 tot 10 greinen gegeven worden; bij zeer prikkelbare geſtellen voegt men tot ieder gift een vierde tot een heel grein *Opium;* zelden behoeft men langer dan eenige dagen daarmede vol te houden, daar alsdan ook gewoonlijk de aanwezige toevallen bedaard zijn, en de lijder zich in het tijdperk der genezing bevindt, om de kwijling te verhoeden; waar haar gebruik langer mogt noodig zijn, geve men tusſchen beiden een laxeermiddel uit Rabarber met Magneſia, en ſtelle de kwikbereidingen geheel ter zijde, zoo ras de lijder over pijn in den mond klaagt, en het tandvleesch rood en opgezwollen is. Wanneer de lever ſterk gezwollen en hard is, zoodat zij uitwendig kan gevoeld worden, en ook in die gevallen, waar men ſpoedig eene groote hoeveelheid kwik door onderſcheidene wegen in het ligchaam brengen wil, of waar de lijders de kwikbereidingen inwendig niet verdragen kunnen, zijn de inwrijvingen met de gewone kwikzalf in de leverſtreek, van eene halve tot heele drachma, dagelijks twee malen herhaald, vooral niet te verzuimen; na de gedane inwrijvingen bedekt men

de

de leverſtreek met dubbele warm gemaakte wollen doeken.

Stovingen en pappen, uit verzachtende zelfſtandigheden bereid, op de leverſtreek en den onderbuik gelegd, zijn in de gevallen eener meer ontwikkelde leverontſteking nuttig; buiten deze heb ik daarvan nimmer eenige belangrijke uitwerking gehad.

De Spaanſche vliegenpleisters op de leverſtreek hebben in het laatſte tijdperk der galkoorts ſomtijds eene zeer goede uitwerking, en werken krachtig mede, om de ziekelijke afſcheiding, die nog voortduurt, nadat de koorts geweken is, te herſtellen. Voorafgegane ontſtekingen, zeer verzwakkend behandeld, in het tijdperk der genezing telkens op nieuw plaats grijpende galophoopingen, eene doffe pijnlijkheid en zwelling in de leverſtreek, zijn de aanwijzingen voor haar gebruik; wegens de traagheid in de verrigtingen der lever, die gelijktijdig aanwezig is, doet men wel, om ze eenige dagen open en in verettering te houden: de nadeelen, die men er in het ontſtekingstijdperk van te vreezen heeft, en waarvan hier boven geſproken is, zijn hier niet te duchten.

3e. *Aanwijzing.)* „ Behandeling der koorts vol„ gens haar bijzonder karakter."

Over de wijze, op welke aan deze aanwijzing kan en moet voldaan worden, kunnen wij zeer kort zijn, om niet te herhalen, wat reeds bij de behandeling der andere koortſen gezegd is.

Waar de aanwezige koorts, niet ſlechts in eene,

door de vreemdaardige prikkeling der gal voortgebragte, *reactie* van het vaatſtelſel beſtaat, maar bepaaldelijk daarnevens een ontſtekingachtig, rot- of zenuwachtig karakter heeft, of in den loop der koorts aanneemt, moet zij ook dienvolgens en in dier voege behandeld worden, dat men de behandeling der galachtige geſteldheid in overeenſtemming brengt en aanwendt met die, welke het karakter der koorts aanwijst.

Aderlatingen en antiphlogistiſche behandeling bezigt men in de *Synocha*, en laat ze aan de braak- en laxeermiddelen voorafgaan; met de antiphlogistiſche geneeswijze, waarbij vooral de zuurachtige dranken te pas komen, laat men zoo lang volhouden, als de koortstoevallen dit karakter aanwijzen; tusſchen beide wordt er van de ontlastmiddelen en laxerende lavementen het noodige gebruik gemaakt.

Heeft de koorts het karakter van *Typhus*, dan geve men ten ſpoedigſte een ſterk werkend braakmiddel, vermijde buiten volſtrekte noodzakelijkheid de laxeermiddelen, door de buiksontlasting met lavementen te onderhouden; inwendig geve men die middelen, welke tegen rot- en zenuwkoortſen zijn aangeraden, vooral in verband met zuren en wijn, wanneer de krachten veel geleden hebben.

4e. *Aanwijzing.* „ Behandeling der belangrijkſte „ toevallen."

Woedende hoofdpijn met raaskallende ijlhoofdigheid, aanhoudend braken, zoodat de maag niets kan binnen houden, en overmatige buikloop, zijn

die

die toevallen, welke bijzonder de aandacht des Geneesheeren, en niet zelden eene bijzondere behandeling vorderen.

De oudere Geneesheeren zochten de oorzaken dezer toevallen in de ſcherpte der gal, de overmatige prikkeling van de darmbuis, hare ophooping, en weder terugvoering naar het bloed; de nieuwere in de ziekelijke prikkelbaarheid en gevoeligheid van de darmbuis: meerendeels gaan beide, de eerſte en de laatſte, geſteldheden met elkander gepaard. Eene doelmatige behandeling van deze toevallen moet niet alleen, gelijk velen willen, ontledigen of zuiveren, noch alleen, gelijk andere willen, de prikkelbaarheid en gevoeligheid veranderen of verzachten; maar beide behandelingen behooren met elkander vereenigd te zijn, en zich wederkeerig te wijzigen.

De conſenſueele betrekking, die er tusſchen het herſengeſtel en de lever plaats heeft, ſchijnt de eenigſte oorzaak der woedende hoofdpijnen en raaskallende ijlhoofdigheid te zijn. Zij zijn gewoonlijk aanwezig, alvorens er zich nog gal in de darmbuis ontlast heeft, en verdwijnen, zoo ras het bijzonder lijden der lever bedaart, hoe groot ook de hoeveelheid gal in de darmbuis wezen moge.

De behandeling der lijdende galafſcheidende werktuigen is derhalve dan ook die, waardoor dit toeval het krachtigst tegengewerkt en bedaard wordt; intusſchen zijn warme halve baden, zuurdeeg met mostaard en vliegenpleisters aan de voeten en kuiten gelegd, krachtige hulpmiddelen, om, door opwekking

eener ſterkere wederwerking in de huid, die van het leverſtelſel af te leiden en te bedaren.

Het braken. Eene te groote gevoeligheid en prikkelbaarheid van de maag, door misbruik der ontlastende geneeswijze, en de vreemdaardige prikkel der in groote hoeveelheid in het ſpijskanaal uitgeſtorte gal, zijn zijne gewone oorzaken. De te groote aandoenlijkheid te verminderen, de aanwezige gal te ontlasten, hare prikkelende eigenſchap weg te nemen, en hare verdere afſcheiding te verhoeden, zijn de aanwijzingen, die men daarbij te volgen heeft. Aanhoudende krampachtige brakingen, met kleinen, harden pols en koude handen, zonder dat er veel meer dan het gebruikte ontlast wordt, geven eene te groote aandoenlijkheid van de maag te kennen. Geneesmiddelen, die veel koolzuur inhouden en hetzelve ligtelijk loslaten, *Opium* en *Oxydum Bismuthi*, doen in dit geval het braken ſpoedig bedaren, mits dat men tevens alle prikkelende en voor den ſmaak der lijders onaangename en walgende dingen vermijde. Fachinger- en Seltzerwater, bottelbier, Champagnewijn, en de meest in gebruik zijnde *Potio Riverii*, gedurende het opbruiſchen, of volgens het vroeger medegedeeld voorſchrift gegeven, ontwikkelen veel koolzuurgas in de maag, en zijn onze krachtigſte hulpmiddelen tegen dit toeval.

Het *Opium* geeft men in *Tinctuur* droppelsgewijze met gedistilleerd water, dikwijls herhaald. Het *Oxydum Bismuthi* in een drankje of poeder met Arabiſche Gom, op de reeds hiervoren breeder omſchrevene wijze.

Bit-

Bittere oprispingen, brandend gevoel in de keel, brakingen met ruime galontlastingen, geven te kennen, dat de ſcherpe en overvloedige gal daarvan de oorzaak is. De opſlurpende aarden met Kamillen aftrekſels, of andere aromatike waters, zijn zeer geſchikt om het zuur te dempen:

℞. *Magn. Alb.*
Eleoſachar. Chamm. ā ʒ ij.
Aq. dest. unc. vj.
Laud. Liq. Syd. gutt. xx.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

Gelijktijdig geve men ſlijmachtige, verzachtende dranken, met een weinig citroenzuur; als de buiksontlasting verſtopt is, lavementen met azijn; bij hevige pijnen en overmatige ontlastingen, verzachtende lavementen met *Opium*.

Uitwendig zijn inwrijvingen met vlugge prikkelende, of verzachtende en bedarende ſmeerſels en zalven uit *Linimentum Volatile*, *Ung. Altheae* met *Opium*, aromatike omſlagen, over den geheelen onderbuik, warme baden, Spaanſche vliegenpleisters, enz. aangewezen.

De oorzaken, welke den buikloop ten gevolge hebben, zijn dezelfde, als die van de brakingen, met dat onderſcheid, dat zij hier meer op de darmbuis inwerken. In den beginne der koorts is een braakmiddel uit den braakwortel meerendeels het zekerſte en doelmatigſte middel, om dezelve te bedaren; overigens moet ze met dezelfde middelen op de-

 zelf-

zelfde wijze als het braken behandeld worden. Groote giften *Opium*, die den buikloop plotſeling ſtoppen, zijn in de meeste gevallen hoogst nadeelig, en hebben aanhoudende brakingen ten gevolge, die den lijder in het grootſte gevaar ſtorten.

5e. *Aanwijzing.* „ Behandeling der genezenden.” De herſtelden blijven lang zwak, de ſpijsverteringswerktuigen zeer aandoenlijk, en zeer genegen tot dezelfde ziekelijke afwijkingen; eene weinig beteekenende fout in den leefregel, onder andere omſtandigheden, brengt hier reeds *recidiven* te weeg. Het is uit dien hoofde noodig, dat men met omzigtigheid den leefregel der herſtellenden vastſtelle, en met het gebruik van bittere verſterkende geneesmiddelen, tot de volkomene herſtelling volhoude, *Kina*, *Cascarilla*, Oranjeſchillen, *Alſem* met Wijn, eene ligt verteerbare diëet, vermijding van alle vette, zware, moeijelijk verteerbare ſpijzen, matige beweging, rust naar ziel en ligchaam, goede kleeding en ligging, en men zal zeldzaam, — maar waar het tegendeel plaats heeft, zeer dikwijls *recidiven* te beſtrijden hebben. De buiksontlasting moet, gedurende het geheele tijdperk der genezing, tot één of twee malen 's daags onderhouden worden.

III. *Slijmkoorts.*
(*Febris Pituitoſa*).

Bepaling. Eene langdurige, niet zeer hevige koorts, verbonden met eene ziekelijke geſteldheid der ſlijmaf-

afſcheidende werktuigen, voornamelijk van het voedingskanaal, waarbij het afgeſcheidene ſlijm, zoo wel in hoeveelheid, als hoedanigheid, van den gezondheidsmatigen toeſtand afwijkt.

De koorts doorloopt zeer langzaam en traag hare tijdperken, zich zelden vóór den een en twintigſten dag, meerendeels tusſchen den acht en twintigſten en veertigſten beſlisſende; ſomwijlen duurt zij van drie tot vier maanden. Haar *Typus* is gewoonlijk remitterende, zeldzaam tusſchenpoozende, met onregelmatige verheffingen en aanvallen, die zich dikwijls alleen door koude rillingen en vliegende hette te kennen geven, en meerendeels bij nacht plaats hebben. De pols is klein, niet zeer ſchielijk, ſomwijlen langzamer dan natuurlijk en tusſchenpoozend; zij komt ſporadisch het meest bij kinderen, vrouwen en hoog bejaarden voor; het meest in vochtige hutten, bij ſlecht gekleede en ſlecht gevoede, bijzonder onder hen, die zich door buitenſporigheden ontzenuwd hebben. Epidemisch heerscht zij in vochtige, lage, moerasſige landſtreken, gevangenisſen, belegerde plaatſen, in tijden van oorlog, hongersnood, en andere algemeen treffende volksrampen, bij aanhoudend vochtige weêrsgeſteldheid in alle jaargetijden, bijzonder in den herfst en winter. Zelden verbindt zich het ontſtekingachtige, meerendeels het rot- en zenuwachtige karakter met de koorts. Overvloedige ſlijmafſcheidingen en ophoopingen in de eerſte wegen, die zich door ſlijmachtige geſteldheid des bloeds, met ſlijm vermengde ontlastingen en ſlijmvloeijingen, te kennen ge- Karakter.

geven, maken hare kenteekenen uit. Volkomen kritische ontlastingen zijn zeldzaam; het minst zijn het de slijmachtige, die meer toevallig zijn, en gedurende den geheelen loop der koorts zonder verligting veelvuldig plaats vinden; maar gepaard met andere ontlastingen, brengen zij de koorts langzaam tot scheiding. De overgang in gezondheid gaat met traagheid voort; het tijdperk der genezing duurt zeer lang, de lijders blijven buitengemeen zwak, en tot *recidiven* genegen. De slijmkoortsen zijn nimmer geheel zonder gevaar, dikwijls gaan zij in andere ziekten, tering, waterzucht, verstoppingen, algemeene kwaadsappigheid, enz. over. Veelmalen eindigen zij met den dood, als slepende zenuwkoortsen. Het uit de ader gelatene bloed is met eene slijmkorst bedekt, het bloedwater slijmerig. In de lijken vindt men de slijmvliezen gezwollen, vol vochten, met verlengselen, uitgroeijingen en *polypen;* de inwendige oppervlakte der mondholte, tong, van den slokdarm en het spijskanaal, met een dik, zeer taai slijm overdekt.

Loop en toevallen.

Nimmer tast deze koorts plotseling aan, maar ontwikkelt zich langzaam, met zeer geringe ziekteverschijnselen in den beginne. Dagen en weken, voordat eene versnelde beweging des bloeds koorts aanwijst, gevoelen zich de lijders afgemat, vermoeid, lusteloos, droevig en onverschillig; de slaap verkwikt hen niet, bij het ontwaken hebben zij een' slijmachtigen mond, wit beslagene tong, laffen, onaangenamen smaak, klagen over misselijkheid, ontlasten door oprispingen, hoest en brakingen, slijm-

achtige ſtoffen, hebben een' onaangenamen, zuurruikenden adem, en klagen niet zelden over eene ſlijmprop in de keel, die zij wanen te voelen. De eetlust ontbreekt, zij eten zonder ſmaak, des morgens weinig of niets, des middags geven zij aan ſterk gezoute ſpijzen den voorrang. Na het eten vinden traagheid, lusteloosheid, ongeſchiktheid voor bezigheden, ſlaperigheid, oprispingen, opgeſpannen buik, volheid in den onderbuik, en verſtopte buiksontlasting plaats. Des morgens veel, het overige van den dag geen dorst; het aangezigt bleek, opgezet, de oogen ſlaauw en vochtig, hoofdpijn, ligte koude rillingen met afwisſelende vliegende hette; meerendeels drooge huid, zeldzaam zweet, ſpaarzame pis, de pols blijft langzaam en klein, zelden vol en hard. Onder ſteeds toenemende verſlimmering der toevallen, komen er tusſchen den tienden en twintigſten dag, tegen den avond en des nachts, duidelijke koortsaanvallen bij, die zich om den anderen dag verheffen. De eerſte aanvallen zijn gering, zij nemen langzaam in hevigheid toe, loopen in elkanderen, zoodat men met moeite de remisſiën onderſcheidt; de koude rillingen worden ſterker, de daarop volgende hette heviger, de drukkende hoofdpijn zwaarder en aanhoudender, de zinwerktuigen onaandoenlijk, met geruisch in de ooren, groote zwakte, kleine, ſchielijke pols; drooge, heete huid, ſomwijlen voorbijgaand zweet met gierstuitſlag, de buik is opgeſpannen en bij het aanraken pijnlijk. De ſlijmontlastingen worden overvloediger, en hebben door brakingen, buikloop, ſlijmerige pis,

hoest,

hoest, vloeijing uit de geflachtsdeelen, als goedaardige druiper en witte vloed plaats. De tong en mondholte zijn met een zeer taai flijm bedekt, dat weggenomen zijnde, fpoedig weder afgefcheiden wordt; de ftem is veranderd, hol, moeijelijk en vermoeijend, de flijmklieren der mondholte opgezwollen, waardoor deze even als met roodachtige korreltjes bezaaid is; van tijd tot tijd komt er fprouw te voorfchijn, die de mondholte, tong en keel bedekt, fomwijlen verdwijnt, en telkens weder uitbot. Eindelijk komen er zenuwtoevallen, duizelingen, flapeloosheid of dofheid (*Stupor*) en flaapzucht, ijlhoofdigheid, hik en ftuiptrekkingen bij; de lijder fterft, met al de toevallen en verfchijnfelen van eene volkomen ontwikkelde zenuwkoorts, gepaard met de genoemde toevallen, die den *Status Pituitofus* kenfchetfen.

De overgang in gezondheid heeft met herhaalde onvolledige kritifche ontlastingen, door buikontlasting, ruime pislozing en zweet plaats, die veel flijm ontlasten; de toevallen verminderen allengskens en van tijd tot tijd, de eetlust keert langzaam terug, en het tijdperk der genezing is zeer langwijlig. Bij den overgang in eene andere ziekte neemt de koorts en de daarmede in een onmiddellijk verband ftaande toevallen af. De flijmontlastingen duren voort, en de karakteristieke toevallen der ziekte, waarin de overgang plaats heeft, ontwikkelen zich meer en meer.

Oorzaken.

De aanleg (*praedispofitio*) tot deze koorts is gegrond in zwakte en verminderde veerkracht der flijm-

ſlijmafſcheidende klieren en vliezen, waardoor zij aan een' vermeerderden toevloed en aandrang der vochten geen' genoegzamen tegenſtand bieden. Phlegmatiſche perſonen, kinderen, vrouwen, bejaarde lieden van eene zittende leefwijze, gevangenen, bewoners van vochtige oorden, die eene prikkelende, verhittende, werkzame leefwijze plotſeling met eene tegengeſtelde verwisſelen, en die zich door misbruik van ſterken drank verzwakt hebben, zijn bijzonder aan deze koorts blootgeſteld.

Toevallige oorzaken. (*Cauſae Occaſionales*).

De toevallige oorzaken dezer koorts zijn: natte, koude luchtgeſteldheid, vochtige woonplaatſen, ſlechte, zwaar verteerbare ſpijzen, aanhoudend gebruik van vet vleesch en ſpek, ongegiste meelſpijze, niet gaar gebakken brood, drooge peulvruchten, enz. treurige gemoedsgeſteldheid, en alles, wat verzwakkend op het menſchelijk ligchaam inwerkt. Bij epidemisch heerſchende ſchijnt er eene eigenaardige geſteldheid des dampkrings, of een bijzonder *miasma* aanwezig te zijn, dat haar voortbrengt en zoo ſpoedig en algemeen doet heerſchen, als in onderſcheidene epidemiën plaats gehad heeft.

Naaste oorzaak. (*Cauſae Proxima*).

De naaste oorzaak der ſlijmkoorts is gelegen in eene ziekelijke geſteldheid der ſlijmafſcheidende werktuigen, waardoor het produkt harer afſcheiding, zoo wel in hoeveelheid als hoedanigheid, veranderd wordt. De vermeerderde wederwerking in het vaatſtelſel en de daarmede gepaard gaande koorts ſchijnt een onmiddellijk gevolg der vermeerderde ſlijmafſcheiding te zijn, zoodat de *Status Pituitoſus* en de koorts niet van elkander kunnen afgeſcheiden en als bij-

bijzonder bestaande gedacht worden. Waarin nu eigenlijk de veranderde toestand der slijmafscheidende werktuigen bestaat, is ons niet minder duister, dan het ons de naaste oorzaken van bijna alle andere ziekten is. Met de meeste waarschijnlijkheid laat zich, mijns bedunkens, deze verklaring geven en aannemen: de inwerkende schadelijkheden brengen, door onderdrukking van andere gewone afscheidingen, of door den prikkel eener eigenaardige stof in den dampkring, een' vermeerderden toevloed van vochten naar de slijmvliezen en klieren te weeg, waarin zij zich, wegens het slappe, losse weefsel dezer deelen, ophoopen en teruggehouden worden; deze opgehoopte vochten brengen door hunne voortdurende prikkeling eene vermeerderde afscheiding te weeg; de groote hoeveelheid der aangevoerde vochten tot de slijmafscheiding niet genoeg voor- en toebereid, is de oorzaak, dat het produkt zoo zeer van den gezondheidsmatigen toestand afwijkt, gelijk men in bijna alle gevallen van deze koorts gelegenheid vindt waar te nemen.

Voorzegging. (*Prognosis*).

De slijmkoorts is steeds met gevaar verbonden, waarom de voorzegging, vooral in haar begin, niet al te gunstig zijn moet. Het gevaarlijkste is zij bij bejaarde, en door buitensporigheden in de leefwijze uitgeputte lieden. De eenvoudige slijmkoorts is minder gevaarlijk dan de zamengestelde, de *complicatie* met wormen maakt haar het gevaarlijkste voor kinderen, met het zenuwachtige karakter voor bejaarden; een gelijktijdig lijden der ademhalingswerktuigen, zonder uitzondering, voor allen; het

in ſtand blijven der krachten, meer opgeruimde gemoedsgeſteldheid, terwijl de ontlastingen wederom meer en meer van hare afwijkingen terugkeeren, en natuurlijk worden; verkwikkende ſlaap, beginnende eetlust, verminderende ſlijmafſcheidingen, het afvallen en niet weder opkomen der ſprouw, voorſpellen een' gunſtigen uitgang. Voortgaande vermindering der krachten, ſteeds toenemende ſlijmafſcheidingen, ontlastingen van enkel ſlijm, ongevoeligheid en onaandoenlijkheid voor de meest aangewezene geneesmiddelen, volſtrekt gemis van eetlust, aanhoudend hoesten met ſlijmontlasting, holle, heeſche ſtem, benaauwdheden en zenuwtoevallen, voorſpellen een' ongunſtigen, meerendeels doodelijken uitgang.

Genees-wijze.

De geneeskundige behandeling der ſlijmkoorts is ſteeds moeijelijk en onaangenaam, daar men met onaandoenlijkheid voor de gegevene geneesmiddelen, en ontevredenheid wegens den langen duur der ziekte, te worstelen heeft; zij doen het practiſche geluk van jonge Geneesheeren dikwijls ſchipbreuk lijden, en geven dikwijls aan oudere medeſtanders de ſchoonſte gelegenheid, om den jongen kunstbroeder te veroordeelen. Eene ſpecifieke geneeswijze der ſlijmkoorts, waardoor de ziekelijke toeſtand der ſlijmafſcheidende werktuigen onmiddellijk tot de gezondheidsmatige geſteldheid teruggevoerd, en dus de naaste oorzaak beſtreden wordt, kennen wij niet. Ook hier moet men, gelijk bij de andere koortſen, waarbij de ſpijsverteringswerktuigen bijzonder lijden, uit de erva-

ring afgeleide regelen voor de geneeskundige behandeling vastſtellen, door welker opvolging men in de meeste gevallen ſlaagt, om dus, zoo al niet regtſtreeks, toch op eene middellijke wijze, de koorts te genezen en de gezondheid volkomen te herſtellen.

Deze regelen of aanwijzingen zijn de navolgende:

1°. Verwijdering der toevallige oorzaken, die nog op den lijder werken, de verdere ontwikkeling der koorts bevorderen, of die ontwikkeling onderhouden.

2°. Ontlasting des afgeſcheidenen en ziekelijk geſtelden ſlijms.

3°. Regeling der behandeling volgens het eigenaardige karakter der koorts, en de geſteldheid der krachten.

4°. Te zorgen, dat de plaatſelijke ziekte der bijzondere deelen weggenomen worde, ten einde de ziekelijke ſlijmafſcheiding tot den gezonden toeſtand terugkeere.

1e. *Aanwijzing.* Men ontheffe den lijder van de werkingen van al die ſchadelijkheden, welke het ontſtaan der koorts en hare verdere ontwikkeling bevorderen. Drooge, gezonde verblijven, warme kleeding, beweging in de opene lucht, eene voedzame, prikkelende diëet, wel gekruide ſpijzen, eenige glazen wijn, of eene kleine hoeveelheid ſterken drank, opgebeurde gemoedsgeſteldheid, enz., zijn hiertoe dienſtig, dewijl alle meelachtige, vette, zwaar verteerbare ſpijze, warme, waterachtige dranken, misbruik van geestrijke dranken, te veel rust, lang

lang ſlapen, overmatige ontlastingen moeten vermeden worden. Dikwijls zal men alleen hiermede ſlagen, om de koorts in hare eerſte beginſelen, vóór zij zij zich volkomen ontwikkeld heeft, te ſtuiten, of, waar zulks reeds plaats vindt, haren verderen voortgang te verminderen. Nog zekerder zal men ſlagen, wanneer het gebruik van zoodanige middelen daarmede verbonden wordt, die geſchikt zijn, om de aanwezige zwakte der ſlijmafſcheidende werktuigen weg te nemen, ten einde de verdere afſcheiding te verhinderen, en het reeds afgeſcheidene te ontlasten. Bittere middelen, verbonden met de prikkelend-laxerende, als Aloë en Rabarber, zijn daartoe het meeste geſchikt.

℞. *Ext. rad. Gentian.* ʒ ij.
Pulv. rad. Rhei. ℈ ij.
Aq. Menth. unc. viij.
Syr. Cort. Aur. unc. j.
M. D. S.

Om het uur een' lepel.

℞. *Aloes Succotrin.* ℈ j.
Ext. Abſinth. ʒ ij.
Pulv. rad. Gentian. q. ſ.
ut. f. pill. gr. iij. *arg.*
Obd. *D. S.*

's Daags 3 of 4 maal vijf pillen.

2e. *Aanwijzing.* Verwijdering van het voortbrengſel der ziekelijke afſcheiding.

In geene der gastriſche koortſen is het hoofdzakeker, en eene voorbereidende behandeling algemeene

aangewezen, om datgene, wat er te ontlasten is, daartoe gefchikt te maken, dan in de flijmkoorts. Wat zullen in de volkomen ontwikkelde *Status Pituitofus*, waar de geheele inwendige oppervlakte van het fpijskanaal met eene dikke korst van taai flijm overtrokken is, en de lijdende deelen hoogst onaandoenlijk zijn, de braak-, laxeer- en prikkelende middelen uitwerken, daar zij niet eens met de oppervlakte, waarop zij werken moeten, in onmiddellijke aanraking kunnen komen, en deze bovendien voor hare werkingen ongevoelig zijn? De natuur alleen is niet krachtig en werkzaam genoeg, om de ftoffen voor de ontlastingen gefchikt te maken, of die, gelijk in andere gastrifche koortfen fomwijlen nog gefchiedt, te asfimileren.

De teekenen eener *turgescerende* ftof en de vrijwillige ontlastingen ontbreken derhalve ook meerendeels, de ontlastende geneesmiddelen blijven zelfs zonder uitwerking, wegens de taaiheid en het vast aankleven des flijms, zoo lang men niet, door prikkelende oplosfende middelen, de werkdadigheid der lijdende deelen heeft opgewekt, waardoor de affcheidingen vermeerderen en de afgefcheidene ftoffen dunner, waterachtiger, en meer gefchikt zijn, om het taaije flijm op te losfen en tot de ontlastingen te bereiden.

In de eerfte tijdperken der koorts, en in derzelver verderen loop, zoo lang het flijm, dat de tong bedekt, vast zitten blijft en zeer taai is, en de teekenen, die het *turgesceren* der ftof aanwijzen, ontbreken, bezige men de oplosfende *Methode*. De

daar-

daartoe het meest doelmatige door de ervaring beproefde geneesmiddelen, zijn de ſcherpere middenzouten, die prikkelen en weinig laxeren. Het *Sal Amoniac* verdient de eerſte plaats onder de loogzouten, welke op eene eigenaardige wijze op de ſlijmafſcheidende werktuigen zoo wel als op het ſlijm zelf werken; de ſpiesglasbereidingen, de kwikmiddelen, de bittere en ſcherpe zelfſtandigheden, de ſpaanſche vliegentinctuur, welker gebruik echter veel omzigtigheid vordert, en alleen in de hoogſte graden der koorts bij de grootſte onaandoenlijkheid mag aangewend worden.

In de keuze der middelen moet men zich naar de jaren, de bijzondere geſteldheden der lijders, en het ontwikkelde karakter der koorts regelen; met inachtneming der ſcheikundige betrekkingen, welke de midden- en loogzouten, en andere chemiſche bereidingen, op elkander uitoefenen, ten einde nieuwe verbindingen en zamenſtellingen, waardoor de bedoelde werkingen vernietigd, of andere gewrocht worden, die gevaarlijke uitwerkingen hebben konden, vermeden worden.

Het *Sal Amoniak* geeft men van één tot twee drachmen met ſpiesglasbereidingen in mixturen, of, wegens den onaangenamen ſmaak, in pillen:

℞. *Sal. Ammon.* (*Muriat. Ammon.*) ʒ i—iij.
Extr. rad. Helen. ʒ iij.
Aq. Coct. unc. viij.
Syr. Cort. Aur. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

℞. *Muriat. Ammon.*
Pulv. rad. Arnic. rec. ā ʒ ij.
Tart. emet. gr. ij.
Ext. Helen. q. s. ut. f. pill. gr. iij.
Obd. pulv. rad. Liquir.
D. S.
Om de twee uren 3 tot 5 pillen.

De loogzouten in een gedistilleerd water opgelost, van één tot drie drachmen alleen, met rabarber of andere prikkelende middelen:

℞. *Alcal. Veget. vel mineral* ʒ ij.
Pulv. rad. rhei. ʒ ß.
Solve
Aq. destil. Menth. unc. vj.
adde
Syr. Cort. Aur. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

De kwik- en spiesglasbereidingen geeft men alleen met elkander of met andere middelen verbonden, in geene te kleine giften; om eene schadelijke kwijling te verhoeden, moet het gebruik van het kwik niet te lang volgehouden worden:

℞. *Ext. Helen.* unc. ß.
Aq. Cort. Aur. unc. vj.
Vin. Stibiat. ʒ i—ij.
D. S.
Om het uur een' lepel.

℞.

℞. *Sulphur. Aurat. Ant.*
Merc. Dulc. ā gr. x.
Sachar. alb. ℨ j ß.
M. F. pulv. Div. in x *part. aeq.*
D. S.
Om de twee uren een poeder.

In zeer ſlepende langdurige gevallen komen vooral de *gummi*-ſoorten, de *Squilla*, met bittere en laxerende middelen vereenigd, te paſſe:

℞. *Gummi Ammoniac.*
Pulv. rad. Rhei.
Sap. Venet. ā ℨ j.
Sulphur aur. Ant. gr. x.
Ext. Helen. q. ſ.
ut f. Pill. pond. gr. iij. *obv. pulv. Liq.*
D. S.
Drie of vier malen 's daags vijf pillen.

℞. *Gummi. Galban.*
——— *Ammon.* ā ℨ j.
Pulv. rad. Squill. gr. x.
——— *Arnic. recent.* ℨ j.
Oxym. Squill. q. ſ.
ut f. Pill. pond. gr. iij. *inv. pulv. Liq.*
D. S.
Om de twee uren vier pillen.

Zoo ras er, gedurende het gebruik van deze middelen, misſelijkheid, walging, neiging tot braken, ſlijmontlastingen uit den mond, losworden van

 ſlijm,

ſlijm, dat de tong bezet, plaats grijpen, geeft men een ſchielijk en krachtig werkend braakmiddel, uit braakwijnſteen of zeeajuin; voor kinderen zijn de *oxymel ſquilliticum*, en wijnachtige oplosſingen van het ſpiesglas, zoo ook voor zeer zwakke en aandoenlijke geſtellen, het meest geſchikt. Zelden verdwijnen na het eerſte braakmiddel al de ſlijmtoevallen, maar duren in een' minderen graad voort; waar dit gebeurt, laat men de oplosſende middelen voortgebruiken, en herhaalt het braakmiddel, zoo dikwijls het voor den toeſtand des lijders noodzakelijk wordt.

Wanneer, gedurende het gebruik der oplosſende geneesmiddelen, de teekenen eener naar beneden *turgescerende* ſtof plaats vinden, geve men een laxeermiddel; uit ſpiesglas, middenzouten en Rabarber, of de eerſte met verzoete kwik en Aloës; gelijktijdig kunnen er lavementen met *Sal Amoniak*, Braak-wijnſteen, of andere oplosſende geneesmiddelen gebezigd worden.

3e. *Aanwijzing.* Regeling der behandeling volgens het eigenaardige karakter der koorts, en de geſteldheid der krachten.

In welk tijdperk de koorts zich ook bevinden moge, ſteeds moet deze aanwijzing in het oog gehouden, en de keuze zoo wel als de wijze van toediening der geneesmiddelen diensvolgens geregeld worden. Nimmer kunnen de ontlastmiddelen geheel buiten gebruik blijven, daar zij het wezenlijkſte gedeelte der kunstbehandeling uitmaken, en zonder hun

hun de genezing, hoe men dezelve ook beproeven moge, eene ijdele onderneming blijft.

Zelden gaat er met de ſlijmkoorts het ontſtekingskarakter gepaard; waar dit intusſchen nog mogt plaats vinden, is het ſteeds en alleen in het eerſte begin der koorts, gedurende eenige weinige dagen, en daarbij in een' zoo gematigden trap, dat men naauwelijks noodig heeft, eenige veranderingen in de behandeling te brengen. Het voortgezette gebruik der oplosſende geneeswijze, vooral der middenzouten, is toereikende, om den ontſtekingachtigen toeſtand weg te nemen. De noodzakelijkheid eener bloedontlasting kan als eene hoogst zeldzame uitzondering op den regel beſchouwd worden, en dan nog behoort zij in het eerſte begin der koorts en beperkt te geſchieden.

Ook het rotachtige karakter paart zich zeldzaam met deze koorts, en naar mate het zich ontwikkelt, ziet men alle ſlijmachtige geſteldheid verdwijnen; beide deze ziektevormen volgen meer op elkanderen, en gaan meer in elkander over, dan dat zij, volkomen ontwikkeld, gelijktijdig met elkanderen beſtaan.

Het zenuwachtig karakter, daarentegen, ontwikkelt zich altijd meer of minder, indien de ſlijmkoorts eenigen duur heeft, en niet reeds in zijne eerſte wording op eene krachtdadige wijze tegengegaan wordt. Hierin moet dan ook wel voornamelijk de oorzaak gezocht worden, dat wij bij vele ſchrijvers beide koortsſoorten met elkander verwisſeld vinden, die dan eens de ſlijmkoorts als eene zenuwkoorts, en dan weder de zenuwkoorts als eene ſlijmkoorts beſchrij-

ven. Somwijlen ontwikkelen zich, reeds met de eerste slijmtoevallen, verschijnselen, die het lijden van het zenuwgestel aanwijzen; meerendeels echter heeft dit eerst in de meer gevorderde tijdperken plaats. Ook gebeurt het niet zelden, dat er zich eene volkomene slepende zenuwkoorts ontwikkelt, en naar mate dit plaats heeft, de ziekelijke gesteldheid der slijmafscheidende werktuigen verdwijnt, en weder te voorschijn komt, als de zenuwtoevallen bedaren.

Deze zamengestelde geaardheid vordert ook eene zamengestelde geneeskundige behandeling. Door de oplossende en ontlastende geneeswijze alleen te bezigen, zoude men de zenuwtoevallen tot eene hoogte opvoeren, die de lijder in het graf sleept, alvorens men het voorgestelde doel bereikt. De zenuwmiddelen, alléén gegeven, zouden zonder uitwerking blijven, wegens den bijzonderen toestand der deelen, waarop zij werken moeten. Men vereenige derhalve beide geneeswijzen met elkander, geve de *Arnica*, de *Valeriana*, de *Camphor*, het *Castoreum*, met *Sal amoniak*, de *Squilla*, de spiesglasbereidingen, de *Gummi*soorten, enz., tusschen beiden een braakmiddel; laxeermiddelen vermijde men buiten volstrekte noodzakelijkheid, daar hunne werking meer verzwakt, eenen nadeeligen invloed op de zenuwtoevallen uitoefent, en tot een' uitputtenden buikloop zoude kunnen aanleiding geven; men handelt doelmatiger, de buiksontlasting door lavementen te onderhouden.

Met de andere gastrische koortsen is de slijm-

koorts

koorts gewoonlijk verbonden, geheel zuiver komt zij zeer zelden voor; de epidemische luchtgesteldheid schijnt daarop een' zeer grooten invloed te hebben, en de oorzaak te zijn, dat de galachtige en wormtoestand met den slijmachtigen zoo algemeen voorkomen.

De behandeling ondergaat daardoor weinige of geene veranderingen. Het vroeger gebruik van een braakmiddel, in de galachtige complicatie, als anders bij de slijmkoorts alleen zoude aangewezen zijn; het gelijktijdig gebruik van wormmiddelen met de oplossende, en onder deze de zoodanige, die tevens krachtige wormmiddelen zijn, en men voldoet aan al de aanwijzingen, welke in deze complicatie behooren voldaan te worden.

Bij het aanhoudend gebruik der oplossende en ontlastende geneeswijze lette men vooral op de krachten. De slijmachtige gesteldheid op zich zelve is reeds door zwakte, traagheid en werkeloosheid gekenschetst; het verlies van vochten, een gevolg der vermeerderde afscheidingen, doet de zwakte steeds toenemen, behalve nog de verzwakkende werking der geneesmiddelen, en het laat zich ligtelijk inzien, hoe noodzakelijk het is, in deze koorts de krachten in het oog te houden. Menig een voorbeeld zoude er uit de geschiedenis dezer ziekte kunnen bijgebragt worden, waarin de oplossende geneeswijze, te hevig en te langdurig aangewend, ten laatste zelfs de banden heeft opgelost, die ziel en ligchaam verbinden.

Het

Het gebruik der oplosſende en matig ontlastende geneeswijze ſluit geenszins de verſterkende geneesmiddelen uit; het is geene dwaasheid, gelijk men wel eens gewild heeft, maar een door de ervaring geſtaafd overleg, dat beide geneeswijzen en geneesmiddelen, tot het meeste voordeel der lijders, met elkanderen verbonden aangewend worden: waar derhalve de krachten zeer verminderd zijn, ſteeds afnemen, en er gelijktijdig teekenen plaats hebben, die het voortdurende gebruik der oplosſende en ontlastende middelen vorderen, geve men onbeſchroomd de *Kina*, de *Cascarilla* en andere bittere aromatike geneesmiddelen, vereenigd met Rabarber, *Extract. Taraxaci*, *Tart. Emet. Vin. Antim: Sal Amoniak* of andere middenzouten, met die voorzorgen, dat zij geene overmatige ontlastingen te weeg brengen, waardoor anders de verſterkende middelen, te ſpoedig door de darmbuis gevoerd, geen' tijd voor hunne werking vinden, en nutteloos weder ontlast worden.

Hebben er uitputtende ontlastingen plaats, dan moeten dezelve door opwekkende, ſtoppende en bedarende middelen tot ſtaan gebragt, en zoo lang alle oplosſende en ontlastende middelen ter zijde geſteld worden. De *Rad. Columbo*, de *Lopeziana*, de Kaneel, de *Simaruba*, kleine giften *Opium* en roode wijn zijn in dat opzigt de krachtigſte hulpmiddelen.

Bij deze indicatie vergete men niet, dat de natuur eene zekere maat van krachten behoeft, om eene ziekte tot ſcheiding te brengen en op eene gunſtige wij-

wijze te beslisſen; en dat de ontlastingen eerst alsdan de gewenschte uitwerking hebben kunnen, wanneer de werktuigen de verrigtingen, waarvoor zij bestemd zijn, met eene zekere kacht en levendigheid ten uitvoer brengen.

4e. *Aanwijzing*. Men trachte de ziekelijke gesteldheid der slijmafſcheidende werktuigen tot de gezondheid terug te voeren, om de vermeerderde en verminderde slijmafſcheiding te doen ophouden.

De eigenaardige werkingen van zekere ſchadelijkheden op de slijmafſcheidende werktuigen, waardoor hunne verrigtingen zoodanig gewijzigd worden, dat eene ziekelijke afſcheiding daarvan het onmiddellijke en noodwendige gevolg is, geeft het regt, om te vooronderstellen, dat er ook geneesmiddelen zijn, die even bepaald op deze werktuigen in hunnen ziektestaat werken, en tot de gezondheid terugbrengen. Maar voor als nog zijn ons zoodanige geneesmiddelen der slijmkoorts genoegzaam onbekend, en wij kunnen ons in de behandeling, in dat opzigt, alleen tot eene doelmatige aanwending der algemeene geneeswijze bepalen.

De oplosſende geneesmiddelen, en onder deze bijzonder het *Sal Amoniak*, de loogzouten en *Gummi*ſoorten, ſchijnen wel eenigzins dit vermogen, eene regtstreekſche werking op deze werktuigen te oefenen; daar zij echter ook in andere ziektevormen nuttig zijn, kan men hun, met evenveel waarſchijnlijkheid, dit bijzonder vermogen betwisten, en hunne uitwerkſelen aan algemeene eigenſchappen, waardoor zij de

be-

werktuiging aandoen, toeſchrijven. De ontlastende geneesmiddelen ſchijnen insgelijks, behalve het opruimen van het voortbrengſel der ziekte, eene veranderde ſtemming in de ziekelijk afſcheidende werktuigen, door hunne prikkeling en ſchokkende bewegingen, voort te brengen, en den terugkeer tot den natuurlijken toeſtand te bevorderen.

Eene gepaste toediening derhalve der algemeen aangewezene oplosſende, ontlastende en verſterkende geneeswijze en leefregel, omvat alles, wat ter voldoening van deze indicatie kan geſchieden.

Bij de genezing moet vooral daarvoor gezorgd worden, dat er geene ziekelijke ſlijmafſcheidingen terugblijven, en men alles vermijde, wat dezelve op nieuw zoude kunnen veroorzaken. Alle eene ſlijmachtige geſteldheid bevorderende ſchadelijkheden, trachte men zoo veel mogelijk te verwijderen; men onthoude aan den lijder meelſpijzen, drooge peulvruchten, aardappelen, vette en zoete ſpijzen, kaas, visch, enz., en beperke zijne diëet met welgekruide ſpijzen, ſcherp prikkelende planten, versch vleesch, bittere bieren, kruiderijen, vooral mostaard en peper, en dagelijks eenige glazen goeden wijn; oesters, verſche haring en anſjovis kunnen met mate, bij wedergekeerden eetlust, toegeſtaan worden. Waar de eetlust ontbreekt, en de lijders nog zwak zijn, late men *Kina*, bittere en ſtaalmiddelen in genoegzame hoeveelheden, tot de volkomene herſtelling, voortgebruiken; recidiven, langdurige naziekten, de ontwikkeling van plaatſelijke ſlepende

ge-

gebreken worden daardoor tegengegaan en meerendeels verhoed.

IV. *Wormkoorts.*
(*Febris Verminosa.*)

Eene meerendeels onregelmatige met zenuwtoevallen gepaarde koorts, met eene stoffelijke oorzaak in de eerste wegen, bestaande in wormen en slijm, noemt men eene wormkoorts. Bepaling.

De wormkoorts komt meest sporadisch, zeldzaam, doch somwijlen epidemisch voor; meer in het voor- en najaar, bij vochtige luchtsgesteldheid, dan in den winter en zomer. In laagliggende, koude, moerassige landen meer dan in andere. Kinderen en lieden met zwakke ingewanden, en zij, die zich met visch, kaas en zware meelspijzen voeden, zijn het meest aan haar blootgesteld. De koorts heeft geen bepaald karakter, somwijlen bootst zij het sthenische, meerendeels het asthenische karakter na. Epidemisch heerschend, is zij gewoonlijk eene rot- of zenuwkoorts, waar de wormen als een de ziekte verslimmerend toeval bijkomen. Haar typus is gewoonlijk remitterende met onregelmatige remissiën en exacerbatiën, zeldzamer tusschenpoozende, maar dan ook zijn de koortsaanvallen onrelmatig en maken vele afwijkingen. Karakter.

Deze koorts begint doorgaans met de gewone gastrische verschijnselen en toevallen, die eenigen tijd Toevallen en loop der koorts.

tijd aanhouden , alvorens de verſnelde beweging des bloeds duidelijk koorts aanwijst; ſomwijlen begint zij ook plotſeling, met groote hette, opgeſpannen buik en hevige kolijkpijnen. De tong is, van het begin der ziekte af, dik, met een taai wit ſlijm bezet, en blijft zoo tot aan het einde der koorts; uit den mond komt een onaangename eigenaardige reuk; het ſpeekſel ontlast zich in groote hoeveelheid in den mond, en de lijder moet dikwijls uitſpuwen; de bovenlip en neus zijn gezwollen, de neusgaten zeer verwijd, met aanhoudende jeukte in den neus, bleek, eenigermate opgezet aangezigt, blaauwe kringen rondom de oogen, zeer verwijderde pupil, dubbel zien, verſchijningen van vreemde gezigten; onrust, benaauwdheid, door ſchrikken en opſpringen, afgebrokene ſlaap. De pols is ſnel en onregelmatig, de lijders knarſen op de tanden, hebben eene korte, afgebrokene, benaauwde ademhaling, ſterk opgezwollen', bij het aanraken pijnlijken buik; perſingen en buikloop, met ontlastingen van vele ſlijmachtige, zeer ſtinkende ſtoffen en levende of doode wormen, pis met een ſlijmachtig en wit zetſel, dat niet volkomen neêrſlaat, maar gedeeltelijk drijvende blijft, jeukte aan den *anus* en de geſlachtsdeelen. Na een' korteren of langeren duur komen er zenuwtoevallen bij: als, bevingen der ledematen, ſtuiptrekkingen, krampachtige zamentrekkingen der ſpieren, onbeweegbaarheid der gewrichten, ſtomheid, doofheid, blindheid, ijlhoofdigheid, flaauwten en ſtuipen, die niet zelden aan het leven een einde maken. De ontlastingen van wormen blij-

ven

ven intusſchen in deze koorts de eenigſte zekere teekenen, die den aard der koorts duidelijk doen kennen, dewijl, buiten deze, alle andere toevallen onzeker en bedriegelijk zijn.

Zwakke buiksingewanden, vermeerderde ſlijmaſſcheiding, koude, vochtige lucht, moerasſige landſtreken, onzuiver en ſlecht water, taaije, vette, zoete, meelachtige ſpijzen, visch en kaas, zijn het voornamelijk, die het ontſtaan van wormen veroorzaken, en ze, waar zij ééns aanwezig zijn, onderhouden: hoe zij dit een en ander doen, weten wij niet. Het gevoelen, dat de eerſte kiemen en zaden der wormen met de ſpijzen en dranken in de darmbuis zouden gebragt worden, en zich daar verder ontwikkelen, ſchijnt mij het minst waarſchijnlijk te zijn. Oorzaken.

De naaste oorzaak der wormkoorts is gelegen in de prikkeling, die deze inſekten op de inwendige oppervlakte van de darmbuis uitoefenen, en de daarop volgende wederwerking, die zich, wegens de vele in de darmbuis verſpreide zenuwen, aan het geheele zenuw- en herſengeſtel en de geheele bewerktuiging mededeelt, en de vele en tegenſtrijdige toevallen en verſchijnſelen ten gevolge hebben, welke wij in deze koorts waarnemen.

In de lijken der aan deze koorts overledenen vindt men de darmbuis en maag met ſlijm en wormen bezet, ontſtoken, door verſtervingen aangedaan, door de wormen geknaagd, doorboord, en deze inſekten in de holte van den buik, de galbuizen en galblaas.

Voorzegging. (*Prognosis.*) De hevigheid der koorts, haar karakter, en de toevallen, regelen de voorzegging; zij is steeds moeijelijk, somwijlen gunstig, meerendeels gevaarlijk, en dikwijls doodelijk. De eenvoudige Idiopathische wormkoorts is met minder, de zamengestelde en symptomatische met meer gevaar verbonden. Waar de koorts niet zeer hevig is, geen bepaald karakter heeft, de irritatie van het vaatstelsel alleen uit de consensueele betrekkingen met de darmbuis haar aanzijn ontleent, geene zware zenuwtoevallen aanwezig zijn, de ware geaardheid der koorts van haar begin af bekend, en de behandeling doelmatig geweest is, waar, met verligting der aanwezige toevallen, doode of levende wormen met veel slijm ontlast worden, is de voorzegging gunstig; de herstelling kan wel niet met zekerheid, maar met groote waarschijnlijkheid, voorspeld worden.

Waar de koorts met den eersten aanvang reeds zeer hevig, met zware zenuwtoevallen, stuipen en ijlhoofdigheid gepaard gaat, de buik sterk opzwelt, zeer pijnlijk bij het aanraken is, en de ontlastingen hardnekkig opgestopt zijn, de aard der ziekte miskend en de behandeling ondoelmatig geweest is, de doelmatigste geneesmiddelen zonder uitwerking blijven en geene wormen ontlasten, de koorts na den vijfden dag blijft aanhouden, met steeds verslimmerende toevallen: daar is de voorzegging ongunstig; onder deze omstandigheden bezwijkt op verre na het grootste gedeelte der lijders. Zij is mede ongunstig, wanneer de wormen niet de eenigste oorzaak der koorts zijn, en deze het karakter der rot-

of

of zenuwkoorts heeft. Deze voor zich reeds zoo gevaarlijke ziekten worden in haren loop door de prikkeling der wormen nog onregelmatiger en flepende, hare toevallen vermenigvuldigd en verflimmerd, de kritifche ontlastingen geftoord, daardoor het gevaar vergroot, en de hoop op eene gunftige uitkomst verminderd.

Zeer hevige, lang aanhoudende pijnen in den onderbuik, die plotfeling nalaten en door fterke zwelling van dit deel gevolgd worden, brakingen met hevige ftuiptrekkingen en krampachtige bewegingen, ingevallen aangezigt, koude handen en voeten, koud zweet, kleine, tusfchenpoozende, onregelmatige pols, groote angst en benaauwdheid, voorfpellen een' fpoedigen en doodelijken uitgang.

In deze, gelijk bij alle andere koortfen, die eene bekende ftoffelijke oorzaak hebben, moet het eerfte doel zijn, dezelve te verwijderen. De hevigheid der toevallen, en het bijzonder karakter der koorts, maakt het intusfchen dikwijls ondoenlijk, alleen en bij uitfluiting daarop onze geneeskundige behandeling te gronden en in te rigten. Genees-wijze.

De aanwijzingen ter genezing, waaraan doorgaans gelijktijdig, achtereenvolgende of beurtelings moet voldaan worden, zijn:

1°. Het dooden en ontlasten der wormen en van het overtollige flijm.

2°. Het bedaren der hevigfte en gevaarlijkfte toevallen, door lenigende geneesmiddelen.

3°. Behandeling van de daarmede gepaard gaande koorts.

4°. Behandeling der herstellenden.

1e. *Aanwijzing.* Aan de eerste aanwijzing wordt voldaan, door het gebruik van worm- en laxeermiddelen; overal, waar de omstandigheden des lijders het veroorloven, moeten zij onbeschroomd toegediend worden; want nimmer verzuimt men ze, zonder groot nadeel voor de zieken. In het eerste begin der koorts zijn zij vooral nuttig. Groote zwakte, hevige zenuwtoevallen, plaatselijke ontstekingen in den onderbuik, vooral wanneer de koorts het kwaadaardige *Typhus*karakter duidelijk ontwikkeld heeft, eischen in derzelver gebruik groote omzigtigheid, of verbieden dezelve geheel.

Als laxeer- en wormen doodende middelen, die tevens op slijm werken, kunnen de *Jalappe*, de *Rabarber* en de zoete Kwik gebezigd worden. De alleen wormverdrijvende, niet laxerende geneesmiddelen verbindt men met de eerste, het *Semen Santanonici*; de *Valeriana*, de Alsemknoppen, de *Cortex Geoffrea Surinamensis*, het *extract* der onrijpe okkernoten, en de conserf van de gele wortelen, zijn het meeste in gebruik, en door de ervaring bekend, als aan deze aanwijzing te voldoen.

De hoeveelheid en de keuze der genoemde middelen regelt zich volgens de bijzondere omstandigheden en de jaren der lijders; bij zeer jonge voorwerpen, bij lieden met eene zeer gevoelige darmbuis, en waar de buiksontlasting niet verstopt is, geve men de Rabarber van 6 tot 25 greinen, met één tot 6 greinen zoete kwik, drie of vier malen 's daags; de Jalappe in dezelfde hoeveelheid met kwik vereenigd,

eenigd, bij bejaarde, hardnekkig verstopte buiksontlasting en lieden van een traag gestel en weinig prikkelbare darmbuis:

℞. *Pulv. Rad. Rhei. v. Pulv. Rad Jalapp.* ℥ ij.
Muriat. acid. Hydrarg. ℈ ij. (*Merc. Dulc.*)
Sachar alb. ℥ ij.
*M. F. pulv. N*º. x.
D. S.
's Daags drie of vier malen een poeder.

In de tusschentijden maakt men gebruik van het een of ander wormmiddel, in zelfstandigheid, aftreksel of afkooksel. Zoo lang er, gedurende het gebruik dezer middelen, wormen ontlast worden, de buiksontlastingen niet overmatig zijn, de krachten het toelaten, de toevallen verminderen, maar nog eenige overig blijven, die gegronde redenen geven, om nog meer wormen te vermoeden, de koorts geen *typhus*karakter aanneemt, blijft men hiermede voortgaan. Vindt de eene of andere der genoemde tegenaanwijzingen plaats, dan stelt men ze ter zijde. De laxeermiddelen zijn schadelijk, zoo ras de buikloop hevig wordt, de krachten uitput, de wormtoevallen geweken, en men bijgevolg besluiten kan, dat er geene meer aanwezig zijn.

Voornamelijk vereischen echter de kwikmiddelen de oplettendheid des Geneesheeren; zoo lang de buiksontlastingen veelvuldig zijn, heeft men minder nadeelige gevolgen hiervan te vreezen; bij verstopte buiksontlasting hebben zij ligtelijk kwijling ten gevolge, een toeval, dat wegens den jeugdigen ouder-

 dom

dom van de meeste dezer koortslijders, en de bijzondere geaardheid, die de koorts bij eenigen duur gewoonlijk aanneemt, hoogst belangrijk en dikwijls gevaarlijk worden kan.

De wormmiddelen kunnen onbefchroomder en gedurende den geheelen loop der koorts, ook dan, wanneer zij een rot- of zenuwachtig karakter aanneemt, toegediend worden; voornamelijk is dit het geval met de *Valeriana*, die in beide der genoemde koortsfoorten een der meest vermogende geneesmiddelen oplevert. Tot voorbeelden om de wormmiddelen toe te dienen, ftrekken de volgende voorfchriften:

℞. *Rad. Valer. Sylv.*
Semin. Santon. ā unc. ß.
Infunde C. aq. Fon. unc. viij.
Vafe Claufo, refriger. Cola.
et adde
Ext. Nuc. Jugland. Immat. ʒ iij.
Syr. Cort. Aur. unc. j.
D. S.
Om het uur een' lepel vol.

℞. *HB. Abfinth.*
— *Tanacet.* a unc. ß.
Coq. C. aq. Comm. unc. xij.
ad Colat. unc. viij.
adde
Rob. Dauci unc. j.
M. D. S.
Om het uur één' of twee lepels vol.

℞.

℞. *Cort. Geoff. Sur.* unc. ß.
Coq. c. ſ. q. aq. Comm.
ad Colat. unc. viij.
adde
Ext. Nuc. jug. ℥ ij.
Syr. Cort. Aur. unc. j.
D. S.
Om het uur één' of twee lepels.

Dikwijls heb ik mij met de beste uitwerking van een aftrekſel der *Valeriaan* met Rabarber bediend, zoodat ik ſedert lang, in voorkomende gevallen, daarvan bij voorkeur gebruik make.

Bij kinderen, waar het dikwijls moeijelijk is, deze geneesmiddelen, zoo onaangenaam van ſmaak, te doen innemen; en daar, waar aanhoudende brakingen gelijktijdig met verſtopte buiksontlasting aanwezig zijn, en men de laxerende geneesmiddelen in zulke ruime giften toegediend heeft, dat hun verder gebruik wegens de ſterke prikkeling nadeelige gevolgen laat vreezen, moeten zij ter zijde geſteld worden; lavementen zijn alsdan aangewezen, waartoe aftrekſels, van de Jalappe of Rabarber met Valeriaan en andere wormmiddelen, oplosſingen van *Asſa Foetida*, gal, enz., vooral dáár, waar men niet laxeren en alleen tegen de wormen werken wil. Als de pijnen in den buik zeer hevig zijn, komen er lavementen met zuivere lijnolie te pas, die ook in andere gevallen, waar de wormen in de dikke darmen nestelen, algemeene aanprijzing verdienen, om

 de

de werking der inwendige geneesmiddelen te ondersteunen. Tot dat einde raadt men ook de inwrijvingen van wormdrijvende smeersels, over den geheelen onderbuik, vooral in den omtrek van den navel, sterk aan:

℞. *Aloes Succotrin.*
Colocynth. ā unc. ß.
in pulv. redact. leni calore digere in s. q.
Fel. Taurin.
M. Fiat Linimentum.

Vier malen 's daags 1 tot 2 drachmen op den buik in te smeren.

Ontstaan er, gedurende de aanwending der geneesmiddelen, om aan de eerste aanwijzing te voldoen, krampachtige pijnen in den buik, en andere zenuwtoevallen, dan moeten alle prikkelende middelen teruggehouden, en door bedarende en verzachtende middelen bestreden worden.

2e. *Aanwijzing.* Het bedaren der hevigste en gevaarlijkste toevallen.

Tot dat einde rade men het gebruik van verzachtende, slijmachtige en zoete dranken in ruime mate aan; zij schijnen voornamelijk daardoor nuttig te zijn, dat zij aan de wormen overvloedig voedsel aanbiedende, derzelver onrustige heen en weder bewegingen en prikkeling der darmbuis matigen en bedaren. De dranken, hiertoe het meest geschikt, zijn afkooksels van havergort, Salep, Arabische Gom,

Emul-

Emulſils, melk of vleeschnat. Wanneer de toevallen zeer dringend zijn en groot gevaar aanwijzen, dan geve men gelijktijdig bedarende en zenuwmiddelen. Bij mindere hevigheid late men, met de verzachtende, de wormdrijvende middelen voortgebruiken, hetzij daarmede vereenigd, of bij afwisſeling. Lavementen uit de ſtraks genoemde dranken, of olie, om de twee of drie uren ingeſpoten, werken krachtig mede, om de toevallen te bedaren. Als de buik ſterk gezwollen en pijnlijk is, make men verzachtende omſlagen met *Opium*, en inwrijvingen met *Ung. Neapolit.* en *Camphor*, om de twee of drie uren herhaald.

Onder de zenuwmiddelen zijn het de krampſtillende en bedarende, waarvan men tot leniging der hevigſte toevallen het meeste te verwachten heeft. Het *Opium*, de *Hyosciamus*, *Moschus*, *Castoreum*, vlugge loogzouten, de *Asſa Foetida*, de *Flores Zinci* en het *Oxydum Bismuthi*, verdienen als de voornaamſte genoemd te worden.

Naar de hevigheid der toevallen, de bijzondere geſteldheden der lijders, kunne, ouderdom, enz. ſchrijft men ze in verſchillende hoeveelheden en gedaanten voor. Bij het gebruik dezer middelen zij men indachtig, de laxeer- en wormmiddelen, welke de darmbuis ſterk prikkelen, geheel te vermijden, daar deze, in ruime hoeveelheden toegediend, even zeer als de wormen, de aanleidende oorzaak der ſtuiptrekkingen, pijnen en zenuwtoevallen zijn kunnen. Als, na het bedaren der zenuwtoevallen, de wormen aanwijzende verſchijnſelen voortduren, moe-

ten de wormverdrijvende middelen andermaal gegeven worden, waartoe alsdan voornamelijk de *Asſa Foetida* en *Valeriaan* zich aanbevelen, daar zij voor het zenuwgeſtel aangenaam zijn, en groote wormverdrijvende krachten bezitten; de buiksontlasting is door olieachtige lavementen te onderhouden.

3e. *Aanwijzing*. Behandeling der aanwezige koorts. De zuivere, alleen door de prikkeling der wormen voortgebragte koorts vordert zelden eene bijzondere behandeling; zij laat na en houdt geheel op, zoo ras hare oorzaken weggenomen zijn. In die gevallen, waarin de koorts een bijzonder en duidelijk ontwikkeld karakter heeft, of aanneemt en voortduurt, nadat de wormen ontlast en de wormtoevallen geweken zijn, vordert zij in het eerſte geval eene bijzondere wijziging in de behandeling, en in het tweede eene geheele verandering van dezelve.

Men vereenige derhalve met de wormmiddelen de zoodanige, welke geſchikt zijn, om het bijzondere koortskarakter te beſtrijden.

Heeft zij het karakter eener ontſtekingkoorts, dan moet zij als zoodanig behandeld worden. Wij merken hierbij aan, dat dit hoogst zeldzaam het geval is, en dat die toevallen, welke den Geneesheer verleiden kunnen, om eene ontſtekingachtige geſteldheid aan te nemen, doorgaans een gevolg zijn van den hevigen prikkel, dien de wormen op de darmbuis uitoefenen; de bloedontlasting en antiphlogistiſche geneeswijze kan derhalve niet anders dan zeer matig en met de grootſte omzigtigheid aangewend worden.

Me-

Menigvuldiger komen de wormkoortſen met het rot- en zenuwachtige karakter voor, en maken dan die geneeswijze, welke wij ter behandeling dier koortsſoorten opgegeven hebben, noodzakelijk. Waar de koorts eenen hoogen trap bereikt, en met ruime giften *Kina* behandeld wordt, ziet men niet zelden, zonder andere wormmiddelen, de wormen levend of dood ontlasten; de opgebeurde en krachtigere wederwerking der darmbuis ſchijnt daarvan de oorzaak, en in dit opzigt de *Kina* een krachtig wormverdrijvend geneesmiddel te zijn. Intusſchen heeft men zich wel te wachten, om overal, waar de wormen levend het ligchaam verlaten, een' gunſtigen uitgang te voorſpellen; want dikwijls is dit verſchijnſel alleen een gevolg der hevigheid van de koorts, en kenteeken der naderende ontbinding, die den nabij zijnde dood voorſpelt.

4e. *Aanwijzing*. Behandeling der herſtellenden. Na de ontlasting der wormen, en het bedaren der daarvan afhankelijke toevallen, blijven de ſpijsverteringswerktuigen gewoonlijk nog eenigen tijd verzwakt en zeer aandoenlijk, welke een' aanleg tot inſtorten en verſlijming onderhouden, die weggenomen moeten worden, ten einde den lijder eene duurzame gezondheid en volkomene herſtelling te verzekeren.

Alles, wat betrekkelijk de herſtellenden uit andere gastriſche koortſen gezegd is, vindt ook hier zijne toepasſing. De bittere en ijzermiddelen zijn hier voornamelijk op hunne plaats. Gedurende nog eenige dagen, en zoo lang, totdat de ſpijsverterende krachten eene gezonde ſterkte bereikt hebben, late men dagelijks

drie

of vier malen het *Extract. Absynthic.* met *Valeriaan-* of staalmiddelen gebruiken:

℞. *Pulv. Rad. Valer. Sylv.* ℥ iij.
Vitr. Mart. (*Sulphat. Ferri.*) ℥ j.
Ext. Absinth. q. s.
M. F. Pill. pond. gr. iij. *obv. pulv. liq.*
D S.

Drie of vier malen 's daags 3 tot 5 pillen.

℞. *Sulphat. ferri.*
Pulv. Cort. Cinn. ā ʒ ß—j.
Sachar. alb. ʒ j.
M. F. pulv. Div. in x *part. Aq.*
D. S.

's Daags vier poeders.

De zwakte algemeen zijnde, geeft men, met of in plaats van de bittere middelen, de *Kina* en *Cascarilla*, met bijvoeging der Rabarber, waar de buiksontlasting verstopt of zeer traag is.

De ontbrekende eetlust, gedurende de koorts, maakt de voorschriften in dat tijdperk der ziekte, betrekkelijk het toedienen van spijs, overbodig. Indien de lijders nog eenig verlangen naar spijzen betoonen, dan late men melk, vleeschnat, haver-, gerst- of rijstslijm met een weinig wijn gebruiken; alle andere meer vaste voedingstoffen zijn schadelijk, en moeten ontzegd worden.

Bij de genezenden keert de eetlust spoediger of langzamer, met meer of minder graagte, terug; het welzijn des lijders maakt alsdan een streng toezigt noo-

noodig; rijst en krachtig vleeschnat, beschuit, wittebrood, dat ten minste één dag oud en wel uitgebakken is, kunnen in de eerste dagen, — vervolgens goede groenten, eijeren, vleesch van jonge dieren, toegestaan worden. Vette, meelachtige, slijmachtige spijzen, vooral spek, kaas, gezouten en gerookt vleesch, alle soorten van visch, aardappelen, erwten, boonen en gebak zijn eerst dan toe te laten, wanneer de herstelling genoegzaam verzekerd is, en eene krachtige spijsvertering tegen recidiven vrijwaart.

In de keuze der dranken regele men zich volgens het doel, dat de geneeskundige indicatie aanwijst. Waar het alleen zaak is, den dorst te stillen, kunnen al die dranken, welke bij andere koortsen aangewezen zijn, gebezigd worden. Wil men door de dranken medewerken, om de toevallen te bedaren, dan komen de bovengenoemde verzachtende, inwikkelende, slijmachtige dranken; wil men opwekken en versterken, de met wijn aangelengde te pas.

Aan de herstelden late men goed wel uitgegist en gehopt bier, waarin men nog het eene of andere aangenaam bitter heeft laten trekken, tot gewonen drank gebruiken, daarbij warme waterachtige dranken verbiedende; dagelijks eenige glazen wijn of mede, welke laatste hier bijzonder onze aanprijzing verdient, helpen krachtig mede, om de herstelling te bevorderen.

Zoo ras het de krachten der herstelden toelaten, en het weder gunstig is, moeten zij zich dagelijks in de vrije lucht bewegen; kinderen of zeer zwakken,

ken, die nog niet gaan kunnen, late men dragen en rijden. Eene matige beweging in de vrije lucht is in alle gevallen zeer heilzaam; zij bevordert de ſpijsvertering, en verhoedt de ontwikkeling van wormen op nieuw.

Daar er in het hoofdſtuk over de wormen nog nader over de bijzondere ſoorten van deze inſekten, en andere hiertoe behoorende zaken, zal gehandeld worden, zoo verwijzen wij den lezer, omtrent het een en ander, dat hier ſlechts aangeſtipt, of geheel overgeſlapt is, tot dat gedeelte van dit Werk.

B. *Zinkingkoorts.*
(*Febris Catarrhalis*).

epaling. Eene koorts, met ontſtekingaardige geſteldheid der ſlijmvliezen, vooral van de werktuigen der ademhaling, die zich door de gewone toevallen der verkoudheid en onderdrukte huiduitwaſeming openbaart, noemt men eene zinking-koorts.

arakter. De gewone toevallen van verkoudheid gaan de koorts vooraf, die niet zeer hevig is en zelden langer dan van vijf tot tien dagen duurt, ten ware zij met andere koortsachtige geſteldheden gepaard ga, of een bepaald koortskarakter aanneme; alsdan beſlist zij zich eerst later tusſchen den 14^{en} en 28^{en} dag. Zij beſlist zich door ruime en duidelijke waar te nemene kritiſche ontlastingen; de meest gewone zijn: vermeerderde ſlijmontlastingen uit den neus en de longen; de kritiſche fluimen moeten dik, geelachtig

van

van kleur, kogelvormig, niet in elkanderen vloeijende zijn; algemeen en aanhoudend zweet, pis met een dik roodkleurig zakſel en neusbloedingen. De zinkingkoorts tast zonder onderſcheid kinderen en bejaarden, het mannelijke en vrouwelijke geſlacht aan.

In vochtige, laag liggende landſtreken, waar ſpoedige en groote weêrsveranderingen aan het klimaat eigen zijn, vindt men ze meer algemeen dan in andere oorden, waar deze geene plaats hebben; bij zacht winterweêr en in het voorjaar, meer dan in den zomer en herfst.

Sporadisch ontmoet men haar in alle landſtreken en jaargetijden, onder alle volksklasſen, ouderdom en geſlachten.

Endemisch heerscht zij in digt aan zeeën en groote rivieren gelegene landen, waar de luchtsgeſteldheid zeer vochtig en het weder veranderlijk is.

Epidemisch komt zij het meeste voor, en is alsdan van beſmetting niet vrij te pleiten. Onder de benamingen van *influaenca* en griep, zijn zoodanige epidemiën door geheel *Europa* berucht geworden. Waar zij deze geaardheid heeft of aanneemt, gaat zij van het eene land naar het andere, het grootſte deel van het vaste land rondtrekkende, totdat zij wedergekeerd is, van waar zij uitging; bij de Chinezen en Tartaren ſchijnen de genoemde epidemiën ontſtaan te zijn.

Gevoegelijk kan men de zinkingkoorts verdeelen: Verdeeling.

1°. In de eenvoudige goedaardige; van eene ligte, ontſtekingaardige geſteldheid; de toevallen van verkoudheid zijn duidelijk ontwikkeld, de koorts

is

is matig, remitteert en verheft tegen den avond, zij duurt van drie tot zeven dagen, beslist zich door kritische ontlastingen, en behoeft buiten een' goeden leefregel weinige geneesmiddelen.

2°. In de zamengestelde kwaadaardige met het *Typhus*karakter. Zij heerscht meestendeels epidemisch, ontwikkelt zich onder daartoe gunstige omstandigheden in iedere land- en luchtstreek, neemt doorgaans eene besmettende geaardheid aan, en is bij ons onder de benaming van kwaadaardige zinking- of zinking-zenuwkoorts algemeen bekend. Zij is uit de katarrhale gesteldheid en toevallen, met die eener rot- of zenuwkoorts, zamengesteld, dan eens meer dit, dan het andere karakter ten toon spreidende; zij is doorgaans zeer gevaarlijk, en vordert eene oplettende en zamengestelde behandeling.

De gastrische complicatie komt veelvuldig in de eenvoudige zinkingkoorts voor, zonder dat zij daardoor veel in haren regelmatigen loop gestoord en veranderd wordt, mits dat men bij de geneeskundige behandeling daarop acht geve, de vreemdaardige ophoopingen ontlaste en nieuwe verhoede.

Loop en toevallen. Zelden begint de zinkingkoorts plotseling, maar heeft gewoonlijk hare voorloopers, die aan hare volkomene ontwikkeling eenige dagen voorafgaan. Onder deze zijn de meest gewone: ligte verkoudheid, tranende oogen, doffe, niet zeer zware hoofdpijn, krieuwelen in den neus, herhaald niezen, pijnlijk-

lijkheid bij het ſlikken, rood, eenigzins opgezet aangezigt, dorst, weinig eetlust, pijn in de lendenen en ledematen, koude rillingen, verſtopte buiksontlasting, ontlasting van vele winden, dikke, troebele pis. Bij een ſteeds toenemen dezer toevallen bekomen de lijders eenige dagen later des avonds koorts, die met hevige koude rillingen begint, door hette en zweet gevolgd wordt, en eerst tegen den morgenſtond afgaat; de pols is dan meerendeels vol en ſchielijk; gedurende den geheelen dag blijft de lijder vrij van koorts, maar des avonds keert de aanval met toenemende hevigheid terug, en breekt zoo volkomen niet af als na den eerſten aanval; de koorts houdt nu den remitterenden *Typus*, met vrij regelmatige verheffingen, tegen den avond en des nachts; terwijl de volſtrekt aanhoudende en tusſchenpoozende *Typus* hoogst zeldzaam voorkomen.

De nachten worden onrustig en ſlapeloos doorgebragt, de pijnen in de ledematen en lendenen zijn hevig, de huid is droog en meer dan natuurlijk warm, het aangezigt rood en gezwollen, de neus verſtopt, de tong droog, in het midden met eene bruine ſtreep en aan de zijdedeelen door een wit ſlijm bedekt, de ſmaak is onaangenaam, de eetlust ontbreekt. In het eerſte tijdperk der koorts, en waar de ontſteking meer ontwikkeld en uitgebreid is, keelontſteking, met opgezwollene, uitwendig voelbare halsklieren, heeſche ſtem, moeijelijke, benaauwde ademhaling, met pijn en ſpanning op de borst, droogen hoest, of met weinige dunne, ſlijmachtige en bloedige fluimen, die men ongekookt noemt (*Sputa cruda*); de hette is

is groot, de huid brandend, de pis hoogrood van kleur; de buik blijft doorgaans, gedurende den geheelen loop der koorts, zacht, de buiksontlasting is dan eens verſtopt, dan weder natuurlijk, ſomwijlen overvloedig, de pisontlasting meer of minder moeijelijk, met een brandend gevoel, gedurende de lozing in de pisbuis; de pis, die in den beginne troebel met of zonder wolkje is, laat later een digt rood- of bruinachtig zetſel vallen. Na verloop van 3, 5, 7 of 9 dagen grijpen er kritiſche ontlastingen plaats, en de koorts houdt geheel op; het tijdperk der herſtelling duurt alsdan kort, en de lijders bevinden zich na weinige dagen volkomen herſteld. Waar de kritiſche ontlastingen geheel achterweeg blijven of onvolkomen zijn, nemen de toevallen ſteeds toe, zoo wel in hevigheid als talrijkheid, en de koorts ontwikkelt meer en meer die verſchijnſelen en toevallen, welke de rot- of zenuwachtige geſteldheid kenſchetſen; intusſchen houden de katarrhaliſche toevallen aan. Bij lieden met aanleg voor de tering, vooral wanneer er meermaal verkoudheden achtereenvolgend hebben plaats gehad, en waar men bij eene ontſtekingachtige geſteldheid de antiphlogistiſche geneeswijze verzuimt, en eene al te prikkelende en verhittende gevolgd heeft, grijpt niet zelden de overgang in eene volkomene teerkoorts plaats.

Oorzaken.

Lieden, aan een overmatig gebruik van warme dranken gewoon, zij, die het meest in geſlotene plaatſen hun verblijf houden, aan de vrije lucht ontwend zijn, en zij, die eene weeke, zeer gevoelige, tot zweeten genegene huid hebben, hebben een' bijzon-

zonderen aanleg tot deze koorts; terwijl robuste, gezonde perſonen, die aan zwaren arbeid en vermoeijende bewegingen in de vrije lucht gewoon zijn, er zelden door aangetast worden.

Gevatte koude door plotſelingen of ſchielijken overgang uit de koude in de hette, of uit de hette in de koude, blootgeſteld zijn aan togt, nat worden en het droogen van natte kleederen op het ligchaam, koude baden, ſpoedige weêrsveranderingen, groote hette bij dag, met daaropvolgende koude nachten en andere oorzaken meer, die onmiddellijk op de huid inwerken en eene belemmering in de huiduitwaſeming te weeg brengen; maar vooral een eigenaardig *miasma*, dat als een vreemdaardige prikkel op de ſlijmvliezen en de huid inwerkt en hare verrigtingen verandert, zijn de toevallige oorzaken dezer koorts. De naaste oorzaak dezer koorts moet gezocht worden in de vermeerderde wederwerking der ſlijmvliezen van den neus, mond, de luchtpijp en longen, die zich ſomwijlen ook over die der ſpijsverterings- en andere werktuigen bekleedende uitſtrekt, door eene vreemdaardige prikkeling opgewekt, die waarſchijnlijk haren grond heeft in de teruggehoudene ſtoffen, welke anders door de huiduitwaſeming afgeſcheiden worden, en in een eigenaardig *miasma*. Door deze prikkeling geraken de ſlijmvliezen in een' ligt ontſtekingachtigen toeſtand, waarin het geheele huidorgaan meer of minder deel neemt, met een' vermeerderden toevloed van vochten naar de geprikkelde deelen. Door conſenſueele betrek-

tegen wordt er in het vaat- en zenuwstelsel eene vermeerderde wederwerking opgewekt, waarvan de koorts zelve het gevolg is. Hieruit laat zich de overeenstemming van vele toevallen verklaren, die de slijmkoorts in hare eerste tijdperken met de ontsteking- en in de latere met de zenuwkoorts gemeen heeft, en hoe zoo in haren oorsprong als langzamige koorts hare gedaante met eene ontstekingskoorts kan verwisselen, of in plaatselijke actieve ontstekingen overgaan.

De eenvoudige slijmkoorts heeft dikwijls het karakter van eene ligte gastrische of tijdelijke koorts. Bij de zamengestelde vindt dit alleen in het eerste tijdperk der ziekte plaats. Eene bijzondere gesteldheid van het ligchaam, van de jaargetijden en het heerschend ziektekarakter, met gelijktijdig aanwezige oorzaken, die de levenskrachten spoedig uitputten, maken het tijdelijke tijdperk kortdurig en bepaalde, en hebben de ontwikkeling van het plaatskarakter in een kort tijdsbestek ten gevolge.

Voorzegging. Zelden is de eenvoudige slijmkoorts met eenig gevaar verbonden: men mag zich dikwijls een' gunstigen uitgang beloven, zoo lang er geene toevallen aanwezig zijn, die den waarschijnlijken overgang eener andere koorts van een kwaadaardig karakter, of een zwaar lijden van bijzondere deelen en werktuigen te kennen geven. Eene weeke, volle, golvende, niet zeer lijdelijke pols, matig warme huid, neiging tot zweet, regelmatige koortsverheffingen, troebele pis, de gewone voorbodes der krisis

ontlastingen op den 3en, 5en, 7en en 9en dag, zijn goede teekenen, en laten met grond den ſpoedigen overgang in gezondheid voorſpellen.

Kwaad is het daarentegen, wanneer de pols klein, geſpannen en zeer ſchielijk, de huid droog en brandend, de koortsverheffingen onregelmatig in elkanderen loopen en de remisſiën onduidelijk zijn, de dorst hevig, de tong zeer droog is, zwart wordt, ijlhoofdigheid en zenuwtoevallen daarbij komen, de pis bleek, waterachtig, zonder zetſel blijft, en onvoldoende of geheel geene ontlastingen op de kritiſche dagen plaats hebben. Ook laat er zich niet veel goeds voorſpellen, wanneer de koortsverheffingen tegen den avond nog lang aanhouden, een drooge hoest of kuch terugblijft, de lijders des nachts ſterk zweeten, zonder verligting, de krachten verminderen, terwijl de andere toevallen bedaren en de lijders zich ſchijnbaar beter en wèl gevoelen.

Waar de zinkingkoorts door gedaanteverwisſeling in een' anderen koortsvorm is overgegaan, moet de voorzegging volgens de vastgeſtelde regelen bij iederen anderen koortsvorm ingerigt zijn.

Volgens de bijzondere geaardheid der koorts, de aanwezige toevallen en de tijdperken, waarin de ziekte ſtaat, moet de geneeskundige behandeling ingerigt zijn. Genezing.

In de eenvoudige zinkingkoorts is zij binnen zeer naauwe grenzen beperkt; eenige weinige geneesmiddelen, om de ontlastingen in het algemeen, vooral de huiduitwaſeming, en in het bijzonder van die ſtoffen, welke in eene groote hoeveelheid in de

flijmvliezen afgefcheiden zijn, te bevorderen; de vreemdaardige prikkels en de fcherpe prikkelende eigenfchap der afgefcheidene vochten, vooral in het eerfte tijdperk der koorts, te verzachten en weg te nemen, benevens een doelmatige leefregel, omvatten alles, wat men ter genezing behoeft.

Bij een bijzonder en bepaald koortskarakter, onverfchillig of zich de zinkingkoorts van den beginne af met de toevallen eener zuivere ontfteking-, rot- of zenuwkoorts ontwikkelt, of eerst later een zoodanig karakter aangenomen heeft, moet de behandeling diensvolgens gewijzigd worden; aderlatingen en de antiphlogistifche geneesmiddelen komen te pas, waar zij het karakter der *Synocha*, rottingwerende, prikkelende, bedarende en zenuwmiddelen, waar zij dat der rot- of zenuwkoorts heeft. Bij de gastrifche complicatie zijn de oplosfende en ontlastmiddelen aangewezen. Onder alle omftandigheden houde men de catharrhalifche gefteldheid in het oog, en verzuime nimmer in de behandeling daarop acht te geven en dezelve daarnaar te wijzigen.

1e. *Aanwijzing*. Men bevordere de ontlastingen in het algemeen, voornamelijk de huiduitwafeming.

De onderhouding eener matige huiduitwafeming maakt het meest wezenlijke gedeelte der geneeskundige behandeling van deze koorts. Zij is de gewoonfte weg, waarvan zich de natuur ter genezing in deze ziekte bedient; met dezelve te bevorderen, bootst men de natuur na, en is men haar behulpzaam.

Tot dat einde onderhoude men in de ziekenkamer eene gemiddelde, niet te koude en niet te warme tem-

temperatuur; de lijder zij behoorlijk gekleed, zoo lang hij buiten het bed is; het bed houdende, niet te luchtig, maar ook niet te zwaar en overmatig gedekt. Men late hem veel drinken; water, gerstewater met *Oxymel*, afkooksels van meel- en slijmachtige zaden en wortelen, water en melk, en bijzonder een aftreksel van vlierbloemen met zoet hout, zijn hiertoe het meeste geschikt. De dranken moeten noch heet, noch ijskoud, maar laauwwarm gegeven worden; alle verhittende en prikkelende dranken, als wijn, bier, enz. zijn schadelijk, zoo lang zich de koorts in een ontstekingaardig tijdperk bevindt. Tot spijzen zijn jonge groenten, gestoofde vruchten, rijst, melk en magere soepen nuttig, vleeschspijzen, moeijelijk verteerbare, prikkelende en gekruide kost hoogst nadeelig; ligtelijk geven zij aanleiding tot gastrische complicatiën, die de koorts en den toevloed van vochten naar de lijdende deelen vermeerderen, waardoor de hette toeneemt, de huid droog wordt, alle toevallen verslimmeren, en het eerst eenvoudige goedaardige koortskarakter in een zamengesteld en meer kwaadaardig overgaat.

In het eerste tijdperk der zinkingkoorts lette men vooral op de buiksontlasting, onderhoude en bevordere men dezelve waar zij te traag of verstopt is; want, de onderdrukte huiduitwaseming gaat doorgaans met vermeerderde afscheidingen in de spijsverteringswerktuigen gepaard, of wordt er door vervangen, en het is nuttig, dat de opgehoopte stoffen spoedig ontlast worden. Dit kan geschieden door laxerende klisteren, of openende en zacht laxerende geneesmiddelen,

waartoe de middenzouten, de braak-wijnsteen en de *Extracten* het meest verkieslijk zijn. Sterke buiksontlastingen zijn schadelijk en moeten vermeden worden, prikkelende, hevig werkende laxeermiddelen leiden te veel vochten van de huid af en naar het spijskanaal, waardoor zij de kritische beweging storen en beletten, en nimmer zonder nadeelige gevolgen blijven.

Het doelmatigste is de buiksontlasting door middelen te bevorderen en te onderhouden, die, met het laxerende vermogen, de uitwaseming bevorderende krachten vereenigen, of dat men beide soorten van middelen verbonden toedient, b. v:

℞. *Ext. Gramin.*
Rob Samb. ā unc. j.
Aq. Samb. unc. vj.
Acetit. Ammon. unc. j.
M. D. S.
Om het uur twee lepels.

℞. *Ext. Gramin.*
Rob. Samb. ā unc. j.
Tart. Stib. gr. ij.
Sulphat. Sod. unc. ß.
Aq. Coct. unc. viij.
M. D. S.
Om het uur twee lepels.

Is de buiksontlasting natuurlijk, en vordert er geene bijzondere wijziging in de behandeling, dan trachte men alleen de huiduitwaseming tot een matig

tig zweet te bevorderen, door warme baden, drooge wrijvingen en uitwaſemende geneesmiddelen, als vlier, *Spiritus Mindereri*, Spiesglas en vlug loogzout houdende middelen; deze laatſte voornamelijk dan, wanneer de borst bezet en de ontlasting der ſluimen onderſteuning behoeft, bij zwakke voorwerpen, waar men de overgang in het *Typhus*karakter vreest, en waar de koorts reeds eenigen tijd geduurd en het ontſtekingstijdperk doorloopen heeft. Ook de *Camphor* en het poeder van DOWER, die, te pas gegeven, gewoonlijk een ruim zweet, en daardoor eene ſpoedige beſlisſing der ziekte, bewerken, zijn alsdan aangewezen; doch nimmer moeten zij in het eerſte tijdperk der koorts, zoo lang er toevallen eener ontſtekingaardige geſteldheid aanwezig zijn, gegeven worden, daar zij, bij een' aanleg tot ontſteking, door hunne prikkelende eigenſchappen, eene ware ontſteking kunnen te weeg brengen.

℞. *Carbonat. Amm. Pyro Anim. liq.*
Vini Stibiat. ā ʒ j. ß.
Aq. Hyſop. unc. vj.
Syr. Diacod. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

℞. *Sulphuret. Stib. Hydrag.* gr. x.
Camphor. ʒ ß.
Sachar. alb. ʒ iij.
M. F. pulv. Div. in x *partes aeq.*
D. S.
Om de twee uren een poeder.

Bij jonge volbloedige gestellen, met een' natuurlijken aanleg voor ontstekingziekte, kunnen zelfs de zweetmiddelen uit *Spiritus Mindereri*, braak-wijnsteen en vlier te veel prikkelen, en den ligten ontstekingstoestand der slijmvliezen tot een' hoogeren trap opvoeren. Verdunnende slijmachtige dranken, met Salpeter en *Oxymel*, verdienen alsdan de voorkeur, doordien zij de vermeerderde wederwerking in het vaatstelsel verminderen en meest vermogende middelen zijn, om de uitwaseming voor te bereiden, en de werking der zweetmiddelen gemakkelijk te maken.

℞. *Rad. Alth.*
—— *Gramin.* ā unc. j.
Coq. c. s. aq. Comm. ut f. Decoct.
Colat. unc. xij. *adde*
Nit. Potassae ʒ i. ß—iij.
Oxym. Simpl. unc. ij.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

2e. *Aanwijzing.* Men verzachte den vreemdaardigen prikkel. Tot dat einde worden de zoogenaamde verzachtende demulcerende geneesmiddelen gebezigd. Zij zijn aangewezen in het eerste tijdperk der ziekte, waarin de slijmvliezen ontstoken zijnde, niets of slechts een dun waterachtig scherp vocht afscheiden, dat deze prikkelt, de opperhuid oplost en de ontsteking vermeerdert. Hunne nuttigheid schijnt daarin te bestaan, dat zij op de oppervlakte der slijmvliezen hunne slijmachtige deelen terug laten,

ren, het ontbrekende vervangen, zich met de ſcherpe vochten vermengen, deze verdunnen en wegvoeren.

Een afkookſel van de *Althea* en Graswortel, oplosſingen van Salep, Arabiſche gom, amandelmelk en andere ſoortgelijke middelen, zijn het meeste in gebruik, en in allen opzigte ter voldoening aan deze aanwijzing genoeg. De oliën en olieachtige middelen, die mede veelvuldig in gebruik zijn, behooren tot de minder nuttige, daar zij ranzig en ſcherp worden, en alsdan in plaats van den vreemden prikkel te verzachten, denzelven nog vermeerderen; ook bederven zij de maag en geven tot gastriſche ophoopingen aanleiding. Ook het koude water heeft men tot dat einde uit- en inwendig aangeraden; had men in vroegere dagen door overdreven warmhouden en broeijen aan de lijders meer kwaad dan goed gedaan; het is niet minder verkeerd, om alleen door koude de katarrhaliſche toevallen te willen verdrijven. Het is overbekend, dat er nog vele Geneesheeren zijn, die op de ſtelligſte wijze verzekeren, zich met het meeste voordeel van de koude tegen de katarrhaliſche toevallen en verſchijnſelen te bedienen; intusſchen beweren anderen het tegendeel, waarmede ook mijne ervaring volkomen overeenſtemt.

Het inademen der dampen van kokend water, waarin Kamil-, Vlierbloemen en zemelen afgetrokken waren, heb ik ſteeds met het beste gevolg bekroond gezien, zoo wel om de ſcherpte der afgeſcheidene, vooral uit den neus vloeijende vochten

te

te verzachten, de schraalte in de keel weg te nemen, als om den hoest te bedaren en de expectoratie te bevorderen. Er is niet aan te twijfelen, dat er gevallen zijn kunnen, waarin het drinken en opsnuiven van koud water den voorrang boven de warme dampen en stovingen verdienen; vooral en bijna alleen heeft dit plaats, wanneer de slijmvliezen en klieren door misbruik van warme dranken zeer verzwakt zijn, en hare veerkracht verloren hebben, geene wezenlijke ontsteking, maar alleen passive congesties en vochtophoopingen in deze deelen plaats vinden. Hier brengen zij oogenblikkelijk verligting te weeg, de vliezen reageren op de inwerkende koude door zich zamen te trekken, en herstellen hunne verlorene veerkracht, bieden een' sterkeren tegenstand aan den aandrang der vochten, en keeren in hunne afscheidingen tot de natuurlijke gesteldheid terug. Eene duurzame goede uitwerking der koude wordt niet door eene enkele aanwending verkregen, zij moet standvastig, gedurende eenigen tijd gebezigd en dikwijls herhaald worden. Ongelukkig voor den lijder, die in de handen van eenen Geneesheer valt, welke steeds uit een enkel geval, waarin een middel van goede uitwerking geweest is, een algemeen besluit trekt, het toepast, en dienvolgens alle lijders behandelt.

Om den prikkel in de lijdende deelen te verzachten, zijn ook de afleidende tegenprikkelende geneesmiddelen, op de huid aangewend, van uitgebreide nuttigheid. Doordien zij de werkdadigheid in een ander deel opwekken, en een' vermeerderden toe-

toevloed van vochten bewerken, wordt, door de consensueele betrekkingen, die er tusschen de lijdende deelen en de huid plaats hebben, de wederwerking op de prikkelende schadelijkheden verminderd.

Wanneer de katarrhale aandoeningen der keel en borst hevig zijn, het slikken belemmerd, de ademhaling benaauwd en moeijelijk, de hoest droog en pijnlijk is, de ziekte zich in haar eerste en ontstekingaardig tijdperk bevindt, en de genoemde toevallen daarvan het gevolg zijn, dan zijn eene aderlating of bloedzuigers op de keel en de borst aangewezen. In de meer gevorderde tijdperken, waarin zich de slijmvliezen in een' meer passiven toestand bevinden, met vochten overkropt zijn, of de koorts naar het *Typhus*karakter overhelt, zijn deze toevallen zeer gewone verschijnselen, maar vorderen dan ook, even als hunne oorzaak tegengesteld is, eene tegengestelde behandeling. Naast het inwendige gebruik van *Antimonial-*, vlug loogzout houdende middelen en Kamfer, heeft men van het uitwendige gebruik van mostaardpappen aan de voeten en kuiten, warme voet- en halsbaden, rood makende en Spaansche vliegenpleisters op de keel en borst, inwrijvingen van *Linimentum Volatile* en andere prikkelende smeersels en zalven in de nabijheid der lijdende deelen het meest te verwachten. Het is daarbij goed, de ingesmeerde deelen met wollen of flenellen lappen te bedekken, die dag en nacht liggen blijven.

3e. *Aanwijzing.* Men bevordere de ontlasting der ziekelijk afgescheidene vochten.

In het laatste tijdperk der koorts, vooral wanneer de slijmvliezen der luchtpijp en longen door de

katarrhale toevallen het meeste geleden, en waar kritische afscheidingen door dezelve plaats gehad hebben, is de hoeveelheid van het slijm, dat zich ontlasten moet, dikwijls zeer groot, en deszelfs ontlasting wegens taaiheid of zwakte in de daarbij werkzame deelen moeijelijk, of wordt door eene krampachtige gesteldheid belet, die eene bijzondere geneeskundige behandeling vereischt, waarvoor de aanwijzingen op deze drieledige gesteldheid moet gegrond zijn. Om het taaije slijm te verdunnen, en deszelfs ontlasting gemakkelijk te maken, late men de lijders verdunnende dranken met *Oxymel Simplex* of *Squilliticum* in genoegzame hoeveelheid drinken, vermijde alle prikkelende verhittende geneesmiddelen, spijzen en dranken, en late hun dikwijls, om de twee of drie uren, over eene kom met kokend water, het hoofd en aangezigt met een' doek bedekt, zitten, den waterdamp gedurende 10 tot 15 minuten inademen. Waar geene andere beletselen het ontlasten van het slijm verhinderen, zal men met deze hulpmiddelen zijn doel volkomen bereiken. Zijn zij aanwezig, dan worden de dampen, met de straks op te gevene geneesmiddelen verbonden, toegediend. Waar eene groote gevoeligheid der ademhalingswerktuigen, werkeloosheid of kramp aanwezig is, kunnen de dampen, door bijvoeging van verzachtende, krampstillende of prikkelende geneesmiddelen, op de bijzondere gesteldheden toegepast worden. Als men verzachten wil, worden zemelen HB. *Malva Althea* enz. in de kom gedaan en het kokende water daarop gegoten, om de kramp te bedaren,

ren, Vlier- en Kamilbloemen, HB. *Hyosciami* of ſlaapbollen gebezigd, om ze prikkelend te maken, doet men eenige onſen wijnazijn, *Spiritus Mindereri*, of een tot twee drachmen *Spiritus Sal. Amoniac* in het water, op het oogenblik, dat de lijder gereed is, daarvan het bedoelde gebruik te maken.

Bij zwakte en werkeloosheid komen de prikkelende expectorerende geneesmiddelen, die op eene eigenaardige ſpecifieke wijze op de ademhalingswerktuigen inwerken en het opbrengen der fluimen gemakkelijk maken en bevorderen, te pas. Het is hier, dat de ſpiesglasmiddelen, de *Squilla*, de alantwortel, de *Polygala Amara*, de *Polygala Senneka*, de *Ammoniak*gom, de *Arnica*bloemen, verbonden met de vlug loogzouthoudende middelen, de *Camphor* en bij grootere zwakte met de Kina, op hunne plaats zijn.

Tegen de krampachtige geſteldheid, die gewoonlijk met de vorige geſteldheid gepaard gaat, bezige men, nevens de genoemde middelen of vereenige daarmede, kleine giften *Opium* of *Extract. Hyosciami*. Als de gevoeligheid der ademhalingswerktuigen zeer groot is, vordert de aanwending der prikkelende expectorerende geneeswijze vele omzigtigheid, daar zij door hare prikkeling de krampachtige geſteldheid vermeerdert. Vooral is dit toepasſelijk op den *Alants*wortel, de *Polygala*, de Gom *Ammoniak* en de Kina, bijzonder toch op deze laatſte. Men doet wèl, in den beginne alleen het *Opium* of *Extract. Hyosciami*, met *Sulphur Auratum*, *Kermes Minerale* en *Tartarus Emeticus* met ſuiker toe te dienen, en eerst nadat de kramp verminderd is,

de

andere expectorerende middelen te geven. Tot aanwijzing, hoe men zich van de genoemde middelen bedienen kan, volgen hier eenige voorſchriften:

℞. *Rad Sennek.*
Flor. Arnic. ā ℥ ij.
Infunde c. ſ. q. aq. ferv.
Colat. unc. viij. *adde*
Vin. Huxh.
Liq. Corn. Cerv. ā ℥ j—ß.
Syrup. Simpl. unc. j.
M. D. S.

Om het uur een' lepel vol.

℞. *Sulphur. Aur. Ant.* g. v—x.
Camphor. ℨ ß—j.
Sachar Alb. ℨ ij.
M. F. pulv. Div. in x *part. aeq.*
D. S.

Om de twee uren een poeder.

℞. *Gummi Ammoniac.*
Pulv. Rad. Sennek. ā ℨ ij.
——— ——— *Squill.* gr. v.
Ext. Helen. q. ſ. utf.
Pill. Pond. gr. iij. *obv.*
Pulv. Liq.
D. S.

Om de twee uren vier pillen.

℞. *Liq. Corn. Cerv.*
Vin. Huxh. ā ʒ i—iij.
Aq. Hyſop. unc. vj.
Syr. Diac. unc. j.
M. D. S.
Om het uur een' lepel vol.

℞. *Kerm. Mineral.* gr. vi—xij.
Op. Depur. ſ. Ext. Hyosc. gr. iii—vj.
Sachar. Alb. ʒ ij.
M. F. Pulv. div. in xii *part. aeq.*
D. S.
Alle uren of om de twee uren een poeder.

Bijzondere toevallen, die op de eene of andere wijze de herſtelling vertragen, of het leven in gevaar brengen, moeten op dezelfde wijze, als bij de behandeling van andere koortsziekten gezegd is, behandeld en tegengegaan worden, in dier voege echter, dat men daarbij de algemeene aanwijzingen niet uit het oog verlieze, en zoo veel mogelijk de behandeling daarnaar regele.

4e. *Aanwijzing.* Behandeling der herſtellenden.

Bij de genezenen moet vooral daarvoor gezorgd worden, dat men hunne krachten door eene voedzame verſterkende diëet herſtelle; dat zij niet te vroeg tot hunne gewone bezigheden wederkeeren, de morgen- en avondlucht vermijden, en zich tegen het vatten van koude en verkoudheden, door goede, warme kleeding, beveiligen. Als de krachten veel geleden hebben, moet er met de *Kina* en andere verſterkende geneesmiddelen nog eenigen tijd vol-

gehouden worden; voor diegenen, welke zeer vermagerd zijn en hoesten, is de IJslandſche Mos, met het zaad der Watervenkel, allerheilzaamst. Ook gebeurt het niet zelden, dat er, na de herſtelling, eene vermeerderde ſlijmafſcheiding, die de krachten uitput, terug blijft, welke, niet tegengegaan en weggenomen wordende, in eene ſlijmtering ontaardt; hier zijn dan de verſterkende en balſemachtige geneesmiddelen, de *Kina*, de *Myrrhae*, de Peruviaanſche balſem, de Watervenkel, enz. waar de pols zeer ſnel blijft, in vereeniging met de *Digitalis Purpurea*, aangewezen en noodig.

C. *Rheumatiſche koorts.*

(*Febris Rheumatica* (*Rheumatismus Febrilis*)).

Bepaling. Koorts met hevig ſtekende en ſnijdende pijnen in de vleeschachtige deelen, dan eens tot één deel bepaald, dan over alle uitgebreid, en dikwijls van plaats veranderende, zoodat zij het eene deel verlaten en in een ander te voorſchijn komen, noemt men eene rheumatiſche koorts.

Karakter. De rheumatiſche koorts kan niet als een bijzonder eigenaardig voor zich beſtaand koortskarakter aangenomen, maar moet ſteeds als eene toevallige geſteldheid, die zich met het *rheumatismus* verbindt, beſchouwd worden; daar deze laatſte dikwijls zonder eenige koorts verloopt, en als een bijzondere ziektevorm voor zich beſtaat. De rheumatiſche koorts heeft derhalve ook niet altijd één en hetzelfde karak-

rakter, maar verſchilt naar den aard der koorts, die zich er mede verbindt. Hare eenvoudigſte gedaante is die, waarin zij als een gevolg der rheumatiſche aandoening te voorſchijn treedt, welke in dit geval, als een vreemdaardige prikkel, conſenſueele betrekkingen in het vaat- en zenuwſtelſel opwekt; er ontſtaat eene eenvoudige prikkelkoorts, geëvenredigd aan de hevigheid der rheumatiſche aandoening en daarvan afhankelijk. Uit dit oogpunt beſchouwd, laat het zich verklaren, dat zij met de eenvoudige zinking- en ligte ontſtekingkoorts in vele opzigten overeenſtemt, en meerendeels het karakter der *Synocha* heeft. De hevigst ſnijdende en ſcheurende rheumatiſche pijnen gaan dan vooraf, en de koorts komt als een harer gevolgen te voorſchijn. Somwijlen heeft zij ook het zenuwachtige, menigvuldiger het gastriſche karakter met zich gepaard; meerendeels gaat hier koorts vooraf, of zij ontwikkelt zich gelijktijdig met de rheumatiſche pijnen, die wederkeerig op de koorts invloed hebben en ze wijzigen.

Wij verdeelen derhalve de rheumatiſche koortſen in de eenvoudige, met het karakter der *Synocha*, en in de zamengeſtelde, met het gastriſche en zenuwachtige karakter.

De eenvoudige duurt zelden korter dan veertien dagen, en beſlist zich door kritisch zweet, ruime pisontlasting, neusbloeding en gierstuitſlag, zeldzaam door kwijling.

De zamengeſtelde duurt langer, van drie tot vier weken, den loop volgende van die koortſen, welker karakter zij aangenomen heeft, zich beſlisſende

door de genoemde kritifche ontlasting en buikloop, of zij gaat, hetgeen hier dikwijls het geval is, in een chronisch *rheumatismus* over. Wanneer de koorts zeer hevig is, en een kwaadaardig karakter aanneemt, kan zij, even als in andere gevallen, doodelijk afloopen. Ook gebeurt het fomwijlen, dat de pijnen de uitwendige deelen verlaten en tot edelere deelen worden overgebragt: dit noemt men het terug treden of naar binnen flaan; voornamelijk fchijnt het hart genegen te zijn, om de rheumatifche gefteldheid van uitwendige deelen over te nemen: het gevaar is alsdan zeer groot; de ziekte eindigt in de meeste gevallen met den dood.

De rheumatifche koortfen heerfchen in onze dagen meer algemeen, dan wel in vroegere tijden plaats vond. Zij komen epidemisch en fporadisch voor, en de rheumatifche gefteldheid heeft zoo wel op de epidemifche als ftaande ziektegefteldheid een' gewigtigen invloed. Bij fpoedige weêrsveranderingen, heete dagen, met daarop volgende koude en vochtige nachten, in het voor- en najaar, bij drooge oostelijke winden, vindt men ze het meest. Voor het overige tast zij allen zonder onderfcheid van jaren en geflacht aan. In gezonde, robuste geftellen helt zij meer tot het ontftekingachtige, bij kinderen tot het flijm- en katarrhale, bij ouden tot het zenuwachtige, tegen het einde van den zomer en in het begin van den herfst tot het galachtige karakter, over.

Loop en toevallen.

De eenvoudige rheumatifche koorts laat zich gevoegelijk in vier tijdperken onderfcheiden: het eerfte duurt

duurt van zeven tot veertien dagen, en onderſcheidt zich door zijne meer ontſtekingaardige toevallen. Het tweede of kritiſche tijdperk valt tusſchen den zevenden en een en twintigſten dag; de ontſtekingstoevallen verminderen, de ontlastingen worden ruimer en anders gewijzigd, en de pijnen nemen af. Wanneer de kritiſche ontlastingen volkomen zijn, gaat dit tijdperk onmiddellijk in het derde, dat der genezing, over; zijn de kritiſche ontlastingen onvolkomen of blijven zij geheel achterweeg, dan neemt de koorts een zamengeſteld karakter aan, vermindert of verdwijnt geheel, maar de pijnen duren voort, de ziekte gaat in het vierde of chroniſche tijdperk over, en moet als een chronisch *rheumatismus* behandeld worden.

De koorts zelve begint met zware ſcheurende en ſnijdende pijnen in de ſpieren, vooral van den nek, den rug, de ſchouders en ledematen, zich dan eens meer algemeen uitbreidende, dan eens meer tot een enkel deel bepaald blijvende. Gelijktijdig, of iets later, ontſtaan er koude rillingen, gevoel van koude in den rug, vermoeidheid en zwaarte in de ledematen; de pols wordt vol, hard en ſchielijk, de hitte is hevig en brandend, de tong droog, met een wit taai ſlijm bedekt, de dorst hevig, de lijders worden onrustig en beangst, de buiksontlasting is verſtopt, of de ontlaste ſtoffen zijn hard en brandig, de pis ontlast in kleine hoeveelheden, dikwijls met een brandend gevoel in de pisbuis, is daarbij dik, troebel, heeft eene rood-bruine kleur en geeft een' eigenaardigen ſterken reuk van zich; de nachten

zijn zeer onrustig en ſlapeloos; de ademhaling moeijelijk, beangst, met pijn op de borst en droogen hoest, bij zeer hevige pijnen, ijlhoofdigheid en zenuwtoevallen.

In den verderen loop der koorts beginnen de pijnlijke deelen eene roode ontſtekingachtige kleur aan te nemen en te zwellen, meerendeels met verligting der koortstoevallen. De koorts en de pijnen verheffen des avonds, en houden den remitterenden, ſomwijlen ook den tusſchenpoozenden *typus;* de pijnen veranderen dikwijls, met iederen koortsaanval, van plaats, zich dan eens tot dit, dan tot een ander deel bepalende. Ruime nachtzweeten, die zonder verligting blijven, en de krachten uitputten, zijn mede niet zeldzaam. Het afgetapte bloed heeft gewoonlijk eene vaste geel-witte korst, de rheumatiſche genaamd, die zich daardoor van de ontſtekingskorst onderſcheidt; ſomwijlen ontbreekt zij, en het bloedwater is overvloedig.

Deze toevallen en ziekteverſchijnſelen duren met weinige veranderingen onafgebroken voort; de krachten nemen af, totdat zich de ziekte in de tweede of derde week door kritiſche ontlastingen beſlist. Deze heeft men te verwachten, wanneer de remisſiën en intermisſiën duidelijker worden, langer aanhouden, de tong vochtig, de huid met een gelijkmatig, aanhoudend warm zweet overdekt is; op den negenden, elfden en veertienden dag komen er neusbloeding, kwijling, pis met een rood tigchelſteenkleurig zakſel of zoutkristallen, gierstuitſlag of buikloop te voorſchijn, die, door verligting der

toe-

toevallen, hare kritische geaardheid aanwijzen. In de zamengestelde rheumatische koortsen zijn er, nevens de genoemde toevallen, ook nog die aanwezig, welke aan de bijzondere daarmede gepaarde koortskarakters eigendommelijk zijn, en deze kenschetsen. De geheele loop der ziekte is zamengesteld, de kritische ontlastingen en uitgangen door deze gesteldheden gewijzigd en daaraan geëvenredigd.

Alhoewel niet zelden de gezondste en robuste personen door deze koortsen aangetast worden, zijn toch zij, die eene teedere, weeke en prikkelbare vezel met eene gevoelige, tot zweet genegene huid hebben, en zij, die zich door overmatig warm houden en misbruik van zweetmiddelen, eene groote aandoenlijkheid voor den invloed der weder- en luchtsgesteldheden verworven hebben, meer dan anderen met den aanleg voor dezelve begaafd; ook wil men waargenomen hebben, dat volbloedige, hypochondrische en hysterische personen bij voorkeur aangetast worden. Oorzaken.

De toevallige oorzaken moeten voornamelijk in den ons omgevenden dampkring, en de daarin plaats hebbende veranderingen gezocht worden: spoedig afwisselende hitte met koude, vochtige lucht, verkoudheden, togt, die bijzonder op een enkel deel meer en sterker inwerkt, dan op de andere deelen des ligchaams, de epidemische luchtsgesteldheid, onderdrukte ontlastingen, der maandzuivering, der aanbeijen en kraamzuivering; teruggetredene huidziekten, vreemde prikkels door wormen en gal in de eerste wegen, en de venerische, *scabieuse*, kanker-

 ach-

achtige en andere ziekelijke gesteldheden zijn als zoo vele oorzaken te beschouwen, die onder daartoe gunstige en medewerkende omstandigheden eene rheumatische koorts kunnen te weeg brengen. De naaste oorzaak is eene ontstekingaardige, en daarmede het meest overeenkomst hebbende gesteldheid der spier- en zenuwvezel, waarvan de koorts een gevolg is, of, er verbindt zich met zoodanig eene plaatselijke gesteldheid eene koorts van het eene of andere karakter. De ontsteking der meest lijdende deelen is geene zuivere active, maar komt meer met de roosachtige overeen, die zich het meeste door uitzweeten der *Lympha* beslist: het is uit dien hoofde, dat de rheumatische koorts dikwijls nalaat, maar de plaatselijke pijnen voortduren, en het Cronische karakter aannemen. De uitgezweetene, tusschen de spier- en zenuwvezel uitgestorte stof, schijnt de oorzaak te zijn, die alsdan de pijnen onderhoudt en zoo langdurig als hardnekkig doet zijn.

Voorzegging.

De uitgang der rheumatische koorts kan zijn: in gezondheid, den dood of andere ziekten van eene slepende geaardheid. De hevigheid der rheumatische pijnen en de daarmede gepaarde koorts, de geaardheid van dezelve, gelijktijdig aanwezige ziekelijke gesteldheden, de voortdurende oorzaken, de geneeskundige behandeling en het verkouden der lijders hebben daarop een' gewigtigen invloed.

Gunstig is de voorzegging, en men mag zich eene spoedige beslissing in gezondheid beloven, wanneer de pijnen en koorts niet zeer hevig, alleen tot de uitwendige deelen bepaald zijn, de inwendige zich vrij

be-

bevinden, niet ronddwalen, maar in de eerst aangedane deelen gefixeerd blijven en deze matig gezwollen en rood zijn, de koorts een' remitterenden *Typhus* houdt, met regelmatige, niet zeer zware verheffingen des avonds. Als er na den zevenden dag de huiduitwaseming en pisaffcheiding vermeerderen, of andere ontlastingen uit zich zelve ontftaan en de koorts en de toevallen verligten, en er geene aanwezig zijn, die het confenfueele lijden des zenuwgeftels te kennen geven.

Ongunftig is de voorzegging, en laat een' doodelijken uitgang vreezen, wanneer de pijnen en koorts zeer hevig, en er van het eerfte begin der ziekte af zenuwtoevallen aanwezig zijn, die het deelnemen van dit ftelfel in de ziekelijke gefteldheid aanwijzen, of in den loop der koorts daarbij komen, en haar het zenuwachtige karakter geven. Wanneer de pijnen dikwijls van plaats veranderen, en op inwendige edele deelen vallen, de ademhaling zeer benaauwd en pijnlijk, de pols tusfchenpoozende, de ontlastingen onderdrukt, onregelmatig, overvloedig en niet verligtende zijn; ijlhoofdigheid, kramptrekkingen, opfpringen der pezen, verlammingen der pijnlijke deelen, mondklem, enz. daarbijkomen.

De zoo gewone uitgang in een *chronisch rheumatismus*, met langdurige ftramheid, pijn, zwakte en lamheid van een of meerdere ledematen, heeft men het eerfte dan te verwachten, wanneer de kritifche ontlastingen geheel achterweeg blijven of flechts onvolkomen geweest zijn, de koorts allengskens afneemt en, zoo als men zegt, uitflijt, maar de pij-

nen aanhouden, de lijders zwak zijn en blijven, de lijder eene al te verzwakkende of ondoelmatige geneeswijze gevolgd is, de lijder een' flechten leefregel houdt, zich te dun kleedt en in den loop der koorts zich aan het vatten van koude bloot ſtelt, vooral in die tijdperken der koorts, waarin de natuur zich met de kritiſche ontlastingen bezig houdt. Bij vrouwen, bij bejaarden, bij lieden, die reeds meermalen aan rheumatiſche gebreken geleden hebben, die aan een' prikkelenden, verhittenden leefregel en misbruik van ſterken drank gewoon zijn.

Geneeswijze.

De aanwijzingen, om de gezondheid te herſtellen, zijn in deze koorts onderſcheiden, volgens de tijdperken, waarin zij zich bevindt, het karakter, dat zij aanneemt, en de toevallen, die er mede gepaard gaan.

Wij ſtellen hier de navolgende vast:

1°. Men trachte de oorzaken weg te nemen, en behandele de koorts volgens haar karakter.

2°. Men bedare de hevigſte toevallen.

3°. Men bevordere de kritiſche ontlastingen.

4°. Men verhoede den overgang in andere ziekten en chroniſche gebreken.

5°. Behandeling der herſtellenden.

1e. *Aanwijzing.* Zoo lang de rheumatiſche koorts alleen in eene conſenſuëele wederwerking van het vaatſtelſel beſtaat, opgewekt door de plaatſelijke ontſtekingachtige geſteldheid der meest lijdende deelen, mogen wij in de vooronderſtelling, dat ontſteking de naaste oorzaak van het *rheumatismus* is, de mogelijkheid aannemen, hare naaste oorzaak te kunnen

be-

bestrijden en wegnemen, door de antiphlogistische geneeswijze te bezigen.

Wanneer er in het eerste tijdperk der koorts geene toevallen aanwezig zijn, die een bepaald koortskarakter aanwijzen, dat deze behandeling verbiedt; als de pijnen hevig, en de deelen, waarin zij huisvesten, rood, ontstoken, eenigzins gezwollen zijn, de pols hard en vol, de huid en tong droog, de dorst hevig en de pis loogkleurig is, opene men eene ader, en tappe eene aan de hevigheid der koorts geëvenredigde hoeveelheid bloeds af. Meerendeels moet de aderlating eenige malen herhaald worden; de harde en volle pols, de ontstekingkorst, die het weggelatene bloed bedekt, de hevigheid der pijnen, de drooge, zeer warme huid, doch voornamelijk het weder verheffen der toevallen eenige uren na de voorafgegane aderlating, die eerst verminderd waren, zijn de minst bedriegelijke, welke de herhaling der bloedontlastingen aanwijzen. Nemen de krachten na de aderlating af, gevoelt zich de lijder afgemat, wordt de pols week, is de ontstekingkorst van weinig aanbelang, dan komen zij niet meer te pas, maar zijn schadelijk, doordien zij den overgang in het chronische *rheumatismus* bevorderen. Behalve de algemeene bloedontlastingen zijn de plaatselijke mede zeer heilzaam; bijzonder, wanneer de pijnlijke deelen ontstoken en gezwollen, en men de algemeene bloedontlastingen vreest, hetzij dan wegens de individueele gesteldheid der lijders; in deze gevallen zet men eenige bloedzuigers zoo digt mogelijk aan de meest lijdende deelen. Naast de bloedontlastingen

komt

komt het meest het ſalpeter in aanmerking, waaraan men, als het ware, eene ſpecifieke werking tegen de rheumatiſche geſteldheid heeft willen toekennen. Waarſchijnlijk werkt het hier op dezelfde ons onbekende wijze, waardoor het tegen alle ontſtekingen een der meest vermogende geneesmiddelen oplevert. Zoo lang zich de rheumatiſche koorts in eene ontſtekingaardige geſteldheid bevindt, zoo lang behoort dit middel, en wel in ruime giften van twee tot zes drachmen, in een' ſlijmachtigen drank opgelost, met vlierconſerf in de 24 uren toegediend te worden.

℞. *Nitrat. Potasſ.* ʒ ij— vj.
Rob. Samb. unc. j.
Decoct. Hordei lib. j.
D. S.
Om de twee uren een kopje vol.

Vele Geneesheeren hebben het gebruik van het ſalpeter in deze koortſen overdreven, waartegen wel mag gewaarſchouwd worden. De hier bepaalde hoeveelheid is, in de meeste gevallen, toereikende; waar zij het niet is, om de ontſtekingtoevallen te bedaren, mag men veilig ſtellen, dat de bloedontlastingen verzuimd en niet ruim genoeg geweest zijn, welke dan ook door de grootſte giften van dit middel niet kunnen vergoed worden. Wanneer de maag het ſalpeter niet wel verdraagt, iets dat niet zelden gebeurt, en er buikloop ontſtaat, is deszelfs gebruik niet langer te dulden. De buiksontlasting behoort wel onderhouden te worden, maar

mag

mag niet overvloedig zijn; want in dit geval bewerken zij een' al te grooten toevloed van vochten naar de darmbuis, en verhinderen het kritiſche zweet, waarmede zich deze koortſen gewoonlijk beſlisſen. Beter is het derhalve, den buik door verkoelende, zacht laxerende klisteren open te houden, alle laxerende geneesmiddelen te vermijden en het ſalpeter, zoo wel als alle andere middenzouten, in geene grootere giften, en niet langer toe te dienen, dan zij zonder de genoemde uitwerkingen op de darmbuis verdragen worden.

Bij het gebruik dezer middelen moet ook de antiphlogistiſche leefregel door de lijders in acht genomen worden, alleen met dit onderſcheid, dat men de koude vermijde, en den lijder, vooral de meest lijdende deelen, behoorlijk warm houde, door ze in wollen ſtoffen, flenel of gewast linnen in te wikkelen.

Als op deze wijze de ontſtekingachtige geſteldheid geheel weggenomen, de eenvoudige rheumatiſche koorts in het tweede tijdperk, dat der kritiſche ontlastingen, overgegaan is, of zich een bijzonder koorstkarakter ontwikkeld heeft, dan moet er met de antiphlogistiſche geneeswijze opgehouden, en, volgens de aanwezige aanwijzingen, de behandeling verder voortgezet worden.

De gastriſche complicatie, de meest gewone in deze koorts, vordert vooral een onbeſchroomd gebruik der braakmiddelen. Gedurende eenige dagen kunnen zij veilig om den anderen dag herhaald worden, ook dan, wanneer er geene toevallen meer

aan-

aanwezig zijn, die ophoopingen in de maag aanwijzen, want zij werken niet alleen zoo bij uitſtek heilzaam in deze koortſen, door de bewerkte ontlastingen, maar bijzonder ook door de uitwaſeming te bevorderen, de krampachtige geſteldheid weg te nemen, en door aan de wederwerking in het zenuwgeſtel eene andere wijziging te geven. Steeds zij men echter daarop verdacht, dat alvorens zij toegediend worden, de ontſtekingaardige geſteldheid, als zij actief is, door de antiphlogistiſche behandeling behoort weggenomen of gematigd te zijn.

Het zenuwachtige karakter vereischt de behandeling der gewone zenuwkoortſen, volgens hare bijzondere geaardheden en toevallen. De verzwakkende of antiphlogistiſche geneeswijze moet alsdan zoo veel mogelijk vermeden en in tijds verſterkende, opwekkende, bijzonder op de huid werkende geneesmiddelen gebezigd worden. Van ruime giften, Kamfer, Spiesglasbereidingen, vlug loogzout houdende middelen, *Arnica* en Spaanſche vliegenpleisters op de lijdende deelen, om het terugtreden of naar binnen ſlaan van het *rheumatismus* te verhoeden, heeft men het meeste voor de lijders te verwachten.

2e. *Aanwijzing.* De hevigſte toevallen, die eene bijzondere behandeling vorderen, ten einde dezelve te bedaren, en het gevaar, dat zij inſluiten, af te wenden, zijn: ſtuiptrekkingen, ſlapeloosheid, ijlhoofdigheid of andere, die het bijzondere lijden der edele deelen en ingewanden aanwijzen. Volgens de oorzaken, waarvan deze toevallen de gevolgen zijn, wordt de behandeling geregeld; want zij kunnen hun-

hunnen oorſprong uit de hevigheid der pijnen of uit het terugtreden van het *rheumatismus* ontleenen.

In beide gevallen moet er vooraf bepaald worden, of ontſteking of kramp in de aangedane deelen, de onregelmatige en hevige wederwerking der bewerktuiging te weeg brengen, om de behandeling met vrucht te ondernemen. Meestendeels is er in het begin ontſteking, later kramp aanwezig.

Bloedontlastingen, door aderlatingen en bloedzuigers, ſalpeter en middenzouten, ter voldoening aan de eerſte aanwijzing, toereikende aangewend, zullen het noodeloos maken, om ze later wegens de bijzondere toevallen te bezigen; alleen dáár, waar men den lijder op eene al te verhittende en prikkelende wijze behandeld heeft, zal de ontſteking dien hoogen trap bereiken, dat de hevigheid der pijnen zelve of de daaruit voortvloeijende toevallen eene bijzondere behandeling vorderen.

De krampachtige geſteldheid van het zenuwgeſtel en der ſpieren is dikwijls het gevolg, wanneer men de lijders door de antiphlogistiſche behandeling te zeer verzwakt heeft, of wanneer zij zich op nieuw aan het vatten van koude blootgeſteld hebben. De bedarende verdoovende geneesmiddelen, uit *Opium* met *Ipecacuanha*, de *Hyosciamus*, de *Camphor* zijn dan aangewezen, en kunnen veilig gegeven worden. Eene grein *Opium* met twee greinen *Ipecacuanha*, en waar de ziekte reeds meer eene ſlepende gedaante aangenomen en een uitzweeten der *lympha* plaats heeft, met twee greinen zoete kwik, twee of drie malen 's daags, doen dan de uit-

mun-

muntendſte werking; zoo lang de koorts zeer hevig is, en de herſenen ſterk aangedaan zijn, vordert het gebruik des Opiums omzigtigheid; men moet de genoemde gift tot de helft of het vierde deel verminderd toedienen, dezelve herhalen, waar het wel bekomt, maar geheel ter zijde ſtellen, als de koorts en het lijden der herſenen hierdoor vermeerderen. Uitwendig bezige men op de lijdende deelen inwrijvingen met *Linimentum Volatile* en *Laudanund. Liquid. Sydenh.* late warme halsbaden gebruiken, en bedekke de pijnlijke deelen met gewast linnen of flenel.

Zijn de lijders reeds zeer verzwakt, geene toevallen aanwezig, die ontſteking laten vermoeden, en maakt de koorts duidelijke remisſiën of intermisſiën, dan geve men bij de genoemde middelen de Kina met *Arnica*bloemen of wortel, en zacht zweetdrijvende middelen verbonden:

℞. *Pulv. Cort. Per. Grosſ.* unc. j ß.
Coq. c. ſ. q. aq. Comm,
Ut. f. Decoct. ſub. fin. coct.
infunde
Flor. Arnicae Vel. radic. ʒ iij—vj.
Colat. unc. xij. *adde*
Rob. Samb. unc. j ß.
M. D. S.
Om het uur een half kopje.

Het terugtreden van het *rheumatismus* de oorzaak der gevaardreigende toevallen zijnde, moeten deze toevallen volgens hunne bijzondere geaardheid behandeld worden. Daarnevens wende men al die uit-

uit- en inwendige middelen aan, die doorde ervaring bewezen hebben, dat zij in ſtaat zijn, de rheumatiſche geſteldheid in de uitwendige eerst aangedane deelen weder op te wekken, en zoo van de inwendige naar de uitwendige deelen af te leiden. Tot dat einde geve men ruime giften *Camphor*, *Moschus*, *Tinctura Succini*, *Liquor Corn. Cervi*, enz., late van tijd tot tijd een warm bad nemen, en houde de lijders meer dan gewoon warm in het bed. Het deel, dat het eerst door *rheumatismus* aangedaan was, late men wrijven met Spaanſche vliegentinctuur, en borſtelen, totdat het rood worde en gloeije, legge er eene Mostaardpap of Spaanſche vliegenpleister op. De buiksontlasting worde door prikkelende lavementen onderhouden. Braakmiddelen, bij herhaling gegeven, hebben onder zulke omſtandigheden eene zeer goede uitwerking gehad en het *rheumatismus* tot de uitwendige deelen doen wederkeeren.

Als, gedurende het gebruik dezer middelen, de toevallen bedaren, hetzij doordien zij het *rheumatismus* tot de uitwendige deelen terug gevoerd, of omdat zij kritiſche ontlastingen te weeg gebragt hebben, kan men zich met een' gunſtigen uitſlag vleijen. Blijven de gebezigde hulpmiddelen zonder de gewenschte uitwerking, zoodat de toevallen onverminderd voortduren, dan ontkomen de lijders bijna nimmer aan den dood.

3e. *Aanwijzing.* Men bevordere de kritiſche ontlastingen.

Hoogst zeldzaam zijn de gevallen, waarin men, door aan de eerſte aanwijzing te voldoen, gelukkig ge-

genoeg ſlaagt, om de rheumatiſche koorts volkomen te genezen; gewoonlijk beſliſt zij zich eerst, nadat de onſtekingaärdige geſteldheid geheel is weggenomen, door kritisch zweet en pis, zoodat het een zeer wezenlijk deel der geneeskundige behandeling is, deze ontlastingen te bevorderen. Zoo ras er geene aanwijzingen voor de antiphlogistiſche methode meer aanwezig zijn, geve men derhalve zweetdrijvende geneesmiddelen, als Vlier, *Spiritus Mindereri*, *Pulvis ſudoriferans* (*Pulvis Doveri*), *Vinnm Huxhami*, kleine giften Braakwijnſteen met *Opium*. Men houde de lijders matig warm en late hen veel drinken: een matig zweet, gedurende eenige dagen onderhouden, brengt de koorts doorgaans tot ſcheiding; echter moet men niet denken, dat de herſtelling alleen van het zweet af hangt; overmatig zweet put de krachten uit, en heeft ligtelijk den overgang in een chronisch *rheumatismus* ten gevolge.

4e. *Aanwijzing*. Men vermijde den overgang in chroniſche ziekte.

Eene rheumatiſche koorts, van haar begin af doelmatig en overeenkomſtig de aanwijzende toevallen en ziekteverſchijnſelen behandeld, zal zelden eene chroniſche geäardheid aannemen; waar het tegendeel plaats heeft, zal zulks zeer dikwijls het gevolg zijn. Voornamelijk komt het daarop aan, dat noch de antiphlogistiſche, noch zweetdrijvende methode overdreven, noch de verſterkende, prikkelende, al te vroegtijdig aangewend worden. De rheumatiſche koortſen duren doorgaans iets langer, dan andere, wanneer ook de toevallen en verſchijſelen

len geringere afwijkingen in de bewerktuiging fchijnen aan te wijzen, dan in koortfen van eene andere geäardheid. Men zij dit in de behandeling indachtig: bedaard den loop der ziekte gadeflaan, de natuur te gemoet komen en onderfteunen, waar het noodig is, geleidt in vele gevallen van deze koortfen veiliger tot het doel, dan wanneer men fteeds eene active geneeswijze volgt, wanende daarmede de koorts te kunnen dwingen en de genezing te befpoedigen.

Intusfchen moeten de krachtige koortsdrijvende geneesmiddelen, waar het noodig is, niet verzuimd worden; wanneer de krachten fterk afnemen, de koorts zich verheft, het tijdperk, waarin de kritifche ontlastlngen gewoonlijk plaats vinden, zonder verligting voor den lijder voorbijgegaan is, en waar de ontlastingen, volgens haren aanleg kritisch, in colliquativifche ontaard zijn, zijn de *Kina*, de *Arnica*, de *Valeriaan*, *Opium*, Wijn, *Camphor*, enz. aangewezen, in verband eener opwekkende prikkelende behandeling van de meest lijdende deelen. Gaat desniettegenftaande de koorts in eene flepende zenuw- of hectifche, of het *rheumatismus*, na het ophouden der koorts, in eene chronifche over, dan moet de behandeling diensvolgens geregeld en ingerigt zijn.

Bij lieden, waar, met de rheumatifche gefteldheid, eene venerifche, fcrophuleufe of fcabieufe fcherpte aanwezig is, heeft men het meest den overgang in flepende koortfen en naziekten te vree-

 zen,

zen, waarom ook daarop reeds, van den beginne af, in de behandeling acht gegeven moet worden.

5e. *Aanwijzing.* Behandeling der herſtelden.

Nadat de koorts en de pijnen geheel geweken zijn, is het vooral noodig, dat zich de lijders nog eenen geruimen tijd warm houden, de avond- en morgenlucht vermijden, zich met wollen ſtoffen kleeden, voor overmatige bewegingen hoeden, en wijders alle ziekmakende ſchadelijkheden op alle mogelijke wijzen van zich afwenden; want, de *reconvalescenten* zijn zeer tot *recidiven* genegen, die, waar zij plaats grijpen, doorgaans op chroniſche, zeer langdurige *rheumatismi* uitloopen.

D. *Uitterende koorts.*
(*Febris Hectica*).

Bepaling. Eene zeer langdurige, ſchijnbaar niet hevige koorts, waarmede het ligchaam ſterk vermagert en uitteert, die niet alleen hoogst gevaarlijk is, maar meestendeels doodelijk afloopt, noemt men eene hectiſche of teringkoorts.

Karakter. De uitterende koortſen behooren tot de aſtheniſche of *Typhus*-ſoorten, met verminderde werkdadigheid in de verrigtingen van het *reproductive-* of voedingsſtelſel, met vermeerderde wederwerking van het ſlagaderlijke vaatſtelſel; vele geneeskundige ſchrijvers willen deze koortſen niet afzonderlijk beſchreven, maar onder de ſlepende zenuwkoortſen, de ſlijmkoortſen en de *phthiſis* begrepen hebben.

Zij

Zij houden den aanhoudenden *intermitterenden Typhus*, de verheffingen hebben meerendeels na het eten en des avonds plaats, in den beginne regelmatig, in de meer gevorderde tijdperken zijn de remisfiën kort en onduidelijk, met menigvuldige verheffingen op verfchillende uren van den dag en nacht, zonder orde en regelmatigheid.

Zij komen alleen fporadisch voor, en heerfchen nimmer epidemisch.

De uitterende koortfen zijn zeer langdurig, weken, maanden en jaren verlopen er, voor dat zij zich beflisfen; zelden heeft de overgang in gezondheid plaats: waar zulks gefchiedt, moet het in de eerfte tijdperken zijn; wanneer de lijders reeds zeer vermagerd zijn, laat zich bijna nimmer iets anders dan een' doodelijken uitgang verwachten. De overgang in gezondheid heeft, zonder kritifche ontlastingen, meestendeels met het uitbotten van een' chronifchen huiduitflag, die niet verdreven mag worden, en voor kritisch te houden is, plaats. De dood volgt onder de verfchijnfelen eener volkomene uitputting van alle krachten.

Haar begin neemt zij fomwijlen als eene heete aanhoudende koorts, die eerst later het karakter der teringkoorts ontwikkelt, of zij begint onduidelijk, onder fchijnbaar weinig of nietsbeduidende toevallen; de lijder waant zich nog lang gezond, wanneer de oplettende en ervarene Geneesheer zijnen toeftand reeds voor zeer bedenkelijk houdt. Het eerfte ontwikkelingstijdperk gaat meestendeels ongemerkt voorbij, en voor de kunstbehandeling verlo-

ren; eerst wanneer de toevallen eenen zekeren trap bereikt hebben, de ziekteverſchijnſelen duidelijk zijn, houdt zich de lijder voor ongeſteld, en zoekt geneeskundige hulp.

Loop en toevallen. De toevalen, die men het eerſte waarneemt, welke men derhalve die der beginnende koorts noemt, hoezeer dan reeds het eerſte ontwikkelingstijdperk voor verſtreken te houden is, zijn: gevoel van matheid, lusteloosheid en ſlaperigheid; na het middagmaal, algemeene hitte, in het aangezigt het ſterkſte; de wangen worden in een' bepaalden omtrek helder vermiljoenkleurig rood; de pols is daarbij ſchielijker dan naar gewoonte; de lijders zijn dorſtig, eenige uren ongeſchikt voor bezigheden; eerst tegen den avond gevoelen zij zich opgeruimd, en in ſtaat, om hunne bezigheden voort te zetten of te hervatten. Na het avondeten keeren dezelfde toevallen terug, en de nachten zijn onrustig; de ſlaap is weinig, door droomen afgebroken, niet verkwikkend. Deze toeſtand langer of korter geduurd hebbende, wordt de hitte heviger, niet aanhoudend, maar vliegend, namelijk aan geene vaste uren gebonden, verheft zich na het eten en des avonds, is brandend op het gevoel, aan de wangen, in de handpalmen en voetzolen het ſterkst; in het begin der ziekte gaat zij zelden in zweet over, maar de huid blijft droog en is eenigzins ruw; de pols is klein, hard en zeer ras, des morgens langzamer, dan na het eten en des avonds; de ademhaling is kort en ſchielijk, hijgende bij de geringſte krachtoefening en beweging; drooge hoest, drooge mond en keel, aanhoudende dorst,

roo-

roode, zuivere tong, witte, glinfterende, half door-
fchijnende tanden, zeer roode, maar drooge lippen,
en lange opgekromde nagels, aan den wortel eenig-
zins opgezwollen; tamelijk goede eetlust en fpijs-
vertering; eerst harde, verftopte buiksontlasting;
later uitputtende buikloop; fpaarzame hooggekleurde
pis, met een gekleurd vliesje, waarop men oogjes
vet waarneemt, en een wit flijmachtig of etterach-
tig, fomwijlen bruin of rood, zakfel. Het ligchaam
vermagert hoe langer zoo meer, de gemoedsgefteld-
heid verandert, de lijders worden verdrietig, gera-
ken ligt in toorn, alles is hun hinderlijk, drift en
ontevredenheid beheerfchen hen geheel; de nachten
zijn zeer onrustig; bij het ontwaken gevoelen zij
zich niet verkwikt, maar nog meer afgemat; later
komen uitputtende nachtzweeten en buikloop daarbij;
het ligchaam vermagert bij den dag, het aangezigt
wordt ontfteld, de oogen zijn hol, en fchijnen groo-
ter dan te voren, de geringfte bewegingen ver-
moeijen tot flaauwworden toe, en gaan met een fterk
zweet gepaard; de voeten en handen zwellen
zuchtig op, de haren vallen uit, de gemoedsgefteld-
heid neemt eene andere rigting, de lijder is tevre-
den, opgebeurd, lijdzaam, en zijne hoop op her-
ftel neemt even zeer toe, als zijne krachten, door
de fteeds vermeerderende uitputtende ontlastingen,
afnemen. De krachteloosheid tot het uiterfte geko-
men zijnde, gaat in flaapzucht over, en de lijder
ontwaakt niet weder; de meeste fterven op deze
zachte wijze, die men met het uitgaan eener kaars
vergelijkt. Somwijlen volgt de dood onder de laat-

ſte pogingen der uitbluſſchende levenskrachten, onder ijlhoofdigheid, onrust en pogingen om op te ſtaan; zij dwingen dan de omſtanders, hen uit het bed te helpen, en geven, gedurende de pogingen, die zij of anderen daartoe aanwenden, den geest.

rzaken. De menigvuldige oorzaken, die eene uitterende koorts kunnen voortbrengen, en ook wezenlijk in zekere gevallen voortgebragt hebben, maken het zoo niet zeker, ten minſte toch hoogstwaarſchijnlijk, dat er aan deze koorts een toeſtand van voorgeſchiktheid voorafgaat, waardoor de eene mensch meer dan de andere daartoe voorgeſchikt wordt; want niet altijd brengen dezelfde toevallige oorzaken eene uitterende koorts te weeg; die op andere voorwerpen inwerkende, ook wanneer zij in eene veel geringere mate aanwezig zijn, dezelve met al hare toevallen en ziekteverſchijnſelen in de grootſte uitgebreidheid, ontwikkelen. Waar deze aanleg beſtaat, geeft hij zich gewoonlijk door het uiterlijke voorkomen en den geheelen *habitus* te kennen. In bijzondere gevallen heeft dit geene plaats, en het zijn de gezondſte perſonen, die hare ſlagtoffers worden; maar, in deze gevallen zijn de toevallige oorzaken zeer duidelijk en in het oog loopende, en werken op eene zoo vernielende wijze op de bewerktuiging, dat hare algeheele ſloping als een onvermijdelijk gevolg voor oogen ligt.

De geprikkelde toeſtand van het ſlagaderlijke vaatſtelſel, de vermeerderde werking der opſlurpende vaten, de verminderde voeding van het geheele ligchaam, zijn die toevallen, welke gewoonlijk aan de

koorts

koorts voorafgaan, en haar eerste tijdperk uitmaken; in den beginne zijn zij zoo niets beduidend, dat zij in het geheel niet in aanmerking genomen worden, en het zoo wel voor den lijder als voor den geneesheer ondoenlijk blijft, het juiste tijdstip te bepalen, waar de ziekte eenen aavang genomen heeft. Uit deze eerste ziekteverschijnselen laat zich, onder zekere bepalingen, afleiden en vaststellen, welke toestand der bewerktuiging aan den aanleg voor deze koorts beantwoordt. Personen, met een zeer prikkelbaar vaatstelsel, gevoelige, hoogst aandoenlijke zenuwen voor ziels- en zinnelijke prikkels, zeer aandoenlijke afscheidende werktuigen, waardoor vele voedende deelen verloren gaan, de voeding zelve, door de buitensporige wederwerking van het zenuw- en vaatstelsel belemmerd en verminderd wordt, zijn boven andere voorgeschikt, om er door aangetast te worden.

Dat deze aanleg zoo wel aangeboren als verworven zijn kan, leert de dagelijksche geschiedenis van deze koortsen onbetwistbaar. Eene regelmatige leefwijze, met vermijding van alle buitensporigheden, wendt hij velen het gevaar af, en komt de ziekte voor; eene uitspattende leefwijze, daarentegen, doet de voorgeschiktheid toenemen en voortduren, en ten laatste in de teringskoorts zelve overgaan.

Bij personen, die met dezen aanleg geboren zijn, geeft hij zich gewoonlijk door een rank ligchaam, doorschijnende huid, blozende kleur, smalle, ingedrukte borst, langen hals, witte, glinsterende, half doorschijnende tanden, rasfen pols, ruime afscheidin-

 gen

gen door de gewone wegen, schielijke ademhaling, magerheid, zeer aandoenlijke gemoedsgesteldheid en jeugdigen ouderdom te kennen.

Is de aanleg of voorgeschiktheid niet aangeboren, maar verworven, dan ontbreken die kenteekenen, welke een gebrek in de eerste vorming aanwijzen. De tot in eenen zekeren ouderdom volkomen gezonde voorwerpen ondergaan, door bekende oorzaken, eene in het oog loopende verandering: de bloedomloop wordt sneller, de ademhaling schielijker, de lijders gevoelen hunne krachten afnemen, zonder zich anders ziek te gevoelen, vermageren, veranderen van gemoedsaard, enz. Langer of korter blijven zij in dezen toestand, tot dat zich de koorts door bijkomende toevallige oorzaken ontwikkelt, of verwijdering der voorbeschikkendende gesteldheid de vorige gezondheid doet terugkeeren.

evallige zaken.

De bijna in het oneindige gaande veelvuldigheid en onderscheidenheid der oorzaken, die, blijkens de ervaringen in de geboekte waarnemingen der Genees-heeren te vinden, de uitterende koorts kunnen voortbrengen, maakt het noodig, dezelve, volgens hare waarschijnlijke inwerking op de bewerktuiging, tot eenige hoofdafdeelingen te brengen, en anderdeels onmogelijk, alle bijzonder op te geven; de meest algemeene zullen derhalve hier alleen eene plaats vinden.

Volgens de zinnelijk waar te nemen wijze, hoe de toevallige oorzaken haren schadelijken invloed oefenen, laten zij zich tot vier hoofdafdeelingen terug brengen:

1°. „ Wel-

1°. „Welke de ſpijsvertering, chyl en bloedmaking „belemmeren en vertragen:”

Als aanhoudend gebruik van ſlechte, onverteerbare, weinig voedſel bevattende ſpijzen, gebrek aan ſpijzen en onregelmatig diëet, ophoopingen in de eerſte wegen, wormen en andere vreemdaardige prikkels. Zeer verzwakte, door plaatſelijke gebreken aangedane ſpijsverterings-werktuigen, ziekelijke afſcheidingen van de vochten tot de ſpijsvertering noodig, van de gal, alvleeschſap, enz. verſtoppingen en verhardingen in de chyl opſlurpende vaten; veretteringen, ontaardingen, aaneengroeijingen, ſteenen en andere gebreken van het darmſcheel, waardoor de melkvaten ter doorlating van de chyl ongeſchikt worden. Soortgelijke aandoeningen en ontaardingen van den chylbak en de borstbuis, drukking van dezelve; wonden, gezwellen, beenſplinters, vreemde, van buiten in het ligchaam gekomene zelfſtandigheden, die de overvoering van de chyl in het bloed belemmeren of geheel beletten. Gebrekkige bloedmaking, door zwakte van het bloed en opſlurpende vaatſtelſel en der zenuwen; geſtoorde verrigtingen der longen en andere aan de bloedmaking deel hebbende ingewanden; onregelmatige omloop en verdeeling van het bloed; gebrekkige menging van zijne beſtanddeelen onderling, als een gevolg der veranderde afſcheidingen en mangel aan die ſtoffen, welke tot de voeding de meest noodzakelijke zijn; en alle *cachexiën*.

2°. „Die de prikkelbaarheid en gevoeligheid bui-
„ten hare gewone grenzen verhoogen."

Hieronder behooren voornamelijk eene te weinig prikkelende leefregel, bij lieden, die gewoon waren (zoo als men zegt) ſterk te leven, als mangel aan goede vleeschſpijzen, aan wijn, bier en kruiderijen, bij anders daaraan gewende perſonen. Groot verlies van bloed en andere overmatige ontlastingen, vooral door kunst bewerkte, misbruik van ontlastmiddelen, zelfbeſmetting, enz. Gebrek aan alle andere levensprikkels, werkeloosheid naar ziel en ligchaam, mangel aan zinnelijke aandoeningen, koude, langdurige koortſen en andere ongeſteldheden, die eene ziekelijke prikkelbaarheid en gevoeligheid naar zich ſlepen, zonder dat men altijd de juiste wijze, hoe zij dezelve verhoogen, verklaren kan. Vele der toevallige oorzaken oefenen ontwijfelbaar in diervoege haren ſchadelijken invloed, zij brengen eerst eene voorgeſchiktheid, en later, door hare voortdurende inwerking als toevallige oorzaken, de koorts zelve voort.

3°. „Die als vreemdaardige prikkels, welke moei-
„jelijk, of in het geheel niet kunnen weggeno-
„men worden, ſchadelijk inwerken."

Onvolkomene kritiſche ontlastingen in heete ziekten, waardoor ſtoffen terug blijven, die ontlast hadden moeten worden; aanhoudende gemoedsaandoeningen, verdriet, angst, kommer, zorgen, te leurgeſtelde hoop, onbevredig-

digde liefde, enz. waarvan de oorzaken gewoonlijk buiten het bereik des Geneesheers en van zijne kunst zijn. Teruggedrevene huidziekten, onderdrukte habituële ontlastingen en jicht; kropklier-, venerische- en andere scherpten; van buiten in het ligchaam gebragte prikkels, aanhoudend en langdurig gebruik van planten en minerale vergiften, bereidingen uit het Kwik, Rottekruid en *Cobalt;* eenige eigenaardige giften, als *Aqua Tophana*, en fijne Italiaansche giftbereidingen, de geheime uit planten bereide giften der negerslaven, die alle op eene zeer langzame, maar zekere wijze, binnen een bijna te berekenen tijdverloop, door uitterende koortsen dooden.

4°. „Die de voedende stoffen aan het ligchaam ont„trekken en de voeding belemmeren."

Als verzweringen, beenbederf, vermeerderde afscheidingen, die aan het ligchaam vele voedende deelen onttrekken; vermeerderde ontlastingen van het speeksel, melk, zaad, slijm, lidvocht, weivocht, enz.; aanhoudende en overmatige ziels- en ligchamelijke vermoeijenissen, groote gezwellen, een te sterke en schielijke groei des ligchaams, verstoppingen en verhardingen in de ingewanden, klieren en het lymphatiek vaatstelsel, aaneengroeijingen en andere plaatselijke aandoeningen, onevenredigheden in de onderscheidene deelen en werktuigen des ligchaams tegen elkander, werktuigelijke en scheikundige beleedingen in gedaante en menging,

waar-

door zij tot hunne verrigtingen ongeschikt worden en de voeding belemmeren.

Naaste oorzaak.

Vele vooronderstellingen en hypothesen heeft men te allen tijde opgesteld, om de naaste oorzaak der uitterende koorts te verklaren. Dan eens heeft men den aanleg, die haar ontstaan voorbereidt, dan eens de toevallige oorzaken, die haar ontwikkelen, dan weder de eene of andere harer uitwerksfelen en verschijnselen daarvoor gehouden, uit enkele gevallen algemeene gevolgtrekkingen afgeleid, en dat, wat een gevolg der ziekte was, voor hare naaste oorzaak genomen. Voornamelijk trof dit de bijzondere plaatselijke aandoeningen, waarmede men deze koorts zich gewoonlijk ziet paren; dan weder zocht men dezelve in de vloeibare, dan in de vaste deelen, of in de schadelijke inwerkingen van materiële koortsprikkels. In de tijden, waarin de Humoral-pathologie het modestelsel in de geneeskunst geweest is, nam men het eerste gevoelen aan; naarmate dit stelsel door een tegenovergesteld aangerand en verbannen werd, zag zich het laatste tot het heerschende verheven.

Zonder ons hier in eene breede optelling der onderscheidene gevoelens en stelsels, of met derzelver wederlegging in te laten, zullen wij ons alleen tot de aanwijzing bepalen van dien toestand der bewerktuiging, welken wij standvastig bij deze koorts vinden plaats te hebben, dien wij hier als naaste oorzaak beschouwen, zonder te kunnen bepalen, in welke stoffelijke betrekkingen en veranderingen zijne oorzaak moet gezocht worden.

De-

Deze van den gezonden toeſtand afwijkende geſteldheden zijn: *algemeene verhoogde prikkelbaarheid*, vooral in het vaatſtelſel, en *te groote gevoeligheid*, waarvan eene te ſterke wederwerking van het bewerktuigde ligchaam op de gewone tot inſtandhouding des levens noodige prikkels het gevolg is; de geringſte zinnelijke en gemoedsaandoeningen, beweging, ſpijs en drank, eene meer prikkelende lucht, werken als onevenredige ſterke prikkels, brengen en houden het vaatſtelſel in eene voortdurende te hevige wederwerking, waarin de geheele bewerktuiging, wegens den grooten invloed van het vaatſtelſel op alle hare deelen, ſpoedig moet deel nemen. Het hart en de ſlagaderen trekken zich met groote ſnelheid, maar verminderde intenſive ſterkte, zamen; de opſlurpende vaten nemen te veel op, en kunnen het opgenomene niet genoegzaam toebereiden; de afſcheidende werktuigen ſcheiden te veel en onregelmatig af; het opgeſlurpte niet behoorlijk voorbereid en bewerkt zijnde, geſchiedt de bloedmaking gebrekkig; de onregelmatige afſcheidingen hebben onevenredigheden in de zamenſtellende deelen van het bloed ten gevolge, waardoor hetzelve voor de zeer prikkelbare vaten een vreemde en ongeſchikte prikkel wordt, en dezelve tot eene verſnelde beweging onophoudelijk aanſpoort.

Het onvermijdelijke gevolg van deze verſchillende uitwerkſelen eener te groote prikkelbaarheid en gevoeligheid, zijn gebrek aan voedende ſtof en daardoor verminderde voeding; maar niet, gelijk anderen gewild hebben, is de algemeene vermagering

van

van het ligchaam de naaste oorzaak van de uitterende koorts.

Deze beschouwing der naaste oorzaak van de uitterende koortsziekten, hoezeer geenszins boven alle tegenwerpingen verheven, levert toch, mijns bedunkens, dit voordeel op, dat zij eene verklaring toelaat, hoe zoo zeer verschillende en afwijkende toevallige oorzaken steeds een en hetzelfde uitwerksel kunnen hebben, en hoe deze koorts dan eens meer als eene oorspronkelijke, dan weder meer als eene toevallige of symptomatische voorkomt.

Gebreken in de spijsvertering, chyl en bloedmaking, gebrek aan de noodige levensprikkels, verlies van bloed of andere tot de voeding regtstreeks of verwijderd noodige sappen in eene eenigzins groote hoeveelheid, scherpten, vreemdaardige prikkels, veretteringen, verstoppingen en andere werktuigelijke gebreken, die menigwerf de uitterende koortsen voortbrengen of daarmede gepaard gaan, laten zich, volgens natuur- en ziektekundige grondbeginselen, die algemeen voor waar erkend zijn, zonder eenigen dwang verklaren, en met onze meening in overeenstemming brengen, daar hunne inwerking de prikkelbaarheid en gevoeligheid verhoogt en de menging van het bloed verandert.

De uitterende koorts, die een gevolg is van hevige en aanhoudende hartstogten, laat zich misschien wel het gemakkelijkst verklaren, wanneer wij voor bewezen vaststellen, dat de afscheiding van het zenuwvocht door de hersenen en de zenuwen plaats hebben. De hartstogten werken als prikkels op het

her-

hersengestel, waardoor de afscheiding van het zenuwvocht in eene grootere hoeveelheid plaats heeft. Tot onderhouding der levenslange beweging van het hart en het vaatstelsel, is de invloed des zenuwvochts onontbeerlijk en heeft onafgebroken plaats. De zenuwen, die zich in de spiervezelen van het hart en de vaten verbreiden, doen, gelijk een electrieke geleider, die met eene steeds werkende electriseermachine in verband is, de zenuwvloeistof uitvloeijen. Het zenuwvocht is de natuurlijke prikkel voor alle willekeurige en onwillekeurige bewegingen, in de werktuigen en deelen met levenskracht begaafd. Daar nu, door eene vermeerderde afscheiding van het zenuwvocht in de hersenen, een' sterkeren toevloed door de zenuwen naar die deelen, welke aan den wil niet onderworpen zijn, noodwendig het gevolg zijn moet, zoo laat zich ligt inzien, dat op deze wijze, door het invloeijende zenuwvocht, het hart en vaatstelsel te zeer geprikkeld worden, in eene te sterke wederwerking geraken, waarvan tering en sloping der geheele bewerktuiging het onvermijdelijk gevolg is.

Gewoonlijk verdeelt men de uitterende koortsen in oorspronkelijke (*primariae*), waar de koorts het gevolg van een algemeen en gelijkmatig lijden der geheele bewerktuiging is. In toevallige of afgeleide (*symptomaticae*, *secundariae*), waar zij het gevolg van het bijzondere lijden van enkele deelen of stelsels zijn, die, alvorens zich de uitterende koorts ontwikkelde, ziekelijk gesteld waren; of waar eene andere ziekte voorafging, die de toevallige oorzaak Verdeeling.

van eene uitterende koorts geworden is. Voor de nadere kennis der uitterende koorts kunnen deze of dergelijke verdeelingen, men moge dezelve al of niet aannemen, van weinig nut zijn, daar hare naaste oorzaak steeds dezelfde zijn moet en is, maar alleen langs onderscheidene wegen voortgebragt wordt. Anders is het er mede gelegen, wanneer men dezelve uit een practisch oogpunt beschouwt; veel, dikwijls alles komt er dan op aan, of zij in den straks genomenen zin oorspronkelijk of toevallig is. In het eerste geval kan de Geneesheer alleen door hulpmiddelen, die regtstreeks op de naaste oorzaak werken, iets tegen de koorts ondernemen; terwijl daar, waar het tweede geval plaats heeft, de gunstige uitslag der geneeskundige behandeling afhangt van de genezing dier ziekte, welke de koorts voortgebragt heeft en onderhoudt.

Voorzegging De voorzegging is in de uitterende koortsziekte steeds ongunstig: in de eerste tijdperken zijn zij somwijlen geneesbaar; hoe langer zij geduurd hebben, zoo veel te grooter is het gevaar, en de gevallen eener volkomene genezing zeldzamer; de oorspronkelijke is gevaarlijker dan de toevallige, en meestendeels eindigt zij in den dood; de toevallige is meer of minder gevaarlijk, naarmate het gemakkelijk, moeijelijk of onmogelijk is, de ziekelijke gesteldheden der bijzondere stelsels en deelen, waarvan zij het gevolg is, te genezen.

Steeds toenemende vermagering, bij goeden eetlust en tamelijke spijsvertering, uitputtende ontlastingen, groote holle oogen, vuile, smerige, gele kleur,

kleur, fneller wordende pols, groote hitte, hevige dorst, het uitvallen der haren, zijn toevallen, die het grootfte gevaar en den naderenden dood voorfpellen. Bij de toevallige teringkoorts fluiten groote werktuigelijke gebreken, veretteringen in de edele ingewanden, of zeer groote verzweringen in minder belangrijke deelen, aanhoudende buitenfporige ontlastingen, waardoor vele voedende deelen verloren gaan, b. v. in den honigaardigen pisvloed, het grootfte gevaar in.

Goed is het, wanneer de fnelheid der pols vermindert, de hitte, dorst en de overmatige ontlastingen, vooral der nachtzweeten, afnemen; de eetlust matig, de fpijsvertering goed, de lijder vleeziger wordt, de krachten toenemen, de bekende toevallige oorzaken opgeruimd en de onderfcheidene verrigtingen tot hare gewone evenredigheden onderling terugkeeren.

Steeds zij men echter bedacht, dat de uitterende koortfen nimmer zonder gevaar zijn, dat er flechts weinige lijders van genezen worden, en dat er zeer dikwijls, in den loop dezer ziekten, tusfchentijdperken voorkomen, waarin alles eene gunftige uitkomst fchijnt te voorfpellen, die door eene fpoedige hevig voortgaande verflimmering, welke in den dood eindigt, gevolgd wordt. Nimmer belove men derhalve ftellig genezing, en late zich tot geene al te gunftige voorzegging verleiden, zoo lang niet de voortdurende beterfchap reeds eenigen tijd volgehouden heeft, regelmatig en gelijkmatig voort te gaan.

Genezing. Wanneer men de menigvuldigheid der toevallige oorzaken, die eene uitterende koorts kunnen te weeg brengen; het bijzondere lijden van enkele deelen en ſtelſels, die aangedaan kunnen zijn; de naaste oorzaak, zoo als wij die ontwikkeld hebben, en het bijzondere van deze koorts, dat zij dikwijls oorſpronkelijk, maar nog veel meer toevallig voorkomt, naar waarde in overweging neemt, zal men ligtelijk inzien, dat de geneeskundige behandeling van deze koorts, om doelmatig te zijn, veelvuldige wijzigingen, veranderingen en zelfs ſchijnbare tegenſtrijdigheden noodwendig vordert.

De aanwijzingen, die men te volgen heeft, en waaraan voldaan moet worden, zijn even onderſcheiden, als het de voortbrengende oorzaken en bijzondere geſteldheden zijn. Voornamelijk echter komt het, bij eene beredeneerde behandeling, daarop aan, dat men:

1°. Aan de gemaakte verdeeling in oorſpronkelijke en toevallige uitterende koortſen vasthoude, en de behandeling daarnaar regele.

2°. Dat men, bij de oorſpronkelijke, het geneesplan, voornamelijk tegen de naaste oorzaak en de laatſte uitwerkſelen, die al de ſchadelijke invloeden voortgebragt hebben, inrigte.

3°. Dat men alle vreemdaardige prikkels, die een geprikkelden toeſtand in het hart en vaatſtelſel onderhouden, door eene verhoogde wederwerking de werktuiging ſlopen en de voedende deelen nutteloos verſpillen, zoo veel en zoo ſpoedig verwijdere.

4°. Dat

4°. Dat men de bijzondere uitwerkſelen der toevallige oorzaken, en die aandoenigen der bijzondere deelen en ſtelſels, waarvan de uitterende koorts het gevolg is, opruime en beſtrijde.

5°. Dat men door een' doeltreffenden leefregel zorg drage, dat het organismus toereikende van voedſel voorzien en onderſteund worde, ten einde de levenskrachten, en de daarvan afhankelijke genezende krachten der Natuur, in ſtaat te houden, om hare heilzame pogingen behoorlijk te ontwikkelen; dat is, den zieken in den gezonden toeſtand herſcheppen.

1e. *Aanwijzing.* „ Men trachte te ontdekken, of „ de uitterende koorts oorſpronkelijk of toevallig „ zij."

Den geheelen loop der ziekte naauwkeurig onderzocht, de voorafgegane omſtandigheden en ſchadelijkheden, die als oorzaken kunnen gewerkt hebben, kennende, en het voorafgegane met de tegenwoordige toevallen vergelijkende, zal het zelden moeijelijk zijn, het onderhavige verſchil te beſlechten; alleen merk ik hierbij nog aan, dat er bij de toevallige uitterende koorts eene zekere onevenredigheid in de ziekelijke aandoeningen plaats heeft, in dier voege: dat de aanwezige toevallen een grooter lijden van het eene deel boven het andere aanwijzen, de afſcheidende en ontlastende werktuigen, meer dan bij de oorſpronkelijke, van den gezondheids-ſtandaard afwijken, vooral in den beginne, reeds voor dat zich de ziekte volkomen ontwikkeld heeft; wanneer,

daarenboven overvloedige nachtzweeten, etterachtig zetſel in de pis, ongekleurde buiksontlastingen, met half of in het geheel niet verteerde ſpijzen gemengd, met zeer rasſen pols, bedorvene ſpijsvertering, bloed, ſlijm en etterachtige ontlastingen door gewone en buitengewone wegen, opgezwollene verharde klieren, enz., aanwezig zijn, is de toevalligheid der uitterende koorts bijna zeker.

De oorſpronkelijke, daarentegen, kenſchetst zich, door hare hardnekkigheid, gelijkmatige trapswijze verſlimmering, ſterken eetlust, tamelijke ſpijsvertering, weinig veranderde ontlastingen, zeer rasſen pols, groote aandoenlijkheid van het zenuwgeſtel, vermagering en verval van krachten, afwezigheid van alle die toevallen, welke een plaatſelijk lijden van eenig ſtelſel of deel aanwijzen.

Door een naauwkeurig onderzoek van alles, wat op den lijder en zijne ziekte betrekking heeft, wordt aan deze aanwijzing, die men ook de voorbereidende zoude kunnen noemen, voldaan; zij leert ons, waarop wij voornamelijk in de behandeling te letten hebben, en hoe men handelen moet, om op de doelmatigſte wijze aan de overige aanwijzingen ter genezing te voldoen.

2e. *Aanwijzing.* „In de oorſpronkelijke uitterende „de koorts regele men de behandeling in dier „voege: dat zij de naaste oorzaak en de laatſte „uitwerkſelen der ſchadelijke invloeden beſtrijde."

In acht nemende, wat wij over de naaste oorzaak van deze koorts gezegd hebben, zal er in het voldoen

doen aan deze aanwijzing op drie zaken te letten zijn: of liever deze aanwijzing heeft drie onderafdeelingen:

1°. Men vermindere de verhoogde prikkelbaarheid.

2°. Men trachte de gevoeligheid lager te stemmen.

3°. Men zoeke de voeding te bevorderen, ten einde het evenwigt tusschen het verbruik en den aanvoer van voedende stof onderhouden en hersteld worde.

a. „Men vermindere de verhoogde prikkelbaarheid."

Een der weinige maar wezenlijke voordeelen der zoo hoog opgevijzelde nieuwe ontdekkingen en voortgangen der geneeskunst schijnt mij dáárin gelegen, dat zij ons geneesmiddelen hebben leeren kennen, die regtstreeks, niet door prikkeling en daardoor bewerkte uitputting, de prikkelbaarheid verminderen, en zonder, ten minste in matige giften wederwerkingen in de gevoelige vezel op te wekken. Hoezeer wij nu wel niet weten, op wat wijze zij dit bewerken, is het voor den practischen Geneesheer toch genoeg, te weten, dat er zoodanige middelen bestaan, waarvan de nuttigheid proefondervindelijk bewezen is, en in bepaalde gevallen met de heilzaamste gevolgen gebruikt worden. Tot deze soort van geneesmiddelen behooren voornamelijk de kerslauwrier, de roode vingerhoed, het *Aconitum*, de *Hyosciamus*, de *Belladona* en het *Semen Phellandrii aquatici*; andere tot deze soort behoorende gaan wij met stilzwijgen voorbij, daar de genoemde diegenen zijn, waarvan men zich met

voordeel in deze ziekte bedient, als de pols zeer ſchielijk, de huid droog en heet, de wangen eene vermilioenkleur in eenen bepaalden omtrek hebben, de handpalmen en voetzolen brandend heet zijn, de ſpijsvertering goed is, met één woord, wanneer alle verrigtingen met eene zekere ſnelheid en levendigheid, zonder intenſive ſterkte plaats hebben, zonder dat er een ſtoffelijke prikkel aanwezig is, die ze voortbrengt en onderhoudt, zijn de genoemde middelen aangewezen.

Volgens eigene waarnemingen behoort aan de *Digitalis Purpurea*, in verband met *Opium* en *Hyosciamus*, de eerste plaats; de tweede aan het *Semen Phellandrii aquatici;* de nuttigheid der andere wil ik daarom juist niet beperken, want ook die heb ik met het beste gevolg door anderen zien aanwenden, en zelf gebezigd; de *Digitalis* moet in den beginne in geene te groote giften toegediend worden, daar zij anders walging, brakingen, duizeligheid en vermeerderde ontlastingen te weeg brengt. Ook moet men ze niet te ſchielijk achtereenvolgende, maar ſlechts twee of drie malen in de 24 uren geven; men kan met een vierde of half grein beginnen en daarmede allengskens tot 3 of 4 greinen voor iedere gift klimmen; zij kan in poeder, pillen, opgietſel, of aftrekſel met wijngeest, gebruikt worden; het laatſte komt wegens den prikkelenden en verſchillenden wijngeest het minſte in deze ziekte te pas. Het krachtigſte werkt het versch bereide poeder; zijn de ontlastingen overvloedig, of is er eene

kramp

krampachtige gesteldheid aanwezig, dan voege men er het *Opium* of *Hyosciamus* bij, maar vooral in het begin der ziekte niet dan in kleine hoeveelheden.

℞. *Pulv. Digit. Purp. rec.* gr. iv—xij.
Sacchar alb. ʒ ij.
M. F. pulv. Div. in xij *part. aeq.*
D. S.

'sMorgens en 's avonds een poeder.

De werking der *Digitalis* openbaart zich gewoonlijk eerst na verloop van eenige dagen, door het verminderend getal der polsslagen. De pols, die in deze koortsen niet zelden 140 slagen in de minuut maakt, wordt langzamer, dan eens vroeger, dan eens later. Door sterke giften van dit middel kan het getal der polsslagen in korten tijd tot op 40 of 50 verminderd worden; zeldzaam ziet men echter daaruit veel goeds voor den lijder voortvloeijen; het is beter, waar de vermindering der polsslagen zeer spoedig volgt, de giften te verkleinen, of eenige dagen geheel ter zijde te stellen, want eene langzame vermindering der polsslagen geeft eene betere en meer duurzame uitkomst; men blijft met dit middel zoo lang volhouden, tot dat de polsslagen tot het natuurlijke getal teruggebragt zijn, en vermeerdert de giften, als de pols weder sneller wordt.

Indien de *Digitalis* de bedoelde uitwerking niet heeft, maar op eene andere wijze de bewerktuiging

aandoet, die den toestand des lijders verslimmert, behoort met haar gebruik opgehouden, en de *Aqua Lauro Cerasi Destillata*, het *Aconitum* of de *Belladonna* in hare plaats gesteld te worden; deze middelen vorderen insgelijks, dat zij met groote omzigtigheid, in kleine giften, die men allengskens vermeedert, toegediend worden. De *Aqua Lauro Cerasi* geve men dagelijks twee of drie malen van 2 tot 10 droppels; dezelve versch en goed bereid zijnde, moet men ten hoogste tot 20 droppels klimmen; doch niet eerder, dan wanneer zij in kleinere giften eenigen tijd vruchteloos gebruikt is en bij zeer trage en ongevoelige gestellen; onvoorzigtig aangewend, kan deze gift als een zwaar vergift werken, en door geheele uitblussching der prikkelbaarheid den lijder dooden.

Het *Aconitum* en *Strammonium* geeft men in *Extract* van een half tot vier greinen, dagelijks drie of vier malen; de *Belladonna* in poeder van een tot vier greinen, des morgens en avonds; want versch bereid, werkt dit middel ook in kleine giften somwijlen zeer hevig, bijzonder op de keel, het hoofd en de zinwerktuigen; zoo ras derhalve de lijders over droogte in de keel en mond, duizeligheid, flikkeringen voor de oogen en ruischen in de ooren klagen, moet men er mede ophouden, of de giften kleiner en in grootere tusschenruimte toedienen.

Het *Semen Phelland. Aquat.* breng ik hier onder dezelfde klasse van geneesmiddelen, wegens de voortreffelijke uitwerking, die het zoo dikwijls in deze

ziek-

ziekte heeft, hoezeer hetzelve niet alleen tegen de oorſpronkelijke, maar ook tegen de toevallige hecriſche koorts en inwendige verzweringen een onzer beste geneesmiddelen oplevert.

Men bedient er zich van in de gedaante van poeder of aftrekſel; het eerſte geeft men van vijf greinen tot eene ſcrupel twee of vier malen 's daags, met water of ſiroop; in aftrekſel eener drachme tot eene halve once, alleen of in verband van het eene of andere der genoemde middelen.

Ook de minerale zuren, vooral het vitrioolzuur en die bereiding, waarvan hetzelve het hoofdbeſtanddeel uitmaakt, het zuur van HALLER en MYNSIGHT, hebben het vermogen, om de ſnelheid van den bloedomloop te verminderen, en daardoor de genezing der uitterende koortſen, zoo niet geheel te voldingen, echter zeer te bevorderen, en in het geheel den toeſtand des lijders te verbeteren. De Ouden meenden, dat zij de opgeloste vochten, vooral het bloed, verdikten, daardoor de overvloedige ontlasting matigden en heilzaam voor de bewerktuiging waren. Veel aannemelijker is het, dat zij, even als de andere hier voren genoemde middelen, de prikkelbaarheid des vaatgeſtels verminderen, en tevens den zamenhang der vezelen, met de daarvan afhankelijke veerkracht, vermeerderen of verſterkend werken.

b. „ Men verminder de al te groote gevoelig„ heid."

De meeste der ſtraks genoemde geneesmiddelen behooren tevens tot de klasſe der verdoovende (*Narco-*

co-

cotica), zoodat zij niet alleen de prikkelbaarheid, maar ook de gevoeligheid verminderen. Indien zij echter aan dit doel in de opgegevene hoeveelheid niet voldoen, dan kunnen de giften vergroot, of tot iedere een vierde of half grein van het waterachtige *Opium-Extract*, het *Opium* zelf of het *Extract. Hyosciami* bijgedaan worden. Aan het *Opium* wordt in dit geval door vele Geneesheeren de voorrang boven alle andere verdoovende geneesmiddelen toegekend, en zij raden eene groote gift, van een tot twee greinen op éėns gegeven, als veel beter aan het oogmerk voldoende, boven kleine en herhaalde, aan. Jonge kunstoefenaars zullen intusſchen zeer wel doen, meer omzigtig met kleine giften, die men van tijd tot tijd vermeerderen kan, te beginnen, dan op éėns eene te groote hoeveelheid te geven.

c. „ Men bevordere de voeding."

Door aan de vereischten van *a* en *b* te voldoen, wordt de genezing in deze zoo hardnekkige ziekte, ſomwijlen mogelijk, echter hoogst zeldzaam alleen verkregen; gewoonlijk moet tevens aan deze laatſte aanwijzing voldaan en moeten de toe te dienen geneesmiddelen zóó gekozen worden, dat zij aan de drie hier afzonderlijk voorgeſtelde aanwijzingen te gelijk voldoen.

De algemeene regelen, daarbij in acht te nemen, zijn voornamelijk, dat men alle overbodige ontlastingen tot haren natuurlijken ſtaat terugbrenge, of waar zulks niet geſchieden kan, toch zoo veel mogelijk in bedwang houde; dat de verſterkende en

voe-

voedende geneesmiddelen, die men bezigt, ligt verteerbaar, niet verhittende noch prikkelende zijn, en eene groote hoeveelheid voedingsſtof in een' kleinen omvang bevatten; dat er geene ophoopingen in de eerſte wegen aanwezig, of waar zij zijn mogten, eerst opgeruimd worden, en de lijders het gebruikte zonder hinder verdragen en verteren.

De verſterkende en voedende geneesmiddelen zijn hier op hunne plaats, en kunnen nimmer zonder nadeel verzuimd worden; waar de koortstoevallen aanhouden, de krachten ſterk verminderen en de lijders zeer vermageren. Men geve de Kina in afkookſel of aftrekſel in ruime giften, of in poeder, waar zij verdragen wordt in geene te kleine hoeveelheid, van eene tot twee oncen in de 24 uren, gedurende een' geruimen tijd volhoudende; de IJslandſche Mos, in afkookſel, gelei, of ook wel het poeder gebragt in een *Electuarium*, vereenigd met Kina en het zaad van de water-Venkel. Waar men voeden wil, is de Mos een van de voortreffelijkſte geneesmiddelen, haar bitter is niet onaangenaam voor den ſmaak en wekt de ſpijsverterende krachten op; de meeste menſchen kunnen ze gebruiken, vele gewennen er ſpoedig zoodanig aan, dat zij in plaats van thee of andere dranken daarvan gebruik maken. Als een huismiddel is zij bijna overal algemeen ingevoerd en wordt naar waarde geſchat. Bovendien verdient zij nog bijzonder de oplettendheid der Geneesheeren, als een der goedkoopſte geneesmiddelen, vooral in de practijk bij de mindere

volks-

volksklasfen, waar gebrek aan het noodige voedfel een der moeijelijkfte hinderpalen is, die men uit den weg te ruimen heeft, om de genezing mogelijk te maken, en waar men door een ruim gebruik van dit middel alleen aan de onderfcheidene aanwijzingen kan voldoen.

Waar de *Kina* aangewezen is, en verdragen wordt, kunnen ook andere verfterkende en vooral bittere geneesmiddelen van nut zijn, en hare plaats vervangen; echter zal toch fteeds de eerfte plaats door de *Kina* bezet blijven.

De leefregel moet, waar de verfterkende geneesmiddelen aangewezen zijn, voedend en verfterkend wezen; wij onthouden ons hier van eene breedvoerige behandeling, daar in de wijze, *hoe* aan de vijfde aanwijzing te voldoen is, het algemeene en bijzondere over den leefregel in deze koortfen, zijne plaats vinden zal.

3e. *Aanwijzing.* „ Men verwijdere de vreemd„ aardige prikkels, die eene vermeerderde wederwer„ king in het hart en vaatgeftel te weeg gebragt heb„ ben en onderhouden."

In zeer vele gevallen ligt de oorzaak der uitterende koortfen in een' vreemden prikkel, en zij is geheel toevallig, hare geneesbaarheid afhankelijk van de mogelijkheid of onmogelijkheid, om deze prikkels te verwijderen. Somwijlen zijn zij ligt te ontdekken en kunnen opgeruimd worden; in vele gevallen blijven zij aan den Geneesheer onbekend, of zijn van dien aard, dat zij niet meer te verwijderen of ge-

geheel boven het bereik der geneeskunst zijn. Langzaam werkende vergiften, aanhoudende gemoedsaandoeningen, leveren hiertoe voorbeelden op.

De menigvuldigheid der prikkels, die eene uitterende koorts kunnen voortbrengen, maakt, dat wij ze hier niet afzonderlijk, maar alleen in het algemeen kunnen aanwijzen.

Ophoopingen van vreemde ſtoffen in de maag en darmbuis, zoo wel van buiten in dezelve gebragt, uit ziekelijke afſcheidingen of onverteerbare ſpijzen voortgekomen, ſtukjes geld, metaal, ſpelden, naalden, korenaren, enz. kunnen door hunne onafgebroken voortdurende prikkeling eene uitterende koorts voortbrengen, die niet anders dan door verwijdering dezer ſtoffelijke oorzaken te genezen is. Om dezelve te ontlasten, geve men een braakmiddel, en herhale hetzelve zoo dikwijls, tot dat de teekenen der gastriſche ophoopingen of het aanzijn van vreemde ligchamen in de maag aanwijzende, verdwenen zijn. Somwijlen is het goed, dat men aan de braakmiddelen, de oplosſende geneesmiddelen *Terra Foliata Tartari* met bittere *Extracten* laat voorafgaan, bijzonder wanneer er eene ſlijmachtige geſteldheid aanwezig is. Laxeermiddelen zijn bijna in alle gevallen nadeelig, en derhalve te vermijden.

Zijn wormen in de eerſte wegen de oorzaak der uitterende koorts, iets, dat bij kinderen dikwijls gebeurt, dan moeten die middelen, reeds bij de wormkoorts aangeprezen en in ruime mate toegediend worden, verbonden met bittere en verſterken-

de; de ijzerhoudige middenzouten en de *Kina* zijn de meestvermogendſte onder alle andere.

Vreemde ligchamen in de luchtpijp, de borst en buikholte, welke door hunne prikkeling eene uitterende koorts doen ontſtaan en onderhouden, moeten op de ſpoedigſte en doelmatigſte wijze, langs den kortſten weg, ontlast worden, en de koorts, nadat zij weggenomen zijn, voortdurende als eene oorſpronkelijke behandeld worden.

Is de uitterende koorts een gevolg van gebruikte vergiften, en is derzelver zamenſtelling bekend, dan moeten de lijders als vergiftigde behandeld worden: men onderſteune door voedende en verſterkende geneesmiddelen en leefregel de krachten; onderhoude bij den lijder eene opgeruimde gemoedsgeſteldheid en hoop op herſtel: zoo ook in die gevallen, waar teleurgeſtelde hoop, liefde en eerzucht, vrees, kommer of een andere aanhoudende hartstogt eene uitterende koorts onderhoudt; verſtrooijingen, bewegingen in de vrije lucht, gepast levensgenot en een goede leefregel zullen hier het meeste moeten doen.

4e. *Aanwijzing.* „ Men trachte de bijzondere „ uitwerkingen der toevallige oorzaken en aandoe- „ ningen der bijzondere deelen en ſtelſels, waarvan „ de uitterende koorts het onmiddelijk gevolg is, „ op te ruimen en te beſtrijden."

Zwakte der ſpijsverteringswerktuigen is aan de chylmaking hinderlijk, en kan, waar zij lang aanhoudt, eene uitterende koorts naar zich ſlepen. Bittere en verſterkende geneesmiddelen, aromatieke wijn-

ach-

achtige aftrekfels, ftaalbereidingen, gekruide voedzame kost, matige beweging en opgebeurde gemoedsgefteldheid leveren hier de hoofdzakelijkfte middelen ter genezing. Als eene vermeerderde flijmaffcheiding in de luchtpijp, de longen, de *urin*-affcheidende werktuigen, de geflachtsdeelen of langs andere wegen, door groot verlies van vochten, de krachten aanhoudend uitput, dan komen de zamentrekkende verfterkende geneesmiddelen, de harsachtige gomfoorten, de loogzouten en vooral het middel van GRIFFISH te pasfe, dat op deze wijze is zamengefteld:

℞. *Myrrhae* dr. j.
Solve terendo in mortario cum
Aq. Alexiter. simpl. unc. vjß.
— *Spirituos.* dr. vj—unc. j.
Deinde adde:
Sal. Absinth. dr. ß.
Sal. Martis gr. xij.
Syr. Simpl. dr. ij.
M. D. S.

In vier deelen te verdeelen en daarvan 's daags drie maal, des morgens, 's middags en 's avonds een deel te nemen.

De heilzame uitwerkfelen van dit middel, daar, waar andere, en zelfs de kina, werkeloos bleven, wordt door vele Geneesheeren getuigd. Met de *myrrhae* kan men, mits van 18—20 greinen voor iedere

 gift,

gift, en ook met de andere zamenstellende middelen, trapswijze klimmen; naarmate de toestand des lijders verbetert, worden de giften kleiner genomen, en er allengs geheel mede opgehouden.

Hebben overmatige bloedvloeijingen of aderlatingen de uitterende koorts voortgebragt, dan verschaffen de minerale zuren, het aluin en de bittere versterkende zamentrekkende geneesmiddelen de meeste hulp.

Onderdrukte bloedontlastingen, die natuurlijk, of door gewoonte ter onderhouding der gezondheid, noodzakelijk geworden zijn, moeten hersteld en weder in gang gebragt worden. Versterkende voedende geneesmiddelen en leefregelen zijn, in de meeste gevallen, de krachtigste hulpmiddelen, om dit doel te bereiken.

Als de uitterende koorts haren oorsprong uit overvloedige afscheidingen ontleent, moet men haar op de geschikste wijze met zamentrekkende middelen, of volgens de bijzondere oorzaken, behandelen.

Teruggetredene huidziekten trachte men op nieuw te doen uitbotten, de teruggedrevene jicht naar de uitwendige eerst aangedaan geweest zijnde deelen uit te lokken, door warme baden, roodmakende oplegsels, wrijvingen en door het inwendig gebruik van spiesglas of andere op de huid werkende middelen.

Eene te schielijke en te sterke groei des ligchaams vordert voedende en versterkende geneesmiddelen, rust, met vermijding van allen vermoeijenden arbeid. Bij overvloedige zogafscheiding moet het zingen terstond verboden worden.

Ver-

Verstoppingen en verhardingen der ingewanden en klieren zijn met oplosſende prikkelende middelen te behandelen.

Bijzondere ſcherpten, de veneriſche, ſcrophuleuſe, rachitiſche en ſcorbutiſche, gaan gewoonlijk, waar zij eene algemeene ziekelijke geſteldheid der bewerktuiging voortgebragt hebben, met eene hectiſche koorts gepaard. De behandeling moet hier vooral tegen deze ziekten gerigt zijn, daar, deze opgeruimd zijnde, de koorts gewoonlijk ophoudt; maar meerendeels zullen naast deze ook de voedende en verſterkende middelen noodig zijn.

Het tot hiertoe gezegde zal genoegzaam zijn, om ieder op de verſchillende wijzigingen, die de behandeling der uitterende koortſen, volgens hare zoo verſchillende oorzaken, kan noodig maken, oplettend te maken. Eene breedvoerige behandeling der aanwijzigingen, die bij de eene of andere in acht zijn te nemen, konde hier ons doel niet zijn, daar dezelve als op zich zelve beſtaande ziekten moeten behandeld worden, en alsdan ter zijner plaatſe daarvan het noodige zal gezegd worden. Alleen voeg ik hier nog deze aanmerking bij: dat men zelden, door de bijzondere oorzaken te verwijderen, ſlaagt, de eenmaal ontwikkelde hectiſche koorts met al hare gevolgen te doen ophouden, maar dat men zich meerendeels in de noodzakelijkheid gebragt vindt, na het opruimen der oorzaken, de koorts op die wijze en met die middelen te behandelen, welke wij als de meest geſchikte tegen de oorſpronkelijke hectiſche

aangeraden hebben, als: *kina*, *digitalis*, *ſemen phellandrii* etc.

5. *Aanwijzing.* Men zorge, door een' doelmatigen leefregel, de bewerktuiging met toereikend en goed voedſel te voorzien.

Hoe gewigtig ook de leefregel in alle koortsziekten zijn moge, in geene is hij het zeker meer, dan in de uitterende. Weinig moeite zoude het in hebben, door eene reeks van onwederlegbare daadzaken te bewijzen, dat vele lijders hun leven meer daaraan, dan aan de geneeskundige behandeling te danken hebben; ja, dat dezelve in vele gevallen de kunst te beſtrijden heeft, en de ziekte het kwaad vergoeden moet, dat beide aan den lijder berokkenen.

De diëet moet voedend en verſterkend, maar niet prikkelend zijn; de ligt verteerbare voedſels moeten met ſmaak genoten en wèl verdragen worden. Meelachtige zaden en ſtoffen, als gepelde gerst, rijst, ſago en ſalep, goed uitgebakken tarwenbrood, wortelgroenten, melk, vleeschnat, vleeschgelei, vleesch van jonge dieren, en eijeren komen voornamelijk en bijna zonder onderſcheid te pasſe. Kruiderijen, verhittende prikkelende ſpijzen en dranken, laxerende groenten en vruchten zijn doorgaans ſchadelijk.

Als de ſpijsvertering goed is, late men den lijder des morgens nuchteren gepelde gerst, dik in water gekookt, met een weinig melk en ſuiker, nuttigen; een uur later met beſchuit of goed uitgebakken wittebrood, dat noch versch, noch warm zijn mag, met

een

een glas water en melk ontbijten; des middags geve men rijst, fcorconeroos, gele wortelen, vleeschnat, en, waar het verdragen wordt, vleesch van jonge dieren; des avonds melkfpijzen met fago, havergort, eijeren, enz. Tot drank ligt, niet te fterk gehopt, en goed uitgegest bier; een enkel glas wijn kan aan perfonen, daaraan gewoon, toegeftaan worden; aan de meeste lijders veroorzaakt de wijn hitte, vermeerdert de polsflagen, heeft congestiën naar het hoofd en de borst ten gevolge, en is uit dien hoofde doorgaans fchadelijk. Bijzonder nuttig zijn eenige glazen versch gemolkene ezelinnen-, geiten- of koemelk; de eerfte worden beter dan de laatfte verdragen, en verdienen de voorkeur; zij verfchaffen een gezond goed voedfel, dat voor de meeste lijders aangenaam is. De melk overmatig gebruikt, kan, door de maag te verzwakken en den eetlust te benemen, nadeelig worden.

In plaats van de melk kan men dagelijks eenige kopjes krachtig vleeschnat geven; aan de afkookfels van het vleesch der fchildpadden en adders moet, volgens de verzekeringen der beroemdfte Geneesheeren, den voorrang boven het vleeschnat van onze gewone huisdieren gegeven worden. De maag zeer zwak zijnde en weinig voedfel verdragende, zijn de geleijen, uit hartshoren en mager vleesch bereid, allerheilzaamst.

Naarmate de koortsachtige bewegingen afnemen en de krachten verbeteren, vergroote men de hoeveelheid der voedfels, en late allengs meer vaste fpij-

ſpijzen genieten, mits zij goed verdragen worden en niet verhitten. Laten het de krachten toe, dan is het goed, dat zich de lijders bij helder en droog weder, zeer warm zijnde, in de ſchaduw, dagelijks matig bewegen, te voet of in eenen wagen; vermoeijende bewegingen zijn als hoogst nadeelig te vermijden, zoo ook de morgen- en avondlucht.

Wanneer de lijders des nachts ſterk zweeten, behooren zij op haren matrasſen en niet zwaar gedekt te ſlapen; het beddegoed moet dagelijks gelucht, en des morgens moeten de bezweete kleederen en het linnen met ſchoon wel gedroogd en gewarmd goed verwisſeld worden. In het algemeen moet zich de lijder noch te dik noch te warm, maar vooral ook niet te luchtig kleeden; eene kleeding, die eene gelijkmatige warmte onmiddelijk op de huid onderhoudt, is de doelmatigſte: wollen of flanellen hemdrokken, op de bloote huid gedragen, voldoen bijzonder wel aan dit oogmerk.

Warme baden, van tijd tot tijd gebruikt, zijn zeer dienstig, om de huid te reinigen, de hitte en droogte te verminderen en de huiduitwaſeming te bevorderen; waar andere ziekten en huiduitſlag voorafgegaan zijn, helpen zij mede de genezing der uitterende koorts beſpoedigen; bij neiging tot of reeds aanwezig uitputtend nachtzweet, zijn zij ſchadelijk.

De verblijfplaats des lijders moet ruim, lucht tig, en des winters matig verwarmd zijn; door herhaalde verzekering van eene ſpoedige en zekere genezing zoeke men hem in eene gunstige gemoeds-

ſtem-

ſtemming te brengen en te houden: wanneer deze ook al de genezing niet bewerkt, dan verligt zij toch zijnen toeſtand en zijn lijden, en maakt hem het leven dragelijk; de Geneesheer voldoet dus aan zijnen pligt als mensch, wanneer hij ook het geneeskundige doel mist.

Overigens moet de leefregel naar de bijzondere omſtandigheden, waarin de lijder verkeert, naar zijnen ſmaak, de bijkomende toevallen, de gewoonte enz. geregeld worden.

D.

De Kraamkoorts.

(*Febris puerperrarum.*)

Eene koorts, die aanhoudt, kort na de verloſsing ontwikkeld wordt, met hevige pijnen en opzwelling van de buik gepaard gaat, en waarbij de afſcheiding der melk in de borsten geheel achter weeg blijft of plotſeling onderdrukt wordt, noemt men: eene kraamkoorts. **Bepalingen.**

De kraamkoorts is eene zeer gevaarlijke, hevige, aanhoudende ziekte, met onregelmatige ſomwijlen zeer onduidelijke aflaten (*remissiones*). Zij tast kraamvrouwen aan, zoowel na de geboorte van voldragene als niet voldragene vruchten. Zij begint doorgaans met zware koude rillingen en pijnen in de buik, dikwijls reeds voor de geboorte geheel vol- **Karakter.**

 eind,

eind is, of kort na haren afloop, zelden na den 10den dag, het menigvuldigst tusschen den 3 en 5den. Haar duur is zeer onbepaald; vele lijderessen sterven voor den 11den dag, doch ook later zijn sterfgevallen niet zeldzaam. De genezing volgt eerst laat, en gaat zeer langzaam voort; weinige worden voor den afloop der vierde week volkomen hersteld, dikwijls verloopen eenige maanden. Zij is zeer genegen in slepende naziekten te ontaarden, welke, als uitterende en slepende zenuwkoortsen, doodelijk afloopen. De kraamkoorts komt sporadisch in groote steden en de hoogere volksstanden meer, dan te platte lande en bij de van natuur sterkere volksklasse voor.

Epidemisch heerscht zij in de Hospitalen voor kraamvrouwen, waar zij in groote getallen opgehoopt zijn, in volkrijke steden, en somtijds ook op het land, en neemt ten laatste eene besmettelijke geaardheid, vooral in de Hospitalen, aan.

Deze koorts doorloopt onderscheiden tijdperken: in het eerste is zij bijna altijd van eene ontstekingaardige en gastrische gesteldheid; in het tweede zuiver gastrisch; in het derde, wanneer zij dit tijdperk bereikt, neemt zij een rot- of zenuwachtig karakter aan, waarbij de gastrische gesteldheid voortduurt; in het vierde gaat zij in eene andere meest slepende ziekte over, en verandert van gedaante.

Zelden neemt men bij de herstellende zuivere kritische ontlastingen waar; meerendeels volgt de genezing gedurende vrijwillig ontstane galachtige brakingen en lang aanhoudenden buikloop, langzaam en trapswijze; de krachten herstellen zich allengs.

Kort

Loop der toevallen.

Kort voor, met, of onmiddelijk na de verlosfing komen de eerfte toevallen te voorfchijn, het meeste tusfchen het einde van den tweeden en het begin van den vijfden dag, gelijktijdig met de gewone zogkoorts, waarmede zij dan ook in den beginne verwisfeld en voor minder beteekenend gehouden wordt, dan zij inderdaad is, — eene fout, die, waar zij begaan wordt, nimmer zonder de nadeeligfte gevolgen blijft. De eerfte toevallen zijn zware koude met rillingen, met een gevoel als of koud water langs den rug en de ledematen afgegoten wordt; gelijktijdig of kort daarna, meer of minder heftige pijnen in de buik, die dikwijls van plaats verwisfelen; in den omtrek van den navel blijven zij intusfchen het meeste bepaald; fomwijlen ftrekken zij zich over de borst, den rug tot in de fchouders uit, of zijn in een dezer deelen het hevigst. Op de koude volgt zware hitte, met drooge huid; de hevige koorts is niet meer te miskennen. De pols is klein, zamenmengetrokken en fnel, gelijk men haar bij ontftekingen der buisingewanden gewoonlijk vindt; de tong droog, meerendeels beflagen; er is onaangename fmaak en groote dorst; de *urin* is natuurlijk, de buikontlasting verftopt. Deze toeftand duurt gewoonlijk van zes tot acht uren, wanneer de toevallen verminderen, de pols langzamer wordt, en zeer duidelijk aflaat. Gedurende de aflaten (*remissiones*) gevoelen zich de lijderesfen zeer kwalijk, zijn afgemat en verdrietig. De borften worden flap, waar zij reeds opgezet waren, of zwellen in het geheel niet; de okfel-

 klie-

klieren worden in het geheel niet aangedaan, en de gewone pijnen, die met de beginnende zogaffcheiding gepaard gaan, houden geheel op. Er komt geen zog in de borsten; de kraamzuivering houdt reeds met het begin der koorts op, of wordt kort daarna onderdrukt. In ligte en van den gewonen regel afwijkende gevallen, heeft men wel eens gezien, dat het zog in de borsten bleef, en deszelfs affcheiding, zoowel als de kraamzuivering, onbelemmerd haren gewonen en natuurlijken loop volgde.

Korter of langer na de eerfte remisfie, keeren al de toevallen terug; de koorts wordt heviger; de pijnen in de buik nemen toe, breiden zich meer uit; de buik zwelt fterk op, en wordt zeer pijnlijk bij de geringfte aanraking. In de meeste gevallen, die ik van deze ziekte waargenomen heb, klaagden de lijderesfen over ftekende pijnen in de liezen en het dikke van de beenen, die opzwellen en zeer pijnlijk worden; het eene been is dan altijd meer dan het andere aangedaan; de pijnen en zwelling verdwijnen in het eene, en komen in het andere weder te voorfchijn. Dit beurtelings toe- en afnemen der toevallen blijft drie of vier dagen aanhouden; de remisfiën zijn korter, de verheffingen zwaarder en de koorts neemt fteeds toe. De pislozing wordt moeijelijk; perfingen, buikloop en brakingen, die eene zwarte, groene geelachtige ftof in groote hoeveelheid ontlasten, komen daarbij. In zware gevallen zijn die toevallen, welke ontftekingen der herfenen en borstingewanden aanwijzen, niet zelden,

als

als raaskallende ijlhoofdigheid, doffe drukkende hoofdpijn, vreemde gezigten, flaapzucht, ftuiptrekkingen, koude handen en voeten, hik, opfpringen der pezen, flaauwten, koud klam zweet, ondragelijk ftinkende ontlastingen, ingevallen bleek geel aangezigt enz.; onder deze toevallen geven de zieken den geest, dat dikwijls reeds in de eerfte dagen, fomtijds in de eerfte 24 uren, gefchiedt.

Onder minder ongunftige omftandigheden gaat de ziekte in het tweede tijdperk over; de ontftekingstoevallen, de pijnen in de buik nemen af; de pols wordt week, klein, maar zeer fchielijk; de gastrifche toevallen komen nu duidelijk te voorfchijn. Brakingen en buikloop duren voort, of grijpen plaats, waar zij nog niet aanwezig waren; de tong is vochtig, met een dik wit of geelachtig beflag overdekt, de fmaak bitter en onaangenaam, de huid heet en droog; de buik en dijen zwellen nog meer op; de oogen ftaan flaauw; het aangezigt valt in en is geelachtig bleek, zelfs de lippen verliezen haar rood. De koorts maakt korte en onduidelijke aflaten; de nachten worden zeer onrustig en flapeloos doorgebragt; de fteeds zwakker wordende lijderesfen geven met die toevallen en verfchijnfelen, welke gewoonlijk den dood voorafgaan en hem vergezellen, den geest. Dit tijdperk duurt van vier tot twaalf dagen, zelden langer.

Tegen het einde van dit tijdperk nemen de gastrifche toevallen af; de brakingen en buikloop ontlasten eene witte melkachtige ftof; alles, wat de lijde-

res-

resſen van ſpijs gebruiken, gaat onverteerd weder af. De plaatſelijke aandoeningen in de buik en dijen houden aan, en de koorts neemt nu met de gewone verſchijnſelen het karakter van eene rot- of zenuwkoorts aan. Als de ziekte deze gedaanteverwisſeling ondergaat, dan volgt de rot- of zenuwkoorts haren gewonen loop, is zeer kwaadaardig, en het gevaar wordt door de reeds plaatshebbende verzwakking en de plaatſelijke aandoeningen, nog vergroot.

Als de lijderes de ziekte gelukkig doorworstelt, herſtelt zij volkomen en de gevolgen der eerſte koorts verdwijnen allengs, of de genezing is onvolkomen; de lijderes wordt van de rot- of zenuwkoorts herſteld, maar de desorganiſatiën in de buikholte hebben ſlepende naziekten, verhardingen, aaneengroeijingen, uitſtortingen, verzweringen en verſtervingen, uitputtend nachtzweet, waterzucht en huidziekten ten gevolge.

In de lijken van de aan deze koorts overledenen vindt men de buikholte en het celswijzeweefſel der dijen meer of min met een wit melkachtig vocht gevuld; het buikvlies en alle deelen, die er mede omkleed zijn, de baarmoeder, de buizen van FALLOPIUS, de eijernesten, de pisblaas en de endeldarm met eene witte vezellige, kaasachtige ſtof bedekt.

Indien de lijderesſen in de eerſte vier en twintig uren de ſlagtoffers dezer koorts worden, dan vindt men de genoemde deelen, de maag, de darmbuis, ſomwijlen zelfs de ingewanden der borstholte, door ontſteking aangetast. Bij die, welke in de latere tijd-

tijdperken overlijden, zijn verhardingen, aaneengroeijingen en vernaauwingen in de de darmbuis, etterzakken of verzweringen, die zich reeds eenen weg naar buiten geopend hebben, gewone verschijnselen.

De bijzondere en eigenaardige gesteldheid, waarin zich zwangere vrouwen bevinden, door de veranderingen, die in hare geheele bewerktuiging plaats hebben, de ophoopingen van vochten in de buikholte, de ontstekingaardige of daaraan gelijk zijnde verandering in de bloedmenigte, de geprikkelde toestand van het vaatstelsel, de aandoenlijkheid van het zenuwgestel, brengen reeds vóór de verlossing eene voorgeschiktheid tot deze koorts te weeg, die door ophoopingen in de eerste wegen, eenen verhittenden, zeer voedenden leefregel, overmatig spijsgebruik, hartstogten, tot aan het einde der zwangerheid volgehoudenen bijslaap, naauwe knellende kleeding, vooral keurslijven, de buitensporige levenswijze van de vrouwen der rijken, zwaren arbeid en kommervolle levenswijze der armen, verstopte buikontlasting, zittende levenswijze, belette uitwaseming, en eene bijzondere luchtsgesteldheid, zóódanig kan vergroot worden, dat de verlossing alleen, met de daarbij plaats hebbende veranderingen, als hare natuurlijke gevolgen, genoegzaam is, om de kraamkoorts voort te brengen. Oorzaken.

Gewoonlijk worden buiten de genoemde nog andere schadelijke invloeden gevorderd, die wij hier als hare toevallige oorzaken zullen opgeven, om, waar de aanleg bestaat, de kraamkoorts te ontwikkelen. Alle schadelijkheden, welke eene ontsteking Toevallige oorzaken.

in

in andere deelen doen ontſtaan, kunnen ook eene kraamkoorts veroorzaken, daar zij in haar eerſte tijdperk ſteeds met eene ontſteking van het buikvlies en der daarmede omkleede deelen gepaard gaat. Hier komt dan vooral in aanmerking: de behandeling der vrouwen, gedurende de verloſsing, eene ruwe behandeling der geſlachtsdeelen, vooral het te dikwijls en aanhoudende onderſlaan der barende, — eene fout, die door vroedvrouwen en jonge, min geoefende vroedmeesters veelal begaan wordt; langdurige zware verloſsingen, doordien de vrucht zeer groot, of het bekken te klein is, misbruik van inſtrumenten en zeer gewelddadige verloſsingen, ruwe behandeling bij het losmaken en ontlasten der nageboorte, of haar terug blijven bij een onvoorzigtig ontblooten der geſlachtsdeelen, ontijdig gebruik van zeer koude omſlagen, misbruik van adſtringerende middelen, vooral bij volbloedige, waar eene matige bloedontlasting na de verloſsing, zeer heilzaam is, om de met bloed opgevulde vaten van de onderbuik en inwendige geſlachtsdeelen te ledigen. Ten tweede: onmatig gebruik van ſpijs en drank na de verloſsing, zware onverteerbare en verhittende ſpijzen, overmatig warm houden der kraamvrouwen, vroegtijdig gebruik van wijn of wijnkandeel, bier, enz., prikkelende en verhittende geneesmiddelen, het te ſterk aanhalen der ſluitdoek, waardoor de buiksingewanden gekneld worden, ſterke en plotſelijke gemoedsaandoeningen, toorn, ſchrik, angst, enz., onderdrukking der kraamverzuivering, en belette afſcheiding van het zog in de borſten: deze

ſchijnt

ſchijnt intusſchen meer tot de gevolgen, dan wel tot de oorzaken dezer ziekte te behooren; echter kan het verzuimde zogen tot zogverplaatſingen aanleiding geven, die de kraamkoorts ten gevolge hebben. Ten derde: eene eigenaardige ſmetſtof, welker ontſtaan en voortplanting, vooral daar, waar vele kraamvrouwen bij elkander zijn, in de Hospitalen, en eene vochtige lucht zeer begunſtigd wordt. Niemand, wien de Epidemiën, die in onderſcheiden Hospitalen voor kraamvrouwen te *Londen*, te *Weenen*, *Kasſel* en te *Parys* geheerscht hebben, bekend zijn, zal het *contagium* der kraamkoorts ontkennen; te minder nog, daar het proefondervindelijk bewezen is, dat door een doelmatig gebruik der gewone zuiveringsmiddelen, het afkrabben en op nieuw witten der muren, het leggen van nieuwe vloeren en door de zoutzure berookingen de beſmetting kan vernietigd worden.

De onderſcheiden tijdperken, welke de kraamkoorts doorloopt, en de meest in het oogloopende veranderingen in de bewerktuiging, welke men ſtandvastig met deze koorts verbonden vindt, hebben tot de meest uiteenloopende gevoelens en de tegenſtrijdigſte veronderſtellingen over het wezenlijk beſtaan dezer koorts onder de Geneesheeren aanleiding gegeven, en zijn nog verre af van beſlist te zijn. Naaste oorzaak.

Mijns bedunkens kan men vastſtellen, — waarmede het gevoelen der voortreffelijkſte geneesheeren overeenſtemt, — dat dekraamkoorts zich door eigenaardige, haar ſteeds vergezellende toevallen en verſchijnſelen zoo duidelijk kenſchetst, en van alle andere koortsvormen

on-

onderscheidt, dat men haar als eenen eigene op zich zelven bestaanden ziektevorm in een practisch Handboek mag opnemen.

De geboekte verhalen van Epidemiën en bijzondere gevallen van deze koorts, door de geloofwaardigste Geneesheeren verhaald, zijn overvloedig voldoende te achten, zoo wel om het gevoelen van die Geneesheeren, welke de kraamkoorts als eenen bijzonderen en eigenaardigen ziektevorm betwisten, en haar steeds voor eene der gewoone koortsvormingen willen aangemerkt hebben, als van hen, die haar voor eene gewone ontsteking van het buiksvlies, voor eene zuivere gastrische koorts, of voor eene zogverplaatsing houden, te wederleggen.

Daar het hier de plaats niet zijn kan, ons in eene breedvoerige toetsing en wederlegging der verschillende gevoelens, omtrent het eigenlijke wezen dezer koorts, in te laten, houd ik het aangestipte voor genoeg, om den lezer op de deswege bestaande verschillen oplettend gemaakt te hebben.

Alvorens tot de nadere ontwikkeling der naaste oorzaak over te gaan, kan ik mij nog van eene aanmerking niet onthouden, namelijk: dat de meeste Schrijvers over deze ziekte steeds de laast waarneembare uitwerksselen van haar voor de naaste oorzaak gehouden hebben, en niet genoeg in het oog hielden, dat het de uitwerkselen der naaste oorzaak waren. Het meest in het oog loopende toeval werd dan ook daarvoor gehouden, en vandaar de verschillende gevoelens en oneindige twisten.

Wan-

Wanneer men alles, wat bij deze koorts plaats heeft, met de noodige oplettendheid en onpartijdigheid in overweging neemt, dan blijkt het duidelijk, dat alle kraamvrouwen eene voorgeschiktheid tot deze ziekte bezitten, die in de eigenaardige gesteldheid, door de verlossing voortgebragt, en in bijkomende omstandigheden gegrond is. Hoe zou het zich anders laten verklaren, dat Epidemiën van deze koorts alleen kraamvrouwen aantasten, daar men toch weet, dat kraamvrouwen van andere rot- en zenuwkoortsen minder, althans niet meer, dan andere personen worden aangetast? Tijdens dat er geene andere koortsen heerschten, heb ik de kraamkoorts vrij algemeen gezien; doch nimmer werden andere vrouwen of personen, in welk een gemeenzaam verkeer zij met de zieke vrouwen ook stonden, door eene koorts aangetast, die met de kraamkoorts de uiterste overeenkomst had. Evenmin weet ik mij te herinneren, gelezen te hebben, dat daar, waar zij Epidemisch, in de Hospitalen, heerschte, ook andere personen er door werden aangetast.

De geheele reeks van toevallen, zoo als zij zich ontwikkelen, op elkander volgen, en in hunne geaardheid kennelijk maken, wijst aan, dat de kraamkoorts, gelijk vele andere, met eene ontstekingaardige gesteldheid gepaarde, ziekten, verschillende tijdperken maakt, waarin hare geaardheid niet altijd dezelfde blijft, maar van karakter verwisselt. Het eerste tijdperk levert steeds de gewone toevallen van ontstekingen der buiksingewanden op; maar is het te verwon-

deren, dat eene ontſteking van het buikvlies en der daarmede onkleede deelen ſpoedig haar ſthenisch met het typhus-karakter verwisſelt, daar men weet, dat de ontſtekingen in vliesachtige deelen en weefſels zelden eene zuivere phlegmone, maar meerendeels roosachtig of Lymphatiek zijn, en zich door uitzweeten der wei beſlisſen? Bovendien verkeeren de meeste kraamvrouwen, door verlies van bloed en andere betrekkingen, in omſtandigheden, die hoogst zeldzaam eene zuivere ontſtekingachtige geſteldheid toelaten.

In de valsche borstvlies- en longontſteking en bij de meeste acute huidziekten, heeft hetzelfde plaats: het eerste tijdperk is ontſtekingaardig, en de volgende de tegenovergeſtelde van het eerste.

In het tweede tijdperk der kraamkoorts worden de toevallen der Gastriſche geſteldheid het duidelijkſte ontwikkeld en treden de ziekelijke affcheidingen te voorſchijn; die, blijkens de lijkopening, op de inwendige oppervlakte van het buikvlies plaats hebben, als gevolg der aanwezige ontſteking, die zich in de meeste gevallen niet alleen tot dat gedeelte van hetzelve bepaalt, dat de inwendige oppervlakte der buikholte omkleed maar ook over dat gedeelte uitbreidt, hetwelk de ingewanden omgeeft, en van waar zich de ontſteking, door het geheele weefſel der ingewanden, uitſtrekt; ſtoorenisſen in de verrigtingen der organen en vooral der affcheidingen, zijn hiervan de nimmer uitblijvende gevolgen. Uit deze veranderde affcheidingen nu

moet

moet de voornaamste oorzaak der Gastrische ophoopingen ontleend worden. Zij zijn dus gevolgen, maar niet de oorzaak der ziekte. Hierbij kan nu reeds de koorts het karakter van Typhus, als rot- of zenuwkoorts, aannemen, zoo als wij dit in het tijdperk der verettering bij de kinderziekte, wonden, en ook bij andere ziekten waarnemen.

Meerendeels ontwikkelt zich het bepaalde koortskarakter na afloop van het tweede tijdperk, tusschen den derden en zevenden dag der ziekte. Wanneer de koorts in de twee eerste tijdperken zeer hevig is, loopen zij in een korter tijdsbestek af, en deze gedaanteverwisseling heeft spoediger plaats. De ontstekingstoevallen zijn nu geheel geweken, de Gastrische verminderd, maar die der rot- of zenuwkoorts volkomen ontwikkeld. Het tijdsgewricht waarin deze verandering plaats heeft en voortduurt, maakt het derde tijdperk dezer koorts, mits dat zij een onmiddelijk gevolg zijn der veranderingen en aandoeningen, welke de eerste tijdperken in de bewerktuiging voortgebragt hebben. Eene zuivere rot- of zenuwkoorts, die bij kraamvrouwen voorkomt, zonder dat de bovengenoemde eigenaardige toevallen en verschijnselen der kraamkoorts daarnevens aanwezig zijn, verdienen nimmer dezen naam. Hadden de Geneesheeren steeds in het oog gehouden, dat de kraamkoorts het Typhus-karakter kan aannemen, ja, dat kraamvrouwen ook door heerschende Typhus-soorten, zonder voorafgegane kraamkoorts, kunnen aangetast worden, men zou waarschijnlijk zulke tegenstrijdige gevoe-

 lens,

lens, omtrent het zijn of niet zijn dezer koorts, als eenen afzonderlijken ziektevorm, in de Schriften der Geneesheeren vergeefs zoeken.

De veranderingen, welke gedurende het eerste en tweede tijdperk der kraamkoorts plaats vinden, zijn van dien aard, dat zij alleen toereikende zijn, om eene zenuw- of rotkoorts ten gevolge te hebben. De wijd uitgebreide roosachtige ontfteking in de buikholte kan niet nalaten, eenen zeer gewigtigen invloed op de belangrijke zenuwvlechten, aldaar gelegen, uit te oefenen, en aandoeningen te verwekken, waarin het geheele zenuwftelfel deel neemt. Ook op de chyl bereidende vaten en klieren en het geheele opflurpende vaatftelfel heeft zij invloed; daarbij: de ziekelijke affcheidingen, welke fpoedig in de ontftokene deelen plaats vinden; de zoo buitengemeen verfnelde beweging van het bloed; de ruime en dikwijls overmatige ontlastingen, die het ligchaam van vele vochten berooven; de in hunne zamenftellende deelen zoo veranderde afgefcheiden vochten werken niet alleen als zeer fchadelijke prikkels, maar zijn tevens als zeer bedorvene ftoffen te befchouwen, waarvan meer of min door de opflurpende vaten opgenomen en met het bloed vermengd wordt; zij worden dit nog meer, wanneer de Gastrifche ophoopingen niet alleen uit de ziekelijk afgefcheide vochten, maar te gelijk ook uit overblijffelen van fpijzen en andere van buiten in de darmbuis gebragte ftoffen, hunnen oorfprong ontleenen. Als de ontfteking in verettering

of

verſterving eindigt, en de etter zich niet behoorlijk, of in het geheel niet, kan ontlasten, dan zal zij door hare prikkeling, zoowel als gedeeltelijke opſlurping, en bij verſterving door de plaatſelijke rotting, gelijk in vele andere gevallen, tot het ontſtaan eener rot- of zenuwkoorts medewerken. De ſlepende naziekten, die dikwijls op de kraamkoorts volgen, maken haar vierde tijdperk. Zij komen te voorſchijn; wanneer al de andere toevallen bedaard zijn, en de koorts grootendeels heeft opgehouden. Hare oorzaken zijn almede gelegen in de veranderingen, die de bewerktuiging, door de voorafgegane ontſteking, geleden heeft, als aaneengroeijingen der ontſtoken geweest zijnde deelen, door de uitgeſtorte wei, verhardingen in de ingewanden, verzweringen, verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid der darmbuis.

De aaneengeſchakelde reeks der kenſchetſende verſchijnſelen en toevallen nader in overweging nemende, om daaruit de naaste oorzaak te verklaren, ſchijnt het mij toe, te moeten aannemen, dat al de meest in het oogloopende toevallen, voor zooverre zij geneeskundig opgeſpoord en onderzocht zijn, aanwijzen, dat het eene toeval ſteeds het uitvloeiſel van het andere is. De ontſteking van het buikvlies is het ſtandvastige verſchijnſel, dat wij bij deze koorts het eerste en meest ontwikkeld waarnemen, en welker aanzijn meerendeels alleen reeds genoeg is, om over het het aanwezig zijn eener kraamkoorts te beſlisſen; de Gastriſche geſteldheid is her gewrocht van deze; van ſchalm tot ſchalm laat zich nu verder ieder toe-

val en verschijnsel, het eene uit het andere, afleiden. Maar nu vragen wij: wat is de oorzaak van de ontsteking van het buikvlies; waarom heeft zij alleen bij kraamvrouwen, en wel dan eens zoo algemeen plaats, dat bijna iedere kraamvrouw er door aangetast wordt, terwijl men ze op eenen anderen tijd in het geheel niet waarneemt? In de beantwoording van deze vragen ligt de ontwikkeling der naaste oorzaak opgesloten. Alvorens verder te gaan, zal het noodig zijn, ons nog bezig te houden met die veranderingen, welke noodwendig in het ligchaam eener kraamvrouw moeten plaats hebben.

De vermeerderde toevloed van vochten naar de baarmoeder en derzelver omarbeiding en verbruik moet onmiddelijk na de verlossing verminderen, en na het ophouden der kraamzuivering, waarvan de natuur zich schijnt te bedienen, om een deel der overvloedige vochten te ontlasten, ten einde eene plotselijke onevenredigheid te verhoeden, geheel ophouden. De hieruit voortvloeijende opvulling der vaten heeft eene ligte koorts, de zoogenoemde zogkoorts, voor of op den derden dag na de verlossing, ten gevolge. De cousensuële betrekkingen tusschen de baarmoeder en de borsten brengen eenen vermeerderden [toevloed van vochten naar deze te weeg, en wekken er eene ontstekingachtige gesteldheid op, waardoor zij, volgens hare bestemming, in zog-afscheidende werktuigen veranderen. Naarmate deze nieuwe afscheiding toeneemt, neemt de koorts af, en het

het evenwigt is hersteld: wordt daarentegen de natuur in deze hare achtervolgende verrigtingen gestoord, ontstaat de zogkoorts vroeger, dan de opgewekte levensprocessen in de baarmoeder, door de zwangerheid, opgehouden hebben, en tot de borsten zijn overgegaan, dan blijft de vermeerderde toevloed van vochten naar de buik en inwendige geslachtsdeelen voortduren; de in omvang zoo aanmerkelijk verminderde baarmoeder hare zamengetrokkene en vernaauwde vaten bieden aan de aandringende vochten eenen onverwinbaren tegenstand, en noodzaken dezelve, in die vaten te dringen, waarmede zij zich in monden, die reeds verwijd, en in een weeffel gelegen zijn, dat aan hare overmatige opvulling en uitzetting geenen tegenstand biedt. In het buikvlies en zijne velengselen vindt men een zoodanig weeffel, en zijne vaten staan in een onmiddelijk verband met die der baarmoeder; de overvloed van vochten, de steeds afnemende werkdadigheid der baarmoeder, hare niet opwekking in de borsten heeft eene ontstekingaardige gesteldheid en vermeerderde wederwerking in het buikvlies ten gevolge, die zich spoedig aan al zijne verlengselen, uitbreidingen, en zelfs der ingewanden, die het omkleedt, mededeelt. De eenige natuurlijke verrigting van het buikvlies is de afscheiding of uitwaseming van eenen waterachtigen damp, die door ontsteking kan vermeerderen en in geaardheid veranderd worden. Hierin moet de oorzaak gezocht worden, waarom dikwijls binnen een zeer kort tijdsverloop eene zoo groote hoeveel-

heid vocht kan afgefcheiden worden, dat in menging zóó zeer van zijne gewone zamenftelling afwijkt, dat men het voor zog aanzag, en de naaste oorzaak der kraamkoorts in eene zogverplaatfing wilde gelegen hebben.

Dit gevoelen, al verder op alles, wat hier plaats heeft, toepasfende, laat het zich gemakkelijk genoeg verklaren, hoe, gelijktijdig met de aanwezige kraamkoorts, de kraamzuivering eer vermeerderd dan verminderd kan blijven voortvloeijen. De aanhoudende toevloed van vochten naar de buikholte zal fteeds eene grootere hoeveelheid bloeds door de baarmoeder doen omloopen, dan daar, waar de vermeerderde werkdadigheid van de baarmoeder tot de borften is overgegaan. Deze vermeerderde toevloed zal noodwendig eene ruimere affcheiding der kraamzuivering ten gevolge hebben, eerst dan ophoudende, nadat de ziekelijke affcheiding in het buikvlies eenen zeer hoogen trap bereid heeft. In die gevallen, waar de zelfftandigheid der baarmoeder deel neemt in de ontfteking, zal men daarentegen vinden, dat de kraamzuivering, zoolang het ontftekings tijdperk duurt, geheel ophoudt, eerst dan weder te voorfchijn komende, als deze bedaart of geheel geweken is. Als de borsten de vermeerderde werkdadigheid der baarmoeder in haar geheel overnemen, zwellen de okfelklieren, de omtrek der borften, en zelfs de opperarm mede op, en nemen deel in de ontftekingachtige gefteldheid, in de borften opgewekt; waar nu deze werkdadigheid, in plaats van tot de borften, naar

het

het buikvlies is overgegaan, kan het niet vreemd zijn, dat zich de ontfteking aan de liesklieren en het celswijzeweeffel der dijen mededeelt. De tegenwerping, dat niet in alle kraamkoortfen de zogaffcheiding geheel in de borften onderdrukt is, ftem ik volmondig toe, daar ook mijne ervaringen daarmede overeenftemmen; maar geenszins, dat daarmede de gegevene verklaring zoude wederlegd zijn. Nimmer zal in de kraamkoorts de zogaffcheiding naar behooren plaats hebben; men zal haar meer of minder onderdrukt, en de hevigheid der ziekte daaraan geëvenredigd vinden; raken de borften in het geheel niet ontftoken; grijpt geen vermeerderde toevloed van vochten daarin plaats, en fcheiden zij volftrekt niets af, dan is de kraamkoorts ook het hevigst en gevaarlijkst; nemen zij voor een gedeelte de opgewekte levensprocesfen der baarmoeder over, en heeft eene gedeeltelijke zogaffcheiding plaats, dan is de kraamkoorts ligter en minder gevaarlijk; zelfs ziet men in de meeste gevallen het gevaar en de buikvliesontfteking afnemen, naarmate de zogaffcheiding onbelemmerd wordt. In dit geval is de vermeerderde werkdadigheid flechts gedeeltelijk van de baarmoeder naar de borften en gedeeltelijk tot het buikvlies overgegaan. Waarom zou in deze koorts niet even zeer een gedeeltelijke overgang der werkdadigheid van het eene werktuig tot twee andere kunnen plaats vinden, daar men iets foortgelijks ziet gebeuren, wanneer gewone affcheidingen onderdrukt worden, andere hare verrigtingen overnemen en vergoeden? B. v. als de

affcheiding der gal in de lever, die der *urin* in de nieren, of de ontlasting door fteenen en toebinden der uitvoeringsbuizen belet wordt, nemen bijna alle andere affcheidende werktuigen en het geheele reproductive ftelfel, ieder voor zich, een gedeelte der onderdrukte affcheiding en belette ontlasting over; de gele kleur van de huid, de veranderde menging van alle afgefcheidene vochten en de pislucht, die zelfs de onwerkbare huiduïtwafeming verfpreidt, zijn hier ontegenzeggelijke bewijzen.

Uit alles, wat ons tot hiertoe gezegd is, trekken wij dit befluit: „ De voorbefchikkende oorzaak der „ kraamkoorts is in de natuurlijke gefteldheid der „ kraamvrouwen, door de voorafgegane zwangerheid, „ in de confenfuële betrekking tusfchen de borften „ en de baarmoeder, in de noodwendigheid, dat de „ verminderde levensprocesfen in de baarmoeder na de „ verlofing, door opwekking in een ander deel, tot „ behoud der gezondheid, moeten vervangen wor- „ den, waartoe de natuur de borften, om een dubbel „ doel te bereiken, beftemd heeft, gelegen."

„ Toevallige oorzaken zijn al die vreemdaardige „ prikkels en fchadelijkheden, welke de opwekking „ van een verhoogd levensproces in de borften „ *tegen* en *in* de buikholte vermogen op te wekken."

„ De naaste oorzaak is, het in de borften niet tot „ ftand gekomene verhoogde levensproces, en zijne „ afleiding naar de buikholte."

Voorzegging. Het gevaar, dat de kraamkoorts influit, is in al hare tijdperken zeer groot; doch het is het grootfte in

in het eerſte, dat der ontſteking, en in het derde tijdperk, dat der rot- of zenuwachtige geſteldheid. In het eerſte neemt men de gewone uitgangen der ontſteking, oploſſing, verzwering, verettering, verſterving en het uitzweeten der wei, waar, het menigvuldigst deze laatſte; want de ontſteking is zelden zuiver actief, maar doorgaans van de lymphatiſche geaardheid. Het gevaar is gëevenredigd aan de grootere of mindere gevaarlijkheid, welke deze onderſcheiden uitgangen inſluiten. De oploſſing mag men hopen, wanneer de koorts niet zeer hevig, de ontſtekingstoevallen, de pijn en zwelling van de buik matig zijn, de kraamverzuivering niet geſtoord, of waar zij onderdrukt was, weder in gang komt, de borſten opzetten en zog afſcheiden; wanneer een verligtende buikloop, een gelijkmatig algemeen zweet, ruime afſcheiding van een drabbige *urin* met een wit bezinkſel, terwijl de toevallen nalaten tot ſtand komen; eene wederkeerende gezondheid is daarvan het gevolg.

De uitgang in verettering is een der zeldzaamſte in deze koorts; wat men dikwijls voor etter nam, was niets, dan uitgeſtorte wei, die de oppervlakte der ontſtokene deelen bedekt, en met waren etter veel overeenkomst heeft. Dat zij plaats kan hebben, is door waarnemingen bewezen. De beroemde FRANK verhaalt onder andere twee gevallen, waarin zich de etter eenen weg door den navel naar buiten gebaand had. Als de ontſteking zeer hevig, de koorts het karakter eener zuivere ontſtekings-

koorts

koorts heeft, de aderlatingen verzuimd en de lijderessen met prikkelende geneesmiddelen zijn behandeld geworden, dan heeft men dezen uitgang te vreezen; gewoonlijk heeft hij slepende naziekten ten gevolge, die de zieken, nog na weken en maanden, in het graf slepen, of het tijdperk der herstelling zeer langdurig maken.

De uitgang in versterving heeft zeer dikwijls plaats; waarvan de oorzaak in de geaardheid der ontsteking en in de gesteldheid der buikingewanden na de verlossing te zoeken is. De toevallen, welke de versterving aanwijzen, zijn: ontsteld, ingevallen, geelbleek aangezigt, plotselijk ophouden der pijnen, een gevoel van koude in de buik, kleine tusschenpoozende pols, kleverig- koud zweet, zwarte, zeer stinkende, koude onwillekeurige buiksontlastingen, slaapzucht, ijlhoofdigheid en stuiptrekkingen. Deze rampspoedige beslissing is te wachten, wanneer de pijn en ontstekingstoevallen zeer zwaar, in de eerste uren na de verlossing, vooral als deze zeer moeijelijk en langdurig geweest is, te voorschijn komen, en aderlatingen verzuimd werden. Als de versterving eene groote uitgebreidheid erlangt, sterven de lijders binnen de eerste 24 uren; bepaalt zij zich slechts tot enkele kleine en oppervlakkige gedeelten van het eene of andere deel, dan geeft zij tot rot- of zenuwkoortsen aanleiding, of gaat in slepende naziekten over, welke meerendeels doodelijk afloopen.

Wanneer de zwelling der buik en de ontstekingstoevallen niet zeer hevig zijn, de pols schielijk en week

blijft,

blijft, dan grijpen gewoonlijk ziekelijke afscheidingen en het uitzweeten der wei plaats. De toevallen, welke haar aanwijzen, zijn: drooge huid, verminderde pis-afscheing, witte melkachtige *urin* en buikontlastingen, slappe borsten, toenemende zwelling van de buik, met weinig pijn, bleek aangezigt, onleschbare dorst, het zuur in de maag, allengs wederkeerende eetlust: als de uitstorting niet zeer groot is, en de koorts afneemt, worden de zieken gewoonlijk, doch langzaam, hersteld. Groote uitstortingen, met zware aanhoudende koortsen, loopen bijna altijd doodelijk af, doordien de uitgestorte stoffen als een nieuwe prikkel ontstekingen veroorzaken, die in versterVingen, rot- of zenuwkoortsen overgaan, en langdurige naziekten ten gevolge hebben.

In het tweede of Gastrische tijkperk is het gevaar geëvenredig aan de bijzondere gesteldheden, welke daarmede verbonden zijn; hoe zuiverder zij zich ontwikkelt, en onvermengd met ontsteking rot- of zenuw toevallen voorkomt, zooveel te geringer is het gevaar; daarentegen, zooveel te grooter, hoe meer de eene of andere dezer gesteldheden gelijktijdig aanwezig is.

Geheel zonder gevaar echter is het Gastrische tijdperk niet, ook voor zich zelf, zonder andere daarbij komende, verzwarende toevallen kan het door brakingen en buikloop, die de levenskrachten uitputten, met den dood eindigen; maar in de meeste gevallen kan hier, door eene doeltreffende en beredeneerde geneeswijze, het gevaar afgewend, en het leven gered

red worden. Het is goed, en men kan eenen gunſtigen uitſlag voorſpellen, als het braken en de buikloop met verligting der toevallen, welke het plaatſelijke lijden van de buik aanwijzen, gepaard gaan; als de zwelling van de buik afneemt, de tong en huid vochtig en de pols langzamer en voller wordt. Maar het gevaar is zeer groot, wanneer het tegendeel gebeurt; want aanhoudende brakingen, met grooten, dorst, hik, koud zweet, koude handen en voeten, toenemende zwelling van de buik bij talrijke buikontlastingen, die eene zwarte, zeer ſtinkende ſtof voortbrengen, brandende hitte, zeer ſnelle pols en ijlhoofdigheid voorſpellen eenen naderenden dood.

Wanneer de koorts het karakter eener rot- of zenuwkoorts heeft aangenomen, regelt zich de voorzegging naar de geaardheid dezer koortſen, en de plaatſelijke geſteldheden der buikholte; over het geheel genomen is het gevaar hier zeer groot; het grootſte, waar de kraamkoorts door beſmetting ontſtaan is, de nageboorte terug blijft en tot rotting overgaat, de *uterus* en de ſcheede bij de verloſſing beleedigingen ondergingen, bij vrouwen, die reeds gedurende de zwangerheid ziekelijk geſteld waren, en door onaangename gemoedsaandoeningen voortdurend gekweld werden. Bij de ſlepende naziekten, die uit de kraamkoorts overig blijven, moet de meerdere of mindere gevaarlijkheid uit den aard dezer ziekten zelve, maar voornamelijk uit den aard der veranderingen, die in de bewerktuiging aanwezig zijn, als hare oorzaken beoordeeld worden.

In

In navolging van den beroemden FRANK en RICHTER verdeelen wij de behandeling der kraamkoorts in de *voorbehoedende* (*cura prophylactica*) en de *geneeskundige* (*cura therapeutica*). De eerste betreft de behandeling der zwangere voor, en die der kraamvrouwen na de verlosfing, alvorens de kraamkoorts ontwikkeld is. Haar doel is, den invloed der voorbeschikkende oorzaken onfchadelijk te maken, en de voorgefchiktheid toe te nemen. In het algemeen komt zij te pas bij zwangeren, die eene zittende levenswijze houden, eenen zeer voedenden, zwaren en verhittenden leefregel volgen, bij zeer volbloedige, die met congeftiën naar de buikholte bezet zijn; bij kraamvrouwen, tijdens dat de kraamkoortfen Epidemisch heerfchen, en in de Hospitalen voor kraamvrouwen; in het bijzonder bij vrouwen, die reeds gedurende de zwangerheid ziekelijk waren, bij zeer aandoenlijke hartstogtelijke geftellen, na moeijelijke verlosfingen, beleedigingen der geflachtsdeelen, en terugblijvende nageboorten. Algemeene regelen, die men deswege te volgen heeft, zijn: men trachte de ontftekingachtige gefteldheid en congeftiën naar de buikholte te verhoeden, men kome Gastrifche ophoopingen voor, of ruime dezelve op, waar zij reeds aanwezig zijn, vermijde alles, waardoor de borften voor hare natuurlijke verrigtingen ongefchikt, en daarin belemmerd worden, en ten laatste, men verhoede alles, dat de fmetftof niet verbreid worde.

Geneeswijze.

Aan gezonde, volbloedige, robuste zwangere vrou-

wen,

wen, opene men eenen ader van 8 tot 12 oncen, en late haar eenen antiphlostischen leefregel in acht nemen; de keuze der spijzen bepale zich tot het plantenrijk, met weinig of geen vleesch, die der dranken tot waterachtige, die niet te warm mogen zijn; wijn, bier en andere verhittende en prikkelende dranken zijn schadelijk; eene matige beweging in de vrije lucht is voor de meeste dienstig; eene stilzittende levenswijze, in naauw beslotene, zeer warme vertrekken, waarin men de lucht niet behoorlijk kan ververschen, is zeer nadeelig.

Gastrische ophoopingen komt men voor door matige beweging, ligt verteerbare, voedende spijzen, waterachtige, matig prikkelende dranken, vooral Seltzer- en Fachingerwater, met een weinig goeden wijn, door eene behoorlijke buikontlasting te onderhouden, met lavementen en zacht laxerende geneesmiddelen, uit rabarber met magnesia, wijnsteen, Engelsch zout, of andere middenzouten. Zijn er teekenen van Gastrische ophoopingen aanwezig, dan geve men de genoemde laxeermiddelen in ruimere giften, en onderhoude daarmede eenige ontlastingen dagelijks. Men verbiede het dragen van naauwe, de borsten sterk drukkende kleederen, vooral de tegenwoordig in de mode zijnde korsetten, die de borsten in de hoogte persen, om eenen volleren boezem ten toon te stellen, eene zeer dunne kleeding, het bloot dragen der borsten, het opleggen van brandewijn en loodbereidingen, om der borsten vastheid te geven, en een maagdelijk voorko-

men

te bewaren, die de geſchiktheid der borſten voor hare natuurlijke beſtemming vernietigen, en aan zwangeren en kraamvrouwen veel kwaads berokkenen. Eene niet knellende, de borſten wel bedekkende kleeding, matige wrijvingen, met vermijding vooral van de genoemde ſchadelijkheden, zullen veel bijdragen, om de zogafſcheiding na de verlosſing gemakkelijk te maken en te bevorderen.

Om de beſmetting in tijden van Epidemiën voor te komen, rade men der zwangeren, onder geſchikte voorwendſelen, het bezoeken van zieke kraamvrouwen af, houde haar in eene gunſtige en opgeruimde gemoedsgeſteldheid, vermijde alles, wat angst en vrees voor de verlosſing kan aanjagen, en verzwijge vooral het gevaar, dat de kraamkoorts inſluit, dat zij heerscht, en zich door beſmetting voortplant. De leefregel zij daarbij in diervoege ingerigt, dat van die zijde alle ſchadelijkheden vermeden worden; hiertoe behooren ligt verteerbare ſpijzen, waterachtige dranken, matige beweging, ruime, luchtige woning, goede ligging, drooge, niet te warme, maar ook niet te koude lucht in de woon- en ſlaapvertrekken.

Wonen zwangere in huizen, te zamen met kraamvrouwen, door de kraamkoorts aangetast, dan moeten hare vertrekken zooverre mogelijk, van de zieke kamers verwijderd zijn; men make berookingen, met de zeezoutzure dampen, en ververſche dikwijls de lucht. Bij Epidemiën verzuime men nimmer deze berookingen, vooral niet in naauwe ſtraten en in Hospitalen, waarin zich kraamvrouwen bevinden.

Vertrekken, waarin kraamkoorts lijderesfen kortelijks of eenigen tijd geleden verpleegd zijn, moeten niet eerder door zwangere en kraamvrouwen betrokken worden, dan nadat zij behoorlijk gezuiverd zijn. Eenmaal besmette gebouwen konde men naauwelijks door het afkrabben en op nieuw witten der muren, het leggen van nieuwe zolders, berookingen en alle andere zuiveringsmiddelen van de daarin aanwezige smetstof bevrijden, en ze tot geschikte verpleging plaatsen voor kraamvrouwen weder bruikbaar maken.

Bij kraamvrouwen zijn dezelfde regelen als bij zwangere in acht te nemen, en men drage zorg, alle toevallige schadelijkheden te vermijden. Aan volbloedige, die gedurende de verlossing weinig bloed verloren hebben, eene harde en volle pols hebben, en over vliegende pijnen in den buik klagen, is eene tamelijke aderlating zeer nuttig. Men houde de kraamvrouw matig warm; sterk broeijen is zeer schadelijk; verbiede alle bemoeijingen met huisselijke en andere bezigheden, onderhoude eene opgeruimde gemoedsgesteldheid, en zorge door lavementen met *arcanum duplicatum*, of de *ricinus*-olie die vooral bij de Engelschen veel in gebruik is, voor dagelijksche buikontlasting, bevordere zooveel mogelijk, den toevloed van vochten naar de borsten en de zogafscheiding door opleggen van drooge warme doeken, zachte wrijvingen met de handen, het zogen der borsten, waarmede reeds eenige uren na de verlossing door het aanleggen van het kind, of een zuig-

ster,

ſter, moet begonnen, en dagelijks drie of vier malen moet volgehouden worden. Aan allen, wier pligt het medebrengt, kraamvrouwen met geneeskundige hulp bij te ſtaan, kan ik niet genoeg het vroege zogen der borſten aanraden; de uitkomst zal hun genoeg van de groote nuttigheid overtuigen; wijders moet men voor behoorlijke rust, reinheid en goed voedſel de noodige zorg dragen.

Geneeskundige behandelingen.

Zonder te treden in de menigvuldige geſchillen over de Geneeskundige behandeling der kraamkoorts, die met drift en partijdigheid betwist, verworpen en weder aangenomen zijn, naarmaten het eene of andere ſtelſel in de Geneeskunst tot het heerſchende verheven werd, of beroemde mannen de eene of andere behandeling voor de eenige ware erkenden en verdedigden; wil ik alleen aanmerken, dat de onderſcheidene tijdperken, die de kraamkoorts doorloopt, eene zeer verſchillend gewijzigde behandeling vorderen, en dat daarin wel de voornaamſte oorzaak is te zoeken, waarom de eene Geneesheer deze ziekte als eene ontſteking, de andere als eene Gastriſche en de derde als eene zenuw- of rotkoorts wilde behandeld hebben, doch waarnevens alle de eene meer dan de andere, de plaatſelijke geſteldheid der buikholte in het oog gehouden en bijzonder wilde behandeld hebben. Ook kan men aannemen, dat die Geneesheeren, welke zich meermalen in de gelegenheid bevonden hebben, de kraamkoorts waar te nemen en te behandelen, op verre na zoo zeer niet verſchillen als dit het geval is met diegene, welke daartoe ſlechts

 zeld-

zaam gelegenheid gehad hebben: deze laten zich veelal door de vreemdheid en tegenſtrijdigheid der toevallen, den loop der ziekte, of gedreven door de zucht, om alles in hun ſtelſel in te dwingen, en iets nieuws te zeggen, tot tegenſtrijdige behandelingen verleiden. Nimmer heeft de geneeskunst daarvan eenig voordeel gehad, maar doorgaans groot nadeel geleden, doordien zich vele door de nieuwheid der begrippen en ſtellingen lieten mede ſlepen, en van dwaling tot dwaling vervielen.

De aanwijzingen, welke in de behandeling der kraamkoorts te volgen zijn, laten zich uit de eigenaardige geſteldheid der toevallen en de tijdperken, die zij doorloopt, afleiden. Zij zijn:

1. De aanwijzing voor de antiphlogistiſche behandeling, in het eerſte tijdperk;

2. Voor de antigastriſche in het tweede;

3. Voor de behandeling van het rot- of zenuwachtige koortskarakter, in het derde;

4. De behandeling der bijzondere naziekten;

5. Voor de plaatſelijke behandeling der meestlijdende deelen, en wat daartoe betrekkelijk is;

6. Behandeling der herſtellende.

1e. *Aanwijzing.* De antiphlogistiſche behandeling is in het eerſte tijdperk der kraamkoorts, wegens de ontſteking in den onderbuik en den daardoor plaats hebbenden, vermeerderden aandrang van vochten altijd aangewezen, mits dat zich de koorts ook wezenlijk nog in het eerſte tijdperk bevinde. Als zij zeer hevig is, duurt dit tijdperk naauwelijks 24 uren,

waar-

waarin de ontſtekingwerende geneeswijze op het krachtigſte en onbeſchroomdst moet gebezigd worden. In de volgende 24 uren heeft alles reeds zoodanig eenen keer genomen, dat men zelden meer noodig heeft, tot de aderlatingen zijne toevlugt te nemen, of dat eene andere behandeling aangewezen is. Dikwijls is reeds van den eerſte beginne af de ontſtekingaardige met de gastriſche geſteldheid gepaard, en men voldoet door antiphlogistiſche, purgeermiddelen, met plaatſelijke bloedontlastingen, op de zekerſte en meest voldoende wijze aan beide die aanwijzigen.

Bij jonge, volbloedige, ſterke kraamvrouwen, als men in den eerſten aanval reeds bij de lijderesſen geroepen wordt, de pols hard en de pijn in den buik zeer hevig is, moet de aderlating nimmer verzuimd worden. Volgens de getuigenis van velen, vooral van de meeste Engelſche Geneesheeren, is eene tijdig gedane, ruime aderlating het eenigſte middel, waardoor de koorts in hare voortgaande ontwikkeling kan tegengewerkt, en het leven der zieken gered worden. De aderlating moet ruim en aan de hevigheid der toevallen en bijzondere geſteldheden der lijderesſen geevenredigd zijn. Gewoonlijk brengt de aderlating eene aanmerkelijke en oogenblikkelijke vermindering in de toevallen te weeg, en de zieke wordt door de daarbij inwendig gebezigde antiphogistiſche behandeling herſteld. Waar de ziekte dezen gunſtigen keer niet neemt, en de toevallen zich na de eerſte aderlating wederom verheffen, kan zij acht of tien uren na de eerſte herhaald worden; doch nim-

mer zonder dat er duidelijke en dringende aanwijzingen voor aanwezig zijn. Het nadeel, dat eene niet aangewezene aderlating in deze koorts berokkent, is niet minder groot, dan het voordeel, dat eene wel ter pasſe gedane aanbrengt. Noodelooze bloedontlastingen vermeerderen de uitſtorting der wei in de buikholte en bevorderen den overgang in rot- en zenuwkoortſen.

In plaats van eene tweede lating, bedient men zich met veel nut, van bloedzuigers, vooral als de pijnen ſtekend en meer tot eene plaats bepaald, dan over de geheele buikholte uitgebreid zijn; van 6 tot 12, zelfs tot 20 van deze inſekten, kunnen in de nabijheid der meest pijnlijke plaatſen aangelegd worden; de bloedontlasting, die er mede bewerkt wordt, is voor de krachten minder nadeelig, dan de aderlating; zij kunnen derhalve ook bij herhaling en later dan de eerſte aangewend worden.

Gelijktijdig geve men de ontſteking werende geneesmiddelen, amandelmelk met ſalpeter, manna, tamarinde en middenzouten, de laatſte vooral, wanneer de buiksontlasting traag, verſtopt is, en er geene brakingen aanwezig zijn; vindt dit toeval plaats, zonder dat het een gevolg is van vreemdaardige ſtoffen of onverteerbare ſpijzen in de maag, en blijft de buik verſtopt, dan zijn lavementen, witte olie en middenzouten heilzaam; om het braken te ſtillen, geeft men het drankje van RIVERIUS, laat weinig op eens, maar dikwijls, drinken, de dranken moeten verdunnend, en niet prikkelend zijn; eene ſlappe limo-

monade, gerstenwater met oxymel, of soortgelijke zijn de meestgeschikte.

2e. *Aanwijzing*. De Gastrische gesteldheid kan in deze koorts zuiver ontwikkeld zijn, en op zichzelve bestaan; of zij is gelijktijdig met de ontstekingaardige rot- of zenuwachtige gesteldheid aanwezig.

In het eerste geval zijn braak- en lakxeermiddelen aangewezen, waarvan de groote nuttigheid, vooral van de eerste, door de ervaringen der Fransche Geneesheeren, bijzonder van DULET en DOUBLET, bewezen is. Als er aanwijzingen voor een braakmiddel aanwezig zijn, moet het onbeschroomd gegeven en zóó dikwijls het de omstandigheden vorderen, herhaald worden. De Franschen bedienen zich bij voorkeur van de braakwortel, van 15 tot 20 greinen, op eens of in twee giften toegediend. In het eerste begin der koorts zijn de braakmiddelen, nadat de noodige bloedsontlastingen voorafgegaan zijn, zeer nuttig; bij aanhoudende, vrijwillige brakingen, walging, hik, sterke zwelling van de buik en zenuwtoevallen, zijn zij nadeeling. Bij trage en verstopte buiksontlasting, vooral in den beginne der koorts, zijn laxeermiddelen met manna, tamarinde, middenzouten, senebladen, ricinus- en amandel-olie aangewezen; de neiging tot smeltenden buikloop in de meer gevorderde tijdperken dezer ziekte, maakt een met voorzichtigheid bepaald gebruik dezer middelen noodig; de giften moeten niet al te groot zijn, doch zoo, dat zij dagelijks drie of vier ontlastingen bewerken; zelden zal men daardoor schaden, maar aan de zieke eenen

 we-

wezenlijken dienst bewijzen, met ze tot dat getal, gedurende den geheele loop der ziekte, te onderhouden. De drastifche laxeermiddelen federt eenige jaren door Engelfche Geneesheeren, na het bloed ruim ontlast te hebben, zoo aanbevolen, verdienen eerst nader beproefd, hunne nuttigheid ftelliger bewezen te worden, alvorens zij in deze ziekte vele aanbeveling verdienen.

De Gastrifche met de ontftekingaardige gefteldheid verbonden zijnde, behooren de bloedontlastingen aan de braak- en laxeermiddelen vooraf te gaan, mits dat zij dan ook terftond daarna gebezigd worden. Wanneer zij met de ontwikkelde zenuw en rotachtige gefteldheid gepaard gaan, verbinde men de prikkelende, verfterkende, rottingswerende, met laxeerende middelen, of onderhoude een genoegzame buikontlasting door lavementen. Zij zijn te vermijden, wanneer brakingen of buikloop aanwezig zijn, die eene zwartachtige zeer ftinkenden ftof ontlasten. Alsdan komt het voornamelijk dáárop aan, dat men door geen onvoorzigtig gebruik van ftoppende geneesmiddelen deze ontlastingen onderdrukke, waar zij niet overmatige zijn; men houde ze des noods met flijmachtige en aromatike middelen, in bedwang, als zij overvloedig zijn en de krachten fterk aantasten.

3e *Aanwijzing.* Heeft de kraamkoorts hare eerfte tijdperken afgeloopen, en het zenuwachtige karakter aangenomen, dan moet zij als eene zenuwkoorts behandeld worden. De prikkelbaarheid is in

de

de meeste gevallen zeer verhoogd, de pols buitengemeen ras, en de hette zeer groot; de verrigtingen van het zenuwgeſtel der herſenen en uitwendige zinnen is in geene behoorlijke evenredigheid tot elkander, en aan veelvuldige afwijkinhen onderhevig; raaskallende ijlhoofdigheid wordt een zeer gewoon toeval. De verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid maakt hare behandeling nog moeijelijker, als zij het bovendien reeds in de gewoone zenuwkoortſen is; de aangewezene geneeemiddelen worden ſlecht of in het geheel niet verdragen, dewijl de toevallen op het dringendſte hulp vorderen. Een zwak aftrekſel der valeriaanwortel en arnicabloem, zeer kleine giften kamfer, muskus en castoreum, van tijd tot tijd eenen enkelen lepel goeden wijn, is gewoonlijk alles, wat, zonder den toeſtand der zieke te verſlimmeren, verdragen wordt. De Narcotiſche middelen, vooral het opium en de hyosciamus, vorderen groote omzichtigheid, en zijn gewoonlijk nadeelig. In eenige gevallen, waarin de uitkomst allezins gewenscht was, beperkte ik de geneeskundige behandeling binnen zeer naauwe grenzen; dagelijks drie tot viermalen een half of heele grein *digitalis purpurea*, om de ſnelheid der pols te matigen, eenige lepels wijn, broodwater tot drank, mosterdpappen of ſpaanſehe vliegenpleisters aan de voeten, waren alles, wat, gedurende verſcheidene dagen, gebruikt werd; waar het noodig was, liet ik de buikontlasting door klijſteren onderhouden. De huid zeer droog en heet zijnde, of waar een ſmeltend zweet plaats greep, gaf ik de *tinctua*

digitalis purpureae, met het zuur van HALLER, in gelijke hoeveelheden van 5 tot 15 droppels, drie of viermaal daags, met koud water of wijn, de prikkelende oplegsels en vliegenpleisters blijven alsdan achterwege. De spoedig volgende verligting der toevallen en trapswijs voortgaande beterschap, bij deze eenvoudige, weinig doende geneeswijze, doet mij dezelve steeds met eene zekere vooringenomenheid beschouwen; de goede gevolgen die ik er van gezien heb, nopen mij, dezelve ruimschoots aan te bevelen. De uitkomsten zullen ten minste gelukkiger zijn dan die der meer werkdadige behandelingen voor als nog geweest zijn. De natuur zelve schijnt ons dezen weg aan te wijzen; vele lijderessen hebben in het zenuwachtige tijdperk eenen onverwinbaren tegenzin in alle geneesmiddelen, blijven dagen zonder iets anders dan waterachtige dranken te gebruiken, en herstellen de hulpmiddelen, zonder welke, volgens het gevoelen dier Geneesheeren, te zeer aan het stelselmatige verknocht, geene zieke van eene zenuwkootts kan genezen worden.

Overmatige brakingen, die in dit tijdperk den toestand der zieken verslimmeren, zijn dikwijls een gevolg van den voorbarig gestopten buikloop, welke bedaren, zoo ras, door klijsteren, de ontlastingen hersteld zijn. Zijn zij het gevolg eener verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid van de maag, dan kan men de *potio Riverii*, of het *oxydum Bismuthi* in kleine giften toedienen, aan dit laatste geve ik den

voor-

voorrang boven de eerste, vooral, wanneer de buikontlastingen overvloedig zijn. Zeer hevige smeltende buikloop trachte men te temperen, maar nimmer geheel te onderdrukken: slijmachtige dranken met kaneel, zijn alsdan nuttig aangewezen; zijn zij niet toereikende, en komt het leven in gevaar, dan mogen kleine giften opium van een zesde tot één vierde grein beproeft worden. Zamentrekken de geneesmiddelen en de narcotische in groote giften zijn, bijna zonder uitzondering, nadeelig, ja doodelijk.

Het rotachtige karakter is in de kraamkoortsen doorgaans met het zenuwachtige gepaard; en het gevolg der teruggeblevene, tot rotting overgegane nageboorte: plaatselijke verstervingen in de lijdende deelen van den onderbuik, Gastrische stoffen, die verzuimd zijn te ontlasten, en eene bijzondere Epidemische gesteldheid; de behandeling is in het algemeene die der rotkoortsen; maar ook hier worden de geneesmiddelen tegen deze koorts aangewezen, even als in de zenuwachtige gesteldheid, of in het geheel niet, of slechts in zeer kleine giften verdragen; vooral op de kina is dit toepasselijk, die bijna nimmer verdragen wordt.

Van de minerale zuren, vooral van het zuur van HALLER, en kleine giften van eenen edelen wijn, kan men nog het meeste verwachten; waar nog stoffelijk oorzaken, die de rotkoorts hebben helpen ontwikkelen, aanwezig zijn, moeten zij op de spoedigste en gemakkelijkste wijze verwijderd worden. Voor het overige vindt het gezegde bij de zenuwachtige gesteldheid ook hier zijne toepasfing.

4e. *Aanwijzing.* De naziekten, welke zich uit de kraamkoorts ontwikkelen, zijn even menigvuldig, als zij verſchillend van aard zijn. Alleen de meest gewone zullen wij hier kortelijks aanhalen, daar hare geneeskundige behandeling, volgens hare bijzondere eigenaardigheden, moet ingerigt zijn, en zij, als bepaalde ziektevormen, op eene andere plaats moeten beſchreven worden.

Deze naziekten zijn *of* algemeen *of* plaatſelijk. In het eerſte geval blijft uit de kraamkoorts eene verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid terug, die ten laatſte in eene volkomene uitteerende koorts ontaardt. Een voedende leefregel, verſterkende en zoodanige geneesmiddelen, welke de verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid, zonder te prikkelen, verminderen, en reeds breeder bij de behandeling der hectiſche koortſen opgegeven zijn, komen alsdan te pas.

Smeltende ontlastingen, een zeer gewoon toeval na deze koortſen, moeten door verſterkende, zamentrekkende geneesmiddelen tegen gegaan en in bedwang gehouden worden.

Plaatſelijke gebreken in de bewerktuiging, door de koorts voorgebragt, als oorzaken van ſlepende naziekten, bepalen zich meest tot de buikholte. Heeft zich in het eerſte tijdperk der ziekte de ontſteking, of later het uitzweeten der wei over de ingewanden der borstholte en ontkleedſelen uitgebreid, dan deelen zij ook in deze plaatſelijke aandoeningen. Somwijlen kunnen zij ook haren grond in het lijden van andere nabijgelegene deelen hebben, vooral in gevallen, die

met

met zogverplaatſingen gepaard gingen. De hiertoe behoorende ziekteverſchijnſelen zijn: neiging tot buikloop en brakingen, ſlechte ſpijsvertering, kolijkpijnen opzwelling van de buik en onderſte ledematen; aamborſtigheid vochtophoopingen in de borstholte, moeijelijke ligging op den rug, of op de eene of andere zijde, pijnen bij het verleggen of bij zekere bewegingen, verminderde pisafſcheiding en onderdrukte maandſtonden, of ook wel overmatige bloedontlastingen uit de baarmoeder en ſchede, die van tijd tot tijd regelmatig of onregelmatig weder keeren; de kleur van zoodanige lijders is zeer bleek, geelachtig de pols blijft ſnel, de krachten komen weinig en zeer langzaam aan.

De geneeskundige behandeling regelt zich volgens de aanwezige ziekelijke geſteldheden in de holligheden en ingewanden, waarvan deze naziekten het gevolg zijn. Door verſterkende geneesmiddelen en een voedende diëet worden de krachten onderſteund, de onderdrukte ontlastingen, vooral de pisafſcheiding, door *digitalis* en zeeajuin herſteld en bevorderd, de overvloedige ontlastingen in bedwang gehouden, de te groote aandoenlijkheid, zoowel van den prikkelbaren als gevoeligen vezel, door narcotiſche bedarende geneesmiddelen en de minerale zuren verminderd; ophoopingen van vochten in de holligheden en het celwijze weefſel, door de opſlurping te bevorderen, opgeruimd; de pisdrijvende en kwikmiddelen zijn tot dat oogmerk de meest doelmatige; inwendig geeft men de zoete kwik van twee tot drie greinen, dagelijks

eeni-

eenige malen; inwrijvingen met *ung. Neapol.* zijn insgelijks zeer nuttig. Bij verzweringen of andere opgehoopte vochten, die eenen weg naar buiten zoeken, moet men, op alle mogelijke wijze en door insnijdingen, deze ontlastingen zoeken te bevorderen.

5e. *Aanwijzing.* De plaatselijke behandeling der oorspronkelijk en bijzonder lijdende, of van de daarmede in consensuële betrekking staande deelen, maakt in de kraamkoorts een zeer belangrijk deel der geheele behandeling, in al de onderscheidene tijdperken, die zij doorloopt.

Algemeene regelen, die zich voor de plaatselijke behandeling laten vaststellen, zijn uit de eigenaardige gesteldheden en veranderingen der lijdende deelen uit het tijdperk, waarin zij voorkomen, en uit het karakter der koorts, af te leiden.

1o. Men verminderе de vermeerderde wederwerking en ophooping van vochten in de buikholte, gedurende het tijdperk der ontsteking;

2o. Men zoeke de ziekelijk gewijzigde wederwerking, die meest in de tijdperken, welke op de ontsteking volgen, plaats heeft, en zich door ziekelijke afscheidingen openbaart; tot haren gezonden toestand terug te brengen;

3o. Men wekke de wederwerking in andere deelen op, vooral in die, waarin zij onderdrukt en verminderd is; in de baarmoeder, door de kraamzuivering weder in gang te brengen; in de borsten door zuigen en in die deelen, waar de natuur hare pogingen henen wendt, wanneer

neer zulks zonder nadeel geſchieden kan; in de darmbuis door de ontlastingen aan te zetten, in het celleweefſel, als naar de onderſte ledematen reeds eene vermeerderde toevloed van van vochten plaats heeft, door wrijvingen;

4°. Men houde het karakter der koorts in het oog, en regele daarnaar de keus der geneesmiddelen.

a. Ten einde de vermeerderde wederwerking en ophoopingen van vochten in de buikholte te verminderen, komen vooral de plaatſelijke bloedontlastingen, door bloedzuigers te pas. Zelfs daar, waar de ontſteking meer het roosachtig, lymphatik karakter heeft, moet men, tijdig tot de lijderesſe geroepen zijnde, deze plaatſelijke bloedontlastingen nimmer verzuimen; zoolang er nog gene toevallen aanwezig zijn, die de plaatshebbende uitſtorting der wei, of den overgang in koud vuur aanwijzen, zijn zij vlijtig en zóó dikwerf te herhalen, als zich de toevallen verheffen. Gelijktijdig onderhouden men de buikontlasting, door laxeerende klisteren, vooral als zij traag en verſtopt is, ſchoon ook geene der algemeene aanwijzingen dezelve vorderen mogten. Uitwendig bedekke men den geheele buik met warme, verzachtende pappen en ſtovingen, uit havergort en verzachtende kruiden bereidt; de afkookſelen van de laatſte dienen ook tot verzachtende lavementen die vooral dan nuttig zijn, wanneer de buik krampachtig is en de ontlasting met pijnelijke perſingen gepaard gaat.

Hee-

Heele en halve warme baden, om de huiduitwaſeming te bevorderen, door de wederwerking in de huid op te wekken, zijn, ter pas en met oordeel aangewend, veel vermogende hulpmiddelen in deze koorts.

b. Heeft niettegenſtaande de aangewende poging, om de oploſſing der ontſteking te bewerken, zich deze door het uitzweeten der wei beſlist, dat is: heeft eene nieuwe ziekelijk gewijzigd afſcheiding plaats gegrepen, dan moet men trachten dezelve te doen ophouden, en het reeds afgeſcheidene, door de opſlurping, te verwijderen. Aan deze aanwijzing voldoen voornamelijk de kwikbereidingen, waarſchijnlijk doordien zij, in genoegzame hoeveelheid toegediend, de afſcheidingen in de darmbuis en tot de ſpijsverteering behoorende ingewanden vermeerderen, en daardoor de afſcheidingen door de ontſtokene vaten verminderen en de opſlurping bevorderen; de zoete kwik van twee tot vier greinen dagelijks twee tot driemaal, en inwrijvingen van de buik met kwikzalf, zijn tot dat einde dienstig. Als de ontlastingen overmatig zijn, of eene duidelijk gekenſchetse krampachtige geſteldheid aanwezig is, kunnen kleine giften opium en Hyosciamusextrakt met de kwik verbonden worden. Maar ook alleen tot deze enkele gevallen zou ik het gebruik der Narcotiſche geneesmiddelen beperken; hoezeer dezelve door eenige andere Geneesheeren zeer ruim aangeprezen worden.

Uitwendig zijn verzachtende pappen, uit vlier en kamilbloemen, met ſcheerling en Hyosciamus kruid, op de buik gelegd, aangewezen. Spaanſche vliegenpleis-

pleifters, die de geheele onderbuik bedekken, zijn meerendeels van eene zeer goede uitwerking zoo ook roodmakende en blaartrekkende middelen, vooral wanneer de laatfte, gedurende eenige dagen, in ettering gehouden worden. Wanneer men redenen heeft, de werking van den vliegenpleister te vreezen, en er omftandigheden beftaan, die haar gebruik verbieden, dan late men prikkelende zalven en fmeerfels, uit geest van amoniak zout, fpaanfche vliegentinctuur, vloeibare heulfap met olijven of amandel olien, inwrijven. Bij fterke zwelling van de buik zijn groote, drooge koppen, op den buik gezet, dikwijls zeer nuttig.

c. De tegenwerken of de antagonistifche geneeswijze die de wederwerking van de lijdende deelen af- en naar andere deelen heen leidt en opwekt, is in deze koorts, waar alles, op eene veranderde werkdadigdigheid berust, van veel belang. Gedeeltelijk wordt door de voldoening aan de reeds behandelde aanwijzingen het noodige in het werk gefteld. Als de kraamzuivering onderdrukt is, zijn infpuitingen in de fchede en baarmoeder, uit aftrekfelen van weekmakende, zacht prikkelende middelen dienftig; aan het aftrekfel van het fcheerling-kruid wordt door de Duitfche Geneesheeren den voorrang gegeven. Aan de uitwendige geflachtsdeelen zette men twee tot vier bloedzuigers, en make daarna verzachtende omflagen en ftovingen.

In de borften beproeve men, door drooge koppen, zachte wrijvingen, herhaald zuigen en matig prikke-

lende pappen en omflagen den toevloed van vochten te vermeerderen, en de zogaffcheiding te bevorderen.

Als de onderfte ledematen opzwellen of reeds vroeger gezwollen zijn, met verligting der toevallen van de buikholte, onthoude men zich van alle zalven, fmeerfels, pappen en natte omflagen, en bepale zich alleen tot drooge wrijvingen, zacht borftelen, en het inwikkelen in warme wollen doeken, ten einde, de vermeerderde toevloed van vochten en affcheiding in het celwijsweeffel onderhouden en onderfteund worde. Het plotfeling flinken der gezwollen onderfte ledematen wordt fteeds door verflimmering van alle aanwezige toevallen, en niet zelden door eenen fpoedigen dood gevolgd; terwijl de toenemende zwelling de toevallen verligt. Dikwijls gebeurt het ook, dat eerst de eene dij en het been zwellen, naderhand weder dun worden, en de zwelling tot de andere dij en het been overgaat; meermalen kan een zoodanig afwisfelend zwellen en flinken in een tijdverloop van weinige uren en dagen plaats hebben. Meerendeels gaan zware pijnen door het geheele been, gedurende zes tot vier en twintig uren, de zwelling vooraf; waar dit plaats heeft zijn de zacht prikkelende wrijvingen en drooge warme omflagen met voordeel te bezigen. De zieke herftellende, verdwijnt deze zwelling doorgaands van zelf; doet zij dit niet, dan zijn berookingen met wierook, en het uitdrijvend verband, met zwachtels van Engelfche flanel nuttig en voldoende.

Dat bij de plaatfelijke behandeling, even zeer als bij

bij de algemeene, de keuze der toe te dienen geneesmiddelen; volgens het bijzondere koorts-karakter, moet geregeld worden, behoeft naauwelijks meer erinnering: ik wijs terug tot datgene, wat deswege bij de algemeene behandeling, gezegd is.

d. De behandeling der herſtellenden is gelijk aan die, in andere, vooral der zenuwkoortſen, voorgeſchreven. Rust naar ziel en ligchaam, matige beweging, bij goed weder in de vrije lucht, warme kleeding, voedende diëet, dagelijks eenige glazen wijn, en het gebruik van bittere en ſtaalmiddelen, gedurende eenigen tijd volgehouden, want de krachten herſtellen zich langzaam.

II.

Tusſchenpoozende koorts.

(*Febris intermittens.*

Tusſchenpoozende of koude koortſen noemt men die, welke, niet gelijk de aanhoudende en aflatende, van het begin tot het einde, in gezondheid of dood onafgebroken voortduren; maar die uit afwisſelende koortsaanvallen (*paroxysmi*), met koortsvrije tusſchentijden (*in- termissio*, *apyrexia*), zamengeſteld zijn. **Bepaling.**

Eene tusſchenpoozende koorts kan dierhalve ook als eene, uit vele op zich zelf ſtaande, telkens af-

loopende, na verloop van eenen bepaalden tijd terug keerende, zamengestelde koortsen beschouwd worden.

Geschiedenis der tusschenpoozende koortsen.

De tusschenpoozende koortsen heerschen in lage, vochtige, moerassige landen, gewoonlijk Endemisch, Epidemisch en zelfs Contagieus, onder al die uitwendige oorzaken en gesteldheden, die het ontstaan van andere koortsen bevorderen. In hooggelegene drooge landen heerschen zij nimmer Epidemisch; Sporadisch komen zij in alle land- en luchtstreken, maar in velen hoogst zeldzaam voor.

De landeigene (Endemische) tusschenpoozende koorts vindt men aan eene en dezelfde plaats, in alle jaargetijden. De Epidemische heerscht meest in het voor- en najaar, zelden in den winter en zomer, meest aan die oorden, waar zij in alle jaargetijden landeigen en sporadisch voorkomt. Meerendeels is de Sporadische tusschenpoozende koorts in landen, waarin zij zelden voorkomt, van een toevallig bestaan, en gaat met plaatselijke aandoeningen der bewerktuiging gepaard.

In laag gelegene, vochtige en moerassige landen, aan de zeekusten, waar uitgestrekte gronden bij de Eb boven komen en droogloopen, langs de oevers van meeren en stroomen, die dikwijls buiten hare oevers treden, en overstroomingen veroorzaken. In veenlanden, pas drooggemaakte en nieuw ontgonnene droogmakerijen, in den omtrek van nieuw gegraven kanalen, in landen, waar de lucht zelden helder, meerendeels betrokken is, de regendagen talrijker zijn, dan de drooge, de nachten, in vergelijking met

met de dagen, onevenredig koel en koud, de faizoenen en weêrgefteldheden zeer veranderlijk zijn, heerfchen de tusfchenpoozende koortfen bijna altijd, het zij Endemisch of Epidemisch.

Zeldzaam komen zij, daarentegen, voor in bergachtige, hoogliggende, drooge landen, waar de lucht helder en de weêrsveranderingen noch menigvuldig, noch plotfeling zijn.

De Endemifche koorts tast bij voorkeur vreemdelingen, zwakke, ziekelijke perfonen, vrouwen en kinderen, en de zoodanige, welke ten opzigte van woning kleeding en voedfel in ongunstige omftandigheden leven, meer armen dan rijken aan; de Epidemifche zonder onderfcheid van jaren, geflacht en ligchaamsfterkte; de laatften ftaan dikwijls het eerfte en meeste aan hare woede bloot. Gewoonlijk hebben de Endemifche en Sporadifche tusfchenpoozende koortfen hare voorboden, die een of meer dagen voorafgaan, en door hare meerdere of mindere duidelijkheid, op bepaalde uren en tijden van den dag, laten zij de koortsvorm, die volgen zal, met groote waarfchijnlijkheid vooruit bepalen. De Epidemifche begint doorgaans zonder deze voorboden, en tast plotfeling aan, In de voorjaarskoortfen, waar zij van eene ontftekingaardige gefteldheid, en wanneer zij zeer kwaadaardig zijn, vindt men de voorboden hoogst zeldzaam; in de najaarskoortfen, en vooral in die, welke met Gastrifche gefteldheden gepaard zijn, bijna altijd.

De koorts-aanvallen (*paroxysmi*) zijn regelmatig

of onregelmatig; in het eerste geval begint de koorts met koude; op de koude volgt hitte, en de aanval eindigt met zweet. De aanvallen houden eenen regelmatigen loop, en komen bepaald op denzelfden tijd terug. Zij zijn onregelmatig, wanneer de koude hitte of zweet tegen elkander onevenredig zijn, of een dezer tijdperken geheel ontbreekt, en door andere toevallen vervangen wordt, en wanneer de aanval geenen streek houdt, niet op bepaalde en vaste uren, maar regelloos terugkomt.

De Endemische en Sporadische tusschenpoozende koortsen zijn meerendeels zeer langdurig, gaan ligt in slepende naziekten over, en hebben gebreken in de bewerktuiging en ingewanden ten gevolge; waardoor het gevaar, dat zij insluiten, aanmerkelijk vergroot wordt. Ook zijn zij boven andere zeer tot instortingen genegen.

De Epidemische zijn dikwijls goedaardig, somwijlen in den hoogsten graad kwaadaardig; zij beslissen zich schielijker, dan de landeigene, en hebben zeldzamer slepende naziekten ten gevolge.

Over het algemeen genomen, sluiten de tusschenpoozende koortsen, doelmatig behandeld, weinig gevaar in: zij beslissen zich door kritische ontlastingen in gezondheid; ondoelmatig behandeld, worden zij langdurig, gevaarlijk, maken dikwijls instortingen, en gaan ten laatste in andere ziekten over. In weinige ziekten vermag de Geneesheer zóóveel, als in deze, door eene wel gekozene behandeling, die hem

in

in ſtaat ſtelt, op eene ſtellige wijze, den tijd der genezing te voorzeggen.

Ieder der koortsaanvallen (*paroxysmi*), waaruit eene tusſchenpozende koorts is zamengeſteld, doorloopt verſchillende tijdperken (*stadia*), die ieder voor zich, door bijzondere en in het oogloopende toevallen, van elkander onderſcheiden zijn; die in een zeker noodzakelijk verband tot elkander ſtaan, en het eene ſteeds een gevolg is van het andere. **Loop en toevallen.**

Deze tijdperken (*stadia*) zijn vier:

1°. Het tijdperk der voorloopers, (*stadium prodomorum*);

2°. Het tijdperk der koude (*stadium frigoris*);

3°. Het tijdperk der hette (*stadium caloris*);

4°. Het tijdperk van het zweet (*stadium sudoris, vel criticum*).

1°. *Het tijdperk der voorloopers* (ſtadium prodromorum). Het tijdperk der voorloopers is tweeledig: men bedoelt daarmede het kwalijke bevinden, dat aan den eerſten koortsaanval en het begin der ziekte vooraf gaat (*prodromi febris*), of die ziekelijke verſchijnſelen, welke in iederen koortsaanval aan de koude, langer of korter voorafgaan, en deze aankondigen (*prodromi paroxymi.*)

Prodromi febris. De gewoonlijkſte zijn: traagheid en vermoeidheid, lusteloosheid, verdrietige gemoedsgeſteldheid of groote opgewektheid en vlugheid van geest; tegenzin in alle bezigheden, groote afgematheid, bij matige

 kracht-

krachtoefeningen, ſterk zweet na iedere beweging; zware hoofdpijn boven de oogen, pijn in de ledematen, het meeste in de lendenen en deijen; drooge mond, onaangename ſmaak, misſelijkheid, walging, beſlagene tong, ſtinkende reuk uit den mond, weinig eetlust, dorst; ſpanning en zwelling van den maagſtreek, met een pijnlijk gevoel en benaauwdheid, oprispingen, opſpanning van winden, trage buikontlasting; ruime ontlasting van eene dunne waterachtige *urin*; ſterk ruikend zweet; verminderde zog-afſcheiding bij zogende vrouwen, het ophouden en achterweegblijven der maandſtonden; koude rillingen, die met vliegende hitte afwisſelen, groote gevoeligheid tegen koude; onrustige door dromen, afgebrokene ſlaap, bij kwaadaardige koortſen, aan ſlaapzucht grenzende ſlaperigheid, ſlaauwten en brakingen; dikwijls blijft de pols, tot dat de koortsaanval daar is, natuurlijk, ſomwijlen klein, ſchielijk, krampachtig en onregelmatig. De kleur van het aangezigt is gewoonlijk bleek, geelachtig, bij zekere Epidemiën, en bijna altijd zodanig in gastriſche en najaarskoortſen.

Perſonen met lidteekens van bekomene wonden, die beenbreuken, of andere gewigtige beledigingen ondergaan hebben, lijden gewoonlijk hevige pijnen in deze deelen; niet tegenſtaande deze beledigingen reeds jaren oud zijn. Zij, die meermalen koude koortſen doorge-

ſlaan

ſtaan hebben, en opzwellingen in de buiksingewanden, de zoogenaamde koorts koeken, er uit overig hielden, ontwaren pijn in deze zweliingen, die tevens grooter worden.

Gewoonlijk zijn ſlechts eenige van de genoemde toevallen als voorlopers aanwezig; nimmer zal men alle te gelijk vinden. De tijd, dien zij aan de koorts vooraf gaan, is dan eens langer, dan korter; van eenige dagen tot weinige uren. In het eerſte geval zijn zij niet aanhoudende, maar tot eenige uren of gedeelte van een etmaal bepaald; zij nemen dan eene zekere regelmatigheid in acht, en komen dagelijks, om den anderen of derden dag, op bepaalde uren, te voorſchijn. Dit doende, voorſpellen zij den typhus, die de ontwikkelde koorts houden zal,

Evenmin als de tijd bepaald is, wanneer de voorlopers verſchijnen, en hoelang zij duren, evenmin is het zeker, dat zij alle koortſen voorafgaan. De bijzondere geſteldheid der lijders, de geaardheid der Epidemie, het karakter der koorts, de oorzaken, die haar voortbrengen, de jaargetijden, het klimaat en de weêrsgeſteldheid hebben daarop eenen gewigtigen invloed, waarin de oorzaken van hen al of niet aanwezig zijn, gelegen zijn. De gevallen, waarin men ze gewoonlijk waarneemt, zijn reeds boven, pag. 437 en 438, genoemd.

Prodromi paroxysmi. Afwisſelend gevoel

 van

van hette en koude rillingen, trekken door den rug, pijn in de lenden, drooge mond, misselijkheid, brakingen, geeuwen, koude neus, vingeren en toonen, de lippen, de toppen der vingeren en tonen vooral onder de nagels blaauw; het gevoel van koude neemt toe, de lijder begint te beven de tanden klapperen; de voorloperseindigen, enhet tweede tijdperk begint.

2°. *Het tijdperk der koude*, (*stadium frigoris.*) De koude is, zoowel in haren duur als hare hefigheid, in onderscheidene koortsen, in de achtervolgende aanvallen en op onderscheiden tijden in eene en dezelfde koorts, zeer verschillende. Dit tijdperk duurt van weinige minuten tot 8 en 12 uren; in ligte koortsen korter, in kwaadaardige langer en heviger. In regelmatig afloopende koortsen duurt de geheele aanval meerendeels zes uren, en deze zes uren deelen zich in drie gelijke deelen, zoodat de koude, de hette en het zweet ieder twee uren duren. Wanneer de koude langer dan twee uren duurt, wijst zulks reeds onregelmatigheid aan, en geeft bijna altijd iets kwaadaardigs te kennen. De koude gaat dan ligtelijk in eenen toestand van verstijving (*tetanus*) over; het ligchaam wordt onbeweegbaar, de tanden klapperen zoo geweldig, dat zij los raken, of geheel uitgebroken worden, er komen stuiptrekkingen bij, en vele lijders, vooral hoog bejaarde, geven in dezen toestand den geest.

Ook

Ook gebeurt het somwijlen, dat de koude onregelmatig het eene deel zwaarder, dan het andere aantast, of dat alleen een enkel deel ijskoud en stijf is, terwijl de andere deelen natuurlijk warm en zelfs heet zijn. Bij vermomde koortsen en in zekere Epidemie ontbreekt ook wel eens de koude geheel.

Met de beginnende koude wordt het aangezigt bleeker; de lijders geeuwen en rekken zich aanhoudend uit; de huid krimpt in; eene eigenaardige krampachtige gesteldheid der huidpoven geeft zich door het zoogenoemde boutjesvel (*cutis anserina*,) te kennen; de omvang van het ligchaam vermindert, wel sluitende ringen en armbanden worden los, de ledematen worden koud; nu begint de eigenlijke koude (*algus*,) die in de tusschenpoozende koortsten steeds sterker dan in de aflatende is. De ledematen beven, en het geheele ligchaam wordt sterk geschud; de lijders kunnen zich niet meer stil houden, noch verwarmen; de gevoeligheid der huid neemt af, en grenst dikwijls aan gevoelloosheid, zoodat zij, zonder dat de lijder er iets van gevoelt, op alle wijze, kan geprikkeld, gestoken, en gebrand worden; de uitwendige en inwendige zinsverrigtingen zijn veranderd, vermeerderd of verminderd; de lijders zijn onaandoenlijk voor alle zinnelijke indruksels en stomp, of zeer aandoenlijk en opgewekt; zij spreken haastig, zijn schrander-

der,

der, dan in hunne gezonde dagen, zeer driftig en tot toorn genegen.

De pols is klein, zeer fchielijk, onregelmatig bij zeer zware koude koortfen; de ademhaling is koud, moeijelijk en benaauwd, door eene drooge kuch afgebroken; de tong is droog, de fmaak onaangenaam, metaalachtig, de dorst groot. Vele lijders zijn misfelijk, braken met ontlasting van eene geele, flijmachtige ftof. De maagftreek is gefpannen, opgezet en pijnlijk bij het aanraken; de pis is helder waterachtig, zonder wolkje of zetfel, hare ontlasting meer of min belemmerd, en fomtijds pijnlijk.

3°. *Het tijdperk der hette (stadium caloris).* De koude neemt langzamerhand af, wisfelt eerst met eene vliegende hitte, houdt eindelijk geheel op, en de koortshette neemt haren aanvang: eene algemeene hitte verbreidt zich over het geheele ligchaam, even zoo als te voren met de koude plaats had, fomwijlen gelijkmatig over alle ligchaamsdeelen, fomwijlen onregelmatig, zoodat het eene deel heter en brandender is dan het andere; de huid en het aangezigt worden rood; de omvang van het ligchaam neemt toe, en wordt zelfs eenigermate vermeerderd; de pols wordt vol, hard, regelmatig en iets langzamer, dan in de koude; de huid en mondholte blijven droog; de dorst neemt toe, de ademhaling wordt langzamer en vrijer,

vrijer, doch is altijd nog iets belemmerd; de uitgeademde lucht is zeer heet; de hoest houd op; de *urin* wordt donker rood, maar blijft zonder wolk of bezinkfel. De meeste lijders klagen over zware kloppende hoofdpijn, pijn in den rug en ledematen, raken verward in hunne denkbeelden, en ijlen; fommige volbloedige perfonen worden flaapzuchtig; de gevoeligheid en aandoenlijkheid der zinwerktuigen vermeerderen; de minfte ontblooting verwekt koude rillingen; het oog is zeer gevoelig voor het licht, het oor voor het minste geruis; de inwendige zin deelt met den uitwendigen in dezelfde opgewekte gefteldheid; de denkbeelden volgen zeer fchielijk op elkander, wisfelen èlken oogenblik af, en ftaan in geen behoorlijk verband onder elkander. Ook de maag neemt deel in de opgewekte gevoeligheid en prikkelbaarheid; misfelijkheid, walging, brakingen met benaauwdheid en pijn in de maagftreek wijzen dit aan; als zij in de koude reeds aanwezig waren, nemen zij in de hitte toe. Gewoonlijk is de hette aan de koude geëvenredigd, en duurt van twee tot twaalf uren, zelden korter, dan de koude, dikwijls veel langer, of er volgt op eene matige koude eene zeer groote en brandende hitte; de hette neemt aauhoudend toe, tot dat zij haren hoogften trap bereikt heeft, neemt dan weder langzaam af, en gaat in het vierde en laatfte tijdperk over.

4.

4o. *Het tijdperk van het zweet (stadium sudoris, criticum).* De pols wordt allengs langzamer, voller, week en golvend (*pulsus undosus*). De huid wordt vochtig; een algemeen zweet breekt over de geheele oppervlakte des ligchaams uit; de dorst neemt af, de tong wordt vochtig. De ademhaling is natuurlijk, de hoofd- en andere pijnen verdwijnen; de uit- en inwendige zinsverrigtingen keeren tot hare natuurlijke gesteldheid terug; de misselijkheid, walging, braking en pijnelijke spanning der maagstreek houden op; de lijders vallen in eenen natuurlijken, gerusten slaap, en gevoelen zich, bij het ontwaken, zeer verkwikt; het zweet neemt nu langzaam af, en heeft, bij het ontwaken, geheel opgehouden; de lijder klaagt alleen nog over een gevoel van vermoeidheid en zwakte; de pols blijft gewoonlijk nog eenigen tijd vol en eenigzins schielijk.

Het zweeten duurt van twee tot zes uren, somwijlen, vooral als de lijders reeds lang aan de koorts gegaan, of meermalen instortingen geleden hebben, tot aan het tijdperk der koude van den volgende aanval. Het zweet zelf is kleverig, geelachtig, aan het linnen deze kleur mededeelende, en verspreidt eene eigenaardige zure reuk, waardoor het zich kennelijk onderscheidt. De *urin*, die onder het zweeten ontlast wordt, schuimt sterk; het schuim blijft eenigen tijd staan: somwijlen heeft zij een met kleu-

kleuren ſpelend vlieschje; hare kleur is hoogrood, koud geworden zijnde is zij troebel, krijgt een wolkje, en laateen digt tigchelſteen kleurig beinkſel vallen. Het zweet, en deze eigenaardige geſteldheid der *urin*, is als hete ware de kritiſche ontlasting, waardoor zich ieder aanval beſlist; echter kunnen ook nog andere kritiſche ontlastingen gelijktijdig plaats hebben. In de tijdperken der koude en hette is de buikontlasting traag en verſtopt; in dat van het zweet vinden eenige ontlastingen plaats. Met het afbrekende zweet komt, niet zelden, een gierst-uitſlag over het geheele ligbaam te voorſchijn, die verdwijnt, zoo ras de aanval geheel is afgeloopen, en met iederen nieuwen aanval te voorſchijn komt. Na het zweet komen er etterende puistjes aan den neus, op de lippen, in de mondholte, in de pisbuis, of zweren aan de ledematen, vooral aan de beenen, te voorſchijn, die zich met roven bedekken. Zelden ziet men deze uitbottingen na den eerſten koortsaanval, meerendeels eerst na den afloop van den derden en nog later te voorſchijn komen. Men houdt dezelve voor kritisch; en hoezeer men juist niet ſtellig daaruit het uitblijven der eerstvolgende aanvallen kan voorſpellen, zijn zij toch meerendeels voor zeer gunſtig te beſchouwen, die de ervaring als gewone voorboden van eene ſpoedige genezing heeft leeren kennen.

Op iederen koortsaanval volgt eene korte vrije

vrije tusſchen tijd van 6 tot 27 uren (*apyrexia*, *intervallum*, *intermissio*). Bij eenige is zij zóó volkomen, dat hoegenaamd geene ziekte verſchijnſelen overig blijven, en de lijders, even als in gezonde dagen, hunne bezigheden waarnemen, doch meerendeels genieten zij ſlechts eene zeer betrekkelijke gezondheid, en er zijn onderſcheiden ziekte verſchijnſelen aanwezig: zij zijn zeer aandoenlijk, zwak en vermoeid, en voor bezigheden onbekwaam, komen ligt in zweet, ſlapen onrustig, en zijn zeer gevoelig tegen koude bij veranderingen van temperateur in het weder. De kleur is bleek, het wit van de oogen geel, de tong beſlagen, de mond droog, de ſmaak onaangenaam, bitter en metaalachtig; de eetlust ontbreekt; de adem heeft eene onaangename reuk, de maagſtreek is opgezet pijnlijk, met een gevoel van volheid; de zieke klaagt over ligthoofdigheid, duizelingen en hoofdpijn; de pols is meer dan gewoon ſchielijk, klein en zwak, de *urin* blijft troebel en met een tigchelſteen kleurig bezinkſel; kort na den aanval ontbreken, deze toevallen zelden geheel; in lange koorts vrije tusſchen tijden, gebeurt niet dikwijls, en de lijders gevoelen zich, tot kort voor den nieuwen aanval, volkomen gezond.

Hoe duidelijker de genoemde toevallen ontwikkeld zijn en aanhouden, zooveel te zeker-

der

der laat zich de terugkeer van den aanval voorzeggen; waar dezelve na iederen koorts-aanval minder en onduidelijker worden, en ten laatste geheel verdwijnen, kan men het uitblijven van den volgenden aanval verwachten. Intusschen moet men in het oog houden, dat de derdendaagsche koortsen gewoonlijk de hardnekkigste en langdurigste zijn, als haar vrije tusschentijd het meeste aan gezondheid grenst.

Verdeeling der tusschenpoozende koortsen. Men verdeelt de tusschenpoozende koortsen volgens zeer verschillende beginselen:

1°. Volgens de wijze, hoe zij heerschen in
 a. Epidemische (algemeen heerschende).
 b. Endemische (landeigene, inheemsche).
 c. Sporadische (enkel voorkomende).

2°. Volgens de jaargetijden, waarin zij heerschen:
 a. Voorjaars koortsen.
 b. Najaars koortsen.

3°. Volgens het gevaar, dat zij insluiten:
 a. In kwaadaardige.
 b. In goedaardige.

3°. Volgens de regelmatigheid, waarmede de aanvallen volgen:
 a. In regelmatige.
 b. In onregelmatige.

5°. Volgens den tijd van den aanval, en de duur van den koortsvrijen tusschentijd:
 a. In daagsche koortsen.

b. In anderendaagſche.
c. In derderdaagſche.
d. In vierdendaagſche.
e. In dubbelde daagſche.
f. In dubbelde anderendaagſche.
g. In dubbelde derdendaagſche.

6°. Volgens de geaardheid van den aanval:
a. In gewone.
b. In halfaanhoudende.
c. In vergezellende.
d. In vermomde.

7°. Volgens haar bijzonder karakter:
a. In ontſtekingaardige.
b. In zenuwachtige.
c. In rotachtige.
d. In gastriſche.

Van de hier opgetelde verdeelingen zijn eenige van weinig, andere van het grootſte belang, voor den practiſchen Geneesheer. Van de minst belangrijke zullen wij ſlechts kort het noodige aanſtippen, en bij de andere meer breedvoerig zijn.

1°. De wijze, hoe de tusſchenpoozende koortſen heerſchen, is voor de kunstbehandeling dan alleen belangrijk, als zij met een algemeen karakter gepaard gaat, en men zoowel voor de kennis van het koorts-karakter, hare bijzondere geaardheden, de kunst-behandeling, als den waarſchijnlijken uitgang, uit het reeds waargenomene, op het volgende eenig beſluit kan trekken. Overigens kunnen alle tusſchenpoo-

zen-

zende koortſen aan eene landſtreek eigen zijn en heerſchen; zij kunnen in een of ander jaargetijde algemeen heerſchen; zij kunnen in iedere landſtreek en in alle jaargetijden, enkel voorkomen.

2°. De verdeeling in voorjaars koortſen, (*febres vernales*) en in najaars-koortſen (*febres autumnales*) verdient alleen in zoo verre de oplettendheid des Geneesheers, dat de eerſte doorgaans zeer goedaardig zijn, meer tot het ontſtekingachtige, dan tot een ander karakter overhellen. Zij blijven na drie, vijf of zeven aanvallen, dikwijls zonder het gebruik van eenig geneesmiddel, achter wegen, en laten zich door midden zouten en bittere geneesmiddelen genezen. Zelden behoeft men ze door kina te onderdrukken, meerendeels doet deze meer kwaad als goed.

De najaars-koortſen, heerſchen van Augustus tot Februarij, het meeste van het begin van Augustus, tot het einde van November - zij zijn doorgaans moeijelijker te genezen als voorjaars-koortſen, hardnekkig en menigwerf kwaadaardig. Zelden neemt men bij haar het ontſtekingachtige, bijna altijd het gastriſche-galachtige, ſomwijlen het rot- en zenuwachtige karakter waar, zij zijn zeer tot inſtortingen genegen, en gaan meer, als alle andere, in langdurige en gevaarlijke naziekten over.

3°. Het gevaar dat de tusſchenpoozende koortſen in-

insluiten, is bij eenige zeer gering, de aanval begint, doorloopt zijne tijdperken, en eindigt, zoo als wij hem beschreven hebben; in den koortsvrije tusschentijd bevindt zich de lijder wel, en noch in den aanval, noch in den tusschen tijd neemt men gevaardreigende toevallen waar. Na een zeker getal aanvallen blijft de koorts van zelve weg, of laat zich bij eene doelmatige behandeling, spoedig en gemakkelijk genezen. De voorjaarskoortsen behooren bijna altijd tot deze soort, men noemt ze goedaardige (*febres benignae*). Bij andere is het gevaar zeer groot, zij dooden reeds met den tweeden, derden, en vijfden aanval door beroerten, slaapzucht en stuipen, of gaan in andere kwaadaardige aanhoudende koortsen over, zijn zeer hardnekkig, weerstaan aan de gewone koorts-middelen af gaan in ongeneesbare naziekten over, deze noemt men kwaadaardige (*febres perniciosae malignae*).

4°. De orde en regelmatigheid waarin de koortsaanvallen volgen, is dikwijls zeer bepaald, zoo dat zij op de koortsdagen, op een en hetzelfde uur, of regelmatig eenige uren vroeger of later terugkomen. Of de koortsaanvallen nemen in het geheel geene regelmatige volgreeks in acht, zij komen op onbepaalde dagen en uren, met langere en kortere tusschen tijden, dan met, dan zonder voorloopers, met duidelijke, of onduidelijke ont-

wik-

wikkelde tijdperken terug. De eerste noemt men regelmatige koortsen (*febres typicae*, *regulares*) de laatste onregelmatige (*febres intermittentes atypicæ*, *vagæ*, *erraticæ*, *irregulares*).

Wanneer in de regelmatige, de koortsaanval telkens op hetzelfde uur van den dag komt, noemt men ze eene staande koorts, (*febris intermittens typica fixa*). Komt de aanval steeds op den koortsdag terug, doch zoo, dat hij telkens een of meer uren vroeger komt, dan is zij eene vooruitspringende koorts (*febris intermittens typica antevertens*, *anteponens*). Komt de aanval op den koortsdag telkens een of meer uren later als de vorige, dan is zij eene achttruitspringende koorts, (*febris intermittens typica*, *retardens*, *postponens*).

5°. De verdeeling volgens den tijd, of de langere of kortere duur des koortsvrijen tusschentijd is eene der belangrijkste, van alle de voorgestelde verdeelingen.

a. De daagsche koorts (*febris quotidiana*) is die welke in de 24 uren eenen aanval en eene koortsvrije tusschentijd heeft. Gewoonlijk maakt zij haare aanvallen des voormiddags, zij komt niet zeer dikwijls voor, en diegene, welke nog voor haar gehouden worden, zijn veelmalen dubbelde anderendaagsche koortsen. Dat zij nimmer zouden voorkomen, ge-

lijk eenige Schrijvers gewild hebben, ſtrijdt met de ervaring der meeste geneesheeren, die in de gelegenheid waren, koude koortſen in landen waar zij Endemisch en Epidemisch heerſchen, waar te nemen. Zij heerſchen gewoonlijk bij koud en vochtig weder, in het voor- en najaar, en in winters zonder vorst. Kinderen, zwakke en ſlijmachtige geſtellen tast zij bij voorkeur aan. De koude in den aanval is matig maar duurt lang, de pols is minder ſchielijk en vol, de pis niet zoo rood als in de anderendaagſche. Waar niet reeds vooraf eene ſlijmachtige geſteldheid aanwezig was, ontwikkelt zij zich in de loop der koorts en gaat met ſlijmachtige ontlastingen gepaard. Zij is veelal langdurig en hardnekkig, en eindigt zelden vroeger dan met den veertienden aanval.

b. De anderendaagſche koorts (Febris tertiana). Heeft om den anderen dag eenen koortsaanval op een en denzelfden tijd, en een eene koortsvrije tusſchentijd van 42 uren, den aanval tot 6 uren gerekend. Zij komen gewoonlijk in het middagsuur en des namiddags; zij heerſchen meer in het voor- als in het najaar, zijn doorgaans goedaardig, genezen ſpoedig en gemakkelijk, met den 5, 7, en 9 aanval. Epidemisch heerſchende nemen zij ſomwijlen een kwaadaardig karakter aan. Ook zijn zij meer als andere tot inſtortingen

ge-

genegen. De aanvallen zijn doorgaans hevig maar duren korter als bij andere; de koude is zwaar, de hette brandend, de dorst en hoofdpijn zeer groot. Haar karakter is gemeenlijk zuiver gastrisch, of gaat met dezen toestand gepaard, misselijkheid, walging, bittere smaak en galachtige brakingen zijn derhalve ook zeer gewone verschijnselen en toevallen.

c. De derdendaagsche koorts, (Febris quartana). Na de koortsdag volgen twee vrije tusschendagen, zoodat tusschen de twee aanvallen 60 tot 68 vrije uren zijn. De aanvallen zijn doorgaans zeer standvastig bepaald, zoodat zij dikwijls weken en maanden, geen minuut vroeger of later komen, als de voorgaande; zij komen des avonds en des nachts en duren tot den volgenden morgen, en zijn meer langdurig als hevig, de koude duurt kort, de hette langer, het zweet het langste. In moerassige landstreken, bij vochtige lucht, in het najaar en op het einde van voorafgegane tusschenpoozende koorts-Epidemien die eenen anderen *typus* hielden, zijn zij het gewoonlijkst. Menigvuldig ontwikkelen zij zich uit daagsche en anderendaagsche koortsen, als deze te meermale instortingen gemaakt hebben, of ondoelmatig behandeld zijn. Zelden heerscht zij als volkomene Epidemie, ziekelijke personen, kwaadsappige gestellen, en zoodanigen die met gebreken in de ingewanden en verstop-

pingen in de lever behebt zijn, tast zij het meeste aan. Zij doet de bewerktuiging ſterker aan, en is haar vijandiger als andere tusſchenpoozende koortſen. De lijders worden ſpoedig zwak, krijgen een ziekelijk, kwijnend en ontdaan voorkomen, als zij lang duurt, kan zij in langdurige en ongeneesbare naziekten overgaan. Zij beſlist zich zelden voor den 14den aanval; in landen, waar de tusſchenpoozende koortſen landeigen zijn, vindt men perſonen die er ſedert jaren mede behebt zijn, andere blijven het gedurende hun geheel leven. Zoodanige perſonen bevinden zich in de koortsvrije tusſchentijd volkomen gezond, hebben goede eetlust en ſpijsverteering, en nemen hunne gewone bezigheden zonder eenig ongemak waar.

Dat eene derdendaagſche koorts gezondheid en een lang leven voorſpellen zoude, aan hun, die er in hunne jeugd mede aangetast waren, behoort tot die geneeskundige vooroordeelen, die naauwelijks eene wederlegging verdienen.

De vierdendaagſche koorts, (*Febris Quintana*). Van de vier-, vijf- en meerdaagſchekoortſen, de maandelijkſche en jaarlijkſche, komen ſomwijlen, echter hoogst zeldzaam de vierdendaagſche voor, de overige behooren meer onder de herſenſchimmen als in de geneeskunst te huis.

In

In alles is de vierden daagſche koorts gelijk aan de derdendaagſche, en onderſcheidt zich van deze alleen, dat drie koortsvrije dagen tusſchen twee aanvallen in zijn.

Dubbeld noemt men die tusſchenpoozenden koortſen, welke in de bepaalde koorts tijden van de daagſche, anderen daagſche en derden daagſche in plaats van eenen twee aanvallen hebben, (*febris duplex*). en de aanvallen, in die regel volgen, dat op iederen dag maar eenen aanval plaats heeft, in dier voege dat altijd de eerſte, derde, vijfde, zevende &c. de tweede, vierde, zesde en achtſte aan elkanderen gelijk zijn. Verdubbelde, (*duplicata*); als op eenen dag twee aanvallen volgen.

e. De dubbelde daagſche koorts (*febris int. quotidiana duplex, vel duplicata*). Heeft in de 24 uren twee regelmatig afloopende aanvallen, met eenen koortsvrijen tusſchentijd. Zij komt zeer zelden voor, de beroemde FRANK, zag haar ſlechts eenmaal, andere Geneesheeren hadden gelegenheid haar meermalen te zien, in tijden van Epidemien heb ik ze eenige malen waargenomen, bij lijders met chroniſche gebreken die reeds koortsaandoening hadden en bij hun waar de tusſchenpozende koorts, in eene aanhoudende over ging.

f. De dubbelde anderen daagſche koorts, (*febris tertiana duplex*). Maakt in de 24 uren eenen aanval, die zich niet gelijk is,

 maar

maar in hevigheid, duur, toevallen en den tijd waarin zij komt, op de effen en oneffen dagen, verschilt. De aanval van den eersten dag komt overeen met die van den derden, en die van den tweeden, met dien van den vierden enz., zij heerschen in het voor- en najaar dikwijls Epidemisch, en komen veelvuldiger als de andere dubbelde koortsen voor. Zij worden ligtelijk met de eenvoudige daagsche koorts verwisseld. In haar begin en einde zijn, of worden zij dikwijls eenvoudige anderendaagsche, die dezer *typus* aandemen. De verdubbelden anderendaagsche koorts, (*febris int. tertiana duplicata*) die om den anderen dag twee aanvallen hebben, zijn volgens het getuigenis der meest ervarene Geneesheereu door hun niet gezien. Hoezeer men nu wel niet de mogelijkheid van deze koortsvorm kan betwisten, mag men toch vastsstellen dat zij ten hoogsten zeldzaam is.

g. De dubbelde derdendaagsche koorts. (*febris int. quartana duplex.*) maakt twee achter een volgende dagen eenen aanval, en de derde dag blijft vrij. De aanvallen van den eersten en vierden dag, en die van den den tweeden en vijfden, zijn in sterkte der toevallen en den tijd wanneer zij komen, aan elkanderen gelijk. Deze koorts is in het geheel niet zeldzaam, veel malen heb ik haar in koorts Epidemiën, vooral in het najaar, en

bij

bij lijders, die aan de zeeuwſche koorts gingen, waargenomen. In het algemeen vond ik haar minder hardnekkig, minder nadelig voor de bewerktuiging in de gevolgen, en ligter om te genezen, als de eenvoudige derdendaagſche. De verdubbelde derdendaagſche koorts, (*febris quartana duplicata*): wanneer op den koortsdag twee aanvallen zijn en de twee tusſchendagen vrij blijven, en de verdubbelde (*febris quartana triplicata*) zijn, indien zij immer voorkomen, en de daarvan geboekte voorbeelden niet aan misvattingen haar aanwezen te danken hebben, doch zeker de zeldzaamſte van allen.

6°. *Verdeeling volgens de geaardheid van den aanval.* (*Paroxysmus*).

a. *Gewone tusſchenpoozende koorts.* (*febris intermittens ordinaria*). Deze zijn de genoemde goedaardige, welkers aanvallen uit de gewone tijdperken en de daartoe behoorende toevallen zamengeſteld zijn, regelmatig opkomen, afloopen, eene koortsvrije tusſchentijd, en geene toevallen die iets kwaads voorſpellen met zich gepaard hebben. zij zijn de meest gewone van alle tusſchenpoozende koortſen, genezen gemakkelijk, volkomen, en laten geene naziekten terug.

b.) *De half aanhoudende tusſchenpoozende koortſen.* (*febris intermitens subcontinua, subintrans, tritaeophyra, ſemitertiana, hemitri-*

tritaeus). Zijn diegene waarin de koortsvrije tijd, tusſchen de aanvallen, zoo kort en onduidelijk is, dat zij zich naauwelijks laat onderſcheiden en men in twijfel ſtaat, of de onderhevige koorts tot de tusſchenpoozende of aanhoudende, of tot beiden tevens behoort. Met de anderen daagſche koortſen, is dit het meeste het geval, wanneer zij lijders aantasten die alvorens reeds aan eene aflatende koorts leden, en nu bij aanhoudende koortſen om den anderen dag eenen aanval van zwaare koude krijgen, waarna zich de koorts nog meer verheft. Deze koortsvorm is hoogst gevaarlijk; in tijden dat kwaadaardige koortſen heerſchen, komt zij het meeste voor. De oorzaak waarom men haar zeldzaam beſchreven vindt, en haar beſtaan in twijfel getrokken wordt, is mijns bedunkens daarin gelegen, dat vele Geneesheeren op den tijdpas dien de koortſen in acht nemen, weinig oplettend zijn, en zulks zelfs bij ſommigen onder de beuzelarijen gerekend wordt; bij de ſchriften der oude geneeskundige is zij bekend onder den naam van *Tritaeophijra*.

Als de tusſchenpoozende koortſen den ſchijn van eene aanhoudende aannemen, doordien zich de aanvallen zoodanig in de lengte rekken, dat de eene aanval in den volgenden overgaat, de lijders aanhoudend koorts hebben, waar de verheffingen regelmatig, met koude en om den anderen dag plaats hebben, dragen zij den naam van *Hemitritaeus*.

Ko-

Komen de aanvallen dagelijks, en telkens eenige uren vroeger, en houden langer aan, zoodat, zij met den derden of vierden aanval, den geheele tusſchentijd, die koortsvrij zijn moest aanvallen en in elkanderen overgaan, dan is het een *febris subintrans.* Het zijn gewoonlijk anderendaagſche, de aanval begint met koude, en alvorens dezelve geheel nalaat, neemt zij den regelmatigen loop der anderendaagſche koorts weder aan.

Wanneer tusſchenpoozende koortſen in volkomen aflatende (*remittentes*) overgaan, die zich van de gewone alleen daarin onderſcheiden, dat eene tusſchenpoozende koorts vooraf ging, en de verheffingen (*exacerbationes*) en aflaten (*remissiones*) eene groote regelmatigheid inachtnemen, heeten zij half aanhoudende. (*febris subcontinua.*)

Alle de genoeemde koortſen zijn veel belangrijkere ziekten dan de andere tnsſchenpoozende koortſen, zij houden het midden tusſchen de gewone, en de hoogst gevaarlijke zeer dlkwijls doodelijke vergezellende koortſen, waarvan ſtraks nader zal geſproken worden. De zwakte en krachteloosheid die haar als voorloopers vooraſgaan, de hoofdpijn, neiging tot ijlhoofdigheid, ſlaapzucht, de belangrijkheid en menigvuldigheid der overige toevallen, geven genoegzaam het groote gevaar, dat zij inſluiten, te kennen.

c. De

c. De vergezellende koortsen. (febres interm. comitatæ). Dragen dezen naam uithoofde van het eene of andere toeval, dat iederen aanval vergezeld, met het afgaan der koorts verminderd en in de koortsvrije tusschentijd geheel nalaat. Gewoonlijk zijn deze bijkomende toevallen belangrijker als de koorts zelve en wijzen een bijzonder lijden van het zenuwstelsel onder de gedaante van eene algemeene of plaatselijke ziekte aan. Het koortskarakter is bijna altijd dat van *typhus*. Zij komen meerendeels als Epidemische en Endemischə koortsen in moerassige landen na heete zomers, bij hoog bejaarden lieden ook Sparodisch voor. Haar *typus* is gewoonlijk de anderendaagsche en derdendaagsche zelden de daagsche of dubbelde. De tijd tusschen de aanvallen is zelden volkomen koortsvrij; de pols blijft schielijk en klein, of is onregelmatig en tusschenpoozende; de tong en mond blijven droog, de dorst, hoofdpijn en onrust houden aan, de lijder zijn zeer zwak, afgemat en droevig; dikwijls zijn zij zoo zwak, dat zij naauwelijks verstaanbaar kunnen spreken. De geringste beweging veroorzaakt walging, misselijkheid, brakingen en flaauwtens, zij zweeten sterk, de *urin* blijft waterachtig en rauw, de lijders zijn slapeloos of slaapzuchtig en gevoelen zich bij het ontwaken, nog afgematter als te voren.

De

De Schrijvers over de tusſchenpoozende koortſen raadplegende, vindt men voorheelden van bijna alle ziekten en toevallen, welke zich wel eens met tusſchenpoozende koortſen vereenigden, en als vergezellende koortſen voorkwamen. Daar het hier de plaats niet is alle aan te halen, zullen wij ons alleen tot de gewigtigſte en meest gewoone bepalen. REIL, VON HOVEN, MEDICUS, TRNKA, enz. hebben dezelve alle meer afzonderlijk behandeld.

Bij eenige van deze koortſen zijn de gewone toevallen der tusſchenpoozende, alleen zoodanig vermeerderd en hevig, dat zij eene eigenaardige gedaante aannemen en het gevaar aanmerkelijk vergrooten. Of de aanwezige toevallen zijn geheel vreemdaardig aan die, welke in de gewone tuspoozende koortſen waargenomen worden.

Tot de eerſte ſoort behooren:

a. *De koorts met koude verſtijving*, (*febris intermittens algida*). De toevallen zijn, buitengegewone zware en hevige koude, gedurende den geheelen aanval, weinig of geene hette noch zweet, en onvolkomene tusſchenpoozingen. Wanneer de lijders gelijktijdig hette en koude ontwaren, die, gelijk de oude zeggen, met elkanderen ſtrijden, dan noemen zij ze eene heetkoude koort (*epiala*), zij gaat met de volgende toevallen gepaard: onleschbare dorst, groote benaauwheid, bleek, ingevallen, ontſteld, dood-

ge-

gelijkend aangezigt, tusſchenpoozende pols, buitengemeen groote zwakte, onvermogen zich te bewegen, flaauwten, en met den derden of vierden aanval, de dood.

b. *De zweetkoorts*, (*febris intermittens sudatoria, diaphoretica, elodes, helodes*). Matige koude die niet in drooge hette, maar in een zeer ſterk en ſmeltend zweet overgaat, dat zeer lang duurt en meerendeels eerst met de koude van den volgende aanval voor eenen korten tijd ophoudt, om met vernieuwde hevigheid weder te beginnen. Met iederen aanval neemt het zweet toe, de natuurlijke warmte verminderd, de pols wordt zeer zwak en tusſchenpoozende, de krachten verminderen, zelden overleven de lijders den derden aanval.

Tot de tweede ſoort van vergezellende koortſen die onder de gedaante van eene andere ziekte en met vreemdaardige verſchijnſelen en toevallen voorkomen, behooren:

a. *De tusſchenpoozende koorts met ſlaapzucht.* ſlaapkoorts, (*febris soporosa*). Naarmate de ſlaapzucht tot eenen meer of minder hoogen trap gerezen is, komt deze koorts met onderſcheidene benamingen voor. Als de lijders aanhoudend ſlapen, maar kunnen opgewekt worden, dan is het *febris interm. comatoſa*; wanneer de lijders wel kunnen opgewekt worden, maar wakker zijnde, bewustloos blijven en ijlen; *ſebris interm. lethargica;* als de ſlaap aanhoudend en

zoo

zoo vast is, dat de lijder in het geheel niet kan opgewekt worden, *febris interm. narcotica;* als de ademhaling daarbij ſnorkend, het aangezigt blaauwachtig opgezet en de aanval plotſeling op een oogenblik begint, *febris apoplectica.* Daar deze onderſcheidene benamingen alleen de de verſchillende graden aanwijzen, die de ſlaapkoorts heeft, zoo zijn zij ook alleen maar in dat opzigt van eenig nut voor de beoefening der geneeskunde. Meest heerſchen zij Epidemisch, de aanvallen duren zeer lang, de tijd tusſchen de aanvallen is zelden volkomen koortsvrij. De ſlaapzucht begint reeds met den eerſten aanval, neemt met den volgenden toe, en doodt door beroerte met den derden of vijfden. Zij houdt den anderendaagſchen, derdendaagſchen en dubbeld derdendaagſche *typus.* De laatſte was in de Epidemie van 1808 en 1809 de gewoonlijkſte.

b. *Tusſchenpoozende koorts met ſlaauwte (febris interim. ſyncopalis).* De koortsaanval begint met ſlaauwten, die afwisſelend, tot aan zijn einde voortduren; de pols is klein en zwak, de lijder in den hoogſten trap krachteloos, zoo zelfs, dat in den vrijen tijd, tusſchen de aanvallen, de geringſte beweging ſlaauwte ten gevolge heeft; de meeste lijders ſterven in de eerſte aanvallen.

b. *Tusſchenpoozende koorts met ſtikzinking, (febris interm. astmatica, catarrhalis).* De

aanvallen beginnen met drooge hoest, benaauwdheid, aamborſtigheid, reutelend geluid op de borst; met iederen volgenden aanval, nemen deze toevallen toe, de lijders worden hoe langer hoe onrustiger, de handen voeten en het aangezigt worden koud, hebben eene blaauwachtige gemarmerde kleur, de pols is zeer klein, het zweet koud, de ademhaling word ſteeds moeijelijker, de zwakte neemt toe, en de lijders geven, als iemand, die aan gebrek van lucht tot den ademhaling geſchikt, ſtikt, den geest.

d. *Tusſchenpoozende koorts met blindheid*, (*febris intermittens Coeca*). De koortsaanval begint met blindheid, die eerst met zijn ophouden verdwijnt. Gewoonlijk zijn gelijktijdig nog andere zenuwtoevallen, als ſlaapzucht, ſlaauwten, ſtuiptrekkingen, doofheid, gevoelloosheid, enz. aanwezig. Zij is zeer gevaarlijk en doodt, na weinige aanvallen door beroerte, ſtikking en ſtuipen.

e. *De tusſchenpoozende koorts met zijde-wee*, (*febris interm. pleuritica*). Iedere aanval begint met de gewone toevallen en verſchijnſelen van het zijde-wee (*pleuritis*) welke gedurende den koortsvrijen tusſchentijd nalaten, of geheel verdwijnen, maar met iederen aanval heviger wederkeeren. De koorts kan daarbij het karakter van *ſynocha* of *typhus* hebben. De ontſteking doorloopt niet tegenſtaande de tusſchenpoozingen hare gewoone tijdperken, en kan in verettering of verſterving overgaan. Gewoonlijk heerscht de-

deze koorts in het najaar Epidemisch, en gaat met de gastrifche en galachtige gefteldheid gepaard; over het algemeen heerscht zij niet dikwijls. Ook andere ontftekingen kunnen een tusfchenpoozend karakter aannemen, of zich met eene tusfchenpoozende koorts verbinden.

f. *Tusfchenpoozende koorts met maagkramp (febris interm. cardialgica).* De koortsaanvallen worden door hevige pijnen en kramp in de maag voorafgegaan, of gaan er mede gepaard, alsook met misfelijkheid, neiging tot braken en looze brakingen; flaauwten, krachteloosheid, hik, ftuiptrekkingen en andere toevallen meer, komen met iederen aanval terug, nemen in hevigheid toe, en kunnen doodelijk afloopen.

g. *Tusfchenpoozende koorts met pijn in den buik, (febris interm. colica).* Tusfchenpoozende zeer zware pijnen in de navelftreek en den onderbuik, die met de koortsaanvallen beginnen en afgaan, verftopte buiksontlasting, hevige zeer afmattende brakingen, met een brandend gevoel in den flokdarm en keel, moeijelijke waterlozing, benaauwdheid, koud zweet, zenuwtoevallen, ftuiptrekkingen enz. die ten laatften met den dood eindigen.

h. *Tusfchenpoozende koorts met boord, (febris interm. cholerica).* Onderfcheidt zich van de vorige alleen door grootere hevigheid in de genoemde toevallen, den fpoediger volgenden dood,

en de ruime ontlastingen van galachtige stoffen doorbraken en buikloop.

i. *Tusschenpoozende koorts met watervrees, febris interm. hydrophobica*), meer dan gewone zwaare koortsaanvallen, die regelmatig beginnen en afloopen, zware dorst, drooge brandende mond en keel, een zamentrekkend gevoel langs de loop van den slokdarm, onoverwinnelijke afkeer van alle dranken, en volkomene watervrees. Gedurende de eerste koortsaanvallen, klaagt de lijder alleen over moeijelijke slikking, en dat hem alle dranken tegenstaan, met de volgende aanvallen ontwikkelt zich dit toeval in zijn geheel, in den koortsvrijen tusschentijd, kunnen zij zonder letsel drinken. Tweemalen heb ik deze koortsvorm waargenomen, in beide gevallen, stierven de lijders in den 5den aanval, met stuiptrekkingen.

k. *Tusschenpoozende koorts, met pijn in de ledematen, febris interm. arthritica*). Vastzittende of vliegende pijnen in de ledematen, folteren gedurende den koortsaanval, den lijder op het hevigste, de pols is daarbij klein en krampachtig, de lijder zeer benaauwd, de ademhaling moeijelijk, zwaare dorst, groote algemeene zwakte, kramp en stuiptrekkingen die doodelijk eindigen.

l. *Vermomde tusschenpoozende koorts, (febris intermittens larvata,)* noemt men de zoodanige ziekten, welke van hare gewone vorm en loop afwijken, regelmatige aanvallen en vrije tus-

schen-

ſchentijden hebben. Gewoonlijk houden zij den anderendaagſchen *typus*, echter kunnen zij ook iederen anderen aannemen. Zij komen het meeste voor in tijden, waarin tusſchenpoozende koortſen Epidemisch heerſchen, en in landen waar zij tot de gewone landziekten behooren; intusſchen heeft men ze ook gezien in landen, en tijden waarin hoogstzelden tusſchenpoozende koortſen waargenomen worden. Meerendeels hebben zij een zenuwaardig en kwaadaardig karakter, doch zelden zijn zij het in eenen zoo hoogen trap als de vergezellende. De koortstoevallen, die den gewonen aanval der tusſchenpoozende koortſen zamenſtellen, ontbreken dan eens geheel of zijn ſlechts onvolkomen ontwikkelt aanwezig, doch nimmer heeft eene volkomene koortsaanval, die met koude begint, en met zweet eindigt, daarbij plaats, (want dan zouden zij tot de vergezellende behooren, want het hoofdzakelijkſte onderſcheid waardoor zich beide koortsvormen van elkanderen onderſcheiden is, daarin gelegen. De ziekte, welke deze periodieke gedaante aanneemt, is of plaatſelijk of algemeen. Tot de eerſte behooren de waargenomene gevallen van halfzijdige hoofdpijn, tand- en kiespijn, maagkramp, hik, blindheid, doofheid, belemmerde ſpraak, pijn in een der ledematen enz. Tot de tweede behooren, vallendeziekte, vrijsterziekte, (*hysteria*) krankzinzinnigheid en alle mogelijke zenuwziekten; roo-

 de-

deloop, aamborstigheid, zijde-wee, boord &c. Het periodike dat deze ziekte in dit geval aanneemt, en dat zij meerendeels alleen door de kina en andere koortsverdrijvende middelen te genezen is, kenschetst dezelve als vermomde koorts, en doet haar onderscheiden van de gewone vormen welke zij anders heeft. Naast deze eigenheden, neemt men ook nog andere verschijnselen waar, welke, waar zij aanwezig zijn, geenen twijfel omtrent haren eigendommelijken aard overig laten. De eerste aanval begint met koude, die met den eerstvolgenden minder is, en later geheel wegblijft. Ieder aanval eindigt met zweet. Bij eenen periodike hik, en bij eenen anderen lijder, met periodike krankzinnigheid, die beide door kina genezen zijn, vondt ik dit standvastig plaats hebben. De lijders hebben den gewonen onaangenamen metaalachtigen smaak, eigenaardigen nuchteren reuk uit de mond, zwaren dorst, zuur ruikend zweet, dat het linnen geel verft. De urin laat het gewone tigchelsteen kleurig bezinksel vallen; de krachten nemen sterk en spoedig af, en er heerschen ter gelijker tijd tusschenpoozende koortsen.

Verdeeling der tusschenpoozende koortsen, volgens haar bijzonder karakter.

a. *Ontstekingaardige tusschenpoozende koortsen, (febris intermittens inflamatoria, sthenica.* Het ontsteking karakter is zeker het zeldzaamste dat de tusschenpoozende koorts aanneemt. De mo-

ge-

gelijkheid daarvan geheel te ontkennen, zoude de grootste dwaasheid zijn, daar de getuigenissen der voortreffelijkste Geneesheeren, en de dagelijksche ervaring haar bestaan bewijzen, en de ijdelheid aantoonen van den twist, met zoo veel bitterheid, tusschen de Brouwnianen en niet Brouwnianen gevoerd; om dat de eerste de ontstekingachtige tusschenpoozende koortsen geheel uit de leerboeken der geneeskunde wilden verbannen, en alle voor asthenisch gehouden hebben. In den winter en het voorjaar, vindt men ze het meest, zelden in den zomer, bijna nimmer in het najaar. Meerendeels alleen *sporadisch*, bij jonge anders gezonde sterke en volbloedige personen, die eenen voedende, prikkelende en verhittende leefregel volgen; na onderdrukte gewone bloedontlastingen en achterweeg blijvende maanstonden, bij sterke en volbloedige vrouwen. Somwijlen heerschen zij ook Epidemisch, of nemen tijdens eene ontstekingachtige ziekte gesteldheid, daarin deel, hoezeer zij oorspronkelijk een ander karakter gehad hebben.

Zij houden gewoonlijk den daagschen of anderendaagschen *typus*, nimmer of zeer zelden den derdendaagschen, met vooruitspringende aanvallen. De koorts houdt voor het overige eenen zeer regelmatigen loop, begint zonder voorloopers en valt plotseling aan. De aanval begint met zware koude, die door eene brandende lang aanhoudende hitte, hoofdpijn en ligte ijlhoof-

 dig-

digheid gevolgd wordt; de huid blijft lang droog, in de eerfte aanvallen zweten de lijders weinig, in de volgende neemt het toe, en is zeer ruim, naarmate dat de ontftekingachtige gefteldheid afneemt. De pols is vol en hard in de aanvallen, en alle de gewone en bekende toevallen eener ontftekingkoorts aanwezig. De tijd tusfchen de aanvallen, is in de daagfche nimmer geheel koortsvrij, de pols blijft vol en hard, de dorst, hette en hoofdpijn duren voort; zij zijn zeer genegen in eene aanhoudende koorts, met ontfteking over te gaan, en worden ligtelijk met de half aanhoudende verwisfeld. Bij de anderendaagfche, is de tusfchentijd zoo niet volkomen, doch veel duidelijker als bij de eerfte; de langerdurende tijdruimte tusfchen de aanvallen, brengt de toevallen meer tot bedaren, intusfchen blijft de pols fteeds eenigermate vol en hard, en onderfcheid zich zeer kennelijk van den kleinen zwakken pols, bij koortfen van het *typus* karakter. Als zij zuiver ontftekingachtig zijn, en eenen eenigzins hoogen trap bereikten, gaan zij met plaatfelijke ontftekingen, of ten minsten met toevallen gepaard, die eene neiging tot ontfteking, en vermeerderden aandrang van vochten, naar enkele deelen te kennen geven. De ijlhoofdigheid, het roode opgezette aangezicht, roode uitpuilende oogen en neusbloeding, vindt men, wanneer de herfenen het meest door

de-

deze ontſtekingachtige geſteldheid lijden. Heeft dit plaats met de ingewanden der borstholte, dan is de borst bezet, de ademhaling moeijelijk, kort afgebroken, de hoest droog, met aanhoudende of vliegende pijnen in de borst, benevens die toevallen, welke bij pleuris en longontſtekingen voorkomen. Het ontſtekingachtige koortskarakter, kan ook met de andere gemengt en vereenigt voorkomen, het meeste heeft dit plaats met het gastriſche en galachtige, en men heeft niet zelden geheele Epidemiën van deze geaardheid waargenomen.

b. *De zenuwachtige tusſchenpoozende koorts*, (*febris interm. nervosa*, *asthenica*). Op verre weg de meeste tusſchenpoozende koortſen, hebben dit karakter, of nemen het in haren loop aan, ook daar, waar zij oorſpronkelijk een ander gehad hebben. Zij heerſchen meest Endemisch en Epidemisch, nemen alle gedaanten, van eenvoudige, goedaardige, kwaadaardige, vergezellende en vermomde aan. Haar *typus* is onbepaald, voor uit ſpringend, of achter uitgaande, de daagſche, anderendaagſche en derdendaagſche, zoowel enkel als dubbeld; in moerasſige landſtreken, in het najaar, bij aanhoudend koud en vochtig weder, na ſterk opgewekte hartstogten, zijn zij het gewoonlijkst; alle de oorzaken, welke eene aanhoudende zenuwkoorts voortbrengen, kunnen ook eene tusſchenpozend ten gevolgen hebben. Bij de geneeskundige

 Schrij-

Schrijvers, over deze koorts, vindt men, dat zij somwijlen het zenuwachtige karakter als het eenigste dat zij aanneemt, vastſtellen; dewijl andere dit karakter alleen bij de kwaadaardige en vergezellende, zoo als de ſlaapkoorts, de koorts met beroerte enz. willen laten gelden, en nemen nog eene koortsſoort, onder de benaming van prikkelkoorts (*febris a nimia irritatione*), aan. Doelmatiger komt het mij voor, alle tusſchenpoozende koortſen, die het bepaald, ontſtekingachtig, rotachtige en gastriſche niet hebben, en alle ſtoffelijke oorzaken ontbreken, of waar deze opgeruimd zijnde, de koorts voortduurt, en alleen door kina en ſoortgelijke koortsverdrijvende middelen kan genezen worden, als tot de zenuwkoortſen behoorende, te beſchouwen. En naar belang der meerdere of mindere gevaarlijkheid en belangrijkheid der toevallen, eene ligte goedaardige tusſchenpoozende zenuwkoorts, en eene zware, gevaarlijke of kwaadaardige aan te nemen.

Zij onderſcheiden zich van andere tusſchenpoozende koortſen, door haren langeren duur, zware pijn, in het hoofd met woestheid, duizelingen, ijlhoofdigheid, flaauwten, groote zwakte; opſpringen der pezen, ſlaapzucht, verlammingen, beroertens, ſtuiptrekkingen en andere zenuwtoevallen; belemmerde zinwerktuigelijke verrigtingen, blindheid, doofheid, gevoelloosheid enz; de pols is klein, zwak, onregelmatig of

tus-

tusſchenpoozende. Met het afgaan der koortsaanval, verminderen deze toevallen, maar zelden is de tusſchentijd zoo volkomen als bij andere koortſen, en er blijven meerdere of mindere, der genoemde toevallen terug, die eerst geheel, in het tijdperk der genezing verdwijnen.

c. *De rotachtige tusſchenpoozende koorts*, (*febris intermitt. putrida.*) Heerscht meest Epidemisch in heette landen en moerasſige gronden. Zij houdt gewoonlijk de daagſche of dubbelde anderendaagſche *typus*, de aanvallen ſpringen vooruit, loopen ſpoedig in elkanderen, en de koorts neemt de gedaante van eene gewone aanhoudende rotkoorts aan. Zij onderſcheidt zich van andere tusſchenpoozende koortſen, door haare kwaadaardigheid, de uitputtende ontlastingen, de neiging tot ontbinding en rotting, en alle die toevallen, welke bij de aanhoudende rotkoorts voorkomen. Toevallen, die het meeste in deze koorts waargenomen worden, zijn: bloedige buiksontlastingen, uitputtend zweet, zwarte, blaauwe en roode vlekken, en koudvurige verſtervingen. De koude, waarmede de eerſte aanval begint, is zeer zwaar, in de volgende aanvallen minder, maar de hitte zeer brandend en langdurig, in de tijd tnsſchen de koortsaanvallen, verminderen de ziekteverſchijnſelen, maar houden niet geheel op, de vlekken zijn minder duidelijk, doch zichtbaar. De koudvurige ver ſtervingen, blijven met het afgaan van iederen

aan-

aanval op die hoogte ſtaan, welke zij in den aanval bereikt hebben, maar nemen telkens, gedurende den volgenden in uitgebreidheid toe. De lijders herſtellen zeer langzaam en blijven lang zwak. De kina moet ſpoedig in ſubſtantie, en in ruime giften toegediend worden, anders bezwijken zij in den derden of vierden aanval. In een merkwaardig, hiertoe behoorend geval door mij behandeld, werd de lijder plotſeling aangevallen, en raakte buiten kennis, het geheele ligchaam was met vlekken bezaaid, aan de ledematen kwamen blaauwe blazen met een ſtinkend ſcherp vocht gevuld, uitbotten; aan de elleboog, de heup en den enkel, van die zijde waarop de lijder gelegen had, zag men koudvurige verſtorvene plekken; van de grootte van een ſchelling, tot die van eenen gulden. De aanval duurde 12 uren, en eindigde met een zeer ruim en ſtinkend zweet. In de apyrexia was de pols klein en zwak, de lijder klaagde zeer over afgematheid, en konde het bed niet verlaten. De koorts hield den anderendaagſchen *typus.* De volgende aanval was gelijk aan de eerſte, de verſtervingen namen toe, en er kwamen nog meer vlekken en blazen op, nietegenſtaande dat de lijder twee oncen kina in poeder met wijn, en andere gepaste geneesmiddelen gebruikt had, nadat een braakmiddel was vooraf gegaan, dat zeer ruime ontlastingen bewerkt had. De derde aanval was korter van duur, de

toe-

toevallen minder hevig, de verſtervingen bleven ſtaan, er waren drie oncen kina tusſchenbeiden gebruikt. De vierde aanval was zeer gering, de vijfde en zesde naauwelijks merkbaar, en de zevende bleef geheel achter. De koudvurige verſtervingen gingen tot ettering over. De lijder herſtelde bij het voortdurende gebruik van verſterkende en voedende hulpmiddelen langzaam maar volkomen.

d. *De gastriſche tusſchenpoozende koorts*, (*febris interm. gastrica*), gaat altijd met meer of minder duidelijk ontwikkelde gastriſche toevallen gepaard. Naar den aard der gastriſche ophooping, verdeelt men ze in galkoortſen (*feb. int. biliosa*) in ſlijmkoortſen, (*feb. interm. pituitosa*) wormkoortſen (*feb. interm. verminosa*), en in koortſen met ophoopingen van onverteerde en andere vreemde, door den mond in de eerſte wegen gebragte ſtoffen ((*febris interm. saburrhalis*).

Zeer vele tusſchenpoozende koortſen hebben dit karakter, of gaan er mede gepaard; doordien de meeste der voortgedragen oorzaken van dien aard zijn, dat zij eenen nadeeligen invloed op de ſpijsverteringswerktuigen uitoefenen, en hunne verrigtingen ziekelijk veranderen. Of de opgehoopte ſtoffen in de eerſte wegen, de eenigſte oorzaken voor de tusſchenpoozende koortſen opleveren, en hoe zij bij eene voortdurende inwerking, eene periodike tusſchenpoozende ziekte

te kunnen voortbrengen, zijn voor alsnog, onbeslisbare twist gedingen, waarop men wel de grondstellingen van de onderscheidene geneeskundige leerstelsels toegepast, maar daardoor nimmer verklaard heeft. Voor de beoefenende geneeskunde is het van belang, dat de tusschenpoozende koortsen, met de gewone gastrische toevallen en verschijnselen gepaard gaan, en dat men de behandeling daar naar moet regelen en wijzigen. De ervaring heeft door alle tijden en ten spijte van alle stelsels geleerd: dat geheele Epidemien dit karakter kunnen hebben; dat eene roes, eene overmatige maaltijd, bedorvene of onverteerbere spijzen, dikwijls weinig uren na het genot, door eene tusschenpoozende koorts gevolgd worden; dat vele alleen door ruime brakingen en buikontlastingen genezen, die aan alle andere geneesmiddelen, hardnekkigen tegenstand bieden, en zich verslimmeren; en eindelijk, dat zeer vele, die blijkbaar een ander karakter hebben, niet eerder door kina en andere koortsverdrijvende geneesmiddelen, geneesbaar zijn, alvorens men de eerste wegen, van de daarin bevatte stoffen ontledigt heeft. De gastrische koortsen zijn eenvoudige, zuiver gastrische, of zamengestelde, met het ontstekingachtige, zenuw- of rotachtige karakter. De gastrische heerschen meer in het najaar als in andere jaargetijden, gewoonlijk Epidemisch sporadisch komen zij in alle jaargetijden voor. Zij houden alle mogelijke soorten van aanvallen, de daagsche,

an-

anderendaagfche en derdendaagfche. De galkoorts houdt gewoonlijk den anderendaagfchen. De flijmkoorts vooral, wanneer zij met ziekelijk ingewanden verbonden is, den derdendaagfchen. De wormkoorts heeft meest eenen onregelmatigen *typus*. Bij de anderen is hij regelmatig met volkomene koortsvrijen tusfchentijden. Doelmatig behandeld zijn zij niet zeer langdurig en de krachten herftellen zich fpoedig, maar zij zijn zeer tot inftortingen genegen. De meest kenfchetfende en duidelijkfte aanwijzenden toevallen: zijn, aanhoudende misfelijkheid, bitteren onaangenamen fmaak, flijmige geel beflagene tong, brakingen met ruime ftofontlastingen geduren de deaanvallen, gevoel van zwaarte en volheid in de maag ftreek, opgefpannen onderbuik, rommelingen van winden, zeer ftinkende buikontlastingen, hoofdpijn, duizelingen, benaauwdheid, walg tegen alle fpijzen, verlangen naar zuurachtige dranken, geelachtige fmerige kleur van het aangezigt, vooral van het witte der oogen, troebele hooggekleurde pis.

a. Voorgefchiktheid. (*praedispofitio*). Bij de meeste lijders, welke door eene tusfchenpoozende koorts aangetast worden, gaat eene zekere aanleg voor dezelve vooraf. Die dan eens duidelijk ontwikkeld, en door de voorboden der koorts kennelijk wordt; bij anderen in het verborgene fluimert, zonder zich in het geringfte door waarneembare toevallen te openbaren. In tijden van Epidemien ziet Oorzaken.

ziet men niet zelden, dat de ſchijnbaar gezondſte en ſterkſte menſchen plotſelings aangetast worden, terwijl den eene veel mindere duurzame gezondheid welke aan dezelfde ſchadelijkheden bloot ſtonden, bevrijd blijven, hetzelfde heeft plaats waar zij ſporadisch voorkomen.

Waarin deze aanleg zijnen grond heeft, en van welke veranderingen in de bewerktuiging hij afhankelijk is, laat zich niet ſtellig verklaren, even min als zich niet bepalen laat, of de aanleg bij alle koortſen dezelfde, of volgens haar onderſcheiden karakter ook verſchillend is, en of hare verſchillende geaardheden, alleen in den aanleg, in de toetoevallige oorzaken, of in beiden moeten gezocht worden, eene bijzondere wijziging der prikkelbaarheid, eene vermeerderde of verminderde afſcheiding en ongelijkmatige verdeeling van het zenuwvocht; vreemdaardige prikkeling in de eerſte wegen; en eigenaardige veranderingen in de menging en zamenſtelling der bewerktuigde ſtof, zijn waarſchijnlijk, ieder voor zich alleen, genoeg voor de eenvoudige goedaardige koorts; en meerdere gelijktijdig aanwezig en vereenigt, voor de zamengeſtelde en kwaadaardige, de voorbeſchikkende geſteldheid of aanleg, waardoor het ontſtaan eener tusſchenpoozende koorts, door inwerking der bijkomende toevallige oorzaken, mogelijk gemaakt wordt.

Voor het overige is het daarvoor te houden, dat de aanleg voor de ontſtekingachtige of astenitſche tusſchenpoozende koorts, het meeste, met dien voor

de

de eenvoudige ontſtekingkoorts overeen komt. Terwijl voor de astheniſche of die met het tijphus karakter, voornamelijk zwakke zeer prikkelbare geſtellen, uit andere ziekten en koortſen verzwakt, en voor de gastriſche de zoodanige voorgeſchikt zijn, welke een phlegmatisch ſlijmachtig geſtel hebben, aan verſtoppingen verzwakkingen en ziekelijk gewijzigde afſcheidingen in de eerſte wegen lijden, en daarbij eene, zoowel in hoeveelheid als hoedanigheid, onregelmatige en ſlechte leefwijze houden.

Dezelfde toevallige oorzaken, welke aanhoudende koortsſoorten voortbrengen, kunnen ook tusſchenpoozende doen ontſtaan. De reden waarom zij, bij het eene voorwerp eene tusſchenpoozende, bij het andere eene aanhoudende ten gevolge hebben, ſchijnt alleen in den verſchillenden aanleg gegrond te zijn, wederkerig is de aanleg, een gevolg der onderſcheidene toevallige oorzaken, en meer in het bijzondere van de ſchadelijke invloeden van het klimaat, de jaargetijden, de weersgeſteldheid, en die des dampkrings, met alle daarin plaatshebbende veranderingen.

De geſchiedenis der tusſchenpoozende koortſen, levert reſultaten, die aan deze veronderſtelling: dat de aanleg een gewrocht der toevallige oorzaken zij, vele waarſchijnlijkheid bijzetten. Geheele landen en gewesten worden er gevonden, waar de tusſchenpoozende koortſen. tot de zeldzaamſte ziekten behooren, terwijl zij in andere landen nimmer ophouden te heerſchen. De natuurlijke geſteldheid van den

grond en den dampkring, in alle gewesten waarin zij heerfchen, onverfchillig of deze tot de heete, gematigde of koude ftreken des aardbodems behooren, ftemmen fteeds met elkanderen overeen, even als zij verfchillen met die van landen, waarin deze koortfen zelden voorkomen en bijna nimmer Epidemisch heerfchen. Waar door natuurkundige hulpmiddelen, deze bijzondere gefteldheden uit den weg geruimd worden, houden de tusfchenpoozende koortfen op, tot de landziekten te behooren, en komen in die landen te voorfchijn, wanneer eene haar ontftaan begunftigende verandering voortgebragt is geworden. Laagliggende moerasfige landen, die den dampkring bij aanhoudendheid met hunne bedorvene uitwafemingen bezwangeren, zijn het vaderland der tusfchenpoozende koortfen, terwijl hooggelegene drooge landen haar beftaan niet dulden. Als de moerasfige gronden drooggemaakt worden verdwijnen de koortfen; wanneer overftroomingen, zeer heete zomers, het graven van kanalen, langdurige en aanhoudende regens, deze uitwafemingen voortbrengen, mist het nimmer dat zij Epidemisch of Spiradisch ontftaan. Moeras-uitwafeming is, zoo niet de eenigfte doch de voornaamfte oorzaak, waardoor eerst de aanleg en naderhand de koorts zelve ntwikkeld wordt. De meerdere of mindere fchadelijkheid van deze uitwafemingen, hangt af van de grootere of kleinere hoeveelheid, zwavel-phosphorus en kool-ftof houdende water-ftoflucht, de grootere vochtigheid, de voorafgegane warmte maat, de daarop volgende koude, en de fnelheid waarmede

mede de eene met de andere afwisſelt. In die jaargetijden, waarin de weers-veranderingen het grootſte zijn: in het voor- en najaar, of in zomers en winters die even veranderlijk zijn, heerſchen zij bij voorkeur, en houden op, zoo ras de weersgeſteldheid beſtendig wordt, zoowel bij geſtadige koude als bij aanhoudende drooge hette.

Tot de gewigtigſte ſchadelijke invloeden, die als toevallige oorzaken, behalven de genoemde aan de ontwikkeling der tusſchenpoozende koortſen zeer bevorderlijk zijn, behooren, plotſelinge hevig werkende hartstogten, ziekelijke afscheidingen in de eerſte wegen, vooral in de lever en de daarvan afhankelijke ophoopingen van gal, wormen, ſlijm, of ophoopingen van onverteerbare ſtoffen, die door haren prikkel eene ziekelijke terugwerking in het vaatſtelſel voortbrengen, teruggedrevene kroniſche huidziekten, en een eigenaardig *contagium*. De gevallen waarin zich deze koorts door beſmetting medegedeeld heeft, zijn wel hoogst zelden, doch haar beſtaan wordt door de getuigenisſen der geloofwaardigſte geneesheeren, bewezen.

Op de bijzondere karakters der tusſchenpoozende koortſen, hebben de toevallige oorzaken, mede eenen gewigtigen invloed. De bijzondere geſteldheden des dampkrings, de jaargetijden, weersgeſteldheid enz. met de daarvan afhankelijke ſtaande Epidemiſche ziekte geſteldheid, deelen zich even zeer aan de tusſchenpoozende, als aan alle andere koortſen mede, en wijzigen haar karakter. Als de Epidemiſche geſteldheid, de ontſtekingaardige is, dan nemen zij

dit karakter; in de gastrische, het *gastrische*; in de raauw-zenuw en rotachtige het zenuwen-rotachtige aan. In vele gevallen, vooral wanneer zij *sporadisch* heerschen, oefenen de individueele gesteldheden der lijders, daarop eenen gewigten invloed, bij den volbloedigen sterken, zal het ontstekingachtige, bij den zeer aandoenlijken zwakken, het zenuwachtige, de overhand hebben.

orzaak. oximo. Alles wat over de naaste oorzaak der koortsen in het algemeen, en in het bijzondere bij de aanhoudende gezegd is, vindt hier zijne plaats. Wat de zaak echter hier nog moeijelijker, als daar, doet zijn, is het *periodike* en den loop dezer koortsen. Te regt vraagt men, hoe laten zich de afwisselende toestanden, van ziekte en gezondheid verklaren, die regelmatig met elkanderen afwisselen, uit oorzaken welke aanhoudend en gelijkmatig, ten minsten gedurende eenigen tijd haren schadelijken invloed uitoefenen? zijn deze wisselingen aan van buiten op het ligchaam werkende invloeden, aan de veranderende standen der maan, aan den loop der hemelsche ligchamen, aan den invloed die zij op onzen aardbodem uitoefenen, aan *periodike* regelmatige veranderingen in den dampkring, voortgebragt door *electriciteït* of *magnetismus*, die buiten het bereik van ons waarnemings-vermogen blijven, of aan andere soortgelijke veranderingen toe te schrijven? of zijn zij als iets volstrekt inwendigs, in de bewerktuiging gegrond? en moeten zij in eenen bijzonderen koortsprikkel, in eene verandering der bewerktuigde stof, in

eene

eene verhoogde prikkelbaarheid, of in eene gewijzigde afscheiding der zenuw-vlociſtof gezocht worden? iedere van deze *hypotheſen* heeft een of ander maal tot grondſlag van breedſprakige verklaringen geſtrekt, die aan het einde alleen daartoe dienſtig waren, om ten bewijze te verſtrekken, dat alle verklaringen van dien aard gewaagd, en met de natuur, zoo als zij voor ons waartenemen is, in tweeſtrijd ſtaan. Zooveel ſchijnt intusſchen als zeker te kunnen aangenomen worden, dat welke geaardheid de tusſchenpoozende koortſen ook hebben, de invloed van het zenuwgeſtel, op het *periodike* der aanvallen, eenen zeer gewigtigen invloed heeft. Geneesmiddelen en geneeskundige behandelingen, hartstogten en gemoeds-geſteldheden die eenen nadeeligen nvloed op het zenuwgeſtel uitoefenen, verſlimmeren dezelve niet alleen, maar brengen dezelve terug, waar zij den lijders reeds verlaten hebben. Eene opgebeurde gemoedsgeſteldheid bevordert hare genezing; plotſelinge vreugde, blijdſchap en hoop doet ze uitblijven. Eene ingebeelde zekerheid en vast geloof, dat de aanval op dezen of genen dag, door het aflezen, het dragen van amuletten, het bezweren enz. zal uitblijven, heeft menigen lijder van zijne koorts bevrijdt, die aan de meest gepaste geneesmiddelen wederſtaan had. Vele andere zenuw ziekten nemen eenen tusſchenpoozenden *periodiken* loop aan, dewijl de meeste zelden, in gelijke hevigheid van haar begin tot het einde voortduren, en doorgaans met koude rillingen of zwaare koude beginnen. De meeſte

zenuw-middelen zijn ook nuttige hulpmiddelen tegen de tusſchenpoozende koortſen, en de krachtigſte koortsverdrijvende; de *kina* en het *opium*, zijn ook tegen zenuw-kwalen veelvermogende, en de zekerſte hulpaanbrengende middelen, in zeer vele gevallen.

De Voorzegging. Prognosis.

De zoo verre van elkanderen afwijkende bijzondere geaardheden, toevallen en oorzaken die de tusſchenpoozende koortſen voortbrengen, onderhouden en wijzigen, maken de voorzegging moeijelijk en dikwijls twijfelachtig; hoe zeer men ook anders mag aannemen, dat in het algemeen, de tusſchenpoozende koortſen minder gevaarlijke ziekten zijn, als de aanhoudende, kan zulks doch alleen maar in zekere betrekkingen gelden, daar de gunſtige of ongunſtige uitgang, van zoo vele bijzondere omſtandigheden afhankelijk is, en zeer veel op eene doelmatige behandeling aankomt.

De gewone uitgangen der tusſchenpoozende koortſen zijn die, welke men ook bij de aanhoudende koortſen waarneemt, namentlijk, zij gaan over in gezondheid, in den dood, of verwisſelen van gedaante, en gaan over in langdurige ſlepende naziekten.

Het hoofzakelijkſte waarop zich de voorzegging gronden moet, is afteleiden:

1°. Uit de natuurlijke geſchiedenis dezer koortſen.

2°. Uit den *typus* dien zij houden, zijne duur, zijne regelmatige loop, de volkomene koortsvrije tusſchen tijd, enz.

3°. Uit het bijzonder karakter der koorts.

4°.

4°. Uit de oorzaken die haar voortbragten.
5°. Uit de met haar gepaard gaande toevallen.
6°. Uit de jaargetijden, waarin zij heerſchen.
7°. Uit de heerſchende Epidemiſche jaarsgeſteldheid.
8°. Uit den tijd dien de koorts reeds geduurd heeft.
9°. Uit de voorafgegane behandeling.
10°. Uit de bijzondere individuele geſteldheid des lijders.

1°. De geſchiedenis der tusſchenpoozende koortſen, op de voorzegging toegepast, is vooral in dat opzigt belangrijk, dat vele, aan zich zelve overgelaten, zonder dat eenig geneesmiddel gebruikt is, achterweeg blijven. De eenvoudige goedaardige, houdt met den 7den tot 14den aanval op, en de gezondheid herſtelt zich volkomen. De kwaadaardige daarentegen vordert ſpoedige hulp en eene krachtige behandeling, die doelmatig zijnde, den lijder red; bij verzuim of ondoelmatigheid hem doodt; aan zich zelven overgelaten overleeft hij zelden den 3den of 4den aanval.

2°. Ten aanzien van den *typus* dien zij houden, heeft het volgende plaats, waarop men letten moet. De anderendaagſche en dubbeld anderendaagſche zijn de goedaardigſte van allen, de daagſche is moeijelijker om te genezen, duurt langer, en gaat veelmalen in eene aanhoudende koorts over. De derdendaagſche is de langdu-

rigſte en hardnekkigſte, dikwijls alle genees-middelen wederſtand biedende zoort, en bijzonder genegen in ſlepende naziekten over te gaan.

De gewone duur des aanvals van goedaardige koortſen is van 6 tot 8 uren; korter zijnde en met iederen volgenden aanval verminderende, maakt zij zelden meer als nog twee of drie aanvallen. Duurt zij langer als 8 uren, dan heeft men den overgang in eene aanhoudende, of half aanhoudende, te vreezen. Wanneer dit ook geen plaats vindt, dan zijn zij toch langduriger, hardnekkiger, nemen iets kwaadaardigs aan, of gaan in ſlepende naziekten over.

Hoe regelmatiger de aanvallen op zich zelve zijn, en op bepaalde uren wederkeren, zoo veel te gunstiger is de te verwachtende beſlisſing. In In de goedaardige koortſen zijn de drie tijdperken, welke den aanval zamenſtellen, onderling van bijna gelijke duur; zijn zij dit niet, dan heeft men meer of minder kwade gevolgen te duchten. Zeer zware koude kan door den aandrang der vochten naar de inwendige deelen, den lijder dooden. Zware langdurige hitte, mat hem af, en bevordert den overgang in aanhoudende koortſen met het rotachtig karakter. Overmatig zweet put de krachten uit en heeft ook andere ſmeltende ontlastingen ten gevolge, behalven dat het reeds voor zich een

eet-

teeken der beſtaande neiging tot het kwaadaardige karakter is.

Koortſen met eenen regelmatigen op gezette tijden wederkeerenden aanval, genezen gemakkelijker als wanneer zij onregelmatig zijn, en op alle tijden en uren terug komen. De voor- of achteruit ſpringende aanvallen, mits zij niet langduriger worden, wijzen aan, dat zij zich gemakkelijk laten genezen. De vastſtaande onveranderlijke aanval is dikwijls een bewijs voor hardnekkigheid; de vooruitſpringende die langer duurt als de voorgaande, geeft den overgang in eene andere koortsvorm te kennen. Bij de derdendaagſche, die daardoor in eene anderendaagſche veranderd, is het een goed, bij de anderendaagſche, die in eene daagſche, en bij eene daagſche die in eene aanhoudende overgaat, een kwaad voorſpellend verſchijnſel. De achteruitgaande aanval, bij de daagſche koorts is goed, wanneer zij daardoor in eene anderendaagſche, bij den derdendaagſchen wanneer zij in eene vierdendaagſche veranderd; maar het is zeer kwaad, wanneer door het achteruitſpringen der aanvallen, de anderendaagſche in eene derdendaagſche overgaat, want deze worden bijna altijd de langdurigſte van allen.

De eenvoudige *typus* is doorgaans beter als de dubbelde; de overgang van den dubbelden in den eenvoudigen, wijst eene ſpoedige genezing

 aan.

aan. De volkomen afgaande koortsaanval en geheel koortsvrije tusſchentijd, voorſpeld mede eenen gunstigen uitgang, het tegenovergeſtelde, den overgang in eene aanhoudende.

3°. Het bijzondere koortskarakter is in de tusſchenpoozende, voor de voorzegging van geen minder aanbelang, als in de aanhoudende. Het ontſtekingaardige is het beste, de behandeling gemakkelijk en de duur der koorts kort; de natuur alleen is in de meeste ſterk genoeg eenen gunstigen uitgang te bewerken.

Het Gastrisch karakter ſluit zelden eenig gevaar in, als het zuiver is. Het galachtige is goedaardiger en de koorts duurt korter, als in het ſlijm- en wormachtige; gastriſche ophoopingen in de maag, hebben het minste te beteekenen. Intusſchen hangt hier alles van eene doelmatige behandeling af. Als zich het gastriſche met het zenuw- of rotachtige verbindt, is het gevaar gewoonlijk zeer groot.

Het ligte eenvoudige zenuwachtige karakter, zoo lang er gene toevallen aanwezig zijn, die een zwaar lijden van het herſengeſtel en de inwendige zinwerktuigen te kennen geven, ſluit weinig gevaar in. De hoogere graden van deze geaardheid, met toevallen van beroerte, ſlaapzucht of andere belangrijke aandoeningen van het zenuwgeſtel, wijzen een zeer dringend en ſpoedig in den dood eindigend gevaar aan.

Het rotachtige karakter is ſteeds met groot

ge-

gevaar verbonden, eene krachtige geneeswijze dadelijk bij het begin der ziekte gebezigt, kan den lijder somwijlen nog redden; aan zich zelve overgelaten, is de uitgang, gelijk bij de vorigen, altijd doodelijk.

De eenvoudige voor zich alleen ontwikkelde karakters zijn minder gevaarlijk als de zamengestelde. Het ontstekingaardige met het gastrische is het minder, als het ontstekingaardige met het rot- en zenuwachtige, of het gastrische met deze laatste gepaard. Met plaatselijke ontstekingen verbonden, is het rot- en zenuwachtige bijna altijd doodelijk. Want, de ontstokene deelen gaan met den derden of vierden aanval, dikwijls reeds met den tweeden, tot versterving over.

4°. De onderscheidene schadelijke invloeden, welke als zoovele oorzaken, de tusschenpoozende koortzen doen ontstaan, zijn ten aanzien van hare geaardheden, voor de voorzegging van zeer veel aanbelang. De Endemische en Epidemische gesteldheden des dampkrings, die haar voortbrengen, maken ze ook altijd langdurig en dikwijls noodzakelijk, dat de lijder van woonplaats verandert en eene gezonde lucht inademt, ten zij dat de Epidemische gesteldheid ophoud, en in eene andere overgaat. In moerassige landstreken waar de dampkring met vreemdaardige uitwazemingen en dampen bezwangerd is, zijn alle koortzen zeer langdurig, voornamelijk ech-

echter die, welke eenen derdendaagſche *typus*, houden; de anderendaagſche is het meeste tot inſtortingen genegen en de daagſche gaat in aanhoudende over. Ophoopingen in de eerſte wegen, of andere vreemde prikkels, in de daaronder begrepene werktuigen, laten, wanneer zij bekend zijn, en weg kunnen genomen worden eenen gunſtigen, kunnen zij dat niet eenen ongunſtigen uitgang voorſpellen.

Onbekende prikkels, als ſplinters, gezwellen, eene uitkomende kies of andere prikkelende ſchadelijkheden, maken de tusſchenpoozende koortſen zeer langdurig, doen ze in andere ongeneesbare ziekten overgaan en hebben dikwijls den dood ten gevolge. In zeer langdurige gevallen, waarin hoegenaamd geene ſchadelijkheden te ontdekken zijn, die daarvoor de oorzaken zouden kunnen opleveren, laat zich een ſoortgelijke onbekende prikkel vermoeden, door alles wat met den lijder in eenige betrekking ſtaat of geſtaan heeft, naauwkerig na te ſporen, zal men ſomwijlen de in het verborgene ſmeulende vonk doen ontdekken, en in ſtaat zijn haar op te ruimen en het leven des lijders te redden.

Ziekelijke geſteldheden, van de lever, de milt en andere ingewanden, die zeer dikwijls eerst door eene kwalijk behandelde koorts ontſtonden, en naderhand de voortdurende oorzaken worden van ongeneesbare koortſen, meest-

meestal met den derdendaagſche *typhus*, maken altijd de voorzegging zeer ongunſtig, de meeste lijders bezwijken in deze gevallen door langdurige ſlepende ziekten, vooral ongeneesbare waterzucht.

5°. De toevallen welke met eene tusſchenpoozende koorts gepaard gaan, zijn gewone, of buitengewone. De eerſte, als koude, hette, zweet met de daarbij plaatshebbende veranderingen in den omloop des bloeds, het ſpijskanaal, de pisafſcheiding en de andere afſcheidingen en verrigtingen, welke men bij ieder koortsaanval, ook de goedaardigſte niet uitgezonderd, zijn alleen voor de kennis der ziekte, die zij kenſchetſen, belangrijk; voor de voorzegging kunnen zij het niet zijn, uithoofde van hunne algemeenheid. De buitengewone toevallen daarentegen, wijzen ſteeds een zwaarder lijden van enkele deelen en werktuigen, of van geheele ſtelſels, en een meer dan gewoon gevaar aan, dat verſchillend is, naar mate van de belangrijkheid der aangedane deelen. Toevallen, welke het lijden des zenuwgeſtels te kennen geven, ijlhoofdigheid, ſlaapzucht, beroerte, ſtuiptrekkingen, flaauwten enz., geven ſteeds een zeer dringend gevaar te kennen. Insgelijks ook die toevallen, welke eene groote werkeloosheid in het vaatſtelſel, opgelostheid van het bloed, en eene ziekelijke menging van het bloed aanwijzen. Overigens zijn alle die toevallen wel-

welke in de aanhoudende koortſen eenen gunſtige of ongunſtigen uitgang voorſpellen, ook hier van toepasſing; om niet te herhalen, wijze ik tot dat gedeelte van dit werk terug.

6°. De jaargetijden en weersgeſteldheden, waarin de tusſchenpoozende koortſen heerſchen, zijn voor de voorzegging, verſtandig en uit ondervinding toegepast, belangrijk genoeg, om hier aangehaald te worden. In tijden waarin de ſaizoenen hunnen gewonen en regelmatigen loop volgen, en het weder daaraan geëvenredigt is, zijn deze koortſen het goedaardigſte en het gemakkelijkst om te genezen. Vele der hardnekkigſten, welke van het vorige jaar overig bleven, en alle geneesmiddelen wederſtonden, genezen nu van zelven, wanneer de alles met nieuw leven bezielende lente door het aardrijk verkwikt.

In den zomer wanneer het weer onbeſtendig is, zijn de chroniſche koortſen genegen, eene andere gedaante aan te nemen en te verſlimmeren. De enkel voorkomende, genezen even ligt als in het voorjaar, wanneer de weersgeſteldheid noch overmatig heet, noch koud is. Bij groote hitte nemen zij een gal- of rotachtig karakter, bij koud veranderlijk weder, den ſlependen gang der najaars-koortſen aan.

De najaars-koortſen zijn ſteeds langdurig, hardnekkig en meer tot het kwaadaardige genegen, als de voorjaar-koortſen. Maar het mees-

te

te komt daarbij op de weersgeſteldheid aan; koud veranderlijk weder, met veel regen in het voorjaar, verſlimmert de geaardheid der dan heerſchende tuſſchenpoozende koortſen; zachte, matig warme luchtsgeſteldheid en droogte in het najaar, doet ze even goedaardig worden als zij anders in het voorjaar zijn. Eenige malen heb ik gelegenheid gehad, mij te overtuigen, dat de gunſtige zich reeds verbeterende luchtsgeſteldheid en warmte maat in het vooorjaar; de ongunſtige zich ſteeds verſlimmerende in het najaar; de oorzaken waren, van het verſchil dat tuſſchen de voor- en najaars-koortſen waargenomen wordt. Eene weersgeſteldheid in het voorjaar, die met het gewone najaars weder overeenſtemt, maakt dezelve even hardnekkig als anders in het najaar zijn. En omgekeerd, bij eene gunſtige, met het voorjaar overeenſtemmende weersgeſteldheid in het laatſte van September en October, nadat bij ongunſtig weder, de najaars koortſen in Augustus en September begonnen waren, veranderde het hardnekkige en kwaadaardige karakter, in een even goedaardig, als anders in het voorjaar het meeſte voorkomt.

In den winter zijn de tuſſchenpoozende koortſen zeldzaam, grootendeels overblijvers van het najaar, die den derdendaagſchen *typus* houden; zij blijven tot dat het weder in de lente zachter wordt, aanhouden, en genezen dan gemakkelijk.

lijk. De najaar's Epidemien houden op wanneer de winterkoude begint.

7o. De heerſchende Epidemiſche geſteldheid oefent op de tusſchenpoozende koortſen even zeer haren invloed, en wijzigt haar karakter, als zij het bij andere ziekten doet, en geeft regelen voor de voorzegging, volgens hare goed- of kwaadaardigheid. Als de ontſtekingaardige geſteldheid de heerſchende is, neemt zij ook dit karakter aan, zoo ook bij de gastriſche het zenuw- en rotachtige. Volgens de grootere of geringere gevaarlijkheid die aan deze geaardheden eigen is, is dan ook de voorzegging gunſtig, ongunstig, gevaarlijk of doodelijk. Zij is het gunſtigſte bij de ontſteking-aardige het gevaarlijkst bij de rot- en zenuwachtige. En vordert van de zijde des geneesheers, in tijden waarin de laatstgenoemde geſteldheden de heerſchende zijn, dat hij ſteeds op den mogelijken overgang en volkomene ontwikkeling dezer geſteldheden verdacht zij.

8o. Tusſchenpoozende koortſen, die reeds lang geduurd hebben, vooral als zij door eene doelmatige geneeswijze niet konden bedwongen worden, geven te kennen, dat zij hardnekkig zijn, uit hoofde dat de voortbrengende oorzaken nog altijd aanwezig zijn; dikwijls moeten deze gezocht worden in de Epidemiſche en Endemiſche geſteldheden van den woonplaats des lijders, en er blijft voor hem niets overig,

om

om zijne gezondheid te herkrijgen, als van woonplaats te veranderen. Menigwerf echter zijn de oorzaken in de bewerktuiging zelve gegrond; verſtopping der ingewanden, en andere miskende werktuigelijke ziekten, onderhouden dezelve, en doen iedere poging ter genezing vruchteloos afloopen. Wederkeerig hebben langdurige koortſen eenen zeer nadeligen invloed op de bewerktuiging, en worden de oorzaken van andere ſlepende naziekten. Onder deze zijn de meest gewone:

a. Zwellingen der buiks-ingewanden vooral van de lever en milt, die men in de lijken aan langdurige koortſen overleden, niet zelden zoo groot vind, dat zij de geheele bovenbuikſtreek innemen, zich naar boven en beneden uitſtrekken, en alle ingewanden uit hare natuurlijke plaatſing verdringen.

b. Geelzucht. De opgezwollene lever is met vochten opgevuld, en de galafſcheiding wijkt verre van haren gezonden toeſtand af, waarvan de geelzucht als eene veranderde afſcheiding in de huid het gevolg is. Meerendeels gaan de genoemde zwellingen vooraf, en zijn de oorzaken, der zich later ontwikkelende geelzucht. Zij is gewoonlijk zeer hardnekkig en word door ander werktuigelijke gebreken in de lever gevolgd, die met den dood eindigen, ook dan nog, wanneer de koortſen ophouden, of reeds eenigen tijd opgehouden hebben. In de

jaren 1806 en 1807, heerſchte eene vrij kwaadaardige tusſchenpoozende koorts Epidemie, onder de militairen in *Zeeland* en de Hollandſche Eilanden. Weinige lijders herſtelden volkomen, de meeste vervielen na herhaalde inſtortingen in langdurigen buikloop en geelzucht, vermagerden en ſtierven eerst, wanneer zij tot levende geraamten uitgeteerd waren. Bij alle overledenen, waarvan ik de lijken opende, en dit getal was zeer groot, vond men gebreken in de bewerktuiging der lever en milt. Verhardingen, etterzakken, ledige, of met eene taaije dikke naar ſtroop gelijkende gal gevulde galblaas. Bij de meeste was de lever en milt eens zoo groot en zwaar, als zij hadden behooren te zijn. Water in het hartzakje, vleesachtige aangroeizels in zijne holligheden waren zeer gewoon, bij twee van hun was het hartezakje met het grootſte gedeelte der oppervlakte van het hart, door tusſchenvliezen vast gegroeit.

c. Tering. Lieden die eenen natuurlijken aanleg voor deze ziekte hebben, ziet men niet zelden na eene voorafgegane tusſchenpoozende koorts wegkwijnen, die zich gedurende dezelve, wat de borsttoevallen betreft, tamelijk wel, en beter als te voren bevonden. Te vreezen is deze uitgang, wanneer de lijders zeer verzwakken, te veel met ontlastmiddelen behandeld, en het tijdig gebruik der kina verzuimd wordt. Maar vooral dan, wanneer met

de

de afnemende koorstoevallen, die der borstziekte zich duidelijker ontwikkelen.

d. Waterzucht. Deze is eene der gewoonlijkste slepende naziekte, welke haren oorsprong uit de langdurige tusschenpoozende koortsen ontlenen. De ziekelijke gesteldheid der ingewanden, de algemeene en plaatselijke zwakte der vaste deelen, vooral van het vaatstelzel, een te lang uitgesteld gebruik der kina, en van andere versterkende koortsverdrijvende hulpmiddelen, het gebruik van rottekruid, dat men tot het verdrijven der koortsen sedert eenige jaren, zoo onvoorzigtig en ruimschoots aanbeval en misbruikt heeft, zijn hare meest gewone oorzaken. En overal waar de eene of andere deze oorzaken aanwezig of voorafgegaan is, heeft men dezen uitgang te vreezen.

e. Schurftaardige huidziekten, behooren almede tot de gewone uitgangen, van langdurige koortsen. Meerendeels houdt de koorts op, als de uitslag te voorschijn komt, en de koorts keert terug, als dezelve door kwik- en gewone schurftzalf verdreven wordt. Uit dit oogpunt beschouwd, zijn huidziekten voor de voorzegging van groot belang.

9°. De vooraf gegane behandeling, is voor de voorzegging niet zonder aanbelang, eene aan zich zelve overgelatene tusschenpoozende koorts, die nog niet zeer lang geduurd heeft, is doorgaands gemakkelijker te genezen, wanneer zij doelmatig be-

wordt, als anderen, waartegen reeds velerlije hulpmiddelen beproefd zijn. Ondoelmatig behandelde koortſen, worden meestål langdurig en dikwijls gevaarlijk, wanneer zij ook oorſpronkelijk tot de goedaardige behoorden. De kwaadaardige worden bijna altijd doodelijk, wanneer niet reeds met den tweeden aanval, de *Kina*, *Opium* en andere gepaste middelen gebezigd worden. De ontſtekingachtigen nemen eene aanhoudende gedaante aan, wanneer men haar met verſterkende en prikkelende geneesmiddelen behandeld. De *astheniſche* worden kwaadaardig en langdurig, door eene verzwakkende geneeswijze.

10. De bijzondere *individuele* geſteldheden der lijders, wijzigt niet alleen het karakter der koorts, maar hebben ook op hare langere of kortere duur, hare goed- of kwaadaardigheid, eenen zeer gewigtigen invloed. Voor zwakke ziekelijke geſtellen, bovenal voor hun, welke aan kwaadſappigheden laboreren, zijn de tusſchenpoozende koortſen altijd gevaarlijker, als voor andere gezonde en robuste geſtellen; grijsaards ſneven niet zelden in de koortskoude, bij zwangeren zijn de koortſen langduriger als bij anderen, moeijelijk om te genezen, en hebben miskramen ten gevolge. Vooral bij de eerſte nemen zij ligtelijk eene ſlepende geaardheid aan, en gaan in naziekten over. Ook kunnen de bijzondere ziekelijke geſteldheden, en hare oor-

oorzaken, met de koorts zoo naauw verbonden zijn en in een ſmelten, dat deze eerst moeten weggenomen worden, alvorens zich de koorts genezen laat. Of de koorts blijft van zelfs weg, zoo ras die bijzondere ziekelijke geſteldheid opgeruimd is; zoo zag men b. v. *veneriſche* lijders, door tusſchenpoozende koortſen in den loop dezer ziekte aangetast, waar de koorts eerst weg bleef, nadat de *veneriſche* ziekte genezen was.

Lieden die aanhoudende en tusſchenpoozende koortſen, kortelings doorgeſtaan hebben, zijn in tijden waarin de laatſte Epidemiesch heerſchen, nog gedurende eenen geruimen tijd aan derzelver teruggekeer onderworpen, en zij kunnen eerst dan gezegd worden, volkomen genezen te zijn, als de tijdperken waarin de meeſte inſtortingen plaats vinden, voorbij zijn. Wederkeerende tusſchenpoozende koortſen, die met eene voorafgegane koorts in een zeker verband ſtaan, of als zoodanig te beſchouwen zijn, om dat de *individuele* geſteldheid des lijders, na de voorafgegane koorts, zoodanig gebleven is, dat zij de terugkeer bevordert, noemt men inſtortingen (*recidivæ*), Men onderſcheid ze in ware, volkomene, (*recidiva perfecta*) en valſche, onvolkomene (*recidiva imperfecta.*) onder de eerſte verſtaat men die, welke naar eene kortere of langere volkomene koortsvrije tusſchentijd weder

keeren. Onder de laatste die gene, waar de lijder nog steeds op de koortsdagen, zich meer of minder kwalijk bevonden heeft, de koorts niet volkomen genezen, maar alleen onderdrukt geweest is. Meerendeels volgen de instortingen in hare aanvallen, eene zekere regelmatigheid in het getal der dagen waarop zij terugkeeren. De daagsche en derdendaagsche komen na verloop van 14 dagen, en wel op denzelfden dag en hetzelfde uur terug, waarop de koorts-aanval zoude gekomen zijn, indien de voorafgegane koorts onafgebroken voortgeduurd had. De anderendaagsche komt met die zelfde regelmatigheid na verloop van zeven dagen terug. Ook hebben de instortingen het eigendommelijke, dat zij juist zoo vele aanvallen maken, als de voorafgegane koorts gehad geheel heeft, en dat men voor den afloop van dat getal, weinig door genees- en hulpmiddelen tegen dezelve vermag. Het meeste heeft men de instortingen te vreezen, als de lijders te vroeg het gebruik der *Kina* nagelaten hebben, en vooral ook wanneer de koorts zeer spoedig door groote giften van dat middel is onderdrukt geworden. Bij lieden die eene slechte leefregel houden, aan den invloed van het gure jaargetij en ongunstige weersgesteldheden blootgestaan hebben, die zware vermoeijenissen en zielsaandoeningen, onmiddelijk of kort na het uitblijven der koorts ondergingen, na bijslaap en

zelfs-

zelfs-besmetting, bij jongelingen zag ik de instortingen als een gevolg daarvan, dikwijls en bij herhaling plaats grijpen. Overigens zijn de instortingen gemeenzamer in het najaar, als in de andere jaargetijden. Lijders die kwaadaardige tusschenpoozende koortsen doorgestaan hebben, welke men door eene zeer werkdadige geneeswijze met groote giften *kina* onderdrukt heeft, herstelden zelden volkomen, maar worden op de gewone tijden der instortingen, op nieuw door eene tusschenpoozende koorts aangetast, die gewoonlijk zeer goedaardig is, en als zoodanig moet behandeld worden, met deszelfs afloop keert de gezondheid volkomen en duurzaam terug.

De geneeskundige behandeling der tusschenpoozenzende koortsen, komt in vele betrekkingen met die der aanhoudende overeen, maar wijkt ook in zoo vele wezenlijke zaken van haar af, dat de ontwikkeling der wijze, hoe zij moeten behandeld worden, in hare geheele uitgebreidheid onvermijdelijk noodzakelijk is, met terugwijzing tot dat gene, wat meer in het algemeen over de behandeling der koortsen, en bijzonder der aanhoudende, met een bepaald karakter gezegd is, om herhalingen te vermijden, voor zoo verre zij hier kunnen vermeden worden.

De aanwijzingen waar aan bij eene verstandige behandeling der tusschenpoozende koortsen moet voldaan worden, zijn verschillend, naar de bijzondere geaardheid, de goed- of kwaadaardigheid, de oorzaken,

ken, de toevallen, de *tijpus*, de zamenſtelling met andere ziekten &c., gewijzigt uit het eigendommelijke der tusſchenpoozende koortſen, waardoor zij zich van alle andere ziektevormen onderſcheiden, namentlijk: dat zij uit twee tijdperken, dat van den aanval (*paroxysmus*) en dat der koortsvrije tusſchentijd (*intermisſio.*) zamengeſteld zijn; ontleend zich de bepaling voor de aanwijzing in het algemeen, en verdeelt de behandeling:

1o. In die van den aanval, die zich niet verder als deszelfs duur uitſtrekt, en ten doel heeft, om hem te matigen en te lenigen.

2o. De behandeling buiten den aanval, die de genezing der koorts zich ten doel ſtelt.

1o. *Behandeling van den aanval.*

Alles wat de Geneesheer gedurende den aanval toen kan, is om den toeſtand des lijders te verzachtten daar hij eenmaal ontwikkeld zijnde, in het geheel niet, of alleen tot groot nadeel kan onderdruk worden. In de eenvoudige goedaardige tusſchepoozende koorts, waar de aanval niet zeer hevig is, en regelmatig afloopt, doet men gewoonlijk beter, niets dan eene werkdadige hulpaanbieding te bezigen, die den toeſtand des lijders meer verſlimmert dan verbeterd. Hoe eenvoudiger men te werk gaat, zoo veel te beter. In landen waarin deze koortſen land-eigen zijn, vraagt de lijder zelden eenige geneeskundige hulp tegen den aanval, en de Geneesheeren zijn gewoon, alles aan de natuur alleen over te laten. In landen daarentegen, waarin dezelve tot de zeldzaam-

ſte

ſte voorkomende ziekten behooren, vraagt de lijder zeer dringend om de hulp van een Geneesheer, en deze is gewoon, den aanval op eene meer ſtellige en bijzondere wijze te behandelen.

In de kwaadaardige tusſchenpoozende koortſen, is de behandeling van den aanval van meer belang, en vorderd niet zelden eene bijzondere wijziging, waarvan nader zal geſproken worden.

Tot algemeene regelen, die bijzonder voor jonge eerst beginnende kunst-oefenaren belangrijk genoeg zijn, om hier eene plaats te verdienen, behooren: dat zich de lijder kort voor den aanval, van ſpijs en drank onthoude, vooral zijn zware, niet ligt verteerbare en vette ſpijzen prikkelende en verhittende dranken nadelig, zij verzwaren den aanval, en maken hem langduriger. De maag met ſpijs en drank opgevuld, maakt de ademhaling moeijelijk, en verwekt benaauwdheden, misſelijkheid, walging; hevige tot in de koortsvrije tusſchentijden aanhoudende brakingen, zijn daarvan gewone, en zelden achterweeg blijvende gevolgen.

Men late den koortsaanval in het bed afwachten, komt hij des morgens, dan moet de lijder in het geheel niet opſtaan, maar deszelfs afloop in het bed afwachten. Komt hij op eenen anderen tijd van den dag, dan moet zich de zieke ten minſten een uur voor den aanval naar bed begeven, het is goed dat men het bed eerst laat warmen, vooral bij koud en guur weder. Zonder deze voorzorgen wordt de koortskoude vervroegd, en heviger als zij anders

de geweest zijn. Is de lijder dorſtig, dan geve men gewoone thee, een aftrekſel van vlier en chamilbloemen, of alleen water met melk, laauw warm te drinken.

De beginnende koortskoude verbeelde men zich niet, door kunstwarmte te kunnen verdrijven, daar alle pogingen die men tot dat einde zoude aanwenden, den toeſtand des lijders verſlimmeren, en de daarop volgende hette vermeerderen. Want het gevoel der koortskoude is een zenuw-toeval, dat door kunstwarmte alleen niet weg te nemen is. Intusſchen late men den lijder, indien hij zich nog buiten het bed bevinden mogt, terſtond in een matig verwarmd bed ter rust begeven, verwarmd met drooge doeken, zakken met warm zand gevuld, of warme flesſchen, de voeten en de overige het zwaartst door de koude aangedane deelen; dekke hem behoorlijk doch niet overmatig met wollene dekens. Ook moet het zieken vertrek des winters matig geſtookt worden. Men geve warme dranken. dikwijls en in kleine hoeveelheden te drinken, thee en de gewone aftrekſels van kruiden, limonade of andere zuurachtige dranken, vooral bij *ſtheniſche* of ontſtekingaardige en galachtige geſteldheden. Bij zeer zwakken, en waar de koorts een meer ontwikkeld *asthenisch* karakter heeft, water met wijn en kaneel, thee met een weinig rum, arak of brandewijn, aftrekſels van pepermunt, melisſe, orangebladen enz. Aan enkel waterachtige dranken, laauw warm toegediend, geve ik ſteeds de voorkeur, intusſchen kunnen de genoemde wijnachtige

tige

tige en prikkelende, in bijzondere gevallen nodig en van groot nut ijijn. Zoo ras als de koude nalaat, en de hette begint, ſteld men de prikkelende verhittende dranken ter zijde. Gaat de koude met hevige pijnen en kramp gepaard, dan zijn kleine giften heulſap met de braakwortel verbonden, in het begin of kort voor den aanval gegeven, zeer krachtig om dezelve tegen te gaan en te bedaren. Brakingen welke een gevolg zijn van overmatig ſpijsgebruik, kort voor den aanval, of van andere *gastriſche* ophoopingen, bevordere men door veel drinken van waterachtihe warme dranken met zee-ajuin en azijnhoning. Maar men wachte zich wel, brakingen, die een gevolg zijn van eene al te groote aandoenlijkheid en kramp in de maag, uit ophoopingen afteleiden, en als zoodanig te behandelen, eene fout die den lijder op den rand van het graf brengen zoude. Kleine giften *opium*, eenige druppels *liquor anodinus*, twee tot vier druppels *oleum cajaputi*, het drankje van *Riverius*, uit loogzout met citroenzuur, gedurende het opbruiſchen gegeven, komen alsdan te pas, zoowel om het braken te doen bedaren, als ook om gelijk LIND en andere Geneesheeren zeggen, de koude te verkorten, en het zweet ſpoediger op de hette te doen volgen.

Zoo ras als de koude bedaart en de hette begint, dan kan men aan den lijder toeſtaan zich eenigermate luchtiger te houden. Men vermindere het dekſel, ververſche de lucht en verkoele dezelve een weinig, echter moet dit alles met de noodige omzigtigheid

ge-

geſchieden, en niet overdreven worden, daar al te koel te houden de koortskoude kan doen wederkeeren, en het zweeten vertraagt en belemmert. De meeste lijders verkiezen hunnen drank, gedurende de hette, koud, en geven aan zuurachtige dranken de voorkeur. Als de borst vrij is en geene ontſtekingtoevallen aanwezig zijn, kan men dezelve aan de keuze der lijders overlaten, doch ijskoud moeten zij niet zijn. Limonade of andere zuurachtige dranken met planten en minerale zuren bereid, behalven in gevallen met aandoeningen der borst gepaard, waar zij ſlijmachtig en verzachtende zijn moeten, late men naar welgevallen drinken. Als de hette zeer zwaar is, lang aanhoud, en er iets ontſtekingaardigs mede gepaard gaat, kan men ingeval van nood eene matige aderlating doen, en een mengſel uit de ſalpeter en oxymel toedienen. Zelden zullen intusſchen de gevallenzijn, waarin eene zoo werkdadige behandeling in het tijdperk der hette te pasſe komt.

Bij zeer zware hoofdpijn en ijlhoofdigheid, zijn mostaard pappen en zuurdeeg aan de voeten en kuiten aangewezen. Benaauwdheden met opſpanningen van den buik, en verſtopte buik-ontlasting, vorderen laxerende klijsteren; de daarop volgende ontlastingen, brengen deze toevallen tot bedaren.

Het zweet dat op de hette volgt, moet de lijder rustig in het bed afwachten, matig gedekt, iedere plotſelinge verkoeling vermijdende. De koude dranken zijn met warme te verwisſelen, gewone thée, aftrekſels van vlier of chamomille bloemen, zijn dan

doel-

doelmatig. Zelden zal het noodig zijn het zweet door eene bijzondere behandeling te bevorderen; volgt het in het geheel niet of in geene toereikende hoeveelheid op de hette, zoo kunnen die middelen, welke meermalen tot dat einde aangeprezen zijn, met voordeel gebezigt worden, als warme baden, warme dranken, met een weinig wijn en kruiderijen, ſlappe punch, thée met rum of arak, een mengſel met *ſpiritus Mindereri*, kamfer in kleine giſten, of eene gift *pulvis Doveri.*

Die gevallen waarin het zweet overmatig wordt, komen veel menigvuldiger voor, als die, waarin het te gering is. Een al te ruim zweet put de krachten uit, en geeft aan de koorts een kwaadaardig karakter. In de derdendaagſche koortſen, die reeds lang geduurd hebben, is dit toeval een gewoon verſchijnſel, dat tegengegaan en in bedwang moet gehouden worden; tot dat einde houde men den lijder in de koortshette ligt gedekt, geve, gedurende het zweeten, de dranken meer koud als warm, met bijvoeging der minerale zuren; een aftrekſel van ſalie met het zuur van HALLER, verdient boven alle andere de voorkeur, een middel dat in deze gevallen nimmer mijne verwachtingen te leur ſtelde. De onaangename ſmaak der ſalie aan de meeste lijders tegen ſtaande, laat niet toe, haar aftrekſel tot gewonen drank te bezigen, men moet het dierhalve meer als geneesmiddel beſchouwen en toedienen.

Na den afloop van het zweet. wordt de lijder met warme doeken afgewreven, en ſchoon linnen wel

uit-

uitgewazemd en warm aangetrokken; indien het zijne omſtandigheden toelaten, dan is het goed dat hij zich in een ander wel gewarmd bed ter rust begeeft en den ſlaap afwacht. Hoe ongeſtoorder en geregelder het zweet afloopt, zoo veel te volkomener is de daarop volgende koortsvrije tusſchentijd; niet behoorlijk afgewacht of belemmert, maakt het de tusſchenpoozing onvolkomen, vervroegd en verzwaart den volgenden aanval.

Het eigenaardige der tusſchenpoozende koortſen, zoowel ten aanzien der tijdperken, die den aanval zamenſtellen, als de regelmatige volgreeks, waarin zij plaats hebben, dat grootendeels in de bijzondere wijziging van het zenuweſtelſel gegrond is, heeft van de vroegſte tijden af aan een ruim veld geopend, om middelen te beproeven, welke door eene plotſelinge en hevige werking op dit ſtelſel, ten zij als ziels- of ligchamêlijks prikkels, onmiddelijk voor den aanval toegediend, dezen moesten onderdrukken. Een gewenscht gevolg heeft niet zelden bewezen, dat zij door eene andere wijziging in de wederwerking van dat ſtelſel voort te brengen, ook wezenlijk dit vermogen te bezitten, hoe verkeerd en ondoelmatig zij ook ſchenen te zijn. Echter zijn de genomene proeven geenszins van dien aard, hetzij de gebezigde middelen op eene materiele of inmatiele wijze werkzaam zijn, dat zij algemeene aanprijzing zouden verdienen of onſchadelijk mogen geacht worden. Bovendien bewijzen ook dezelfde ervaringen dat zij alleen tegen ligte goedaardige koortſen hel-

pen,

pen, dewijl zij daarentegen bij kwaadaardige met ſtoffelijke oorzaken en werktuigelijke gebreken, niets vermogen, haar gebruik hoogst nadeelig is, en zelfs doodelijk worden kan.

Onder de middelen, welke tot dat ſoort behooren, zijn buiten twijfel diegene, wier werking zich alleen zielkundig, door eene ſterk opgewekte verbeelding laat verklaren, de minst ſchadelijke; onder den gemeenen man; zijn zij het meeste in gebruik, het werkzaamst bij eene tot het wonderbare neigende zielsgeſteldheid. Het aflezen van de koorts, het betooveren van dezelve, het begraven, het dragen van amuletten, enz. zijn de meest gewone.

Geheel anders is het daarentegen met die middelen gelegen, welke door geneeskundigen aangeraden worden, en op eene zeer hevige wijze het ligchaam aan doen; zij ſchaden, waar zij niet helpen. De meeste geraakten dan ook even ſpoedig in vergetelheid, als zij eerst opgang gemaakt hadden. Zoolang de geneeskunst in het bezit blijft van middelen, vermogende genoeg, om, op eenen zekeren en onſchadelijken weg de koortſen te genezen, behoort men daaraan geen bijval te geven, en noch minder ter navolging aan te prijzen. In eenige weinige gevallen, namenlijk waar reeds alle andere middelen vruchteloos gebruikt werden, en de langdurigheid der koorts alleen in eene bijzonder wijziging der zenuw-werkdadigheid haren grond heeft, en waar, gelijk RICHTER zegt: „Eene koude koorts, bij overigens volkomenen „koorts-

„koortsvrije tusſchentijd, zoo kwaadaardig wordt, „dat met de grootſte waarſchijnlijkheid, de dood, „met den eerstvolgenden aanval te verwachten is. „Dan zoude het wel geoorloofd zijn, deze gewel- „dadig werkende geneesmiddelen toe te dienen, ten „gevolge van de zoo juiste praktiſche grondſtel- „ling, bij dringend gevaar beter een onzeker middel „toe te dienen, als in het geheel niets te doen."

De middelen, welke tot deze ſoort behooren, zijn warme en koude baden, waarin de lijder plotſeling en onmiddelijk bij de eerſte voorboden van den aanval gedompeld, en eenigen tijd gehouden wordt Groote giften van wijn, brandewijn met of zonder kruiderijen, een glas brandewijn met eene goede doſis peper is vooral onder de Westphaalſche baggerlieden, als zij hier te lande door koude koortſen aangetast worden, vrij algemeen in gebruik, vele worden onbetwisbaar er door van hunne koorts bevrijd, maar vele heb ik ook gezien, waarbij deze kuur eene aanhoudende koorts ten gevolge had.

Groote giften van *opium* of andere narkotiſche middelen; een ſterkwerkend braakmiddel, eenige minuten voor den aanval gegeven; ſterke ligchaamsbewegingen, doorgaans de koortsaflopen genoemd, gedurende den geheelen aanval volgehouden; behoren ook tot deze gewaagde geneeswijze.

Het aanleggen van *tournikets* op de groote ſlagaderen, en het binden der ledematen, eene plotſelinge en zware ſchrik, enz.

2°. *Aanwijzing. Behandeling buiten den aanval.*

Het

Het doel dat men door de geneeskundige behandeling buiten den aanval te bereiken tracht, is de genezing van de koorts zelve. De wegen welke men tot dat einde inslaat zijn verschillende, naar de oorzaken die de koorts voortbragten, naar de bijzondere geaardheid die zij aangenomen heeft, volgens den *typus*, de toevallen, de met haar gepaarde ziekelijke gesteldheden en ziekten, naar het tijdperk waarin zich den lijder bevind, en de meer of mindere terug blijvende voorgeschiktheid tot instortingen; dienvolgens kan men nu de navolgende aanwijzingen vastſtellen:

1.° Men spore de toevallige oorzaken op, om ze op de eenvoudigste en spoedigste wijze te verwijderen.

2.° Men behandele de koorts volgens hare bijzondere geaardheid, en de bijzondere, met haar verbondene ziekten.

3.° Men bestrijde de koorts door specifieke middelen, welke, het zij door de naaste oorzaak te vernietigen, het zij op eene andere, doch altijd eigenaardige wijze, de koorts genezen.

4.° Men wijzige de behandeling volgens den *typus*.

5.° Behandeling der zamengestelde tusschenpoozende koortsen.

6. Behandeling der genezende, en afwering der instortingen.

1.° *Aanwijzing.* Men spore de toevallige oorzaken op, om ze op de eenvoudigste en spoedigste wijze te verwijderen.

Alles wat ten opzigte van deze aanwijzing, bij de aanhoudende koortſen gezegd is, vindt met weinige uitzonderingen en wijzigingen ook hier plaats en toepasſing.

De toevallige oorzaken der tusſchenpoozende koortſen, zijn dikwijls zeer ſpoedig voorbijgaande ſchadelijkheden, en hare inwerking zoo kortſtondig, dat het eene zeer moeijelijke zaak blijft, daarvan eene verklaring te geven, namenlijk: hoe zij menigwerf zulke langdurige en hardnekkige ziekten kunnen voortbrengen, waarbij het tusſchenpoozende der aanvallen de zaak nog moeijelijker maakt. Ten anderen zijn de toevallige en verwijderde oorzaken, voortdurend en buiten het bereik des Geneesheers; bij de Epidemiſche en Endemiſche geſteldheden heeft dit voornamelijk plaats, den grond die de lijder bewoont, de lucht die hij inademt, de natuurlijke geſteldheid des lands, de gewone en met den landſtreek overeenkomſtige voedſels, de wijze zich te kleeden, de woningen, de bezigheden van het grootſte deel der bevolking en wat dies meer is, zijn altemaal ſchadelijkheden, die de Geneesheer ook bij hare grondigſte kennis, niet in zijne magt heeft, om ze weg te nemen of onſchadelijk te maken. Wijders kunnen de toevallige oorzaken volſtrekt uitwendige, of inwendige zijn, en nevens de Endemiſche en Epidemiſche geſteldheden bijoorzaken aanwezig zijn, waardoor die algemeen werkende ſchadelijke invloeden, eerst in ſtaat geraken van koortſen te verwekken.

Tegen de ſpoedig voorbijgaande oorzaken, welke reeds

reeds opgehouden hebben op de bewerktuiging haren schadelijken invloed te oefenen, geeft het gene bijzondere behandeling, en men kan alleen hare uitwerkselen bestrijden, wanneer de kunstbehandeling volgens het bijzondere karakter, dat de koorts aangenomen heeft, geregeld wordt. Indien het algemeen werkende schadelijkheden zijn, kan men somwijlen door gepaste voorbehoed middelen derzelver nadelige uitwerkselen afwenden.

De voortdurende Epidemische en Endemische schadelijkheden, kunnen door doelmatige maatregelen van eene goede geneeskundige Politie, wel zelden voor het tegenwoordige oogenblik, maar wel voor het vervolg opgeruimd worden. Zoo zag men in landen, waarin de tusschenpoozende koortsen tot de meest gewone landziekten behoorden, door uitdrooging van moerassen, door afleiding van stilstaande wateren, door eene verbeterde levens- en voedingswijze der inwoners, door het uitkappen en dunnen van Boschkadien deze ziekte geheel verdwijnen.

Door de lijders naar eene gezonde landstreek te verplaatsen, en aan de schadelijke invloeden van het klimaat te onttrekken, kan men doorgaans alleen hunne koortsen genezen. In hardnekkige gevallen is dit laatste het eenigste middel, hunne gezondheid te herstellen. Dit kan nu wel niet voor eene algemeene maatregel om de toevallige oorzaken weg te nemen beschouwd worden, daar men zich alleen aan hare schadelijke inwerkingen onttrekt, in zeke-

re gevallen is zij voor den Geneesheer van groot aanbelang, en vinden veelvuldige toepasfingen en wijzigingen plaats.

De vraag, of men door voorbehoed middelen, de vatbaarheid voor de fchadelijke invloeden der Endemifche en Epidemifche gefteldheden geheel of gedeeltelijk kan uitblusfchen, is belangrijk genoeg om nader onderzocht, en door naauwkeurige waar- en proefnemingen in een helderder licht gefteld te worden. Het is hier de plaats niet om ons in een breedvoeriger onderzoek in te laten, waar het genoeg is aan te ftippen, wat tot dat einde reeds gedaan is, met eenen uitflag, die ten minften gedeeltelijk aan het voorgeftelde doel beantwoord heeft.

Men rade in het algemeen tot het dragen van warme kleeding. vermijding der morgen- en avondlucht, het gebruik van verfche, ligt verteerbare fpijzen, verbiedende alle gerookte, gezoutene, zeer zware, vette en meelachtige fpijzen, met uitzondering der zoodanige, welke goed gaar gebakken, of gekookt, niet klijachtig en taaij zijn. Kaas, Zeevisfchen en veel zuur, zijn zoo niet volftrekt fchadelijk, ten minften zeer verdacht. Men late dagelijks eenige glazen goeden wijn bij welgeftelde lieden; des morgens en avonds eene kleine hoeveelheid brandewijn of genever op bittere kruidachtige zelfstandigheden getrokken, bij minvermogende en aan het gebruik van fterken drank gewone perfoonen, gebruiken. Want het is eene algemeene erkende daadzaak, dat perfonen aan een matig gebruik van wijn en fterken drank gewoon, zoo lang zij aan deze gewoonte getrouw blijven,

zel-

zelden door tusſchenpoozende koortſen, in tijden van Endemien en Epidemien aangetast worden, echter derzelver onvatbaarheid verliezen, zoo ras zij daarvan afgaan. Met een zeer goed gevolg had men bij de Hollandſche armée het gebruik van eene bittere tinctuur ingevoerd, waarvan dagelijks aan iedere man een of twee maal een ration gegeven werd, gedurende koude koorts Epidemien. Volſtrekt uitwendige oorzaken, van eenen bijzonderen aard, als Splinters, eene holle kies, vreemdaardige prikkels enz., moeten terſtond op de beste en met hare geaardheid overeenſtemmende wijze, weggenomen worden. Dat dit echter niet in den aanval, maar in de koortsvrije tusſchentijd, behoort te geſchieden, behoeft naauwelijks herrinnert te worden.

Inwendige oorzaken moeten insgelijks door gepaste hulpmiddelen weggenomen worden. Teruggedrevene huidziekten, vooral ſchurftachtig uitſlag, brengt men tot de huid terug. Veneriſche en andere ſcherpten, worden door ſoortgelijke middelen behandeld; ophopingen in de eerſte wegen en wormen, door ontlast- en wormmiddelen opgeruimd; werktuigelijke gebreken vooral in de ingewanden, volgens hare bijzondere geaardheid behandeld, en genezen. Twee maal zag ik langdurige koude koortſen, die hardnekkig aan alle hulpmiddelen wederſtand boden; en al ſlaagde men ook al eens met groote giften *Kina*, den aanval te onderdrukken, keerde zij toch telkens terug; tot dat eindelijk eene kromming van den ruggegraat de koorts deed uitblijven, en de gezondheid terugkeeren.

 De

De toevallige bijoorzaken, zijn in het algemeen voor den Geneesheer van groot aanbelang, daar zij hoezeer niet voor zich, maar alleen de Endemifche en Epidemifche gefteldheden onderfteunende koortfen doen geboren worden, die niet zelden met hare opruiming wegblijven, en aan de genoemde gefteldheden haren fchadelijken invloed ontnemen.

De meest voorkomende bijoorzaken zijn:

a. Fouten in den leefregel. Bedorvene fpijsverteering en ophoopingen door het gebruik van zware onverteerbare fpijzen en dranken. Die waar zij aanwezig zijn, volgens de bijzondere aanwijzingen voor de ontlastende geneesmiddelen, naar boven, of naar beneden ontledigd worden; dewijl de lijder eene matige en goede leefregel houden moet. Als de ftof naar boven *turgesceert* geeft men een behoorlijk werkend braakmiddel, met *Tartatus Emeticus*; *turgesceert* de ftof naar beneden, een purgeermiddel met Rhabarber, Senna of midden zouten, naar de bijzondere gefteldheden der ingewanden. Grijpen na de eerfte ontlastingen deze ophoopingen andermaal plaats; dan zijn zij gewoonlijk meer in de verzwakte en kwijnende verrigtingen van het voedings-kanaal, dan wel in van buiten aangevoerde onverteerbare ftoffen te zoeken, en vorderen middelen om deze gefteldheden te verbeteren; als bittere *extracten* en *tincturen*, aftrekfels van bittere kruiden, b. v. het onder den gemeenen man vrij algemeen in ge-

bruik

bruik zijnde aftrekſel van Alzemknoppen met Chamilbloemen. De leefregel moet uit ligt verteerbare voedſels beſtaan, en ook deze, in geene al te groote hoeveelheden gebruikt worden; de lijder vermijde de morgen- en avondlucht, en alle ligchamelijke en zielsvermoeijingen. Op deze wijze ziet men niet zelden, zonder andere geneesmiddelen nodig te hebben, de koorts uitblijven, en de lijders volkomen herſtellen, dewijl anderen, waar men door eene al te werkdadige geneeswijze de koorts onderdrukte, veel meer aan inſtortingen onderhevig zijn, die in hardnekkige derdendaagſche koortſen, en niet zelden in ſlepende naziekten ontaarden. Hoe bij een meer ontwikkeld koortskarakter, waar deze geneeswijze niet toereikende is, moet gehandeld worden, zal bij de behandeling der volgende aanwijzingen gezegd worden.

b. *Verkoudheden.* Deze behoren zeker tot die bijoorzaken, welke in de Endemiſche en Epidemiſche geſteldheden het meeste voorkomen. Bij iedere Epidemie zal men gelegenheid genoeg vinden om zich te overtuigen, dat ſteeds die perſonen het eerst en menigvuldigst aangetast worden, welke aan ſchadelijke invloeden blootgeſtaan hebben, die de huid-uitwaſemingen belemmeren of in wanorder brengen. Zoo zag ik onder het militaire, bij Epidemien in *Overysſel* *Noordholland* en *Zeeland*, dat de meeste Soldaten op de wachten, en zelfs op de posten,

 door

door de koorts aangetast werden, ook ontſtonden de meeste inſtortingen op die dagen, waarop de herſtelden hunne eerſte wacht deden. In de ſteden is de geringſte volksklasſe, op de dorpen het dienstbare gedeelte, en het jonge boeren volk, dat zich bij het melken, des morgens en avonds aan het vatten van koude moet blootſtellen, het ſpoedigst aangegrepen.

Bij de geneeskundige behandeling, moet hier vooral daarop gezien worden, dat zich de lijders warm kleeden, de morgen- en avondlucht, alsmede alle weersveranderingen volſtrekt vermijden. Gedurende den aanval moeten zij het zweet wel afwachten, en door vlijtig drinken van vlierthee, of andere zacht op de huid werkende dranken bevorderen, in het bed blijven tot dat het zweet geheel opgehouden heeft. Na den afloop der drie of vier eerſte aanvallen, is het zaak met deze behandeling optehouden, want de goedaardige koorts laat dan reeds na, bij die welke langer duren, wordt het zweet ligt overmatig, en put de krachten uit, en zij vorderen eene meer krachtige koortsverdrijvenzich vrij te waren.

Aan nog gezonde perſonen rade men dan dezelfde voorzorgen, door warme kleeding, vermijding van plotſelinge weersveranderingen en warmte maat, en onderhouding der uitwaſeming zich vrij te waren.

Gemoedsaandoeningen. Ook deze, vooral ſchrik, ver-

verdriet, toorn, kommer, vrees enz., kunnen als bij oorzaken tot de ontwikkeling van Epidemisch heerſchende koortſen bijdragen. Waar zij aanwezig zijn, moet men ze trachten te bedaren en den lijder in eene opgewekte en aangename gemoedsſtemming brengen; eene goedaardige koorts kan hierdoor alleen genezen worden, terwijl het bij anderen de voor onmogelijk gehoudene genezing mogelijk maakt, en de ſchadelijke gemoedsbeweging niet weggenomen wordende de koorts doodelijk doet eindigen.

f. Beſmetting. Bij de tusſchenpoozende koortſen die zich door beſmetting voortplanten, trachte men door doelmatige voorzorgen, de uitbreiding der beſmetting te verhoeden, en door warme kleeding, reinheid, beweging in de opene lucht, ligtverteerbare voedſels, het gebruik van eenige glazen wijn of een glas brandewijn en genever, door onderhouding eener geruste en opgeruimde gemoedsgeſteldheid, de vatbaarheid te verminderen en aftewenden. Daar men, waar de beſmetting der koorts zich reeds ontwikkeld heeft niets meer tegen dezelve vermag, en de kootrs volgens haar aangenomen karakter moet behandeld worden. De gevallen waarin zich de tusſchenpoozende koortſen door beſmetting mededeelen zijn hoogst zeldzaam, misſchien beſtaat er in het geheel geene ſmetſtof, en is datgene, wat men daaraan toeſchreef, een gevolg van andere algemeene werkende ſchadelijkheden.

Tweede Aanwijzing. Men behandele de koorts volgens hare bijzondere geaardheid, en de bijzondere met haar verbondene ziekten.

a. Tusfchenpoozende Ontftekingkoorts. (*febris interm. inflammatoria, afthenicafynocha*).

Bij de geneeskundige behandeling van deze koortsvorm, waartoe wij nu kunnen overgaan, daar het noodige ten aanzien van haaren loop, toevallen en uitgangen, reeds gezegd is (zie pag. 478), komt het voornamelijk daarop aan, om te onderfcheiden of de ontftekingaardige gefteldheid in eenen grooten of geringen graad aanwezig is, om daaraan geëvenredigt de antiphlogistifche geneeswijze aantewenden.

Meerendeels is de ontftekingstoeftand matig, meer met zijnen aanleg, als volkomene ontwikkeling overeenkomende; de weinig te beteekenende ontfteckingstoevallen, de niet zeer harde noch volle pols, de geringe hette en hoofdpijn wijzen dit aan, de antiphlogistifche geneeswijze moet dierhalven ook met omzichtigheid en in eene geringere fterkte aangewend worden. Zuurachtige dranken, ligte weinig voedende fpijzen uit het plantenrijk, verkoelende purgeermiddelen uit manna, casfia, tamarinden en midden zouten bij verftopte buiksontlasting, vlier en geest van *Minderer* bij belette huiduitwazeming, kleine giften van falpeter in flijmachtige dranken uit falamoniak, braakwijnfteen, en wijnfteen in de gewone giften buiten den aanval, zijn

mee-

meerendeels toereikende de ontstekingachtige gesteldheid weg te nemen, en de koorts met de 3den of 4den aanval te doen uitblijven.

Als de ontstekingachtige gesteldheid meer ontwikkeld is, en aan de koorts het zuivere ontstekingkarakter heeft, dan moet zij ook als eene zoodanige behandeld worden, de antiphlogistische geneeswijze komt nu in hare geheele uitgebreidheid te passe, doch voornamelijk wanneer plaatselijke ontsteking der ingewanden, *congesties* naar het hoofd en de borst, of andere uit volbloedigheid voortvloeijende en gevaar dreigende toevallen mede gepaard gaan. Eene aderlating is dan onvermijdelijk noodig, die men herhalen moet, wanneer de ontsteking toevallen aanhouden, of bedaard geweest zijnde, zich andermaal verheffen. De hevigheid der toevallen, de Epidemische en individuele gesteldheden, moeten de hoeveelheid van het weg te laten bloed bepalen en het geheele geneesplan besturen.

Algemeen stemt het gevoelen der beste Geneesheeren daarin overeen, dat de tusschenpoozende ontsteking koorts, nimmer zoo ruime bloedontlastingen verdraagt, als de aanhoudende. Omtrent den tijd wanneer men de ader moet openen heerscht een aanmerkelijk verschil onder de Geneesheeren, eenige willen men zal kort voor, andere in, en weder anderen na dat de aanval afgeloopen is, in den koortsvrije tusschentijd,

tijd, bloed laten. Het veiligst is mijns inziens zich aan geene vaste bepalingen te houden, maar alleen de hevigheid der aanwijzende toevallen in het oog te houden, en dan even onbeschroomd zoowel in, als buiten den aanval de ader te openen; het tijdperk der koude alleen, dat bovendien zeer kortstondig is, en weinig te beteekenen heeft, behoort eene uitzondering te maken.

In en buiten den aanval late men verkoelende zuurachtige dranken, limonade met salpeter, gerstenwater met dit midden zout en oxymel in ruime mate drinken. De buiksontlasting wordt door verkoelende purgeermiddelen en lavementen onderhouden. De leefregel moet insgelijks verkoelend weinig voedend zijn. Vleeschspijzen, wijn en andere verhittende en prikkelende dingen zijn hoogst nadeelig.

Als op deze wijze de ontstekings toestand weg genomen is, blijft de koorts dikwijls achterwegen, doet zij dit niet, dan geven de regelmatig afloopende aanvallen, de volkomene koortsvrije tusschentijd, de weeke zachte pols, de verminderde hette, de matige hoofdpijn, minder hoog gekleurde pis, het nalaten der plaatselijke ontsteekingen, aanwijzende toevallen en pijnen, genoegzaam te kennen, dat de ontsteeking weggenomen, en de antiphlogistische geneeswijze haare grenzen bereikt heeft, de wederkeerende koorts aanvallen moeten na door de gewone

koorts-

koortsverdrijvende geneesmiddelen onderdrukt, of volgens het bijzondere karakter dat zij aangenomen hebben, en de zamenſtelling met andere ziekten en toevallen behandeld en genezen worden.

Vele Geneesheeren zullen dikwijls even als ik in het geval geweest zijn, de aderlating op eene zeer onberedeneerde wijze, tegen tusſchenpoozende koortſen te hebben zien aanwenden, in gevallen waarin hoegenaamd aan geene ontſteeking te denken was, en de koortſen reeds lang geduurd hadden; maar, wat mij daarbij vreemd en raadſelachtig bleef, was dat zij ſchijnbaar een zeer gunstig gevolg had, zoodat de koorts aanvallen, die alle mogelijke geneesmiddelen wederſtaan hadden, na de aderlating niet meer terug kwamen. Bragt hier de plotſelinge ontlediging der vaten, eene wederwerking in de bewerktuiging te weeg, welke die der koorts vernietigde? Had tegen alle waarſchijnlijkheid aan, toch eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats, die de koorts onderhield? Of had de lating eene gedaantewisſeling der koorts ten gevolge, zoodat deze wel achter bleef, maar de lijder even ziek als te voren was? Misſchien kunnen alle deze gevallen ieder voor zich plaats hebben, en er de oorzaak van zijn. Maar hoe het ook wezen moge, blijft dusdanig eene handelwijze, die alleen op goed geluk ondernomen wordt, verwerpelijk, waartegen men waarſchouwen, en ieder jong geneesheer zich wagten moet.

b. Tus-

b. Tusſchenpoozende zenuwkoorts. (*febris interm. nervoſa*). pag. 481.

Dit bij de tusſchenpoozende koortſen het meest voorkomend karakter, geeft zich door gewoon en buitengewone toevallen die reeds breeder zijn opgegeven, te kennen. Den eer of mindere hooge graad, de zuiverheid, of zamenſtelling met andere geaardheden en toevallen, vorderen dezelfde behandeling en wijzigingen, welke bij de aanhoudende zenuwkoorts, in de wijze, hoe zij moet behandeld worden zijn opgegeven.

Als algemeene regelen laten zich nog vastſtellen, dat men alle ontlastende en verzwakkende geneesmiddelen nimmer buiten volſtrekte noodzakelijkheid bezige; dat men, indien zij met eene gastriſche ophopingen gepaard gaat, deze, in den beginne der ziekte door een braakmiddel ontlaste, purgeermiddelen zijn doorgaans ſchadelijk, om dat zij te veel verzwakken, het is beter de buiksontlasting door lavementen in den gang te houden.

Gedurende den aanval die gewoonlijk met benaauwdheden en andere zenuwtoevallen gepaard is, geve men meer prikkelende en opwekkende als verkoelende dranken, water of limonade met wijn, thee met rum of brandewijn, slappe punch met weinig zuur bereid, zijn de zenuwtoevallen hevig dan trachte men ze door zenuwmiddelen vereenigt met kleine giften opium of hyosciamus extract te bedaren.

No. 1.

N°. 1.	N°. 2.
℞ *Tinct: Castor.*	℞ *Liq. urn. dr. un.*
Liq. anod. m. h. a. dr. i. ß.	*Aether. Vitriol. dr. ii.*
Aquae melisſ. unc. vi.	*Aquae menth. unc. vii.*
Syr: diacod. unc. i.	*Syr: diacod. unc. i.*
D. S.	D. S.
om het half uur een lepel vol.	om het uur een lepel vol.

Ter bereiking van het voorgeſtelde doel heeft mij bijzonder N°. 2. voldaan, waarom ik ook daaraan ſteeds den voorrang geve; waar het noodig is, voege ik bij het laatſte *Laud. Liq. Synh* van 15 tot 30 droppels.

Buiten den aanval moet men de gewone koortsdrijvende geneesmiddelen, in ruime giften, terſtond na den afloop van de eerſte aanvallen of zoo ras men het koortskarakter erkend heeft, toedienen. Wat hiertoe nog verder zoude behooren, zal bij de behandeling der volgende aanwijzingen, gezegd worden.

c. Tusſchenpoozende rotkoorts. (*febris interm. putrida*)-

Deze tot de kwaadaardigſte, maar in ons klimaat ook zeer zeldzaam voorkomende koortsvorm, is reeds pag. 482. breeder behandeld, en hare geneeskundige behandeling door eene medegedeelde waarneming aangewezen. Weshalven wij hier kort kunnen zijn; dikwijls gaat dit karakter met eene gastriſche geſteldheid gepaard, of heeft zich daaruit ontwikkelt; krachtig

tig werkende braakmiddelen zijn derhalven in het eerfte begin der koorts niet wel te vermijden, die men des noodig, veilig eenige malen herhalen kan, purgeer en zweetdrijvende middedelen daarentegen, zijn bijna altijd fchadelijk, en moeten zoo veel mogelijk vermeden worden, want het is zelden dat niet reeds in den beginne eene neiging tot onmatigheid in deze ontlastingen beftaat. Zijn er omftandigheden en toevallen, welke het bevorderen der buiks-ontlasting gebieden, dan doet men zulks door lavementen met wijn-azijn, of koolftof-zuur houdende vochten. In den koorts-aanval geve men limonade met minerale zuren bereid, vooral in de hette en het zweet, in de koude, water met azijn, of eenige glazen enkelde wijn, in behoorlijke tusfchenruimtens. Buiten den aanval vare men met de minerale zuren in ruime giften voort, en geve de *kina* en *kampher* in de grootst mogelijke hoeveelheid, die verdragen wordt.

d. De gastrifche tusfchenpoozende koorts, (*febris interm. gastrica*).

De kenteekenen waardoor zich de gastrifche koortfen kenfchetfen, zijn dezelfde, welke bij de aanhoudende gastrifche koortfen opgegeven zijn, en waarvan reeds pag. 483. het noodige gezegd is.

De verfchilpunten die zoo dikwijls twistende zijn te berde gebragt, zonder immer beflist te wor-

te worden, zullen wij hier flechts in het voorbijgaan aanraken, wegens den invloed, dien zij wel eens op de geneeskundige behandeling van deze koortfen gehad hebben, en nog hebben; namentlijk: of de gastrifche verfchijnfelen in deze koortfen als oorzaken, gevolgen of uitwerkfelen te befchouwen zijn?

Het overeenftemmend gevoelen van die Geneesheeren, welke hunne oordeelvellingen door onpartijdigheid lieten besturen, komt hier op neder: dat vele tusfchenpoozende koortfen het gastrifche karakter hebben, dat men de aanwezige ophoopingen op eene doelmatige wijze ontlasten moet, dat dit verzuimd wordende, de koorts eene langdurige en flepende geaardheid, die met plaatfelijke aandoeningen en gebreken eindigt, doet aannemen. Dat de genezing wel zelden door de ontlastende geneeswijze alleen daargefteld wordt, maar men zich gewoonlijk in de noodzakelijkheid bevindt, nadat de ophoopingen weg genomen zijn, de koorts door *Kina* of andere koortsverdrijvende geneesmiddelen te onderdrukken. En dat men in de behandeling van deze koortsvorm fteeds indachtig zijn moet, aan de meermalen gedane waarfchouwing, van niet alle koortfen, waar de lijders over walging klagen, en eene beflagene tong hebben voor gastrifche te houden, daar deze toevallen dikwijls in confenfuele zenuw-betrekkingen gegrond zijnde, met iedere ontlasting verflimme-

meren, en eerst door een ruim gebruik van koortsdrijvende middelen, met de koorts zelve verdwijnen.

De onderscheidene gedaante die de tusschenpoode gastrische koorts kan aannemen, zijn dezelfde met die der aanhoudende, de geneeskundige behandeling moet nagenoeg volgens de daarbij gegevene regelen en voorschriften gewijzigd zijn.

i. Tusschenpoozende galkoorts. (*febris interm. biliosa*). Deze koorts gaat van haar begin af, aan, en dikwijls reeds voor hare ontwikkeling, met de gewone galachtige toevallen gepaard. Gedurende de koortsaanvallen zijn zij doorgaans het zwaartst, en met zeer ruime gal-ontlastingen door brakingen en buikloop verbonden. Met het afgaan van den aanval, worden zij wel minder, maar houden nimmer in den vrijen tusschentijd geheel op. De gal te ontlasten is hier het hoofdoogmerk des Geneesheers. Naarmate de aanwezige toevallen, welke het turgesceren der stof naar boven of naar beneden aanwijzen, worden zij door braak- of laxeermiddelen ontlast. In het begin der koorts met den eersten of tweeden aanval, zijn de braakmiddelen doorgaans, en de laxeermiddelen eerst later aangewezen. Somwijlen is het noodig, de eerste eenige malen te herhalen. Het beste is om ze in den koortsvrijen tusschentijd, zoo lang voor den aanval toe te dienen, dat het braken

met

met zijn begin kan afgeloopen zijn; men geve den Braakwijnſteen, Braakwortel of beide vereenigt, in eene hoeveelheid, die genoeg is, ruime ontlastingen te bewerken. Als na het braakmiddel, de eerstvolgende koortsaanval minder als de voorafgegane, en de galachtige verſchijnſelen verminderd zijn, dan mag men zich het beste gevolg van de ontlastende geneeswijze beloven. Nemen deze toevallen later weder toe, dan herhale men het braakmiddel; wijzen daar en tegen de toevallen aan, dat de ſtof naar beneden turgesceert, dan komen laxeermiddelen of lavementen te paſſe, naarmate de krachten des lijders en het al of niet aanwezig zijn van verſtopte buikontlasting of loslijvigheid hetzelve vereiſchen. Tot laxeermiddelen zijn hier de zuurachtige en zachtwerkende middenzouten bijzonder aangewezen, ook Tamarinde, Caſſia, Wijnſteen met of zonder Magneſia. Bij zeer trage geſtellen, en waar de zwakte reeds grooter is, voege men Rhabarber daarbij. Gedurende den aanval late men zuurachtige dranken gebruiken, indien de lijders eenige eetlust hebben, geſtoofde vruchten en ligt verteerbare met zuren toebereide groentens nuttigen. Heeft men nu op deze wijze de galachtige ophooping opgeruimd, of laten de krachten niet langer toe, de ontlastende geneeswijze vol te houden, en duurt de koortst voort, dan geeft men koortsverdrijvende geneesmiddelen, vooral de *kina*. Niet altijd

behoeft men het gebruik van dit middel zoo lang uit te ſtellen, tot dat alle galachtige toevallen en verſchijnſelen geweken zijn, maar men kan zoo ras de dringendſte toevallen nalaten, de *kina* met ontlastmiddelen vereenigt toe dienen, en daarmede aan beide aanwijzingen, om de ophoopingen op te ruimen, en de koorts te onderdrukken, voldoen; is de Epidemiſche geſteldheid zoodanig, dat de koortſen ligtelijk een kwaadaardig karakter aannemen, dan moet men om deze overgang te verhoeden, terſtond, na de braakmiddelen de *kina*, op de genoemde wijze toedienen.

Als eene ziekelijke geſteldheid in het galafſcheidende ſtelsel aanwezig is, die de ziekelijke afscheiding, zij moge dan quantitatief of qualitatief zijn, onderhoudt, die door de ontlastende geneeswijze alleen niet kan herſteld worden, maar in tegendeel door de prikkeling van den maag en darmbuis verſlimmerd wordt, moet men op de meest geſchikte wijze, door geneesmiddelen, die bijzonder op het leverſtelſel inwerken, en die bij de behandeling der aanhoudende galkoorts uitvoerig beſchreven zijn, daarin voorzien.

2. Tuſſchenpoozende ſlijmkoorts. (*febris intermittens pituitoſa*). zeer hardnekkige koortſen met den derdendaagſche *typus*, hebben gewoonlijk dit karakter; ſomwijlen ook geheele Epidemien. De behandeling is dezelfde als bij de aanhoudende

dende ſlijmkoorts in het breede is omſchreven. Prikkelende, oplosſende en bittere geneesmiddelen, in den beginne het Ammoniak-zout, Braak-wijnſteen in kleine giften, de bittere extracten van het *Taraxacum*, *Trifolium*, *Abſynthium* en *Gentiana*, zijn hier vooral op hunne plaats; tusſchenbeiden een braakmiddel, bij verſtopte buiksontlastingen, een laxeermiddel uit de Jalappa, Aloes of Rhabarber, met de zoete kwik- en goudzwavel. Nemen, gedurende het gebruik van deze middelen de ſlijmtoevallen af, wordt de tong zuiver, het voorkomen beter, en keert de eetlust weder, dan blijve men er mede voortvaren, en onderſteune door eenige glazen goeden wijn daags, en ligt verteerbare voedſels, de krachten; de koortsaanvallen nemen dan allengskens af, en blijven ten laatſten geheel uit; de op deze wijze genezene lijders zijn zelden aan inſtortingen onderhevig, terwijl die waar de koorts door *kina* onderdrukt wordt, bijna nimmer uitblijven. Indien de lijders zeer zwak zijn, gedurende het gebruik der ontlastende, oplosſende en bittere geneesmiddelen de toevallen vermeerderen, de eetlust geheel ontbreekt, het voorkomen ſlechter wordt, de krachten meer en meer afnemen, en de koortsaanvallen heviger en langduriger worden, zijn deze middelen geheel ter zijde te ſtellen, of men late dezelve vereenigt met *kina* toedienen. Het Ammoniak-zout, de Soda, groote giften Braak-

 wijn-

wijnsteen, de Rhabarber, de Goudzwavel en het Yzervitriool met de *kina* in toereikende giften zijn dan zeer doelmatig, de langdurigste en hardnekkigste koortsen worden er niet zelden door genezen.

℞ *Pulv. Cort. Per. opt. unc.* I ß.
Sal. Ammoniac. vel. sod. depur. dr. I ß.
Syr. comm. q. s. ut fiat elect.

D. S.

Tusschen twee koortsaanvallen in gelijke giften, om het uur of twee uren te gebruiken.

℞ *Pulv. Cort. Peruv. opt. unc* ß.
Tart. acid. stib. gr. x·x
Syr. commun, q. s.
Ut fiat Elect. d. s.

Als het vorige toe te dienen.

℞ *Pulv. cort. Per. opt. dr.* VI.
Sulphat. ferri gr. XXXVI.
Sulphuret. oxyd. stib. hydrog. gr. XII.
M. fiat pulv. div. in XII *part. aeq.*

D. S.

Om de twee uren een poeder.

Vooral van dit laatste middel, dat ook door den Heer SEBASTIAN aangeprezen wordt, heb ik meermalen de beste uitwerking gehad.

Na het achterweeg blijven der koortsaanvallen, blijven de meeste lijders nog lang zwak,

en

en zeer aan inſtortingen onderhevig, weshalve het noodig is, nog eenen geruimen tijd *kina*, bittere en Staalmiddelen te laten gebruiken, ten einde de gezondheid duurzaam herſteld worde. De herſtelden moeten zich warm kleeden, koude vochtige lucht, waterachtige dranken, vette, moeijelijk verteerbare ſpijzen, visch, kaas enz. vermijden, en dagelijks eenige glazen wijn, goed wel gehopt bier tot gewone drank, en daaraan gewone perſonen, des morgens een klein glas jenever op bittere middelen getrokken, gebruiken.

3.o Tusſchenpoozende wormkoorts. (*febris interm. verminoſa*), komt meestal bij kinderen voor, doch ook geheele Epidemien hebben wel eens dit karakter gehad; zij komen zelden geheel zuiver, maar meerendeels met het ſlijmachtige en galachtige verbonden, voor. De toevallen, zijn de gewone der aanhoudende wormkoorts, zich wijders kenſchetſende door de onregelmatigheid in de koortsaanvallen, die plotſeling opkomen, en even ſpoedig weder nalaten, of met zenuw-toevallen gepaard gaan en lang aanhouden. De koortsachtige geſteldheid der pols, met de gewone worm toevallen en de ontlasting van deze inſecten, maken, waar zij aanwezig zijn, de kennis van deze koorts niet moeijelijk. Maar niet altijd zijn zij zoo duidelijk en volkomen ontwikkelt aanwezig, en dan wordt het niet alleen voor den jongen, practisch min ge-

 oefen-

oefenden Geneesheer, maar zelfs voor den meest ervarenen allermoeijelijkst, en men loopt dikwijls gevaar eene worm- met eene zenuwkoorts of deze met de eerste te verwisselen, eene fout, waartegen men zich door de grootste oplettendin het waarnemen, moet trachten te hoeden.

De geneeskundige behandeling is gelijk aan die der aanhoudende wormkoorts, gewijzigd naar die der tusschenpoozende slijmkoorts. De wormen moeten met hare nesten ontlast, en de koortsaanvallen, als zij daarna blijven volhouden, of hare verzwakkende uitwerking aan den toestand der lijders eene dreigende houding geeft, tegen gegaan en onderdrukt worden. De wormdrijvende geneesmiddelen geve men in verband met laxeermiddelen buiten den aanval, en lenige door bedarende, de dringendste toevallen in den aanval. Als de noodige ontlastingen voorafgegaan zijn, kunnen de wormmiddelen met de *kina* vereenigt toegediend, met of zonder laxeermiddelen, naarmate het de gesteldheid der buiksontlasting vordert. Kina en Valeriaan, het Wormkruid, de Cortex Geoffreae, Jalappe en Rhabarber, zijn de meest vermogendste, waaruit eene keuze naar omstandigheden te doen is.

Wanneer de omstandigheden der lijders zoodanig waren, dat men zijn hoofdoogmerk tegen de koorts wenden moest, of deze veilig konde onderdrukt worden, dan heb ik mij

mij steeds het beste bij het gebruik van het volgende middel bevonden.

℞ *Pulv. Cort. Peruv. opt.*
— rad. Valer. Sylv. a unc I.
Sulphat. ferri
Pulv. rad. Rhei a dr. I.
Syr. commun q. s. ut fiat Elect.

D. S.

Om de twee uren een eijerlepeltje.

Nadat de koorts achterwegen is gebleven, late ik dit middel altijd nog eenigen tijd voortgebruiken, in dagelijks verminderde giften, en eerst met de volkomene herstelling allengskens er mede ophouden. Ten aanzien der leefregel, geldt hetzelfde, wat in dit opzigt, bij de slijmkoorts gezegd is.

4. Eenvoudige gastrische tusschenpoozende koorts. (*febris interm. saburrhalis, gastrica simplex*). Bij de andere gastrische tusschenpoozende koortsen, hangen de ophoopingen in de eerste wegen, altijd meer of min van eene bijzondere ziekelijke gesteldheden der afscheidende werktuigen af, dewijl in deze de aanwezige stoffen van buiten in de maag en darmbuis gebragt zijn. Zij is de goedaardigste, en minst moeijelijke in de behandeling, maar ook die, welke zeer menigvuldig voorkomt. De voorafgegane levenswijze en de toevallige oorzaken die haar on-

middelijk voorafgegaan zijn, in verband met de gewone gastrifche verfchijnfelen, die wel is waar, zelden geheel gemist worden, maar hier zeer duidelijk ontwikkelt zijn, maken de kennis van deze koortsvorm niet zeer moeijelijk.

Dezelfde aanwijzingen welke bij de andere gastirifche koortfen te volgen zijn, moeten ook in deze voldaan worden. Nameiijk de aanwezige ftoffen op de meest gefchikte wijze te ontlasten, nieuwe ophoopingen voor te komen en de koorts, indien zij, nadat de nodige ontlastingen vooraf gegaan zijn, niet mogt wegblijven, met de gewone koortsdrijvende middelen te onderdrukken.

Zoo lang de vreemde ftoffen nog in de maag, en naar boven ter ontlasting gefchikt zijn, geve men kort na den aanval een braakmiddel, en herhale hetzelve zoo dikwijls als de omftandigheden zulks vorderen. Hebben de ftoffen de maag reeds verlaten en turgesceren zij naar beneden, dan zijn laxeermiddelen uit midden-zouten met rhabarber of Jalappa aangewezen. Zijn de lijders zeer zwak, dan geve men de *kina* en andere koortsverdrijvende geneesmiddelen, en ontledige den darmbuis door behulp van laxeerende lavementen.

Daar de braakmiddelen niet alleen door hunne ontlastingen, maar ook door de fterke fchudding, waardoor zij de geheele bewerktuiging aandoen, eene andere ftemming in de prikkel-

baar-

baarheid, gevoeligheid en de onderſcheidene verrigtingen te weeg brengen, maar bijzonder op de huid werken en de uitwaſeming bevorderen en herſtellen, zonder veel te verzwakken, behoeft men zoo beangst in hun gebruik niet te werk te gaan. Een braakmiddel zonder dat ophoopingen in de maag aanwezig zijn, zal in den beginne der koorts gegeven, ook dan meer goed als kwaad doen, dewijl een verzuimt braakmiddel nimmer zonder nadeelige gevolgen blijft, en zeer dikwijls de eenige oorzaak is, voor de latere hardnekkigheid en langdurigheid der koorts. Vele Geneesheeren hebben derhalven ook dit middel in het begin van alle tusſchenpoozende koortſen aangeraden, en deszelfs gebruik tot eenen algemeenen regel vastgeſteld.

Meer omzigtigheid vordert het gebruik der laxeermiddelen, buiten volſtrekte noodzakelijkheid, behooren zij niet gegeven, en bij groote zwakte vermeden te worden. Want waar zij niet heilzaaam zijn, zijn zij ſchadelijk en ondermijnen de krachten; ook kan meest altijd op eene minder nadeelige wijze, door lavementen aan het doel beantwoord worden, dat men daarmede beoogd.

Wanneer gastriſche ophoopingen als de gevolgen van eene ziekelijke afscheiding in het ſpijs-kanaal en gebrekkige menging der afgeſcheidene vochten aanwezig zijn, dan moet de geneeskun-

di-

dige behandeling op dezelfde wijze ingerigt zijn en bestuurd worden, als bij de aanhoudende koortsen tot dat soort behoorende, gewijzigd volgens het eigenaardige der tusschenpoozende koortsen, namentlijk dat zij zelden alleen door ontlaste middelen genezen worden, maar doorgaans op het einde de kina, en andere koortsdrijvende geneesmiddelen noodig hebben.

Na den afloop van alle gastrische koortsen, blijft steeds eene zekere neiging tot dezelfde gesteldheid in de eerste wegen terug, die in zwakte, verhoogde prikkelbaarheid en gevoeligheid schijnt gelegen, en de spijsverteringswerktuigen vatbaar doen zijn, door de geringste schijnbaar niets beteekenende oorzaken in hunne verrigtingen gestoord te worden. Geneigdheid tot instortingen, gebrek aan eetlust en zwakke spijsvertering zijn daarvan de gewoonlijkste gevolgen, die, de koortsaanvallen achter weeg gebleven zijnde, het voorgestelde gebruik der kina, bittere en staalmiddelen, en vooral ook eene goede leefregel en diaet vereischen, zoo lang volgehouden, tot dat de gewone tijdperken der wederkeerende aanvallen, en alle andere ziekten verschijnsels verdwenen zijn.

Derde aanwijzing. Behandeling der koorts met specifieke middelen.

De ervaring heeft sedert de vroegste tijden geleerd, en overtuigt nog dagelijks ieder geneesheer, die niet blind zijn wil, dat noch het opruimen der toevallige

en

en verwijderde oorzaken, noch eene beredeneerde behandeling der koorts, volgens haar bijzonder karakter, onverschillig, volgens welk der bespiegelende stelsels dezelve ook moge ingerigt zijn, alleen voldoen, om tusschenpoozende koortsen te genezen; maar dat men verre weg in de meeste gevallen zich in de noodzakelijkheid gebragt vindt, de koorts op eene Empirische wijze, met die middelen, welke koortsdrijvende genoemd worden, te verdrijven. Hoe deze middelen de koorts genezen, weten wij niet, maar dat zij haar genezen, is door duizende malen herhaalde waarnemingen gestaafd, en wordt nog dagelijks op het stelligste bewezen. Waarschijnlijk doen zij het op eene geheel materiele wijze, door aan de bewerktuiging die stoffen mede te deelen en te herstellen, welke zij door de koorts en hare voortbrengende oorzaken verloren heeft. Het eigenaardige mengsel van het eerste en voornaamste koortsverdrijvende geneesmiddel, de kina namentlijk, en het vergeefsch zoeken naar plaatsvervangende middelen, hoe nabij zij haar ook in hunne zamenstellende deelen te komen schijnen, maken dit gevoelen, hoogst waarschiinlijk.

Geneesmiddelen, welke op zoodanig eene wijze op de bewerktuiging inwerken, dat zij de koorts verdrijven, zonder in het oogloopende wederwerkingen en veranderingen voort te brengen, en bij gevolg op eene regtstreekse wijze, op de naaste oorzaak der koorts inwerken, en ze uitblusschen, noemt men te recht, *eigenaardige koortsverdrij-*

yen-

yende geneesmiddelen. (*remedia febrifuga specifica*). Zoolang het gevoelen, dat iedere koorts door eene bijzondere koortsstof of prikkel voortgebragt werd, en de koorts eene heilzame beweging en poging der natuur zijn zoude, om zich van deze stof te ontdoen, algemeen onder de Geneesheeren heerschte, was men zeer beducht de koortsverdrijvende geneesmiddelen toe te dienen om er koortsen mede te genezen. Duizende naziekten werden, als de onmiddelijke gevolgen harer toediening, opgenoemd; en duizende genezingen van slepende ziekten, door koortsen aan zich zelve overgelaten, of gedurende het gebruik van ontlastmiddelen, als bewijzen daartegen gesteld. Zelfs de kina, het krachtigste van alle koortsverdrijvende middelen, moest, hoe moeijelijk het ook aan de Geneesheeren viel, voor het bekend was, dat zij eene koorts kan genezen, het nadeel der vooroordeelen en verkeerde theoretische grondstellingen ondervinden. Jaren waren noodig de Geneesheeren van hunne dwalingen terug, en tot de algemeene invoering van dit geschenk der Godheid, te brengen.

Naarmate dat de gedaante der geneeskundige theorien en stelsels veranderde, en men in de regtstreeksc veranderingen der bewerktuiging, in hare stoffelijke zamenstelling en de daarvan afhankelijke zoowel als daarmede verbondene eigenschappen en krachten, de naaste oorzaak van alle ziekten zocht, of ook wel waande gevonden te hebben, verviel men tot een ander uiterste. Wilde men eerst, niet dan

met

met de grootste omzigtigheid, voorzorgen, en voorafgegane voorbereidende geneeswijze de koortsverdrijvende geneesmiddelen aangewend hebben; men wilde nu terstond alle koortsen door opruiming van hare naaste oorzaak genezen, en die in zoo vele uren verdrijven, als men te voren dagen en weken behoefde. Deze twee uitersten, waartusschen de waarheid in het midden ligt, waren het, waartoe de geneesheeren beurtelings vervielen, ja velen nog dagelijks vervallen. Indien mijne krachten aan mijne bedoelingen mogen beantwoorden, zal ik beide vermijden, en ten minsten eenige seinen vastsfellen, ontleent uit de ervaringen der voornaamste Geneesheeren, om aan te wijzen, welke rigting hier den veiligen weg neemt, en reeds genomen heeft.

Zuivere tusschenpoozende koortsen met het eenvoudige zenuw- of typhuskarakter, met hoegenaamd geene stoffelijke oorzaken verbonden, kunnen onmiddelijk door koortsdrijvende geneesmiddelen onderdrukt worden. Zijn zij daarentegen meer zamengesteld en ingewikkelt, dan komen die middelen niet te passe, want alsdan maken zij de koorts langdurig, of hebben, wanneer zij ook de regelmatige aanvallen onderdrukken, ten gevolge, dat de ziekelijke gesteldheid der bewerktuiging voortduurt, of eene andere wijziging en gedaanteverwisseling aanneemt.

De bijzondere behandeling der toevallige oorzaken, en die der bijzondere geaardheden der koortsen, schijnen hare noodzakelijkheid en nuttigheid daarin gelegen te hebben, dat zij de zamengestelde koortsen

in

in eenvoudige veranderd, die nu geſchikt zijn door koortsdrijvende geneesmiddelen veilig en zeker te kunnen genezen worden.

Bij het ontſtekingachtig en gastriſch karakter zijn de koortsverdrijvende geneesmiddelen ſchadelijk, maar deze karakters opgeruimd zijnde, en de koorts eene eenvoudige gedaante verkregen hebbende, nuttig en noodzakelijk.

Doet zich de tusſchenpoozende koorts als eene eeneenvoudige voor, maar is de lijder te gelijk door eene andere ziekte aangetast, die zonder daarmede in een onmiddelijk verband te ſtaan, met iederen koortsaanval afneemt, zoo dat de koorts als het geneesmiddel van eene andere ziekte moet beſchouwd worden, dan laat men de koorts ongeſtoord in zijnen loop, en aan de natuur over; ten ware dat zij gevaarlijker zijn mogt, als de ziekte, welke zij verligt. Echter doet men ook dan beter de aanvallen te matigen en de krachten te onderſteunen, als dezelve geheel te onderdrukken. In de jaarboeken der geneeskunst vind men voorbeelden, van krankzinnigheid, vallende ziekte, ſtuiptrekkingen, zenuw-toevallen, verlammingen, waterzucht, geelzucht, verſtoppingen in de ingewanden, blindheid, doofheid, huid- en andere ziekten meer opgeteekend, welke door eene bijkomende tusſchenpoozende koorts genezen werden, en verſlimmerden of wederkeerden, als men de koorts te vroeg en ontijdig onderdrukt had.

De meeste der tusſchenpoozende koortſen, ook

dan

dan wanneer zij van haar begin af aan, een eenvoudig karakter hebben, worden gemakkelijker, zekerder, fpoediger en met kleinere hoeveelheden koortsverdrijvende geneesmiddelen genezen, nadat zij ten minften drie aanvallen gemaakt hebben, dan wanneer men ze onmiddelijk na den eerften aanval ftoppen wil, tevens zijn de herftelden ook minder aan inftortingen onderhevig. Hoe groot moet de hoeveelheid *kina* niet zijn, om eene kwaadaardige koorts, die met den tweeden of derden aanval het leven met gevaar dreigt, te onderdrukken? Meermalen heb ik langdurige koortfen genezen, waartegen reeds zeer groote hoeveelheden *kina* en andere koortsverdrijvende middelen gebruikt waren, door de lijders gedurende vijf of zeven aanvallen, alle deze middelen ter zijde te doen ftellen, en de *kina* dan in de gewone hoeveelheid tusfchen twee aanvallen te laten gebruiken. Eene once deed de koorts dikwijls achterweeg blijven, die te voren aan ponden van dit middel tegenftand geboden had.

Het gevoelen van die Geneesheeren, welke veronderftellen: dat de tusfchenpoozende koortfen even gelijk vele anderen, door een *miasma* voortgebragte ziekten, noodwendig eenen bepaalden loop hebben moeten, om die veranderingen in de bewerktuiging voort te brengen, waarvan de kritifche ontlastingen af hangen, om daarna veilig en zeker genezen te kunnen worden, komt mij voor, door de natuurlijke gefchiedenis dezer koortfen bewezen te zijn, en

allezins de oppenlettendheid des praktifchen Geneesheers te verdienen.

In bijzondere Epidemifche en kwaadaardige gefteldheden, kan en moet men haar onmiddellijk door *kina* of andere koortsverdrijvende geneesmiddelen onderdrukken, wegens het gevaar dat zij insluiten. Ook daar waar anders gezonde lieden door plotfeling voorbijgaande en Endemiefche oorzaken, vooral in moerasfige landftreken, de koorts krijgen, mag zulks gefchieden.

De voorjaars-koortfen genezen doorgaans zeer gemakkelijk, bij het gebruik van zacht ontlastende en zweetdrijvende geneesmiddelen, zonder koortsverdrijvende noodig te hebben. Echter komt daarbij veel op de bijzondere omftandigheden en gefteldheden der Epidemien en der lijders aan; de gemakkelijke genezing dezer koortfen is meer eene uitwerking der heilzame pogingen der natuur, als wel der geneeskundige behandeling, maar ook de voornaamfte oorzaak, waarom in de latere jaren, zoo vele geneesmiddelen den roem van koortsverdrijvende verkregen, en in de praktijk, ten minften voor eenigen tijd opfpraak maakten, maar ook even fpoedig in vergetelheid geraakten.

Najaars-koortfen vorderen bijna altijd koortsverdrijvende middelen, zelden blijven zij zonder deze achter. Zoo ras derhalven de toevallige oorzaken opgeruimd zijn, en de koorts van drie tot zeven aanvallen gemaakt heeft, moet men ze toedienen.

Die

Die welke reeds lang geduurd hebben, de krachten uitputten, en door hare ſchadelijke inwerkingen op de bewerktuiging met de aan deze koortſen zoo gewone gebreken der ingewanden dreigen, onderdrukke men zoo ſpoedig mogelijk op de doelmatigſte wijze. De gewoonlijk met haar aanwezige gastriſche verſchijnſelen, moeten ons niet tot het langer volhouden der ontlastende en oplosſende geneeswijze verleiden, daar deze verſchijnſelen een gevolg der koorts en geenszins hare oorzaaken zijn, die verdwijnen zoo ras de koorts nalaat.

De geneesmiddelen welke de ervaring als koortsverdrijvende (*remedia febriſuga*) heeft leeren kennen, zullen wij hier laten volgen, over eenige meer breedvoerig ſpreken, anderen ſlechts aanſtippen. De bijzondere verdeeling dezer middelen, door eenige Geneesheeren aangenomen, namelijk in vlugge en aanhoudende, gaan wij voorbij, daar wij te weinig weten van de wijze, hoe zij werken, er geen praktisch nut mede verbonden is, en het noodige dien aangaande bij de aanwijzingen voor het een en ander middel zal gezegd worden.

1. Het krachtigſte van alle, op eene ſpecifieke wijze de koortsverdrijvende geneesmiddelen, is de *kina*. Weshalven wij haar ook hier de eerſte plaats aanwijzen. In alle gevallen waarin de koorts-aanvallen door dit ſoort van middelen kunnen en moeten onderdrukt worden, is zij het zekerst en krachtigst hulpmiddel.

Bij de eenvoudige tusſchenpoozende koorts,

bij het zenuw- en rotachtige karakter, en bij zwakte, is de *kina* steeds aangewezen, mits dat de verrigtingen der spijsverterings-werktuigen genoegzame krachten hebben, om dien bast te verteren en te assimileren. Vele der nieuwere geneeskundige Schrijvers hechten bijzonder op deze tegenaanwijzing, en willen het gebruik van dit middel naauw bepaald hebben. Geneesheeren die vele tusschenpoozende koortsen behandeld hebben, zullen erkennen dat deze tegenaanwijzing zoo dikwijls niet voorkomt, en dat de *kina* doorgaans het eenigst middel is, om de kwijnende verrigtingen van het spijskanaal op te wekken, en tot deszelfs gezonden toestand terug te voeren. Men bezigt immers de *kina*, bij verzwakte spijsvertering ook in andere ziekten met het grootste voordeel, en waarom zoude nu juist in de tusschenpoozende koortsen, waartegen zij een specificum is, zooveel meer omzichtigheid nodig zijn, en dezelve minder verdragen worden? De invloed dien de onderscheidene stelsels op de beoefenende geneeskunst gehad hebben, en nog hebben, laat zich hier niet miskennen. Geenszins wil ik intusschen loochenen, dat er gevallen zijn, waar de maag de *kina* niet verdraagt, walging, brakingen en verheffingen der aanvallen tot hare onmiddelijke gevolgen behooren, maar, die naar het mij voorkomt, meer de gevolgen der nog aanwezige ontstekingachtige en gastrische gesteldheden, waar in de koortsbast niet te passe

komt

komt en altijd ſchadelijk is, ſchijnen, als wel van andere oorzaken.

Algemeene regelen, welke men bij het gebruik der *kina* behoort in acht te nemen, zijn de navolgende:

a. Nimmer geve men terſtond na den afloop van den eerſten koorts-aanval, maar eerst na den 3[den], 5[den] of 7[den] de *kina.* Met uitzondering alleen van die gevallen, waarin de koorts een kwaadaardig karakter heeft, en het leven niet anders, dan door eene ſpoedige onderdrukking der aanvallen kan gered worden.

b. Het gebruik der *kina* is volſtrekt af te keuren, wanneer de koorts met eene ontſtekingaardige geſteldheid, of wezenlijke, algemeene en plaatſelijke ontſtekingen gepaard gaat; ook bij zinkingaardige aandoeningen, en ziekten waarin de borst- en ademhalings ingewanden, de meest lijdende deelen zijn, is zij nadeelig.

c. Bij duidelijk ontwikkelde gastriſche toevallen, na voorafgegane overlading van de maag, zijn deze ſtoffelijke oorzaken eerst op te ruimen, en met de *kina* zoo lang te wachten, als de ontlastende en oplosſende geneesmiddelen de koorts-aanvallen en toevallen doen afnemen en verligten.

d. Wanneer andere gelijktijdig aanwezige ziekten verminderen, de eetlust goed blijft, de krachten eer toe als afnemen en het voorkomen der lijders verbetert, dan is de *Kina* niet aangewezen.

e. Indien eene bijzondere *Idiosyncrasie* het voor den lijder onmogelijk maakt de *Kina* te gebruiken, zoo dat zij walging, brakingen, hitte en hevigere koortsaanvallen ten gevolge heeft, moet zij achter wege blijven, en waar het noodig is, een ander koortsverdrijvend geneesmiddel in hare plaats gesteld worden.

f. Tegen voorjaars koortsen is zij minder noodzakelijk dan tegen najaarskoortsen, bij den anderenderen daagschen typus minder dan bij den daagschen, derdendaagschen en dubbelde koortsen.

g. Bij kraamvrouwen, zwangeren en zeer jonge kinderen, vordert hare toediening meer omzigtigheid, maar behoeft niet geheel en al achterweeg te blijven, wanneer zij overigens aangewezen is.

h. Men moet haar nimmer, gedurende de aanvallen, maar altijd, nadat zij afgeloopen zijn, in den koortsvrijen tusschentijd toedienen, deze lang genoeg zijnde, is het het doelmatigst, tot twee of drie uren na den geheelen afloopdes aanvals, mede te wachten. Bij de daagsche en dubbelde koortsen kan men zich zelden aan dezen regel binden. Tegen de anderendaagsche maak ik er tien of twaalf uren voor den aanval, een begin mede, in de derdendaagsche geef ik ze alleen op den tweeden vrijen, of den dag voor den aanval, Gedurende den aanval verdragen de lijders bijna nooit de *kina*, zonder dat brakingen en andere toevallen volgen; hetzelfde heeft plaats

als

als de *kina* te kort naden aanval toegediend wordt.

i. Dikwijls gebeurt het ook, dat dezelve niet wel bekomt, doordien zij met andere middelen vervalscht, of dat wat door den apotheker gegeven wordt, in het geheel geene *Kina* is.

k. Ook de vorm waarin zij gegeven wordt, heeft invloed op hare uitwerkselen. Niet alle lijders verdragen ze in substantie, bij anderen blijft zij in afkooksels, aftreksels en extract gegeven, zonder werking, en de gevolgen, die de langdurigheid van de koorts in de bewerktuiging voortbrengt worden door onwetenden aan haar vroegtijdig gebruik geweten.

In alle gevallen waar geene der genoemde tegen aanwijzingen bestaan, en het zaak is de koorts te verdrijven, moet de geneesheer bij het voorschrijven van dit middel op het volgende letten en bedacht zijn:

1. Dat de *kina* echt, niet vervalscht, van goede kwaliteit, en behoorlijk toebereid zij. Het poeder moet zoo fijn mogelijk zijn, de afkooksels niet te lang koken, en even alsde aftreksels en het extract, volgens de voorschriften in de Bataafsche Apotheek, vervaardigt zijn.

2. Het krachtigste is de *kina*, in substantie, eene once poeder doet meer, als twee in afkooksels, of aftreksels, of eene halve once *extract*. Wanneer de lijder dezen bast verdragen en in eene toereikende hoeveelheid gebruiken kan, moet dezleve nimmer anders als in substantie toegediend worden. Als

de ſpijsverteeringskrachten zeer verzwakt zijn, en gebruik van dit middel door benaauwdheid, zwaarte, drukking en pijn in de maag, misſelijkheid en brakingen gevolgd wordt, voege men er het een of ander prikkelend aromatik middel bij, en kieze vooral het zoodanige, dat tevens den ſmaak verbetere en voor den lijder aangenaam is, want bij velen zijn deze toevallen meer in den tegenzin, dan in de maag zelve gelegen. Dezelfde lijder die eerst de *kina* niet gebruiken konde, verdraagt ze zeer wel als men er kaneel bijvoegt, dezeve met wijn mengt, of op iedere gift eene teug goeden wijn laat nanemen, dikwijls ook dan reeds, wanneer het poeder, in de gedaante van een *electuarium* voorgeſchreven, en de ſlikbrokken in ouwel gegeven worden. Naast het gebruik in ſubſtantie, waar deze niet voegzaam is, verdient eene geſatureerd afkookſel of koud aftrekſel met bijvoeging van een aromatik, den ſmaak verbeterend middel, de voorkeur; de *Tinctuur* en het *extract* zijn de minst vermogende bereidſels. Ook kan de *kina* nog op andere wijze gebruikt, in klijsteren, baden, pappen en innaaiſels toegediend worden. In klijsteren gebezigt behoort de toe te dienen hoeveelheid het drie of vier dubbel te zijn, van die, welke men anders door den mond gebruiken laat. In baden aangewend moet de geheele hoeveelheid vocht waarin men laat baden een *Kina* afkookſel zijn. Tot pap mengt men het poeder

met

met water of rooden wijn, en bedekt daarmede den geheelen buik. Als innaaifels, wordt de geheele ruimte, die tusfchen twee op elkanderen genaaide hembden overig blijft met een zeer fijn *Kina* poeder gevuld, het linnen moet niet te digt zijn, zoo dat het doorftuift; om de vier of zes dagen, moeten de gedragene met verfche hembden en *Kina* verwisfeld worden. Bij zuigelingen ziet men de koorts wel eens uitblijven, wanneer de minne de *Kina* in fubftantie en in groote hoeveelheid gebruikt.

3. Veel komt bij het gebruik van dit middel tegen de koortfen, daarop aan, dat men het in toereikende hoeveelheid toediene. In de eenvoudige tusfchenpoozende koorts, rekent men voor eene volwasfen perfoon, wanneer hij den daagfchen of anderendaagfchen *tijpus* heeft van 6 dragmen tot een en eene halve once tusfchen twee koortsaanvallen toereikende; in de derdendaagfchen van anderhalf tot twee oncen. Tegen kwaadaardige koortszoorten zijn deze giften zelden toereikende, en moeten tot het dubbelde en driedubbelde gebragt worden.
Ook moet in het bepalen der voor te fchrijven hoeveelheden, op den ouderdom en het geflacht, de meerdere of mindere aandoenlijkheid der lijders, en op de geaardheid der *Epidemie* gelet worden. Bij hoogbejaarden, min aandoenelijke geftellen, bij mannen in najaars *Epidemien*, en bij lijders die de koorts lang gehad hebben,

zeer verzwakt zijn, en in bijna alle mogelijke vormen en verwisselingen de koortsverdrijvende geneesmiddelen gebruikten, moet de toetedienen hoeveelheid grooter zijn, als waar het tegenovergestelde plaats heeft.

4. Van de onderscheidene wijzen door geneesheeren aangeraden, om de *Kina* toetedienen, ten einden men daarvan de grootste uitwerking hebben zoude, schijnt die de beste te zijn: waar de noodige hoeveelheid in gelijke giften verdeeld, van uur tot uur in de laatste tien of twaalf uren voor den aanval gebruikt wordt. Doch zoo dat iedere gift ten hoogsten eene drachma bedrage; heeft men meer als twaalf drachma noodig, dan begint men zoo vele uren vroeger als het getal der giften meer bedraagt. In grooter tusschentijden, als twee tot drie uren, heb ik nimmer eene zoo algemeen voldoende uitwerking gezien, als ik ondervonden heb, wanneer ik ze op de genoemde wijze toediene b. v. b.

℞. *Pulv. Cort. Peruv. unc* I.
—— —— *Cinnam. dr.* I
Sijr. commun. q. s. ut f.
boli Nr. XII.

S.

Om het uur een brok in ouwel.

Pulv.

℞. *Pulv. Cort. Peruv. opt. unc.* I.
aquæ. flor. Chammom. unc. X.
—— *Cort. Cinnam. unc.* II.
Sijr. Aurant. unc. I.
M. S.

Om het uur wel omgeschud eene once.

5. Uit overdrevene vrees voor de verzwakkende uitwerkselen der laxeermiddelen heeft men het voor onzin verklaart, het gebruik der *Kina* met dat der eerste te vereenigen; steunende op ervaring van beroemde geneesheeren en door eigene ondervinding geleerd, schroome ik niet te beweren, dat beide middelen met elkanderen kunnen, en dikwijls tot welzijn des lijders moeten verbonden worden, zonder daardoor juist in eene contradictie te vervallen. Nogtans onder die voorwaarden, dat men niet bedoele vele en ruime ontlastingen, want dan zoude het beter zijn een laxeermiddel op zich zelven te geven, maar alleen om de buikontlasting in gang te houden, en nieuwe ophopingen te voorkomen, waar derhalven de buik verstopt is, met een gevoel van hette, zwaarte en volheid in de buik, en deze eenigermate opzet, moet ons de aanwijzing voor het gebruik der *Kina*, niet terug houden, de buikontlasting te bevorderen en open lijf te houden. Bij zeer zwakke buikingewanden, met neiging tot buikloop, vermijde men de openende middelen, en vervange hare plaats door klijsteren, dagelijks of om den an-

anderen dag, naar mate de omſtandigheden het vereisſchen. Tot inwendig gebruik, om met de *Kina* verbonden en toegediend te worden, komen voornamelijk de *Rhabarber*, het *Amoniak* zout en braakwijnſteen in aanmerking. De eerſte van eene halve tot eene heele drachma, op eene once *Kina*, het *Ammoniak* zout van een tot drie drachmen, en de braakwijnſteen tot 16 grijnen. Eenige jaren geleden, heeft men, vooral met het laatſte midddel, op deze wijze toegediend, veel ophef gemaakt. Intusſchen heb ik nimmer gezien, in gevallen, waar het onderdrukken der koorts, het eenigſte doel was, dat men daarmede meer dan met de *Kina* alleen konde uitvoeren.

6. Wanneer men de *Kina* tegen koortſen toedient is het vooral noodig, dat de verrigtingen van het ſpijskanaal zooveel mogelijk, ten aanzien der ontlastingen in haren natuurlijken loop ongeſtoord blijven, maar tevens ook dat zij niet overmatig zijn, en in buikloop ontaarden, een toeval dat dikwijls bij het gebruik der *Kina* plaats grijpt en dezelve door het ſpijskanaal heen voert en ontlast, zonder dat het tijd heeft om ze te verteren en te asſimileren, waartoe volgens het algenomen gevoelen, de tijd van 24 uren gevorderd word, tot dat alle hare nuttige deelen door de opſlorping zijn opgenomen. Als de buiksontlastingen te talrijk zijn, of eene wezentlijke buikloop ontſtaat, moeten zij tegengegaan en geſtopt worden. Een bijvoegſel van de *Kaneel* van vijf

grij-

grijnen of van drie tot vijf droppels *laudan. liq. syd.* tot iedere gift, zijn merendeels toereikend aan ons doel te beantwoorden, Zijn zij het niet dan rade ik tot het afwisselend gebruik der *Kina* met slijmachtige middelen, met heulsap en ook deze niet voldoende tot zamentrekkende en aromatike. Eene beurtelingsche toediening van deze middelen en de *Kina*, bezit groote voordeelen en vermag meer als wanneer zij met haar gemengd, aangewend worden.

℞ *Pulv. Gumm. Arab. unc.* ß.
Op. depur. gr. II—IV.
Aq. Chamom. unc. VI.
— *Cort. Cinnam. unc.* II.
M. D. S.

Het eene uur eenen lepel vol, en
het andere eene gift *Kina*.

℞ *Rad. Columb. unc.* ß.
Coq. cum suff. quant. aq. comm.
Per. ½ *horae in vase clauso*
Colat. unc. VII. *adde*
Pulv. gumm. Arab. dr. III—VI.
Laud. liq. Syd. dr. I.
Syr. diacod. unc. I.
M. D. S.

Met de *Kina* afwisselend, om het
andere uur eenen lepel vol.

De gevallen die het noodig maken, de *Kina* wegens den buikloop geheel ter zijde te stellen, komen wel, echter niet zeer dikwijls voor, wan-

neer

heer geene fouten in de behandeling begaan zijn. Als intusschen de buikloop een wezentlijk gevolg der *Kina* is, en niet ophouden wil, zoolang men met haar gebruik volhoudt, dan moet men ze geheel nalaten, en liever andere koortsverdrijvende geneesmiddelen, die beter verdragen kunnen worden, in haren plaats stellen, want de buikloop vernietigt de heilzame uitwerking welke de *Kina* anders hebben zoude, niet alleen, maar put de krachten nog meer uit. De *cascarilla*, *de columbo* en de *tormentilla* met *opium* zijn alsdan die middelen waarvan men het meest te verwachten heeft, en die men als de aanwijzing om de koorts te onderdrukken zeer dringend is, en de buikloo pbegint te bedaren in een afkooksel met de *Kina*, gevoegelijk kan toedienen.

7. Indien niettegenstaande de genoemde maatregegelen van voorzorg, onaangename ontwaarwordingen in de maag op haar gebruik volgen, als maagpijnen, walging, brakingen enz. vergroote men de hoeveelheid kaneel, voege andere kruiderijen daarbij, of menge ze met wijn aan. Gaan zenuw toevallen of kramp daarmede gepaard, of komen zij als op zich zelve bestaande toevallen te voorschijn, dan is het noodig de *kina* in vereeniging met *Castoreum*, *Heulsap*, *Serpentaria*, *Arnicae*, *Valeriaan*, *Cajeput* of *Menth-oly* toe te dienen. Ook van deze middelen zag ik doorgaans eene betere uitwerking, wanneer zij alleen en afwisselend met de *kina*, als wanneer zij

zij met haar in een mengſel gegeven werden. Prikkelende en aromatike oplegſels op de maag- en boven-buikſtreek, inwrijvingen met *Linimentum Volatile* en *Laud. Liq. Syd.* en bij dringende omſtandigheden eene Spaanſche-vliegpleister, dragen zeer veel bij deze toevallen te bedaren; zelfs waar men alvorens de inwendige hulpmiddelen vruchteloos gebruikt had.

8. Het zuur in de maag (*ardor ventriculi*) is in zekere geſtellen een niet zelden voorkomend verſchijnſel, gedurende het gebruik der *kina*, dat wel niet belangrijk genoeg is, om haar gebruik te ſtaken, maar vele lijders worden er door in den waan gebragt, van ze niet te kunnen gebruiken, en weigeren om er mede voort te gaan. Uit dien hoofde is het doorgaans noodig wel op dit toeval te letten, en waar het zich openbaart, door opſlorpende middelen weg te nemen. Te meer nog kan dit veilig geſchieden, daar het gebleken is, dat de *kina* met *Loogzouten*, *Kalkwater* en *Magneſia*, voornamelijk de gebrande, verbonden, niets in hare koortsverdrijvende krachten verliest, maar integendeel eerder wint. Welk van deze middelen de voorkeur verdient, is nog niet beſlist, de eene Geneesheer geeft aan dit, de andere aan het ander den voorrang. Twintig jaren geleden, waren de *Loogzouten*, tegenwoordig is de *Magneſia* heet meste in gebruik. Volgens mij-

ne ondervindingen, en die mij gedeeltelijk in eigen perſoon betreffen, zijn de *Loogzouten* verre boven de *Magneſia* te verkiezen. Gewoonlijk bediene ik er mij van, op de volgende wijze.

℞ *Pulv. Cort. Per. optim. unc.* I.
Sodae. depur. dr. I
Aq. Chammom. unc. XII
Syr. cort. Aurant. unc. I

M. D. S.

Om het uur een half kopje.

℞ *Pulv. Cort. Peruv. gros. unc.* II.
Coq. c. suff. quant. aq. pluvial.
Colat unc XII.
adde
Sod. dep. dr. I.
Syr. cort. Aurant. unc. I.

M. D. S.

Om het uur een half kopje.

In de zamengeſtelde koortſen kan de *kina* ook met andere hulpmiddelen naar evenredigheid der aanwezige ziekten en toevallen, met minerale zuren *Aluin*, *Camphor* enz. vereenigt toegediend worden.

De tijd hoe lang en de hoeveelheid waarin zij, nadat de koorts-aanvallen zijn uitgebleven nog noodig is, ſchikt zich naar de bijzondere geſteldheden der lijders. De bijzondere voorſchriften en bepalingen daaromtrent door onder-

ſchei-

ſcheidene Geneesheeren vastgeſteld, hebben juist door de individuele geſteldheden zoo vele uitzonderingen, dat, alhoewel zij in het oog moeten gehouden worden, toch nimmer algemeen en onbepaald te volgen zijn.

Zoo lang de lijders zeer zwak zijn, terwijl de eetlust ontbreekt, zij des nachts ſterk zweeten, en zij op de dagen waarop de koortsaanval zoude terug gekomen zijn, indien hij niet ware onderdrukt geworden, zich minder wel, als op de andere dagen gevoelen, over hoofdpijn, laffe ſmaak en dorst klagen, terwijl de pols ſchielijk is, en alle die ligte ziekte verſchijnſelen aanwezig zijn, bekend onder de benaming van binnenkoorts, dan moet men onafgebroken met de *kina* laten volhouden. Zoo dat de lijder de eerſte drie dagen dezelfde hoeveelheid nog eens gebruikt, die noodig was om de koorts te verdrijven, den vierden en vijfden dag, de helft, en den zesden en zevenden, het vierde gedeelte.

Om de krachten volkomen te herſtellen is het meerendeels nodig, ook nu nog, gedurende 8 of meer dagen, twee of drie maal daags eene halve of heele drachma met wijn te laten nemen of de *kina* met wijn afgetrokken te geven.

Om de zwakke ſpijsvertering en ontbrekende eetlust te herſtellen, zijn de bittere middelen alleen of met de *kina* verbonden, zeer nuttig, en tot dat einde de *quasſia*, de *gentiana*, het *abſyntium* met *oranje-ſchillen* bijzonder aan te bevelen.

Ter vermijding van inſtortingen, en om voor te komen dat de lijders niet, bij een te lang volgehouden gebruik der *kina*, door gewoonte ongevoelig voor hare werking worden, raad men aan, dezelfde hoeveelheid, die men tot wegneming van de koorts noodig gehad heeft, vooral tijdens epidemien, in landſtreken, waar het luchtsgeſtel en de landaard de inſtortingen zeer begunstigen, en bij zeer zwakke aandoenelijke geſtellen, de dubbelde hoeveelheid nog eens te gebruiken en in diervoegen te verdeelen, dat zij binnen zes of zeven dagen verbruikt wordt. Anderen willen, men zal de *kina*, na het uitblijven van den koortsaanval, terſtond ter zijde ſtellen, en ze eerst weder toe dienen op de dagen waarop de inſtortingen gewoonlijk plaats vinden, dat is, voor de anderendaagſche koorts op den zevenden, voor de daagſche en derdendaagſche op den veertienden, een en twintigſten en acht en twintigſten dag; en wel in dier voegen: op den zevenden dag laat men de eene helft van de hoeveelheid, welke tot het wegnemen der koorts noodig was, in groote giften en korte tusſchen tijden, op den veertienden en een en twintigſten dag de andere helft in twee gelijke deelen verdeelt, gebruiken. Na de daagſche en derdendaagſche koortſen, de eerſte helft op den veertienden, en de andere op den een en twintigſten en acht en twintigſten dag.

De

De gunstige getuigenisſen, welke men voor deze methode in de ſchriften van onderſcheidene Geneesheeren vindt, laten hare nuttig- en doelmatigheid niet in twijfel trekken. Intusſchen kan ik toch niet nalaten aan te merken, dat ik voor 16 jaren in een groot militair hospitaal, waarin destijds, gedurende verſcheidene maanden, een getal van 4 tot 500 lijders met koude koortſen behandeld werden, en, na genoeg bij alle herſtelden, inſtortingen plaats grepen, van deze behandeling, met de grootſte naauwgezetheid gevolgd, zelden aan de opgevatte verwachting beantwoordende uitkomſten gezien heb.

2. Onderſcheidene ſoorten van binnen- en buitenlandſche basten.

Ingevolge de hooge prijzen, uit zucht tot nieuwe ontdekkingen, uit eene herſenſchimmige vrees voor kwade gevolgen, uit geneeskundige vooroordeelen, omdat in enkele gevallen de *kina* ontoereikende bleef de koorts te onderdrukken, en dikwijls ook uit onedele winzucht, hebben de Geneesheren, ſedert de invoering der *kina*, na plaatsvervangende geneesmiddelen gezocht, en zich voornamelijk tot onderſcheiden boombasten bepaald, die dan eens met de *kina* gelijk ſtaan, dan haar overtreffen zouden. Indien de ervaring geſtaafd had, al wat overdrevene lofredenaars van het een of ander dezer middelen beweerd hebben, dan zouden wij de *kina* gerustelijk uit

De apotheken verbannen kunnen. Maar, geenszins is dit het geval, zij is en blijft den eersten plaats innemen, dewijl de andere alleen in zeer ligte koortsen en onder andere gunstige medewerkende omstandigheden in staat bevonden worden eene tusschenpozende koorts te genezen.

Tot diegene, waarvan men nog het meeste te verwachten heeft, behooren onder de uitheemsche: de *Cortex Angusturae*, *Cascarillae*, *regalis*, *china nova*, *mexicana* en andere bijsoorten, waarvan het nog onbekend is, van welke boomsoorten zij herkomstig zijn. Onder de inlandsche: *cortex Salicis laureae albae*, *Hypocastani*, *Quercini*, *Liliodendronis Tulipiferae*, *Aurantiorum*, *Pruni padi*, *Pruni spinosae*, *Fraxini excelsioris*, *Taxi baccatae*. Deze onderscheidene basten, worden op dezelfde wijze als de *kina*, in poeder, afkooksel, aftreksel en extract toe gediend, in giften tot de helft grooter, met uitzondering van de *cortex angusturae* en *regalis*. Van de *Taxis baccata* geeft men niet meer als twee drachma in poeder, en 10 tot 12 greinen in extract in de 24 uren. De zeer zamentrekkende wilgen en eiken bast worden alleen gegeven zelden goed verdragen, weshalven men kaneel, oranjeschillen of andere opwekkende middelen mede verbind; bij buikloop en andere uitputtende ontlastingen doen zij zeer goede diensten, vooral met de *kina* verbonden. Bij eene zwakke maag en ingewan-

den

den verdient de *angustura* en *cascarilla*, die ik bovendien voor de krachtigſte van alle plaatsvervangende koortsmiddelen houden, hetzij alleen gegeven, of voor de helft met *kina* gemengd.

3. *Wortelen.* Als koortsverdrijvende geneesmiddelen hebben zich voornamelijk werkzaam getoond:

a. *Radix Arnicae*, *montane* vooral in verband met *kina*, bij hardnekkige koortſen met buikloop, de gift is van 10 greinen tot eene halve drachma, alle of om de twee uren.

b. *Radix Carycphillae.* Van 3 tot 6 dragma, tusſchen twee koortsaanvallen gegeven, kan zij in ligte gevallen de koorts onderdrukken, tegen hardnekkige koortſen, en in najaarsepidemien is zij zelden voldoende bevonden.

c. *Radix Valerianae silvestris et celticae.* Zelden krachtig genoeg de koortsaanvallen te doen uitblijven. Met *kina* is zij tegens koortſen met het zenuwachtig karakter een van onze beste geneesmiddelen, men geeft ze in poeder van 15 greinen tot eene halve drachma, om het uur of om de twee uren, in aftrekſel van eene halve tot eene geheele once.

d. *Radix Ipecacuanhae.* Als braakmiddel kort voor den aanval gegeven, vooral als deze met eene krampachtige geſteldheid der huidvaten gepaard gaat, en de bevordering van het zweet bedoeld wordt. Men geeft ze in kleine giften

alle 10 minuten, tot dat eenige brakingen gevolgd zijn. Gedurende de aanvallen wordt zij ook als een krampſtillend en zweetdrijvend middel van een half tot een heel grein ieder uur gegeven. Walging of brakingen moet zij alsdan niet verwekken, en vinden deze plaats, dan behooren de giften tot de helft verminderd te worden of geheel achterweeg te blijven. Ligte koortſen kan men op deze wijze wel eens tot wijken brengen, doch overigens moet men juist geen groot vertrouwen in de koortsverdrijvende krachten van dit middel ſtellen.

4. *Zaden.*

a. Semen Phellandrii aquatici. Behoort onder de meettvermogende plaatsvervangende geneesmiddelen der *kina*. Het is vooral aangewezen, waar de koorts met aandoeningen der ademhaling-werktuigen verbonden is; in verband met de *kina* van twee tot drie drachma op eene once, of alleen wanneer de *kina* niet verdragen wordt, met zuiker in aftrekſels 3 tot drachmen van 10 greinen tot eene halve drachma. Als men het in poeder geeft, moet vooral gezorgd worden dat het behoorlijk fijn is.

b. Koffijboonen. Vele beroemde in de geneeskunst geldende ſtemmen pleiten voor het koortsverdrijvend vermogen van dat middel, uit eigene ondervinding kan ik niet daarover oordeelen. Men geeft de ongebrande bonen in poeder, van 10 greinen tot eenen ſcrupel met zuiker en aromatieke bijvoegſels, om de twee uren, gedu-

durende de koortsvrije tusſchentijd, of in afkookſel van 1 tot 2 lood met 7 oncen water tot de helft verkookt, met drie lood versch uitgeperst citroenſap op de koortsvrije dagen, des morgens nuchteren. Men verhaaldt genezingen met dit middel bewerkt, van koortſen die hardnekkig aan alle andere middelen wederſtaan hadden.

c. *Nux Vomica.* Kan in kleine giften tegen koortſen met zenuw toevallen, waar andere Narcotiſche geneesmiddelen aangewezen worden, mede van nut zijn. Als zuiver koortsverdrijvend middel is zij niet noemenswaardig, haar gebruik vordert omzigtigheid en zij is veel minder vermogend om zenuw toevallen te bedaren als het *opium*.

5. *Kruiden en bloemen.*

a. *Arnica bloemen.* Een zeer werkzaam koortsmiddel, dat zelfs tegen verouderde zeer hardnekkige koortſen, met goed gevolg gebruikt wordt. Bij ongevoelige zwakke en rheumatiſche geſtellen, ſchijnen zij wel het meest op haren plaats te zijn, men geeft ze in poeder, dat zeer fijn zijn moet, alleen of met *kina* van 5 tot 20 greinen om de twee uren, in aftrekſel van 2 drachma tot eene halve once.

b. *Chamomil bloemen (flores chamomillae).* Verdienen naast de andere bittere verſterkende geneesmiddelen eene plaats, als koortsverdrijvende zijn zij krachtiger als andere, wegens hare aroma-

 tie-

tieke bestanddeelen en krampstillend vermogen. Tegen ligte koortsen die nog niet lang geduurd hebben en vooral in voorjaarsepidemien, tel ik haar onder onze beste middelen; hare algemeene verkrijgbaarheid en matige prijs, vorderde dat zij meer algemeen in gebruik behoorde te zijn, als voor het tegenwoordige plaats heeft. Men geeft ze in poeder van eene scrupel tot eene dragma, om de twee uren met zuiker, of met syroop in conserf. Met de *kina* verbonden zijn zij werkzamer als alleen, en besparen in vele gevallen de helft van dat kostbare middel, in aftreksel zijn zij minder werkzaam en verdienen derhalven ook in die gedaante, minder algemeene aanprijzing.

c. *Datisca cannabina.* Schijnt als koortsverdrijvend geneesmiddel eenige krachten te bezitten, men geeft ze in poeders van eene scrupel tot eenhalve drachma, dagelijks twee tot viermaal, op de koortsvrije dagen, of in extract van drie tot 6 greinen.

d. *Absinthium*, *Centaurium minus*, *Trifolium fibrinum.* Verdienen nevens zoo vele andere bittere geneesmiddelen, naast de *Quassia*, *Gentiana* etc, eene plaats onder de koortsverdrijvende; men geeft ze in aftreksels, afkooksels, doch meest in extract, van eene tot drie drachma in vier en twintig uren. Bij verzwakte spijsverteering, bij verstopte buiksontlasting slijmachtige ophoopingen in de eerste wegen,

en

en in alle gevallen waarin de *kina* niet verdragen wordt, of zonder uitwerking blijft, verdienen zij beproefd te worden.

e. *Kruiderijen.* Weinigen van deze behoorende zelfstandigheden zijn er, die niet als koortsmiddelen, het gezag van den eenen of anderen Geneesheer kunnen aanvoeren. Als hulpmiddel om den smaak te verbeteren, verdient vooral de kaneel en de aetherische oliën van inlandsche gewassen genoemd te worden, als koortsdrijvende zijn het de peper, de muscaat noot, die echter meer als huismiddelen onder den gemeenen man, als onder de geneesheeren in gebruik zijn.

f. *Warme kruidebaden.* (Waartoe *Chamomillen*, *Melisse*, *Munt*, *Wynruit*, *Rosmary*, *Majolyn* enz. gebezigt worden.) Verdienen in koortsen met het zenuwachtige karakter, bij zeer aandoenelijke gestellen, kinderen en voorwerpen, waar men met andere middelen weinig vermag, de oplettendheid des Geneesheers; te meer daar zij tot de oudste geneesmiddelen behooren. Men wend ze kort voor den aanval aan, zoodat de lijder, voor dat de koude opkomt, zich in het bad bevindt. Hetzelve moet zoo warm zijn, als het de lijder verdragen kan, de badkuip gesloten, en de lijder zoolang er in blijven, als het de warmte toelaat, na drie of vier baden, heeft men de koorts zien weg blijven.

g. *Pappen van Tabak.* Gewone rooktabak met

water tot eene dikke pap gekookt, en bloot op de maagſtreek gelegd, zoude ſomwijlen, hardnekkige door andere middelen ongeneesbare koortſen, genezen hebben.

h. *Belladonna*, *Hyosciamus en Aconitum* verdienen nimmer als koortsverdrijvende, maar wel als narcotiſche middelen, waar deze, wegens bijzondere toevallen en geſteldheden aangewezen zijn, aangewend te worden.

i. *Lichen parietinus.* Het nieuwſte van alle de de middelen, welke in onze dagen zich eenigen roem verworven hebben. Volgens den Schrijver van het Prijsſchrift te *Weenen*, bekroond, (G. C. H. SANDER). Zijn de beſtanddeelen van dit mos, dezelfde als die der *kina*, het ſtaat met deze in koortsverdrijvende krachten volkomen gelijk, zoo het haar niet overtreft. Waar de *kina* aangewezen is, is het dit middel insgeinsgelijks, men geeft het op dezelfde wijze, onder dezelfde voorzorgen, en in dezelfde hoeveelheid. Intusſchen zullen meer proeven met dit middel moeten gedaan worden, in (*Holland* heeft men het nog in het geheel niet gebruikt,) alvorens ſtellig kan beſlist worden, of de krachten van hetzelve ook wezentlijk zoo veelvermogende zijn, als de Heer SANDER daarvan opgeeft.

6. *Opium.* Van de middelen uit het plantenrijk late ik hier het *opium* volgen, dat, volgens zijne nuttigheid, als koorts verdrijvend genees-

mid-

middel naast de *kina* den eersten plaats inneemt, en als zoodanig uit de vroegste tijden tot op ons, zijnen roem heeft staande gehouden. Zijn gebruik vordert intusschen groote omzigtigheid; de gevallen waarin het nuttig is zijn vrij naauw bepaald, en het verdient op verre na niet dien algemeenen en uitgebreiden roem als onbepaald koortsdrijvend middel, dien door de om te zucht overdrijven, aan hetzelve is toegediend geworden. Bij asthenische koortsen met het zenuwachtige karakter, zenuwtoevallen en krampachtige gesteldheden, vooral bij kwaadaardige tusschenpozende koortsen, welkers aanvallen zeer lang duren en het leven gevaar drijgen; wanneer de lijder alleen kan gered worden, door den aanval af te breken en zenuwtoevallen te vermijden, behoort het niet onbeproefd te blijven. Bij gastrische gesteldheden, neiging tot het ontstekingaardige karakter, gevoellooze zwakte en slaapzuchtige toevallen, is het schadelijk, ja doodelijk, wanneer men de ruime giften van eenige nieuwere Geneeskundige aangeprezen, toedient. Men gebruikt het in substantie, tinctuur of extract. Wanneer men eene spoedige en sterke werking bedoelt, geeft met het zuivere *opium* van eene vierde tot twee greinen, aan volwassenen, of het *laud. liq. Syd.* van 10 tot 30 droppels op eens, het extract tot twee greinen. Eene minder hevige maar langzame en aanhoudende werking noodig oordeelende, om de verhoogde ge-

voe-

voeligheid en prikkelbaarheid te matigen, wordt het in kleine giften van eene achtste tot een vierde van een grein in substantie of extract, van drie tot zes droppels in tinctuur met water of wijn, om het half of geheele uur toegedient.

Om de koorts te onderdrukken, heeft men aangeraden, onmiddelijk voor den aanval, bij de eerste voorboden, een tot twee greinen op eens in te geven, en deze gift twee of drie malen te herhalen, waarmede men somwijlen slaagt, om het voorgestelde doel te bereiken.

Tegen langdurige en alle andere koortsen, waarin de ziekelijke wederwerking alleen tot het zenuwstelsel bepaald en in gewoonte gegrond is, verdient deze handelwijze aanprijzing en navolging, in alle andere gevallen is zij, mijns bedunkens, voor nadelig te houden.

In kwaadaardige met zenuw-toevallen gepaarde tusschenpozende koortsen, vooral wanneer deze toevallen eene zeer opgewekte wederwerking in het zenuw- en hersengestel aanwijzen, kramp, stuiptrekkingen en raaskallende ijlhoofdigheid aanwezig zijn, is het *opium* gedurende den aanval gegeven, het zekerste en vermogendste middel om deze toevallen te bedaren of te verhoeden, en den volgenden aanval af te wenden. Tot dit einde geeft men na den afloop der koude, of als de hette begonnen is, 20 tot 30 druppels *Laud. liq. Syd.* of een grein *opium* in substantie, of om de 10 minuten drie tot acht druppels *Laud.*

liq.

liq. Syd. de hette wordt daardoor verkort, het zweet bespoedigd en de zenuw-toevallen bedaard. Dit doel bereikt zijnde, staakt men het verdere gebruik van dit middel, geeft in den koortsvrijen tusschentijd, de *kina* of een ander aangewezen geneesmiddel; komt den volgenden aanval terug, dan gaat men op dezelfde wijze te werk.

Het *opium* kan ook met de *kina* vereenigd gegeven worden, waardoor niet zelden koortsen genezen, die te voren aan alle andere koortsdrijvende middelen, zelfs aan de *kina* en het *opium* alleen gegeven, wederstaan hadden.

7. *Wijn.* In alle koortsen waar *kina*, *opium* en andere versterkende en opwekkende middelen aangewezen zijn, is het ook de wijn, wijngeest, brandewijn *naphta* en andere geestrijke vochten. Eene ruime teug goede oude wijn, heeft bij oude, zeer verzwakte lieden, kort voor den aanval genomen, de koorts wel eens doen uitblijven. Doch de gevallen zullen zeer zeldzaam zijn, waarin men door dit middel alleen met dat oogmerk toegediend, slagen zal. De wijn is een gewigtig hulpmiddel, welks gebruik echter meer tot de dieet behoort. In tijden van Epidemien, rekent men denzelven tot de beste voorbehoedmiddelen, wanneer men eenige glazen tot eene halve flesch dagelijks gebruikt.

De *Naphta* geeft men onmiddelijk voor den aanval, van eene halve tot eene geheele drachma

op

op eens, met een aromatiek gedestilleerd water, en herhaalt deze gift bij de volgende, indien de aanval niet reeds met de tweede gift achterweeg blijft. Bij langdurige hardnekkige koortsen, die in eene tot gewoonte gewordene wederwerking schijnen gegrond te zijn, kan men dit middel beproeven, voor mij zelve belove ik er mij weinig van, want in die gevallen waarin ik het gebruikte of zag gebruiken, heeft de uitkomst bijna nimmer aan de verwachting beantwoord.

8. *Stoffen uit het Dierenrijk.*

a. *Castoreum.* Koortsen met het zenuwachtige karakter, heeft men na het gebruik van dit middel wel eens zien achterweeg blijven. Met dat oogmerk geeft men het van ééne scrupel tot eene drachma met pepermunt, of een ander gedestilleerd water, kort voor den aanval, op eens.

b. *Spaansche vlieg-pleisters.* Zoo lang als stoffelijke oorzaken aanwezig, of de koorts het stenische karakter heeft, zijn zij nutteloos en schadelijk. Door eene vermeerderde wederwerking in de nabijheid van die deelen, die ruim met zenuwen bedeeld zijn, om de huid op te wekken, kunnen zij in asthenische koortsen, misschien de ziekelijke terugwerking van het zenuwgestel bedaren, en naar zeker deel heen te leiden, en den koorts aanval voorkomen. Tegen ligte koortsen met verhoogde prikkelbaarheid kunnen zij van nut zijn, doch zelden

den zullen zij aan het doel dat men bereiken wil, beantwoorden. Geneesheeren die er gebruik van hebben gemaakt, deden twee uren voor den aanval, eene groote Spaansche vliegpleister op de maagstreek leggen.

c. *Oleum animale Dippeli.* Van 20 tot 30 droppels kort voor den aanval gegeven, zal volgens de waarnemingen van eenige Geneesheeren, dezelven onderdrukken.

d. *De Lym, Colla animalis* behoort tot die middelen, welke eerst sedert weinige jaren in gebruik gekomen zijn, en die voornamelijk aan schaarsheid van goede *kina*, en hare hooge prijzen in de oorlogsjaren, zijne beroemdheid, die bij de meeste voorbijgaande en zeer kortstondig geweest is, te danken hebben.

Waar versterkende geneesmiddelen en eene voedende dieet, aangewezen zijn, kan de lijm met zuiker en kruiderijen toebereid, als een voedend middel veilig gegeven worden. De onaangename smaak en de meerendeels half bedorvene toestand, waarin de gewone Schrijnwerkers lijm in de winkels ter koop aangeboden wordt, maar vooral de gemakkelijkheid, waarmede men zich uit beenpoeder, versch mager vleesch van jonge beesten, den dierlijken lijm gestolt als gelei, of warm en vloeibaar als bouillon verschaffen kan, maakt het raadzaam deze laatste boven de lijm te verkiezen. Men kan de eene of andere kruiderij,

voor-

vooral de muscaat noot bijvoegen, en den lijder in den koortsvrijen tusschentijd, om het uur of de twee uren, eene of twee oncen laten gebruiken.

e. *Spinnewebbe*, *Araneum*. mede eene eerst sedert weinige jaren aangeraden koortsverdrijvend geneesmiddel, dat indien het wezentlijk dit vermogen bezit, waarschijnlijk in zijne lijmachtige zelfstandigheid te zoeken is.

Om het te gebruiken laat men de gewone spinnewebbe, door kloppen zoo lang zuiveren tot dat alle vreemdaardige deelen daarvan afgescheiden zijn, uit 7 tot 9 lood vuil, verkrijgt men naauwelijks een lood zuiver. Van deze mengt men eene drachma met 12 looden boter, door het lang en zeer fijn op een plankje te hakken, smeert deze boter op brood, en laat de lijders er zoo veel van eten, dat zij tusschen twee koortsaanvallen van 30 tot 40 greinen gebruiken. Naar mate van den ouderdom geeft men meer of minder, de opgegevene hoeveelheid is voor volwassenen van middelbare jaren, FAUST en AUTENRIETH willen de hardnekkigste koortsen door dit middel genezen hebben, zonder immer eene nadelige uitwerking of onaangenaam toeval er van gezien te hebben. Als een onschadelijk middel kan men het beproeven; aanraden kan ik het niet, daar ik het zelf nog niet gebruikt heb, en het ook niet ligt doen zal, want volgens mijn gevoelen,

len, behoort het tot die klasſe van nuttelooze geneesmiddelen, waarmede onze apotheken bovendien overladen zijn.

9. *Zouten, metaalbereidingen* en *metalen.*

a. Het drankje van RIVERIUS (*potio Riveri*). In koortſen, in welke zich de ziekelijke wederwerking, die de koorts voortbrengt, vooral tot de maagzenuwen bepaald, en zich, als het ware, van daar over het zenuwgeſtel uitbreidt; in gevallen dierhalven, waarin de aanval met krampachtige toevallen in de maag begint, deze zeer prikkelbaar en gevoelig is, weinig verdraagt of alles, wat de lijder gebruikt brakingen verwekt; misſchien ook, wanneer nog vreemdaardige ſtoffen in de maag aanwezig zijn, is dit middel zeer nuttig en heilzaam, daar het de koortsaanvallen ſpoediger doet afloopen en de lastigſte toevallen bedaart. Waarſchijnlijk berust de heilzame uitwerking van dit middel alleen op het koolzuur, dat zich bij deszelfs gebruik in de maag ontwikkelt. De beste wijze om het toe te dienen, is de reeds vroeger door ons opgegevene, waarbij niets van het zich ontwikkelende koolzuur verloren gaat. Men geeft het kort voor den aanval, of gedurende denzelven, wanneer het aangewezen is.

b. Loogzouten, Potasſa en *Soda.*

Deze van één tot twee drachma, tusſchen twee koorts-aanvallen gegeven, zouden ſomwijlen de hardnekkigſte koortſen genezen hebben. Alleen

O o heb

heb ik dezelve nimmer gegeven, en kan dus niet over dezelver nuttigheid op deze wijze toegediend oordeelen, in verband met *Kina* heb ik ze menigwerf met de schoonste uitwerking aangewend. Toen ik voor 16 jaren reeds bijna een jaar aan koude koortsen gelaboreerd had, die wel eens achterweeg bleven, maar telkens wederkeerden, en waartegen ten laatsten noch *Kina*, noch *Opium*, noch andere middelen eenige werking deden, gebruikte ik de *Kina* met *Soda*, anderhalve dragma op eene once, met het beste gevolg, de koorts week, en ik bleef van instortingen bevrijd. Verandering van woonplaats van *Leijden* naar *Gouda*, heeft daartoe ook misschien het zijne bijgegebragt.

e. *Ammoniak-zout*, *Murias Ammoniae*. Heeft zich tegen langdurige koortsen, vooral met den derdendaagschen *typus*, met zwakke en ziekelijk gestelde ingewanden, nuttig bewezen. Men geeft hetzelve alleen, of vereenigt met *tart. emeticus*, van vijf tot tien greinen, alle of om de twee uren, buiten de koortsaanvallen met de bittere extracten van de *Gentiaan*, de *Chamillen*, *Centaurium Minus*, *Millesolium* en *Trifolium Febrinum*, of *Kina* van twee tot drie drachmen. De hardnekkekkigste koortsen worden er dikwijls door genezen. In plaats van het ammoniakzout, raad de beroemde RICHTER zeer tot het gebruik van de *Murias ferri ammoniacale*

(*flores*

flores Ammoniaci martiales) drie tot viermaal daags van 10 tot 30 greinen.

d. *Sulphas Cupri*, (*Vitriolum coeruleum*). *Sulphas Cupri ammoniaciale*, (*Cuprum ammoniacum*). De hardnekkigste koortsen wil men met dit middel genezen hebben. In gevallen waartegen men met andere middelen niets uitvoert, en geene stoffelijke of bijzondere oorzaken aanwezig zijn, kan men het beproeven. Men geeft het gewoonlijk met *Opium* van een half tot een heel grein, twee of drie maal daags, of kort voor den aanval. In grootere giften verwekt het ligt brakingen, drukking en pijn in de maag, weshalven men, met deszelfs gebruik omzigtig zijn moet.

e. *Sulphuretum oxyduli Stibii Hydrogenatum Sulphur auratum Antimonii*). In slijmachtige gesteldheden en traagheid der eerste wegen, verdient dit middel zeer geprezen te worden; tegen hardnekkige koortsen die reeds lang geduurd hebben, is het bijzonder op zijne plaats, men geeft den Goudzwavel, alleen, van een half tot een heel grein alle twee uren, of met *Kina*, *Opium* en andere middelen. Het hier volgend voorschrift, wordt voor een der werkzaamste gehouden:

℞ *Sulphuret. oxyd. Stib. Hydrog. gr.* I.
Opii depurat. gr. j.
Pulv. Cort. Peruv.
——— *flor. Chamom. a ſc.* ß.
M. F. pulv. dent. tal. doſes VIII.

S. Tuſſchen de koortsaanvallen
te gebruiken.

f. Murias Hydrargyri oxydulati (*mercurius dulcis*) komt vooral tegen langdurige koortſen met ziekelijke geſteldheden des levers te paſſe, of waar eene veneriſche geſteldheid aanwezig is, die de koorts onderhouden. Men laat het op de gewone wijze, van een tot vier greinen, dagelijks twee en drie malen, tot beginnende kwijling gebruiken, wanneer men er mede ophoudt. Als het kwijlen nalaat, maar de koorts voortdurende is, wordt het middel andermaal gegeven, en daarnevens ook andere aangewezene koortsmiddelen gebezigt.

g. Staal, *Limatura ferri.* Is tegen hardnekkige derdendaagſche koortſen, bij bleekzuchtige en waterachtige geſtellen, en vooral bij opzwellingen der milt. met *Myhrrae*, bittere en aromatike middelen, van vijf tot tien greinen dagelijks drie of viermaal gegeven, een van onze krachtigſte middelen, dat in vele gevallen alle andere overtreft.

h. Rottekruid, Arſenicum album. Meer tot waarſchouwing als tot gebruik, ſpreke ik hier van

van dit middel, dat ik mij ontzien zoude hebben te noemen, indien ik wist, dat ik tot deszelfs gebruik aanleiding geven mogt. Het is een der gewoonſte beſtanddeelen van zekere tinctuur, die men als geheim koortsmiddel in verkoop gebragt heeft. Kleine giſten onderdrukken de koortsaanvallen, zelfs de hardnekkigſte niet uitgezonderd. Maar wee den lijder die het gebruikt heeft! waterzucht, uitterende ziekten, verſtoppingen in de ingewanden die alle met den dood eindigen, zijn de nimmer uitblijvende gevolgen. Vele lijders heb ik gezien die de koorts door *Arſenicum* waren kwijt geraakt, maar geene die niet door eene ſlepende ziektens aangetast waren, welke hun in het graf voerden. En, waartoe behoeven wij zulk een verſchrikkelijk middel, dat reeds op zich zelf zoo gevaarlijk is, dat door de geringſte fout in het voorſchrift, bereiding en gebruik doodelijk wordt; behalven dat het zoo vernielend op de bewerktuiging inwerkt, dat nog na maanden en jaren zijne doodelijke uitwerkingen niet te miskennen zijn. Het ſpel dat in de laatſte 25 jaren, met het menſchelijke leven gedreven is, heeft ook op de geneeskunst zijnen invloed gehad, en de geringe waardering van hetzelve, vele Geneesheeren tot de gewaagſte proefnemingen met gevaarlijke middelen verleidt.

10. *Wrijvingen.* (*frictiones*). Langdurige koortſen zonder ſtoffelijke oorzaken of aandoeningen der

 in-

ingewanden, die zich door eene veranderde wederwerking in het zenuwengeſtel, laten genezen, heeft men wel eens door ſterke wrijvingen van het geheele ligchaam, met wollen lappen in wijngeest gedoopt, gedurende een half tot een heel uur voor den aanval volgehouden, zien uitblijven.

11. *Electriciteit* ter genezing van ziekten, dan eens te algemeen aangeprezen, dan weder geheel vergeten, zelden op de haar toekomende plaats geſteld, heeft men ook ter genezing van tusſchenpoozende koortſen aangeraden. In langdurige gevallen waar men door eene plotſelinge en hevige werking op het zenuwgeſtel, zijne wederwerking wil veranderen, kan zij van nut zijn. Tot dat einde geeft men kort voor den aanval, eenige ſterke ſchokken met de Leijdſche flesch, in dier voegen, dat de electrike vonk voornamelijk die deelen treft, welke rijkelijk met zenuwen bedeeld zijn, b. v. b. langs den ruggegraad en de maagſtreek.

Vierde aanwijzing. Men wijzige de behandeling volgens den *typus*.

Daar bij eene doelmatige behandeling der tusſchenpoozende koortſen, voornamelijk op het bijzondere koortskarakter moet gelet worden, en iedere *typus* met de onderſcheidene geaardheden kan voorkomen, zoo heeft deze weinig invloed op den aard der behandeling. Alleen in zoo verre is de *typus* voor de kunstbehandeling belangrijk, als hij mede behulpzaam is,

om

om de bijzondere geaardheden, de plaatſelijke aandoeningen der ingewanden, den loop der koorts en uitgangen, te leeren beoordeëlen. De daagſche en dubbelde anderendaagſche *typus*, waarbij de aanvallen vooruitſpringen, en telkens langer aanhouden, geven eene neiging tot den overgang in aanhoudende koortſen te kennen, en vorderen, om dit te verhoeden, eene krachtige behandeling en ſpoedig gebruik der koortsverdrijvende geneesmiddelen. De anderendaagſche *typus*, maakt minder ſpoed noodzakelijk, zoolang hij regelmatig blijft, onregelmatig wordende, moeten de koortsverdrijvende middelen, als er geene bijzondere tegenaanwijzingen beſtaan, terſtond en krachtig toegedient worden. Den derdendaagſche *typus*, waarmede de koortſen zoo ligt langdurig worden, en ziekelijke geſteldheden in de ingewanden te weeg brengen, moet men zoo ras de koortsmiddelen aangewezen zijn, door ſterke giften, onderdrukken. Want eenmaal langdurig geworden zijnde, helpt de *Kina*, en andere in hunne werking met haar overeenſtemmende geneesmiddelen weinig, en men voert meer met *Sal-Ammoniac*, bittere middelen, *Sulphur auratum*, *Mercurius dulcis* en andere daartegen uit.

Vijfde aanwijzing. Behandeling der zamengeſtelde tusſchenpoozende koortſen.

Onder de benaming van zamengeſtelde koortſen, zijn hier alle diegene te begrijpen, welke onder de afdeelingen van kwaadaardige, onregelmatige, vergezellende en vermomde koortſen, voorkomen; als mede die, welke met bijzondere ziekelijke geſteld-

 he-

heden, gevaardrijgende toevallen, met eene kwade gecompliceerde geaardheid, verbonden zijn, en, eene bijzondere behandeling vereifchen.

Uit al datgene wat wij reeds over de behandeling der koortfen in het algemeen gezegd hebben, zal het voor den eenigzins geoefenden kunstoefenaar niet moeijelijk zijn, de behandeling zoo te regelen, dat ook tevens aan de aanwijzingen in de hier bedoelde ziekten voldaan worden. Ten aanzien van de meer bepaald, zoogenaamde kwaadaardige vermomde koortfen, zal het noodig zijn, meer breedvoerig te fpreken.

Nimmer heb ik kwaadaardige koortfen waargenomen, welke door flaauwten, flaapzucht, beroerte en andere zenuwtoevallen, gevaar en den dood dreigden, als tijdens van Epidemien; meest in de zomer en het najaar, zelden in het voorjaar, dan meer, dan minder menigvuldig; het meest heb ik ze gezien en behandeld in het jaar 1809. Edoch, in eenige nabijgelegene fteden en plaatfen, heerschten zij algemeener als hier en in den omtrek. Hare kwaadaardige geaardheid verried zich reeds met den eerften aanval, deze was zeer hevig, duurde buitengewoon lang, het zweet was onregelmatig of zeer ruim, met de beginnende hette vielen de lijders in eenen vasten, zoo het fcheen zeer gerusten flaap die verfcheidene uren aanhield, doch waaruit zij konden opgewekt worden. Met den afgaanden aanval ontwaakt zijnde, gevoelde zich de zieken buitengemeen zwak en lusteloos, hunne kleur was, hoe bloeijend die ook voor den aanval mogt geweest zijn, geelach-

achtig bleek, het aangezicht ingevallen, de tong ſterk bezet; bij eenigen zag men buikloop, bij anderen verſtopte ontlasting. Gewoonlijk hielden de koortſen den anderendaagſchen of dubbeld anderdaagſchen *typus*, of den 8 tot 12 uren vooruitſpringende derdendaagſchen, den daagſchen heb ik niet gezien. Iedere aanval vervroegde van vier tot zes uren, en ging met telkens verſlimmerende toevallen gepaard, bij eenige begon de tweede, bij andere de derde, met ſlaauwte, ſtuiptrekkingen en tusſchenpoozende pols, de koude was buitengemeen hevig en langdurig, de hette matig, het zweet ongelijkmatig en zeer ruim. De ſlaap die in de eerſte aanvallen voor nog bijna natuurlijk konde doorgaan, werd nu ſnorkend, en de lijders konden niet opgewekt worden. Aan zich zelven overgelaten, eindigde de derden, vierde of vijfde aanval met den dood, door beroerte, ſlaapzucht of ſlaauwten.

Allen, waarbij de behandeling krachtig en doelmatig was ingerigt, herſtelden, maar doorgaans zeer langzaam en kregen hunne gezondheid eerst dan volkomen terug, na regelmatig verloopene inſtortingen. Somwijlen gebeurde het ook, dat zich het kwaadaardige karakter, uit eene zich eenvoudig en goedaardig voordoende koorts, na den vijfden aanval ontwikkelde. In de behandeling volgde ik de voorſchriften dier Geneesheeren, welke men over het algemeen beſchouwd, deze koortſen het beste beſchreven en het doelmatigst behandeld te hebben. De uitkomſten beantwoordeden aan de billijke daarop gegronde verwachtingen. Zoo ras zich bij het

eerst goedaardig toeſchijnend koortskarakter, ongewone en iets kwaads voorſpellende toevallen voegden, als flaauwtens, diepe lang aanhoudende ſnorkende ſlaap, meer dan gewone, als het ware plotſelinge krachtuitputting, gaf ik terſtond de *Kina*, in groote meerendeels dubbelde giften, om den volgenden aanval te onderdrukken, waarmede men wel niet altijd volkomen, maar toch in zoo verre ſlaagde, dat hij minder hevig en gevaardreigende was. Het volgehouden gebruik der *Kina* in ruime giften, tusſchen de volgende aanvallen, hield deze dan ook gewoonlijk terug. Als men zeker van zijne zaak zijn wilde dan moesten twee of drie oncen *Kina* in de vrije tijd, tusſchen twee aanvallen gebruikt worden, een bijvoegſel van wijn of kruiderijen deed ze wel verdragen.

Wanneer de koorts oorſpronkelijk het kwaadaardige karakter had, liet ik terſtond, na afloop van den eerſten aanval een braakmiddel uit *Ipecacuanha* en *Tartarus Emeticus*; buikloop aanwezig zijnde, alleen de eerſte gebruiken. Een uur nadat het braken opgehouden heeft werdt met de *Kina* een begin gemaakt, en deze in eene hoeveelheid gegeven, dat binnen de waarſchijnlijken koortsvrijen tusſchentijd, op het midden getal uren van den daagſchen en anderendaagſche koorts op 18 berekend, twee oncen verbruikt werden. Voor de eerſte giften is de maag meerendeels nog zeer aandoenlijk, en er ontſtaan walging en brakingen; om dit voor te komen, is het noodig de eerſte drie of vier giften niet grooter

als

als tot eene ſcrupel met wijn of kruiderijen gemengt, toe te dienen, dan vermeerdert men iedere gift met 10 greinen, zoodat de laatſte vijf of zes giften eene drachma bedragen, en om de drie kwartier uur gebruikt worden. De volgende aanval is dan gewoonlijk minder hevig en de toevallen minder gevaar dreigende.

Zoo ras eenige voorloopende toevallen den naderenden aanval aankondigen, blijft de *kina* ſtaan, en het volgende mengſel wordt gedurende den aanval gegeven, waarvan ik doorgaans eene betere uitwerking, als van de ruime giften *Laud. Liq. Syd.*, door andere Geneesheeren in den aanval aangeraden en toegediend gezien heb:

℞. *Carbon. Ammoniae Pyro animal. liquid.*
Aether. Sulphuric. Alcoholic. a drii.
Aq. Menth. unc. viii.
Syr. Diacod. unc. j.

M. D. S.

Om het uur eenen lepel vol.

In die gevallen waarin de gevaardreigende toevallen meer kramp en ſtuipachtig, als ſlaapzuchtig zijn, verdient zekerlijk het *Opium* en zijne bereidingen den voorrang. Het *Laudanum Liq. Syd.* kan dan wel tot 25 droppels in het opkomen van den aanval op eens gegeven worden, want waar de *opiata* aangewezen zijn, moeten zij in ruime giften, niet later dan in het tijdperk der voorloopers en op de tijden der

der eerstvolgende aanvallen herhaald, toegedient worden.

De lijders volstrekt bewusteloos zijnde, en niets kunnende doorzwelgen, komen inwrijvingen met *Aether* en *Laud. Liq. Syd.* op de maagstreek en onderbuik, om de twee uren herhaald, te passe, te gelijktijdig laat men mostardpappen en Spaanschevliegen pleisters aan de kuiten en voetzolen leggen, en prikkelende lavementen uit een afkooksel der *Kina*, met *Valeriaan*, *Assa foetida* enz. om de twee uren inspuiten. Terstond als de aanval afgeloopen, en de lijder tot kennis gekomen is, wordt met de behandeling in de aanval opgehouden, en met de *Kina* in dezelfde giften, als te voren, begonnen en voortgevaren, indien het zijn kan; in nog grootere giften.

De hoeveelheid *Kina* noodig om dit soort van koortsen meester te worden, moet dikwijls buitengemeen groot zijn, alvorens ons doel bereikt wordt. Eenmaal liet ik telkens tusschen twee aanvallen, twee afkooksels van twee oncen *Kina*, met eene once in poeder, en dus zes oncen gebruiken, en des niettegenstaande kwamen de aanvallen, met alle hare gevaarlijke toevallen, driemaal terug, eerst in de vierde, die nog bnitengewoon hevig en langdurig was, bleef de lijder zich zelfs bewust. De zevende aanval bleef achterweeg, de lijder had in iedere vrije tusschentijd nog twee en drie oncen *Kina* ingenomen. Gelijk het hier onbetwistbaar is dat de *Kina* het middel was, waaraan de lijder zijn le-

leven te danken had, zoo was het ook in alle andere gevallen, waarin het leven gered wierdt.

Is men gelukkig genoeg om op deze wijze de koorts tot ſtaan te brengen, of de kwaadaardige, in eene eenvoudige goedaardige te veranderen, dan moet de *Kina* nog ſteeds in ruime giften en zoolang voortgebruikt worden, tot dat zich de lijder volkomen gezond bevind, de krachten herſteld zijn en de eetlust wedergekeerd is.

Zeer weinige lijders heb ik gezien, die zonder inſtortingen volkomen h rſtelden, de meeste bleven, nadat de koortsaanvallen hare kwaadaardigheid verloren hadden, of geheel na lieten, van tijd tot tijd met binnenkoortſen bezet, zeer zwak, des nachts ſterk zweten, eene beſlagene tong, geene eetlust en verſtopte buiks-ontlasting behouden. De groote hoeveelheid *Kina*, ſchijnt hier de prikkelbaarheid en gevoeligheid te zeer verdoofd en eene ophooping in de maag en darmbuis veroorzaakt te hebben. De *Kina* en andere verſterkende middelen bleven toen zonder eenige uitwerking, er grepen *recidiven* plaats, met het eenvoudige gastriſche karakter en den anderendaagſchen *typus*. Een braak- of laxeermiddel, en daarna bittere middelen met wijn, deden de koorts meerendeels met den derden aanval uitblijven en de lijders herſtelden nu ſpoedig en duurzaam. Alleen in die gevallen waarin de koorts langer aanhield, liet ik de *Kina* weder op de gewone wijze gebruiken, doch altijd eerst dan wanneer andere middelen

niet

niet hielpen en de aanwijzingen voor haar gebruik, duidelijk waren.

Door veelvuldig waarnemen, den natuurlijken loop dezer koortſen hebbende leeren kennen, heb ik naderhand, als de kwaadaardige toevallen verdwenen waren, en met de *Kina* nog eenige dagen volgehouden was, maar de ſtraks genoemde toevallen ten voorſchijn kwamen, zonder zwarigheid te maken, een braak- of laxeermiddel met *Rhabarber* toegediend, de *recidiven*, en worden hierdoor ook de volkomene genezing oogenſchijnlijk daardoor bevorderd.

In de behandeling van deze koortſen, vooral als zij met toevallen van beroerte gepaard gaan, heeft men ook bloedontlastingen aangeraden, bij jonge volbloedige perſonen met eene vermeerderde en ſterke aandrang van bloed naar het hoofd, zoude ik geene zwarigheid vinden, van eenige bloedzuigers aan de ſlapen des hoofds, of op het voorhoofd te zetten, maar ruime bloedontlastingen door aderlatingen ten ſterkſten afraden. Mij zijn geene gevallen voorgekomen waarin zij aangewezen waren, integendeel, waren mijne lijders, ſteeds voorwerpen van een zwak ligchaams- en zeer aandoenlijk zenuwgeſtel.

Het *Opium* heb ik minder algemeen aangewezen gevonden, als zulks wel bij andere Geneesheeren het geval geweest is. Daar datgene, wat men zelve ziet en waarneemt, altijd eenen ſterkeren indruk maakt, als wat ons door andere verhaald wordt, zoo aarzele ik ook niet, aan de *Kina*, behalven in die gevallen, waarin ik het *Opium* voor bijzonder aan-

gewezen houde, verre boven hetzelve den voorrang te geven.

Het aangevoerde, van den beroemden RICHTER, dat ruime en ſterke giften *Arcenicum* in den koortsvrijen tusſchentijd een goed gevolg hebben zouden; behoort, mijns bedunkens, tot de gewaagſte en gevaarlijkſte ſtellingen van dezen grooten praktiſchen arts, welke men van zijnen bezadigden geest niet verwachten zoude, en waartegen men niet genoeg waarſchouwen kan.

Er is ons nu nog overig van de behandeling der vermonde tusſchenpoozende koortſen te ſpreken, zoo ras men zich, door de regelmatigheid der aanvallen en tusſchenpoozingen eener ziekte, welke zij ook wezen moge, overtuigt heeft, dat zij den naam eener vermomde koorts verdient, moeten zij volgens de geaardheid der toevallen en haar bijzonder karakter, gelijk andere tusſchenpoozende koortſen behandeld worden. *Kina* en *Opium* zijn ook hier de middelen waarop alles aankomt. De eerſte geeft men volgens de algemeene regelen, die haar gebruik bepalen, niet in, maar buiten den aanval, in grootere of kleinere giften, geëvenredigd aan de noodzakelijkheid om de aanvallen ſpoedig te onderdrukken. Gewoonlijk moeten de giften grooter zijn, en haar gebruik langer volgehouden worden als tegen eenvoudige koortſen.

Het *opium* komt ook hier alleen te pasſe, wanneer de ziekte met krampachtige toevallen gepaard gaat. De giften moeten ruim zijn, kort voor den aan-

val

val gegeven, en op den tijd van de volgende aanvallen nog eenige malen herhaald worden. Bij eene periodische hik, die regelmatig om den anderen dag wederkeerde, zeer hevig was, eenige uren aanhield en met zweet eindigde, hielp het *Opium* niets, en hij bleef eerst na ruime giften *Kina* achterweeg. Hetzelfde ondervond ik nog eenmaal bij eenen anderen lijder, die door tusſchenpoozende zenuwtoevallen met ijlhoofdigheid aangetast werd, zij begonnen met koude rillingen, eindigden met zweet, en deden de krachten zeer ſpoedig en ſterk verminderen. *Opium*, *Castoreum*, *Valeriaan*, *Liquor Anodynus Hoffm.* en andere middelen meer, bleven zonder de minſte uitwerking. De *Kina* tot anderhalf oncen in poeder tusſchen twee aanvallen gegeven, deed dezelve met den derden, nadat men met de *Kina* begonnen was, achter weeg blijven. Veertien dagen daarna werd de lijder door ſchrik andermaal van deze ziekte aangetast, die ook nu even als te voren regelmatig wederkerende aanvallen maakte, en door *Kina* moest genezen worden. Sedert (ruim een en een half jaar geleden) geniet de lijder de volkomenſte gezondheid.

Zesde Aanwijzing. Behandeling der genezenden, en afwering der inſtortingen.

De behandeling der genezenden van tusſchenpoozende koortſen, is in de meeste gevallen van het grootſte aanbelang, zoowel om de gezondheid duurzaam te doen zijn, als om wederkeerende aanvallen en de zoo gewone naziekten, dikwijls belangrijker

ker en gevaarlijker als de koorts zelve te verhoeden.

Bij het opgeven der voorzorgen, die men in acht moet nemen, als de koortsverdrijvende geneesmiddelen doelmatig zullen gegeven worden, is reeds veel gezegd, dat hier vooral behartiging verdient. Zelden zijn de gevallen, waar men den lijder, onmiddelijk na het uitblijven der koortsaanvallen, gezond noemen, en alle verdere geneeskundige behandeling voor overbodig houden kan. De meesten bevinden zich zeer verzwakt, de eetlust ontbreekt, de slaap is onrustig, zij zweeten sterk, na de minste beweging en des nachts, zijn zeer gevoelig tegen weersveranderingen, tegen de koude, en klagen over koude rillingen, hoofdpijn en vermoeidheid. Zoolang als deze toevallen of eenige van dezelve aanwezig zijn, moet de lijder even zorgvuldig, als gedurende de koorts behandeld worden. Men laat hem tot dat einde, op de hier voren opgegevene wijze, de *kina* voortgebruiken, tot zoo lang, dat de krachten hersteld, en alle andere toevallen geweken zijn.

De herstellende lang zwak en zonder eetlust blijvende, niet tegenstaande dat de *kina* in toereikende giften en aanhoudend gebruikt is; moet dezelve met bittere middelen vermengd, of deze laatsten alleen toegediend worden. De buiksontlasting, die dan meerendeels verstopt is, onderhoud men door kleine giften van *Rhabarber* en *Aloë;* de *Middenzouten* zijn wegens hunne verzwakkende uitwerkselen nadeelig, en bevorderen de instortingen; voor het overige moeten

de herſtellende, even als na andere koortſen, zich naauwkeurig tegen de ſchadelijke invloeden wachten. Matige bewegingen in de open lucht, behoorlijke nachtrust, warme kleeding, eene goede leefregel, geruste en opgebeurde gemoedsgeſteldheid zijn zeer nuttig; daarentegen zijn vermoeijende bewegingen, groote kracht-inſpanning, buitenſporige levenswijze, neerſlagtigheid, kommer en verdriet, ſchadelijk.

Met de meeste zekerheid mag men hopen de inſtortingen te verhoeden, wanneer de lijders niet eerder als na dat hunne krachten herſteld, en de tijdperken der inſtortingen voorbij zijn, uit de geneeskundige behandeling ontſlagen worden. De lijders te vroeg voor genezen te houden, en ze tot hunne gewone bezigheden, betrekkingen en levenswijze te laten terug keeren, zijn de meest gewone oorzaken der inſtortingen. De zwakte en groote aandoenlijkheid, die bij alle van koortſen herſtelde perſonen, nog eenigen tijd terug blijft, heeft ten gevolge dat zij onbeſtand zijn tegen Endemieſche, Epidemieſche en alle andere ſchadelijke invloeden, die verzwakkend inwerken.

De eetlust, die gewoonlijk wanneer zij eenmaal wedergekeerd is, zeer ſterk en overmatig wordt, dewijl de ſpijsverterings-werktuigen zich nog in eenen toeſtand van zwakte en kwijning bevinden, heeft ligtelijk gastriſche ophopingen en daar uit ſpruitende inſtortingen ten gevolge. Zoo als ook de te groote aandoenlijkheid van het huid *Orgaan*, dezelve

voor

voor belemmeringen in de uitwafemingen vatbaar maakt.

Zelden is het de eene of andere fchadelijkheid alleen, die inftortingen veroorzaakt, meerendeels komen onderfcheidene te gelijk bij elkanderen, en wordt de eene door de andere geholpen.

Indien het niet mogelijk geweest is, door eene doelmatige behandeling der herftellende, met *kina* en andere koortsverdrijvende geneesmiddelen, en door eene wel ingerigte leefregel met al wat daar onder kan begrepen worden, de inftortingen te verhoeden; het zij, dat zij door fouten en verzuim des Geneesheers, des lijders, of andere toevallige omftandigheden zijn te weeg gebragt; kunnen zij nimmer naar eene en dezelfde aanwijzing, maar moeten even als de voorafgegane koortfen, volgens het bijzondere karakter en den aard der toevallen behandeld worden. Het is eene groote dwaasheid, die nog door vele begaan wordt, iedere wederkeerende koorts als een gevolg van gastrifche ophoopingen te befchouwen, en de genezing onbepaald met braak- en laxeermiddelen te beginnen, en voor aangewezen te houden.

Over het algemeen genomen kunnen de inftortingen fpoedig door *kina* onderdrukt en genezen worden; doch dit moet ons niet tot de ftelling verleiden, dat men niet noodig heeft, op eenige andere aanwijzing acht te flaan.

De leefregel in de tusfchenpozende koortfen, fchikt zich naar hare langere of kortere duur, naar

den tijd van den aanval, den vrijen tusſchentijd en het bijzondere karakter der koorts. Gedurende de eerſte 3 tot 7 aanvallen, ontbreekt de eetlust geheel, maar de dorst is zeer ſterk. Zoo lang er geene eetlust is, moet de lijder van het ſpijsgebruik geheel afzien, daar alles wat hij dan nuttigt, de maag bezwaart en de koortsaanvallen heviger maakt. Om de dorst te ſtillen, laat men naar welgevallen, den een of anderen drank voor koortslijders aangeprezen, drinken. De koorts langer geduurd hebbende, komt de eetlust en wel in verſterkte maten op de koortsvrije dagen terug, de lijders zijn hongerig, gulzig in het gebruik van ſpijs, en hebben niet zelden, tot de eene of andere ſpijs een onweerſtaanbare trek. De eetlust geheel en onbepaald naar welgevallen des zieken te bevredigen, is doorgaans even ſchadelijk als eene al te ſtrenge dieet, die de lijder uit hongerd. Hetbeste is, dat hierin met matigheid en dikwijls eten, voorzien worde terwijl de kost bij beſchuit, vruchten, groentens, bouillon waar het vet van afgenomen is, jong vleesch in kleine hoeveelheid, bepaald blijft. Visch, vette ſpijzen, gebak, ingelegde groentens, peulvruchten, zwaar verteerbare vleeschſoorten moeten volſtrekt vermeden worden.

In die gevallen, waarin zich de trek tot eene bijzondere ſpijs bepaald en zeer ſterk is, mag met omzigtigheid daaraan voldaan worden, want men heeft niet zelden ondervonden, dat de koortsaanvallen daardoor achterwege blijven en de lijders ſpoedig ge-

genezen worden. (dit noemt de gemeene man, de koorts af ëten, waartoe onder hun, haringen en andere ſcherpe, ſterk gezoutene dingen in gebruik zijn).

De koorts nagelaten hebbende, ſtaat men aan de herſtelde een ruimer ſpijsgebruik, en allenskens terugkeer tot hun gewoon voedſel toe.

Gedurende de koortsaanvallen moeten de zieken in het geheel geen voedſel gebruiken, en zich alleen tot dranken bepalen. Ook kort voor of na den aanval is het ſchadelijk, er behoort ten minſten een uur tusſchen de maaltijd en den aanval in te zijn.

Ten aanzien van de bijzondere geaardheden der koortſen, behoort de leefregel ingerigt te worden, volgens al datgene, wat bij iedere koortsſoort deswegens gezegd is.

De ſlepende naziekten, welke zoo dikwijls op tusſchenpoozende koortſen volgen, of daaruit overig blijven, als: waterzucht, geelzucht, trommelzucht, gezwollene ingewanden, vallende ziekte, zenuwtoevallen, aamborstigheid, blindheid, doofheid enz., welke veelal aan eene verkeerde behandeling, en door het gemeen doorgaans aan de *kina* toegeſchreven worden, moeten hier nog kortelijk worden aangehaald.

Eene ondoelmatige of verkeerde behandeling kan allezins deze naziekten ten gevolge hebben, maar dat de gebruikte *kina* zeldzaam daaraan eenig deel heeft, wordt door de ervaring in iedere koorts-Epidemie bewezen, want het zijn altijd die patien-

 ten

ten, welke er door aangetast worden, die weinig of in het geheel geene *kina* gebruikt hebben, maar met oplosſende en ontlastmiddelen mishandeld zijn. En men heeft ondervonden, dat de *kina* juist het meest vermogende middel is, om het zekerst deze naziekten te genezen.

Als de oorzaken der koorts wezenlijk materieel geweest zijn, in ziekelijke ophopingen in de eerſte wegen, ziekelijke geſteldheden der ingewanden, veneriſche en andere ſmetſtoffen beſtaan hebben, of deze in den loop der koorts daar bij kwamen, kan zekerlijk een voorbarig en overmatig gebruik der koortsverdrijvende geneesmiddelen, tot deze naziekten aanleiding geven, die alleen door de wederkeerende koorts ſpoedig en zeker kunnen genezen worden. Eenige Geneesheeren hebben in zoodanige gevallen ook aangeraden, de behandeling zoo in te rigten, dat zij de inſtortingen bevordert of zelfs te weeg brengt, door braak-, laxeer- en oplosſende middelen in ruime giften toe te dienen, en eene verzwakkende leefregel te doen houden. Anderen willen dit bewerken, door den lijder met eenen anderen koortslijder gedurende dat zich deze in het zweet bevind, in een bed en onder eene deken te laten liggen. Nog anderen, gelijk THOMSON, om de koorts-aanvallen na te bootſen, door den lijder eerst in een koud bad te brengen, en vervolgens ſterk met wollene doeken te wrijven in een warm bed te leggen, en veel warme thee te doen drinken. Maar, behalve dat men zelden ſlagen zal,

noch

noch door het een of door het ander van deze middelen zijn oogmerk te bereiken en de koorts terug brengen, heeft zij, terug gekeerd zijnde eerder verslimmering als genezing ten gevolge, daar de gebezigde methode in de meeste gevallen eenen zeer nadeeligen invloed uitoefent. Veel doelmatiger is het dierhalven gehandeld, deze naziekten volgens hare geäardheid en oorzaken te behandelen.

De gastrische ophoopingen moeten op de meest geschikte wijze ontlast worden enz.

Dikwijls staan de slepende naziekten met de koorts in hoegenaamd geen verband, de daarmede behebte lijders, worden door de koorts aangetast, gelijk vele andere personen, die volkomen gezond waren. Of deze ziekten ontwikkelen zich gelijktijdig met of na den afloop der koorts.

Intusschen oefenen beide ziekten, waar zij met elkanderen bestaan eenen wederkeerigen invloed op elkanderen, en de behandeling moet zich volgens de geaardheden van beiden, regelen, of gewijzigt worden.

De vruchtbaarste oorzaak van alle naziekten, is zwakte en uitputting, te weeg gebragt door de langdurigheid der koorts en verzwakkende geneeswijze. Uit dit oogpunt beschouwd, is het gezegde van VON HOVEN, dat de slepende naziekten; de geelzucht, waterzucht, verstopte en gezwollene ingewanden enz., door de *Kina* zeker genezen worden, wanneer men ze in toereikende hoeveelheid toedient, toepasselijk, mits dat men de bijzondere

gestellen, en de deelen der bewerktuiging, die het meest geleden hebben en, nog lijden in het oog houde en de behandeling in diervoegen ingerigt is, dat daarmede aan de onderscheidene aanwijzingen voldaan worde.

Eene en dezelfde verzwakkende oorzaak, zoo als wij die kennen, brengt bij den eenen zwakte en onregelmatigheid in de verrigtingen van het klier en watervaatstelsel, bij den anderen zenuwzwakte, bij den derden eene opgeloste gesteldheid van het bloed, meest gepaard met groote zwakte der spieren, bij eenen vierden werkeloos- en traagheid in het eene of andere werktuig en ingewand voort; terwijl in andere gevallen uitputtende en smeltende ontlastingen het eenige gevolg der verzwakkende oorzaak schijnen te zijn, en de onderdrukking daarvan het vereischte is, om de gezondheid te herstellen.

Deze, zoo zeer verschillende uitwerking van eene en dezelfde oorzaak, geeft hoewel zij moeijelijk te verklaren is, ten minsten regt, om te veronderstellen dat eene grootere of mindere voorgeschiktheid tot ziekte, in de onderscheidene stelsels en werktuigen onafhankelijk van de koorts moet aanwezig zijn, die de ontwikkeling van de slepende naziekte mogelijk maakt, en haar vooraf gaat.

Hetzelfde wat wij van de algemeene en bijzondere inwerking der verzwakkende oorzaken gezegd hebben, geldt ook ten aanzien der versterkende geneesmiddelen, die de geheele bewerktuiging versterken

en

en herstellen, en tevens ook op ieder afzonderlijk deel haren weldadigen invloed uitoefenen. Maar behalven deze bezitten wij ook nog andere geneesmiddelen, die meer bepaald op een stelsel en werktuig inwerken, zonder dat de overige daarin deelnemen.

Volgens deze grondbeginselen, behoort de behandeling der naziekte ingerigt te zijn, indier voege, dat men tevens een algemeen versterkend geneesmiddel geve, waartoe de *Kina*, de bittere, en de staalmiddelen het geschiktste zijn, en toegedient worden, om dat zij, blijkens de ondervinding, meer bepaald op het eene of het andere stelsel inwerken, en de kwijnende verrigtingen tot den gezonden toestand terug voeren.

Bij zuchtige zwellingen en waterzucht, geve men met de *Kina* pisdrijvende middelen, de *Squillá Digitalis* en de *Geneverbessen* in afkooksels of *Conserf*.

Bij verstoppingen of liever zwellingen der buiksingewanden, voege men kwikmiddelen, *Belladonna Cheledonium*, *Cicuta* en *Aconitum* daarbij, voornamelijk wanneer deze zwellingen met geelzucht gepaard gaan; ook inwrijvingen met kwikzalf in de leverstreek zijn alsdan zeer dienstig.

Tegen zenuwtoevallen verbinde men de *Valeriaan* de *Orange bladen*, de *Flores zinci*, het *Cuprum ammoniacum* met de *Kina*.

Zijn er smeltende buikonlastingen aanwezig, geve men *aluin*, *tormentilla* en *opium*.

Tegen uitputtend zweet dezelfde middelen met de

Kina, voornamelijk echter met het *Saly-aftrekfel*, en de *minerale* zuren vereenigd.

Voor de meeste lijders zal het dan nog nuttig zijn, dagelijks eenige glazen wijn, ligt verteerbare en voedende fpijzen, met terzijde ftelling van alle warme verflappende dranken, te gebruiken. Als in den loop van deze behandeling de koorts terug komt, dan moet zij niet terftond onderdrukt, maar gedurende eenigen tijd aan zich zelve overgelaten worden.

In dien het de krachten toelaten, moet zich de lijder dagelijks zoo veel mogelijk bewegen, kleine wandelingen doen, te paard of in een wagen rijden, van tijd tot tijd een warm bad nemen, zich warm kleden, eene goede leefregel in allen opzigten volgen, en tot dat alle ziekelijke verfchijnfelen geweken, zijn met alles volhouden. Ook dan nog zal het bij de meesten noodig zijn, dat zij gedurende eenigen tijd, warme dranken, vette, moeijelijk verteerbare fpijze mijden, een goed uitgegerst en gehopt bier, en eenige glazen wijn op bittere kruiden getrokken, dagelijks drinken.

DRUKFOUTEN.

Pag.	regel	staat:	lees:
14	6	de dus werkende	en dus werkende die.
—	22	hare.	naar.
20	20	*comentosa.*	*Comatosa.*
21	30	regtschapen	gezuiverde.
25	1	de sterke	te sterke.
84	1	moet echter	moet men echter
106	de aanmerking behoort in den text.		
121	26	hals en voetbaden	halve- en voetbaden.
124	7	Gr II	Gr. XII.
125	5	in de	en de
—	14	verschillende	verhittende.
126	18	vaten	vasten.
133	3	op hem	in zich
139	25	*peterchiae*	*petechiae.*
—	28	metastusische ontstekingen.	ontstekingen door metastasis ontstaan.
158	29	die in hersenen	die der hersenen
161	1	alle andere	meer als alle andere.
164	10	. . . II.	dr. II.
168	31	halsbaden	halve-baden.
176	14	*Laud. Liq. Vid.*	*Laud. Liq. Syd.*
—	29	volstrekte	verstopten.
177	14	een zenuwtoeval	een zenuwtoeval te beschouwen.
185	1	waar te nemeu	weg te nemen.
186	21	*typhns nervsa*	*tyhpus nervosus*
211	27	*ol. cin. unc.* ℥ I-II.	*aquae cinnamomi unc.* I-II.
229	16	die ons de meest	die ons de ervaring voor de meest.
231	21	of in een stuk	of van een s.uk.
246	16	en de bijzondere	in de bijzondere
252	23	den winter	den zomer,
256	13	en de aanvallen	in de aanvallen.
267	2	als braken	als bloedbraken
274	27	zoo lang als niet	zoo lang als men
291	6	te verminderen	te verhinderen.
293	4	loogzouten	middenzouten.
294	2	*pulv. rad. arnic rec.*	*pulv. Ari rec.*
295	21	*pulv. arnic.*	*pulv. ari.*
301	9	verminderde	veranderde.
301	26	te oefenen	uit te oefenen, te bezitten.
302	20	met	tot
308	15	op slijm	op de slijm.
333	22	halsbaden	halve-baden.
244	26	verkouden	verhouden.
345	3	*Typhus*	*Typus.*

Pag.	352	*regel*	10	staat: halsbaden	lees:	halve-baden.
——	357	——	1	—— *intermitterenden typus*	——	*remitterenden typus.*
——	372	——	29	—— werktuiging	——	bewerktuiging
——	376	——	28	—— verschillenden	——	verhittenden.
——	386	——	29	—— zingen	——	zogen.
——	388	——	13	—— en de ziekte	——	en aan de zieken
——	401	——	17	—— de uiterste	——	de geringste.
——	415	——	9	—— toe te nemen	——	weg te nemen.
——	422	——	26	—— witte olie	——	uit olie.
——	422	——	10	—— *Dulet*	——	*Dulcet.*
——	426	——	18	—— de hulpmiddelen	——	buiten de hulpmiddelen.
——	427	——	5	—— nuttig aangewezen	——	nuttig en aangewezen.
——	443	——	14	—— poven	——	poren
——	447	——	6	—— als hete ware	——	als het ware.
——	448	——	26	—— niet	——	het.
——	463	——	28	—— koort	——	koorts.
——	480	——	3	—— den	——	anderen van.
——	484	——	2	—— raauw-zenuw	——	zenuw.
				het zenuwen rotachtige	——	het zenuw- en rotachtige,
——	484	——	9	—— *proximo*	——	*proxima.*
——	494	——	17	—— door	——	weer.
——	495	——	16	—— als anders	——	als zij anders.
——	502	——	17	—— gehad geheel heeft	——	gehad heeft.
——	506	——	14	—— verwarmd	——	verwarme.
——	510	——	18	—— ligchâmelijks	——	ligchamelijke.
——	520	——	24	—— koortsverdrijven-zich vrij te waren	——	koortsverdrijvende - geneeswijze.
——	520	——	26	—— voorzorgen, door	——	voorzorgen, aan om door.
——	522	——	5	—— *asthenica synocha.*	——	*Sthenica, Synocha.*
——	523	——	5	—— en aan de	——	en de
——	524	——	30	—— na	——	nu
——	526	——	6	—— den eer	——	de meer.
——	526	——	17	—— met eene	——	met.
——	527	——	1-2	—— *Liq. urn.*	——	*Liq. corn. cervi*
——	536	——	30	—— togediend	——	toegediend worden.
——	537	——		—— 536	——	537.
——	536*	——	22	—— gesteldheden	——	gesteldheid.
——	552	——	2	—— en gebruik	——	en het gebruik.
——	569	——	4	—— van deze	——	tot deze
——	571	——	8	—— de om te zucht	——	de zucht om te.
——	—	——	9	—— toegediend	——	toegekend.
——	590	—	10-11	— de recidiven, en worden hierdoor ook de volkomene genezing oogenschijnlijk daardoor bevorderd.	——	de recidiven, maar ook de volkomenee genezing, worden er oogenschijnlijk door bevorderd.

